

VYTAUTO DIDŽIOJO
KARO MUZIEJUS

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS Almanachas

Nr. 14

VYTAUTO DIDŽIOJO
KARO MUZIEJUS

ALMANACHAS

Nr. 14

KAUNAS 2020

SPAUDINIŲ RENGIMO LEIDYBAI KOMISIJA:

Pirmininkė –

Dr. Lina Kasparaitė-Balaišė, *Karybos istorijos skyriaus vedėja*

Nariai:

Greta Kučinskaitė,
Karybos istorijos skyriaus muziejininkė;

Vidmantas Airini,
Rinkinių saugojimo ir tyrinėjimo skyriaus fondų saugotojas;

Edvinas Vaidotas,
Rinkinių saugojimo ir tyrinėjimo skyriaus fondų saugotojas;

Mindaugas Tamošiūnas,
Edukacijos skyriaus muziejininkas;

Dovilė Andrijauskaitė,
Bendrujų reikalų skyriaus viešųjų ryšių specialistė;

Solveiga Lukminaitė,
Rinkinių saugojimo ir tyrinėjimo skyriaus fondų saugotoja.

Recenzentai:

Karolis Zikaras,
Lietuvos kariuomenės strateginės komunikacijos departamentas;

atsargos plk. lt. dr. Gintautas Surgailis,
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centras.

Kalbos redaktorė Sigita Meškiniene

Korektorė Akvilė Dubosaitė

Fotografai Artūras Užgalis, Dovilė Andrijauskaitė

Dizainerė Violeta Pikčiūnaitė

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Krašto apsaugos ministerija, 2020

© Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2020

Leidėjo žodis

Gerbiamas skaitytojau!

2021 m. Vytauto Didžiojo karo muziejus mini savo įkūrimo 100-metį. Karo muziejus buvo iškilmingai atidarytas 1921 m. vasario 16 d. laikinojoje sostinėje, Kaune, nors veikti pradėjo dar XIX a. pabaigoje statytame mediniame pastate, 1936 m. vasario 16 d. iškilmingai perkeltas į naujuosius rūmus, kuriuose yra ir šiandien. Dar 1930 m. muziejui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. Jis buvo steigiamas kaip kovų už tautos laisvę ir Nepriklausomybę šventovė, kurioje buvo kaupiamos, saugomos ir eksponuojamos kovų dėl Tėvynės laisvės ir nepriklausomybės relikvijos. Neatsiejamas buvo ir sodelio kūrimas, karo invalidų, muziejaus saugotojų ir tarnautojų, tarnyba bei ceremonias.

Pirmosios bei antrosios sovietinių ir nacistinės okupacijų laikotarpiai paliko ryškų pėdsaką muziejaus istorijoje. Muziejus buvo priverstas sunaikinti okupacinių režimų ideologijai ir propagandai neparankius eksponatus, istorinius paminklus. Nepaisant antrosios sovietinės okupacijos metų, metais tęsiamos istorinių relikvijų naikinimo ir ideologinės propagandos, visuomenės akyse Karo muziejus išliko nepriklausomos Lietuvos simboliu. 1988 m., veiklą pradėjęs Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui, visuomenės pastangomis buvo atkurtas sodelis, darbuotojai išardė ideologizuotas, propagandines ekspozicijas ir pakeitė jas liudijančiomis lietuvių tautos ir kariuomenės tragediją Antrojo pasaulinio karo metais bei sovietinės okupacijos realybę. 1990 m. sausio 30 d. sugrąžintas senasis, prieš tai panaikintas, Vytauto Didžiojo karo muziejaus vardas, o nuo 2006 m. sausio 1 d. muziejus grįžo pas savo steigėją ir vėl tapo pavaldžia Krašto apsaugos ministerijai įstaiga.

Muziejus 100-metį pasitinka atsinaujinęs, išsaugojęs vertingas relikvijas ir nuolat pildantis rinkinius naujomis muziejinėmis vertybėmis, kurios skatina lankytojus pažinti ir didžiuotis Lietuvos karybos ir kariuomenės istorija bei semtis drąsos iš protėvių nuveiktų žygdarbių. Šiandien mes padedame stiprinti kariuomenės ir visuomenės sinergiją, savo šaliai ir visam pasauliui realiai ir virtualiai perteikiame Lietuvos kovų ir kariuomenės istoriją. Panašiai kaip ir prieš šimtmetį, mūsų misija liko ta pati – išsaugoti Lietuvos kariuomenės istoriją, formuoti istorinę atmintį, atsižvelgiant į informacinės visuomenės būdo bruožus ir šiuolaikines galimybes, aktualinti ir tinkamai pristatyti laisvės kovų istoriją, naudoti muziejaus artefaktus kaip pavyzdį, kuris puoselėtų dabarties ir ateities visuomenės patriotiškumą bei pilietiškumą. O be to, nuolat siekiame žengti „koja kojon“ su pokyčiais, prisitaikyti prie besikeičiančios visuomenės poreikių, todėl mūsų vizija – atviras ir greitai reaguojantis į besikeičiančius visuomenės poreikius ir lūkesčius, konkurencingas ir traukiantis lankytoją sugrįžti, kūrybiškai ugdantis pilietinę patriotinę visuomenę, žinomas pasaulyje, išskirtinis ir mėgstamiausias Lietuvoje muziejus.

Tikimės, kad skaitytojai šiame, jau keturioliktajame, almanache ras įdomių skaitinių, nuo karo istorijos tyrimų, kurių tema „Pasaulio karybos įtaka Lietuvai“, įdomių muziejinių vertybių, iki parodų ir renginių, taip pat pajus „muziejaus pulsą“ ir prisidės prie 100-mečio minėjimo veiklos.

Skiriama Vytauto Didžiojo karo muziejaus 100-mečiui.

Turinys

KARO ISTORIJOS TYRIMŲ TEMA – Pasaulio karybos įtaka Lietuvai

■ Karo istorija

(karo istorijos tyrimai, paremti muziejaus eksponatais / eksponatų istoriniai tyrimai)

- Furdimentai: Abiejų Tautų Respublikai būdingų krepšelio formos gardų ypatybės, tipologija ir lietuviškumas 7
Valius VENCKŪNAS, Vilniaus universitetas
- XIX a. Didžiosios Britanijos sausumos kariuomenės ir jos ginkluotės bruožai bei juos atspindintys Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių eksponatai 39
Vidmantas AIRINI
- Jungtinių Amerikos Valstijų pilietinio karo įtaka pasaulio karybos raidai 84
Deividas BANKUS
- Lietuvių santykiai su vokiečiais ginklavimosi klausimu nepriklausomybės kovų metu 114
Povilas BARŠTAITIS

■ Eksponatai, kolekcijos, rinkiniai

- Pakalniškių kapinyno dviejų žirgų kapo Nr. 17 analizės problema 134
Dr. Paulius BUGYS, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
- Naujos kalavijų tyrimų perspektyvos. Trijų kalavijų iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus rentgenografiniai tyrimai 145
Andrius JANIONIS, Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas
- Laisvės varpai pasaulyje ir Lietuvoje 163
Dr. Aušra JUREVIČIŪTĖ
- Aukštųjų karininkų kursų (1921–1933) ženklas 192
Edvinas VAIDOTAS
- Lietuvos karo aviacijos lakūną Jeronimą Garolį menančios muziejinės vertybės VDKM rinkiniuose 206
Solveiga LUKMINAITĖ
- Betonas. Metalas. Mitas: sunkusis tankas IS-2 Kaune 211
Vyr. ltn. dr. Andriejus STOLIAROVAS

- Lietuvoje kurta lengvoji ginkluotė: šaunamieji ginklai ir rankiniai sprogmenys, pagaminti XX a. pab., Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugomi pavyzdžiai 221
Albertas SULIKAS
- 2019 m. įdomiausi eksponatai 238
Janina KAROSEVIČIŪTĖ

■ Ekspozicijos ir parodos

(ekspozicijos ir stacionarios, kilnojamosios, virtualios parodos)

- Lietuvos šaulių sąjungos 100-mečiui skirta paroda „Šaulio kodas“ 241
Greta KUČINSKAITĖ, Deividas BANKUS
- Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų 100-mečiui skirta paroda „Liečiantys dangų“ 246
Justina NENORTAITĖ, Benas TURSKIS
- „Prezidentas Antanas Smetona – vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas“ 251
Justina NENORTAITĖ
- „Tarp žemės ir dangaus. Lietuvos kariuomenės technika 1918–1940 m.“ 254
Dr. Lina KASPARAITĖ-BALAIŠĖ
- „Nepaisant visko“ 256
Deividas BANKUS
- „Pareiga ir atsakomybė“ 258
Benas TURSKIS
- Virtuali paroda „Lietuva tarpukario topografiniuose žemėlapiuose“ 260
Arvyda NAVICKIENĖ
- „1:23:40 – Laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“ 266
Karolina DUSEVIČIŪTĖ

■ Muziejaus pulsas

(muziejaus veiklos naujovės, virtualus muziejus (E. muziejus), renginiai, seminarai, konferencijos, bendradarbiavimas, pasiekimai, įvertinimai ir kt.)

- Vytauto Didžiojo karo muziejaus veikla programoje „Kaunas – Europos kultūros sostinė“ 269
Laura RIMKUTĖ-ŠIMAITĖ
- Karo technikos skyrius: pradžia 274
Darius ZUBRICKAS
- Karo muziejus renginiuose ir renginiai muziejuje 278
Dovilė ANDRIJAUSKAITĖ

Furdimentai: Abiejų Tautų Respublikai būdingų krepšelio formos gardų ypatybės, tipologija ir lietuviškumas

VALIUS VENCKŪNAS

Įvadas

XVI–XVIII a. Lietuvos istorija, „netilpusi“ į tautinio atgimimo periodu besiformavusius populiariusius istorinius naratyvus, XXI a. pradžioje ima sulaukti vis daugiau istorikų ir visuomenės susidomėjimo. Į viešąjį diskursą, o kartu tautos atmintį bei tapatybę, imama ne tik integruoti naują požiūrį į istorinius siužetus ir paveldo objektus, iki šiol atmestą todėl, kad neatitiko etnolingvistinės lietuviškumo sampratos, bet ir ieškoti „užmirimo“ epochos Lietuvoje naujų požymių, patvirtinančių to laikotarpio politinės lietuvių tautos skirtingumą nuo „karūninių“ lenkų. Taip prie senosios pasaulėžiūros suformuoto istorinio naratyvo galima lengviau derinti naująjį, nepaliekantį tautinėje istorijoje baltų dėmių bei atskleidžiantį sudėtingą ir savitą skirtingų kultūrų sąveiką Abiejų Tautų Respublikoje (ATR).

Akstino ir medžiagos lietuviškos bajorijos išskirtinumo paieškoms suteikia kai kurios muziejuose saugomos muziejinės vertybės, kartais pristatomos kaip būdingos tuometinei Lietuvai, ir tuo patvirtinančios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinę autonomiją. Viena tokių objektų grupė – šaltieji ginklai su krepšelio formos gardomis bei tokiems ginklams priklausiusios atskiros gardos – saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Tai XVII–XVIII a. ATR gamintos, iš metalinių strypų, juostų ir skydelių sudarytos ginklo efeso dalys, apgaubiančios delną bei taip jį apsaugančios nuo kirčių ir smūgių kovos metu. Sudėtingos, išstobulintos gardos, būdingos renesanso ir vėlesnių laikotarpių Vakarų Europos ginklams, populiariojoje kultūroje neretai priešinamos lengvoms, paprastoms gardoms tik su vienu apsauginiu lankeliu, daugiausiai naudotoms Abiejų Tautų Respublikoje¹. Patvirtinus, kad ATR kontekste neįprasti ginklai vis dėlto buvo būdingi Lietuvai, galima ne tik pagrįsti lietuvių išskirtinumą, bet ir atrasti Lietuvos, kaip vakarietiškesnės, taigi – stereotipiškai progresyvesnės nei Lenkija, motyvų, taip pat patrauklių kuriant naujuosius naratyvus.

¹ Pvz. 1974 m. filme „Tvanas“ („Potop“, rež. J. Hoffman, pagal to paties pavadinimo H. Sienkevičiaus romaną) rapyra su įspūdingu efesu yra ginkluotas išdavikas Bogušas Radvila; jam besipriešinantis protagonistas Andžėjus Kmičičius, žinoma, naudoja husarišką kardą.

Tačiau pagrįsti minimų gardų lietuviškumą nėra lengva. Be santykinės jų gausos Lietuvos muziejuose, sąsają nurodo tik XVIII a. lenkų istoriko Jeržio Kitovičiaus (*Jęrdzej Kitowicz*) pasakojimas, vienas iš nedaugelio istorinių šaltinių, detaliai aprašančių tokio tipo ginklus²:

*Vėliau, kai seimai ir tribunolai tapo neramesni, kardams sugalvotos kryžmos, kurios dengė visą ranką; ir vadino tokią kryžmą furdimentu, susidėjo ji iš geležinių strypų, kaip narvo, ir iš delno dydžio skardos viduryje. Tam, kad tokia didžiulė kryžma būtų proporcinga, makštis darydavo plačias kaip lenta, net ir siauriems kardams, ir tokia mada vėliau perėjo visiems kardams, net ir tiems, kurių kryžmos buvo be furdimentų. Šią trumpalaikę madą išgalvojo lietuviai, ir nuo lietuvių ją perėmė karūnininkai <...>. Tokius kardus su plačiomis makštimis ir didelėmis kryžmomis nešiojo daugiausiai dvaro žmonės, sukčiautojai ir vėjavaikiai, kurie mėgo kirstis kardais kluonuose ir smuklėse.*³

Ši ištrauka yra dviprasmiška, ir gali būti interpretuojama dvejopai: lietuviai arba buvo pirmieji, išgalvoję furdimentus kardams, arba tik papildę šį išradimą „plačiomis, kaip lenta“ makštimis. Kai kurių lenkų istorikų darbuose galima rasti pirmąją interpretaciją, kai kurių – antrąją⁴, tačiau užtikrintai vadinti šias gardas lietuviškomis, remiantis vien šiuo paminėjimu, negalima.

Mokslinėje literatūroje iki šiol nėra nei vieno bandymo ne tik išsiaiškinti tokio tipo gardų atsiradimo ATR aplinkybes, bet ir apskritai detaliau apžvelgti jų genezę bei ypatybes. Tai, kad XVII–XVIII a. sandūroje ATR būta husariškų kardų su krepšelio formos gardomis, mini daugelis lenkų tyrinėtojų, rašiusių apie to laikotarpio šaltųjų ginklų istoriją. Česlavas Jarnuškevičius (*Czesław Jarnuszkiewicz*)⁵, Zdzislavas Žigulskis jaunesnysis (*Zdzisław Żygulski jun.*)⁶, Vlodziemieras Kvasnevičius (*Włodzimierz Kwaśniewicz*)⁷, Voicechas Zablockis (*Wojciech Zabłocki*)⁸ ir kiti

² J. Kitowicz, *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*, Poznań, 1840.

³ Lenk. *W dalszym czasie, kiedy sejmy i trybunały zaczęły bywać burzliwe, wymyślono do szabel takie krzyże, że całą rękę okrywały; i zwał się taki krzyż furdymment, składał się z prętów żelaznych jak klatka i z blachy w środku wielkości dłoni. Dla proporcji tak ogromnego krzyża dawano pochwy szerokie jak tarcice, choć do wąskich szabel, która moda przeszła potem do wszystkich szabel, nawet i do tych, u których były krzyże bez furdymmentów. Tę modę niedługo trwającą wymyślili Litwini, a od Litwinów przejęli korończykowie, <...>. Takie szable z szerokimi pochwami i wielkimi krzyżami nosili najwięcej ludzie dworscy, szulerowie i szalapuci, którzy mieli upodobanie kiereszować się w kordy po wiechach i szynkowniach, <...>.*

⁴ Šios interpretacijos laikosi, pavyzdžiui, Jeržis Miklaševskis (*Jerzy Miklaszewski*), vadinantis kardus su krepšelio formos gardomis „Lietuvos husarų kardais“ (angl. „Lithuanian Hussar Sabres“).

⁵ Cz. Jarnuszkiewicz, *Szabla wschodnia i jej typy narodowe*, Londyn, 1973.

⁶ Z. Żygulski, *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy I Bliskiego Wschodu*, Warszawa, 1982.

⁷ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, Warszawa, 2011.

⁸ W. Zabłocki, *Szable świata*, Warszawa, 2011.

savo darbuose šiam fenomenui skiria pastraipą ar kelias, dažniausiai cituodami J. Kitovičių ir paminėdami tokias gardas kaip trumpalaikę keistenybę, neprigijusią svetimame kontekste. Lietuvoje šiam klausimui skirtos literatūros labai nedaug: tris ginklus su krepšelio formos gardomis, šiuo metu saugomus Lietuvos nacionaliniame muziejuje, tuometinio LTSR Istorijos-etnografijos muziejaus kataloge aprašė Ona Mažeikienė⁹, klaidingai vadindama visus juos palašais¹⁰; savo darbuose tokias gardas mini Vidmantas Airini¹¹. Nepaisant pastarojo pastebėjimų, kad jos buvo būdingos Lietuvos kavalerijai, krepšelio formos gardos nėra minimos kitų autorių darbuose, skirtuose XVII–XVIII a. LDK karybai.

Taigi, prieš kalbant apie galimą šio ginklų tipo lietuviškumą būtina atlikti fundamentinę jų tyrimų dalį – nustatyti, kokios konkrečiai krepšelio formos gardos buvo naudojamos ATR XVII–XVIII a., kokios yra jų konstrukcinės bei naudojimo ypatybės, o taip pat sąsajos su kituose kraštuose naudotomis analogiškų tipų gardomis. Tai siekiama padaryti šiame straipsnyje, naudojantis atitinkamai Lietuvos ir užsienio (Lenkijos, Rusijos) muziejuose ir privačiose kolekcijose išlikusiais ginklais bei jų aprašymais kataloguose ir kitokiuose šaltiniuose, taip pat krepšelio formos gardas turinčių ginklų atsiradimą, tipologiją bei konstrukciją aprašančia užsienio autorių literatūra.

Terminologija

Rytietiško pavyzdžio kardai Abejų Tautų Respublikos teritorijoje išplito XVI a., nors yra randama ir gerokai ankstesnių egzempliorių¹², dar viduramžiais vienu populiariausių ginklų buvo kardokšniai, savo konstrukcija ir kovinėmis savybėmis labai panašūs į kardus¹³. Tarp ATR bajorų lenktos vienašmenės arba pusantrašmenės geležtės išpopuliarėjo valdant Steponui Batorui ir nuo to laiko keitėsi nedaug. Smarkiai kito tik šių ginklų efesai: ankstyvuosius, darytus pagal vengrišką pavyzdį, sudarė kniedyta rankena, nedidelė migdolo arba antpirščio formos buoželė ir paprasta kryžma su statmenai jai einančiais ūsais; kai kurie turėjo grandinę, jungiančią

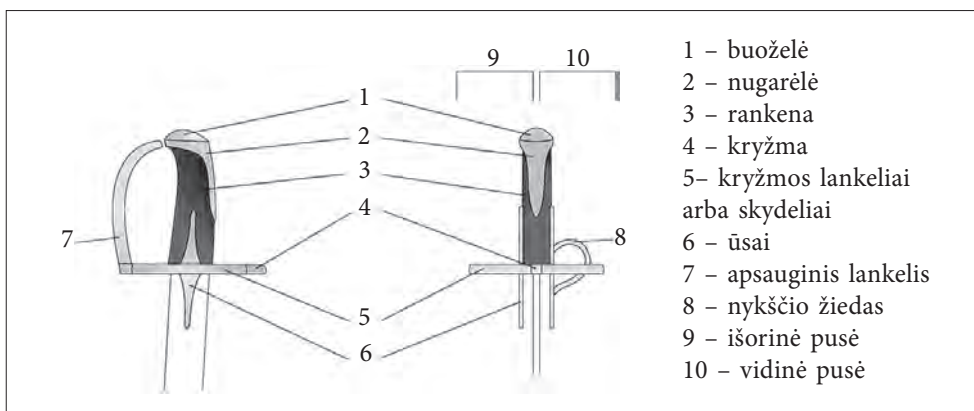
⁹ O. Mažeikienė. *XIV–XIX a. ginklai. Katalogas*. Vilnius, 1979.

¹⁰ Palašu galima pavadinti tik vieną iš trijų šio tipo ginklų, saugomų LNM (inv. Nr. IM 775). Kiti du turi lengvas, vienašmenes geležtes ir yra lenkti: vienas (inv. Nr. IM 763) gan smarkiai, kitas (inv. Nr. IM 776) – kiek mažiau.

¹¹ V. Airini. *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673: Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013. Taip pat: V. Airini. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1674–1776 m. Paskutinis tautinio autoramento sunkiosios kavalerijos šimtmetis. *Vytauto Didžiojo Karo muziejus 2017 metais: Almanachas*, Kaunas, 2017, p. 105–174.

¹² Žr. W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabl w Polsce*, p. 23–31.

¹³ J. Miklaszewski, Szabla polska wybrane zagadnienia badania systemu walki na szable, *Między Nauką a Praktyką: sesja naukowa towarzysząca wystawie Szable w dłoń. Szermierka szablą jako polskie dziedzictwo narodowe*, Kraków, 2018.

XVII–XVIII a. husariško kardo efesas. Garda – apsauginių elementų visuma, t. y. konstrukcija, kurią sudaro 4, 5, 6, 7 ir 8 dalys. Dauguma kardų, ypač ankstyvesniųjų, kryžmos lankelių arba skydelių (5) neturėjo.

Autoriaus sudaryta schema

kryžmą su buožele, ir prie vidinio¹⁴ ūso pritvirtintą žiedą nykščiu. Žiedas suteikdavo tikslumo ir stabilumo kertant, o taip pat atlikdavo apsauginę funkciją¹⁵.

XVII a. plito daugiau apsaugos suteikiančios gardos, išlaikančios pagrindinius vengriškų ir lenkiškų gardų elementus, tačiau turinčios stačiu ar šiek tiek didesniu kampu prie kryžmos pritvirtintą strypą arba lankelį, saugantį pirštus. Šiuos kardus V. Zablockis priskiria I lenkiško kardo tipui¹⁶, o V. Kvasnevičius savo tipologijoje juos vadina husariškaisiais¹⁷. Pagrindinės šio tipo kardo dalys išliko kaip baziniai elementai, naudoti ir tik minimaliai modifikuoti visoje Europoje iki pat kardo, kaip kovinio ginklo, nenykimo XX a. pirmoje pusėje. Nors išplitęs bemaž visoje Europoje, romantizmo epochoje husariškas kardas tapo „lenkiško“ kardo stereotipu, lenkų nacionaliniu ginklu ir ATR aukso amžiaus simboliu. Šio kardo tipo svarba kitų regiono tautų – ukrainiečių, baltarusių – kultūrose taip pat yra žymi, o Lietuvoje ją bene geriausiai iliustruoja tai, kad kasdieninėje kalboje žodžiu „kardas“ nuolat klaidingai vadinami bet kokie kertamieji ginklai, net ir tiesūs kalavijai.

Lygiagrečiai su kardu vystėsi ir palašas – vienašmenis arba pusantraašmenis, kartais dviašmenis kalavijas, tiesus, bet turintis uždarą ar sudėtingesnį efesą, ATR atveju – dažniausiai husariškojo, arba I tipo pagal Zablockį¹⁸. Nors šiuolaikinėje

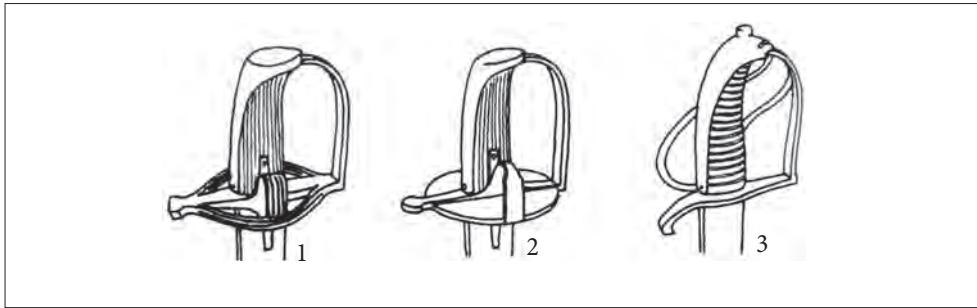
¹⁴ Vidinė ginklo pusė – ta, prie kurios, sugniaužus ginklą rankoje, priglunda pirštų galai; išorinė – prie kurios yra pridedamas delnas. Pvz. dešiniarankiams, stovint kovinėje stovėsenoje (ranka ištiesta į priešininką, geležtė nukreipta aukštyn) vidinė pusė yra kairė, kairiarankiams – dešinė. Fechtavimo terminų „vidus“ ir „išorė“ naudojimas yra paprastesnis nei „kairė“ ir „dešinė“, kadangi nereikia nurodyti, iš kurios pusės į ginklą žiūrima, kur jis nukreiptas, ir pan. Asimetriniuose efesuose nykščio žiedas paprastai tvirtinamas vidinėje pusėje, apsauginiai skydeliai – išorinėje, pritaikant šiuos ginklus išimtinai dešiniarankiams.

¹⁵ *Ten pat*, p. 32–47.

¹⁶ W. Zablocki, *Szable świata*, p. 59–67.

¹⁷ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, p. 53–74.

¹⁸ W. Zablocki, *Szable świata*, p. 83.

Husariškojo kardo gardų su papildomais apsauginiais elementais tipai pagal V. Zablockį: 1 – Ic (su kryžmos lankeliais); 2 – Id (su kryžmos skydeliais); 3 – Ie (su apsauginiais strypais). Furdimentus V. Zablockis priskiria Ie tipui, nors jie dažniausiai yra tvirtinami prie lankelių ar skydelių, Ic arba Id pagrindu.

W. Zablocki, *Szable świata*, p. 56

terminologijoje kardas ir palašas yra griežtai atskirti, tas atskyrimas ne visada taikytas XVII–XVIII a.: palašais kai kuriuose šaltiniuose vadinami tiesiog sunkesni kavalerijos kardai, net naudojamas junginys „lenktas palašas“ (lenk. *pałasz krzywy*). Besiremdami tuo kai kurie tyrinėtojai teigia, kad tiesūs palašai ATR apskritai nebuvo paplitę¹⁹, ir nors išlikusių tiesių XVII–XVIII a. datuojamų geležčių kiekis muziejuose gali kelti abejonių tokiu kategorišku teiginiu, neabejotina, kad, palyginti su lenktais kardais, palašai naudoti daug rečiau²⁰.

Husariškojo tipo kardai ir palašai neretai gaminti su papildomais apsauginiais elementais: kryžmos šonuose pritvirtintais lankeliais (Ic tipas pagal Zablockį) ar skydeliais (Id tipas pagal Zablockį), pastarieji lenktais strypais kartais sujungiami su buožele (Ie tipas pagal Zablockį). Tokių apsauginių elementų aukščiausias išsivystymo laipsnis – tai, ką J. Kitovičius pavadino furdimentu – gardos, susidedančios „iš geležinių strypų, kaip narvo“. Iš šio aprašymo aišku, kad turima omenyje konstrukcija, įvairiose šiuolaikinėse kalbose siejama su krepšelio forma – angl. *basket hilt*, lenk. *garda koszowa*, rus. *корзинчатая гарда* ir kt.

Svarbus terminas, kurį reikia aptarti, yra „garda“. Nors J. Kitovičius vartoja terminą „kryžius“, arba „kryžma“ (lenk. *krzyż*), šiuolaikinėje terminologijoje šiuo žodžiu paprastai vadinama gynybinė efeso dalis, esanti tarp rankenos ir geležtės, ir einanti statmenai joms (lenk. *jelec*, angl. *crossguard*). Papildomi apsauginiai elementai, pavyzdžiui, priekinėje dalyje esantis apsauginis lankelis (lenk. *kabłak*, angl. *knuckleguard*), nėra kryžmos dalis, lygiai kaip ir kryžmos lankeliai (lenk. *obłęki*, angl. *siderings*) arba skydeliai (lenk. *tarczki*, angl. *plates* arba *shells*). Kryžma su ūsais ir nykščio žiedu, kartu su lankeliu ir kitais apsauginiais elementais, sudaro vientisą konstrukciją, skirtą kovojant apsaugoti ranką. Šiai konstrukcijai klaidinga būtų taikyti terminą „efesas“, kadangi efesą taip pat sudaro kiti komponentai – rankena ir buoželė. Anglakalbėje literatūroje vartojamas terminas *basket hilt* – krepšelio

¹⁹ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szable w Polsce*, p. 56–57.

²⁰ W. Zablocki, *Szable świata*, p. 83.

formas efesas – yra taikomas kalbant apie škotiškus bei valūniškus palašus, itališkas schiavonas ar kitus ginklus, turinčius charakteringą buoželę; ATR būdingų krepšelio formos efesų atveju, išlikusios buoželės priklauso vienam iš daugelio XVII–XVIII a. paplitusių tipų – migdolo, migdolo su nugarėle, medaliono, liūto galvos ir kt.²¹, tad kalbėti apie vieną charakteringą buoželę tiesiog neįmanoma. Juo labiau, daugeliu atvejų (pvz. visos šio tipo VDKM ir LNM muziejinės vertybės) originalios buoželės, kaip ir rankenos, nėra išlikusios. Taigi, konstrukcijai, susidedančiai iš visų apsauginių efeso elementų, tačiau be buoželės ir rankenos, patogiausia yra vartoti terminą „garda“, šiuo tikslu taip pat naudojama šiuolaikinėse anglų (*guard*), lenkų (*garda*), rusų (*запѣда*), italų (*guardia*) ir kitose kalbose²².

Krepšelio formos gardai apibūdinti naudotą archaizmą „furdimentas“ (lenk. *furdymnt*, rečiau *fordymnt*) skirtingi senosios lenkų kalbos žodynai kildina arba iš italų (sen. it. *guardamano* – garda²³) arba vokiečių (vok. *vorderhand* – pirmiausiai, rankos priekyje²⁴) kalbos. Renkant medžiagą šiam straipsniui, senuosiuose lietuviškuose tekstuose šio žodžio ar jo vertinių rasti nepavyko, tačiau lenkiškoje literatūroje jis yra vartojamas trimis skirtingomis prasmėmis. Įvairiuose šaltiniuose juo yra apibūdinamos:

1. ATR gamintos ir naudotos kardų ar palašų gardos, uždaros arba turinčios krepšelio formą (kaip aprašo J. Kitovičius);
2. Bet kokios sudėtingos XVI–XX a. šaltųjų ginklų gardos, įskaitant raitytas rapyrų gardas, tipines špagų gardas, šiuolaikinių sportinių ginklų skydelius ir kt.²⁵
3. Apskritai bet kokios gardos, t. y. naudojant žodį „furdimentas“ kaip žodžių „garda“, „efesas“ ar „kryžma“ sinonimą²⁶.

Turint omenyje šią terminologinę painiavą, ir siekiant jos išvengti tolimesniame tekste, būtina apibrėžti, kas vadintina furdimentu, arba ATR būdinga krepšelio formos garda, ir kas nevadintina. Atvejus, kai furdimentu vadinamos, pavyzdžiui, kryžmą ir lankelį turinčios gardos, iš karto būtina atmesti kaip klaidingą termino vartojimą, daugiausiai būdingą grožinei literatūrai. Tokiu pat klaidingu derėtų laikyti

²¹ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, p. 22.

²² Šiuo atveju taip pat nėra taikytina Vyriausiosios lietuvių kalbos komisijos rekomendacija, kurioje teigiama, kad žodis *garda* yra nevertotina svetimybė, ir siūloma jį keisti žodžiu *skydelis*. Rekomendacijoje kalbama apie sportinių ginklų (špagų, rapyrų ir kardų) gardas, turinčias skydelio formą. Šį žodį nėra logiška taikyti gardoms, kuriose arba visai nėra skydelių, arba jie sudaro tik nedidelę konstrukcijos dalį. Juo labiau, žodį *garda*, dėl jo paplitimo, vertėtų laikyti tarptautiniu terminu, kartu su kitais terminais, tokiais kaip *efesas* ar *rikasas*, atėjusiais iš romanų kalbų. Žr. Ar vartotinas žodis *garda*, *Konsultacijų bankas*, <<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/5853-garda-skydelis>> [žiūrėta: 2019-12-01].

²³ *Słownik Staropolski*, Warszawa, 1920.

²⁴ *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Tom II, Warszawa, 1901.

²⁵ I. Strycharski, *Słownik do Trylogji*, Warszawa, 1925, p. 29.

²⁶ *Diariusz Seymu Warszawskiego*, Krakow, 1880, p. 23.

termino „furdimentas“ taikymą²⁷ XVIII a. pabaigoje pradėtoms naudoti gardoms, turinčioms kryžmą ir buoželę jungiančius du arba tris šoninius strypus (įprastą le tipą pagal Zablockį): toks taikymas neatitinka J. Kitovičiaus aprašymo, jo nepalaiko V. Zablockis²⁸, o V. Kvasnevičius kardus su furdimentu ir kardus su šoniniais strypais išskiria kaip du skirtingus vakarietiškos įtakos ATR kardams variantus²⁹.

Kitus ginklus, turinčius sudėtingas gardas – rapyras, špagas, taip pat ir kitoms šalims (Škotijai, Olandijai, Italijai) būdingus ginklus su krepšelio formos gardomis nederėtų laikyti būdingais ATR, nepaisant to, kad jie buvo daugiau ar mažiau naudojami šioje valstybėje. Tikraisiais furdimentais, arba ATR būdingo tipo krepšelio formos gardomis, laikytinos gardos, išsivysčiusios iš vietinių husariškiems kardams ir palašams būdingų gardų, t. y. turinčios pagrindinius jiems būdingus efeso elementus – nedidelę kryžmą su ūsais, prie jos 90 laipsnių ar didesniu kampų pritvirtintą lenktą apsauginį lankelį, nykščio žiedą ar pusžiedį, jei išlikęs visas efesas – atitinkamos formos buoželę ir rankeną. Daugeliu atvejų būdingose gardose krepšelio formos konstrukcija tvirtinama ne tiesiogiai prie kryžmos, o prie jos lankelių ar skydelių, kas taip pat laikytina būdingu bruožu. Tiesa, esama ir išimčių: kai kuriose vėlesnio laikotarpio gardose krepšelis tvirtinamas tiesiai prie kryžmos, rečiau – nėra ūsų ir nykščio žiedų, t. y. garda būdingesnė Vakarų Europai, nors ir gaminta bei naudota ATR. Tokios išimtys išsamiau aptariamoms tolesniuose šio straipsnio skyriuose. Įskaitant šias išimtis, žodis „furdimentas“ laikytinas termino „ATR būdinga krepšelio formos garda“ sinonimu, ir tokia prasme toliau vartojamas šiame straipsnyje.

Taip pat reikia atsakyti į klausimą, kokie apsauginiai gardos elementai suteikia jai krepšelio formą, o kokie – ne. Egzistuoja keletas efesų tipologijų su skirtingais terminais bei apibrėžimais, dažnai nesuderinamais tarpusavyje. Plačiai naudojama žymaus XX a. britų ginkluotės tyrinėtojo Ewarto Aukšoto (*Ewart Oakeshott*) rapyrų efesų tipologija³⁰ bei daug detalesnė A. Vesejaus B. Normano (*A. Vesey B. Norman*) XV–XIX a. rapyrų ir špagų efesų tipologija³¹; abi jos daug dėmesio skiria skirtingoms sudėtingų gardų vystymosi kryptims, tačiau yra orientuotos į duriamuosius ginklus, o kertamieji ir kertamieji-duriamieji ginklai (t. y. kardai ir palašai), kaip pažymi E. Aukšotas³², daugelyje Europos valstybių vystėsi savitai, tik atskirais atvejais veikiami rapyrų įtakos. E. Aukšotas savo knygoje pateikia gan detalią itališkų schiavonos tipo palašų tipologiją, o taip pat trumpai aprašo šveicariškų, vokiškų,

²⁷ Жг. Рвз. Панів А. М, Детальний аналіз музейного предмета «шабля-баторівка» з колекції львівського історичного музею: особливості первинної конструкції та унікальні риси переоформлення, *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*, Вип. 15, р. 25–33.

²⁸ W. Zabłocki, *Szable świata*, p. 155, 157, 158, 161.

²⁹ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, p. 71.

³⁰ E. Oakeshott, *European Weapons and Armour From the Renaissance to the Industrial Revolution*, Suffolk, 2000.

³¹ A. Vesey B. Norman, *The Rapier and Small-sword: 1460–1820*, London, 1980.

³² E. Oakeshott, *European Weapons and Armour From the Renaissance to the Industrial Revolution*, p. 126–127.

skandinaviskų, anglišių („mirusiojo“ tipo) ir škotiskų kalavijų efesus, visiems jiems taikydamas krepšelio pavadinimą, tačiau nepažymėdamas, kuo krepšeliai skiriasi nuo „ne krepšelių“, bei nepateikdamas aiškaus krepšelio formos apibrėžimo³³.

Tokią apibrėžimą pateikia kitas britų tyrinėtojas Kirilas Mazanskis (*Cyryl Mazansky*): jo teigimu, „frazė „krepšelio tipo“ efesus vadinama didelė grupė efesų, suteikiančių rankai ir riešui tam tikrą, mažesnę ar didesnę, kiekį apsaugos. Toks rezultatas pasiekiamas, savo pilniausia forma, beveik sferos pavidalu apgaubiant bene tris ketvirtadalius delno ir riešo iš priekio, šonų ir galo. Ši forma sukuriama naudojant metalinius strypus ir juostas, nukreiptas, dažniausiai, lygiagrečiai, ir rečiau – statmenai viena kitai. Tai gali būti papildoma užpildančiomis plokštelėmis arba kitais plokštės ar strypo pavidalo metaliniais elementais.“³⁴

K. Mazanskis pateikia britiškų kalavijų su krepšelio formos efesais tipologiją, menkai pritaikomą kitų kraštų ginklams. Tyrinėjant ATR būdingus ginklus, vertingesnis yra K. Mazanskio susistemintas krepšelio formos efesų skirstymas pagal apsaugos laipsnius: pastebėdamas tai, kad dažniausiai krepšelio formos efesai nėra „pilni“, t. y. neapsaugo visų delno ir riešo pusių vienodai, autorius išskiria penkis „nepilnų“ krepšelių tipus pagal tai, kokią dalį įsivaizduojamos sferos aplink delną jie dengia³⁵:

- Ketvirčio krepšelio efesai, dengiantys ne daugiau nei 90 laipsnių iš 360, esančių ant įsivaizduojamos sferos aplink delną ekvatoriaus. Dengiama tik išorinė delno dalis, vienodai tiek kryžmos, tiek buoželės pusėje;
- Trečdaliao krepšelio efesai, dengiantys nuo 100 iki 150 laipsnių, ir saugantys ne tik išorinę, bet ir labai nedidelę dalį vidinės delno pusės, dažniausiai – vienu papildomu strypu;
- Pusės krepšelio efesai, dengiantys nuo 180 iki 210 laipsnių simetriškai vidinėje ir išorinėje delno pusėje, tačiau nedengiantys jo aplink buoželę;
- Dviejų trečdalių krepšelio efesai, dengiantys tiek pat, kiek ir pusės krepšelio efesai, tačiau išsikišantys toliau buoželės pusėje, nors ir ne iki pat buoželės;
- Trijų ketvirtadalių krepšelio efesai, nebūtinai simetriškai, tačiau gerai dengiantys delną tiek kryžmos, tiek buoželės pusėje.

„Pilną“ krepšelių, pagal K. Mazanskį, atitinka maža dalis visų krepšelio formos gardų, turinčių tik nedidelę ertmę rankai į krepšelių įkišti; dauguma krepšelio formos efesų patenka į vieną iš anksčiau išvardytų kategorijų. Tarp jų, savo ruožtu, nepatenka gardos, saugančios mažiau nei ketvirtį sferos: turinčios papildomus lankelius, iš kryžmos sueinančius į pagrindinį lankelį, taip pat gardos, susidedančios tik iš lankelio ir kryžmos skydelių.

³³ *Ten pat*, p. 151–157, 170–191.

³⁴ *Cyryl Mazansky, British Basket-hilted Swords: A Typology of Basket-type Sword Hilt*, Woodbridge, 2005, p. 1–2.

³⁵ *Ten pat*, p. 6–7.

Furdimentų savybės

Renkant medžiagą šiam straipsniui Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos muziejuose, taip pat įvairiose privačiose kolekcijose buvo identifikuota 13 kardų, palašų ir jų krepšelio formos gardų, turinčių išskirtinai ATR būdingų bruožų, o taip pat keletas ATR gamintų gardų, labiau atitinkančių kituose kraštuose gamintų krepšelio formos efesų bruožus, tačiau pasižyminčių vietine stilistika. Neabejotina, kad pirmajai kategorijai priskiriamų gardų kiekis yra gerokai didesnis, ir sąrašą galima pildyti atrandant bei tinkamai identifikuojant vis naujas muziejų ir privačių kolekcijų vertybes.

Pagrindiniai ATR būdingų krepšelio formos gardų požymiai yra: 1. Husariškojo (I pagal Zablockį) tipo kryžma su ūsais ir lankeliu; 2. Papildomi apsauginiai elementai – kryžmos lankeliai arba skydeliai bei žiedai ar pusžiedžiai; 3. Prie jų tvirtinami didžiąją krepšelio dalį sudarantys raityti S formos strypai; 4. Šoninės plokštelės su ornamentais.

Neskaitant žemiau aprašytų išimčių, ATR būdingomis (t. y. furdimento apibrėžimą visiškai atitinkančiomis) laikomos gardos, turinčios pirmuosius du požymius, taigi, neabejotinai išsivysčiusios iš tradicinių, ATR bajorų daugiausiai naudotų husariškų gardų. Dauguma tokių gardų taip pat turi antrąjį ir trečiąjį požymius, tačiau egzistuoja keletas ginklų, siejamų su ATR, ir šių dviejų požymių neturinčių. Visus keturis požymius netiesiogiai atitinka ir J. Kitovičiaus aprašymas, minintis „narvą iš geležinių strypų“ ir „skardą viduryje“.

Kryžmos ir apsauginiai lankeliai

Kaip pažymėta anksčiau, pradiniu konstrukciniu furdimento elementu laikytina husariška, arba I tipo pagal Zablockį, garda, turinti kryžmą su ūsais (statmenais jai) ir apsauginį lankelį, jungiantį kryžmą su buožele. Renkant medžiagą straipsniui nerasta nei vienos gardos, kurios lankelis būtų strypo formos (Ib tipo pagal Zablockį), visi jie sujungti su kryžma šiek tiek didesniu nei stačiu kampu, t. y. kampas tarp kryžmos ir lankelio sudaro daugiau nei 100 laipsnių. Visų jų galas ties buožele yra užlenktas, taigi krepšeliai nebuvo gaminami „kosciuškovkių“ – kardų, kurių skiriamasis požymis yra tiesūs, statmenai į buoželę ir gardą įeinantys lankeliai – pagrindu³⁶. „Kosciuškovkės“ požymius iš dalies atitinka tik keletas Lenkijos kariuomenės muziejuje (*Muzeum Wojska Polskiego*) saugomų vėlyvų palašų (inv. Nr. 770x, 24372x, 24471x ir kt.), turinčių trečdaliao krepšelio gardas be nykščio žiedų ar ūsų. Pastarieji galėjo būti gaminami pagal vakarietiškų krepšelio formos gardų pavyzdį.

Įprasti husariškų kardų lankeliai kartais buvo sujungiami su buožele, kartais – nesujungiami, paliekant tarp jų tarpą (galimai tam, kad būtų amortizuojamas į lankelį pataikęs kirtis³⁷). Tokiu tarpu pasižymi, pavyzdžiui, privačioje kolekcijoje

³⁶ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, p. 20, 91–95.

³⁷ W. Zabłocki, *Szable świata*, p. 49.

Kardas su furdimentu, 2018 m. parduotas Černio aukcione Italijoje. Gerai matyti visi įprastiniai husariško kardo elementai: kryžma, lankelis, migdolo formos buoželė, ūsai.

Nuotrauka iš Arm the Armour, 2018, <<https://armthearmour.tumblr.com/post/173908325127/a-massive-basket-hilted-hussars-sabre-poland>> [žiūrėta: 2019-12-01]

esantis kardas, V. Zablockio knygos kataloge žymimas numeriu 54³⁸. Tarpo neturi vienas iš Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomų kardų su furdimentu (inv. Nr. MWP 764), tačiau jo geležtė, rankena ir buoželė galimai nėra originalūs³⁹; užtikrintai galima teigti, kad be minimo tarpo yra pagamintas kitas į jį labai panašus kardas, 2018 m. parduotas Černo aukcione (*Czerny's International Auction House*) Italijoje⁴⁰: jo lankelis užsibaigia nedidele metaline kilpa, užmauta ant rankenos po buožele. Neįmanoma pasakyti, ar VDKM ir LNM saugomos gardos turėjo lankelius su tarpais, kadangi nei viena neturi išlikusios originalios buoželės.

Beveik visos krepšelio formos gardų kryžmos turi husaro tipo kardams būdingus ūsus, rankenos pusėje kartais beveik siekiančius buoželę (pvz. minėtas kardas iš Černo aukciono), kartais gerokai trumpesnius. Ūsų neturi tik kai kurie vėlyvieji furdimentai (Lenkijos kariuomenės muziejuje, Inv. Nr. 770x, 24471x).

³⁸ *Ten pat*, p. 160.

³⁹ *Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Katalog zbiorów: wiek XVII*, Warszawa, 1968, p. 27.

⁴⁰ Žr. A massive Basket-Hilted Hussar's Sabre, Poland, ca. late 17th century, from Czerny's International Auction House, *Arm the Armour* <<https://armthearmour.tumblr.com/post/173908325127/a-massive-basket-hilted-hussars-sabre-poland>> [žiūrėta: 2019-12-01].

Kryžmos lankeliai arba skydeliai

Gardos su furdimentais pasižymi didele apsauginių elementų, tvirtinamų prie kryžmos, įvairove. Šiuos elementus galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: skydelius ir lankelius. Skydeliai gali būti apvalūs arba kriauklės formos, lankeliai – įprastos arba išgaubtos formos, o taip pat turintys papildomą jungtį su kryžma, arba jos neturintys. Abu šie elementai gali būti simetriški (t. y. esantys abiejose kryžmos pusėse), arba nesimetriški.

Pusapskritimio formos kryžmos skydeliai.

VDKM ginklų rinkinys, G-1301

Kryžmos skydeliai yra kiek rečiau pasitaikantis furdimentų konstrukcinis elementas. Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugoma garda (inv. Nr. G-1301) yra su pusapskritimių formos skydeliais, visiškai atitinkančiais Id tipą (pagal Zablockį); tokius pat skydelius turi kardas, saugomas Sankt Peterburgo Kariniame istoriniame artilerijos, inžinerijos ir ryšių muziejuje (*Военно-исторический музей артиллерии, инженерных войск и войск связи, ВИМАИВиВС*, toliau – VIMAIViVS)⁴¹. Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomas palašas (inv. Nr. 1545) su tokiu pat skydeliu išorinėje pusėje, o vidinėje – su lankeliu; tokią pat konfigūraciją galima pamatyti ant jau minėto kardo iš Zablockio knygos katalogo (Nr. 54). Akivaizdu, kad krepšelio formos gardos šiais atvejais tiesiog montuotos prie įprastų ir paplitusių efeso elementų, taip dar pagerinant jų gynybinę funkciją. Įdomu, kad naudotos ne išgaubtos plokštelės, išplitusios ant „koscjuškovkių“ XVIII a., o lygios, kartais net įgaubtos.

Kiek sudėtingesnė situacija su skydeliais be pusapskritimio formos. LNM saugomi du kardai su gardomis, kurių abu skydeliai turi savitą suploto ovalo formą su papildomais dekoratyviniais atsikišimais. Bent vieną tokį skydelį turi ir VIMAIViVS saugomas dviašmenis palašas⁴². Pastarojo, kaip ir vieno iš LNM kardų, skydeliai yra dekoruoti juostomis – spinduliais, einančiais nuo geležtės į išorę ir į šonus; antrasis LNM kardas tokius dekoratyvinius elementus tai pat galimai turėjo. Tokie apsauginiai skydeliai yra labai reti ant ginklų, neturinčių krepšelio formos gardų. Vieną panašius skydelius turintį palašą be krepšelio aprašo V. Zablockis savo knygos kataloge (Nr. 50)⁴³, nors jo skydelių forma labiau artima pusapskritimiui; skydelius, identiškus LNM eksponatams, turi kitas V. Zablockio aprašomas palašas (Nr. 18⁴⁴)

⁴¹ Šių ginklų nuotrauką galima rasti nenumeruotuose spalvotuose puslapiuose rusiškame V. Kvasnevičiaus knygos *Dzieje szablí w Polsce* leidime (В. Квасневич, *Польские сабли*, Санкт-Петербург, 2005).

⁴² *Ten pat.*

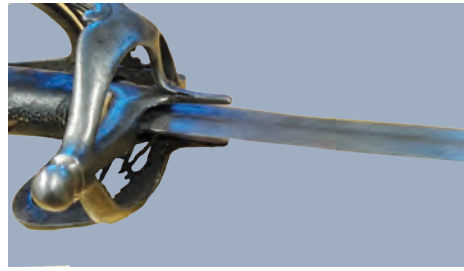
⁴³ W. Zablocki, *Szable świata*, p. 156.

⁴⁴ *Ten pat.*, p. 124.

Kriauklės formos kryžmos skydeliai
ant LNM saugomo kardo.

LNM, IM 776

Kryžmos lankeliai su papildomomis
jungtimis viduryje.

LNM, IM 775

iš Čartoriskių kolekcijos, galimai priklausęs Lietuvos didžiajam kancleriui Joachimui Liutaurui Chreptavičiui; Su panašiu skydeliu išorinėje kryžmos pusėje yra vienas VDKM saugomas palašas (inv. Nr. Gb 424).

Pagal formą, dekoratyvinius elementus ir tvirtinimo vietą šie skydeliai labai primena kriauklės pavidalo skersinukus-skydelius, dažnai naudotus ant XIV–XV a. kardokšnių. Šių skydelių yra rasta ir Vilniaus žemutinėje pilyje, jie paprastai siejami su Šv. Jokūbo kultu⁴⁵. Nors XVII–XVIII a. šio šventojo garbinimas, kaip ir kriauklės simbolikos naudojimas, nebuvo populiarūs, tokio elemento beveik tiesioginis perėmimas gali patvirtinti sąsają tarp kardokšnių ir kardų: dar Konstantino Širvydo žodyne lenkiškas žodis kord (kardokšnis) yra verčiamas kaip „kardas“⁴⁶; *kord*, kaip *szabla* sinonimas, dažnai aptinkamas XVII–XVIII ir net XIX a. lenkų literatūroje⁴⁷. Žinoma, galimybę, kad XVIII a. ATR gamintų kardų gynybiniai elementai buvo įkvėpti keliais šimtmečiais senesnių ginklų, reikėtų vertinti atsargiai.

Šiek tiek dažniau nei skydeliai furdimentuose yra naudojami kryžmos šonuose pritvirtinti lankeliai. Jie dažniausiai būna simetriški net nesimetriškose gardose. Įprastus, Ic tipą (pagal Zablockį) atitinkančius kryžmos lankelius turi minėti kardai iš Černio aukciono ir Lenkijos kariuomenės muziejaus (inv. Nr. 764); abejais šiais atvejais akivaizdu, kad krepšeliai tvirtinti prie paplitusių husariško kardo apsauginių elementų. Kitų ginklų kryžmos lankeliai ne tokie įprasti ir turi išgaubtą formą, lyg gaminti ne iš strypo ar vielos, o iš gaubtos metalo plokštės. Tokius lankelius turi, pavyzdžiui, Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomas kardas (inv. Nr. 806x), priklausęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos dvaro sargybai, taip pat LNM saugomas palašas (inv. Nr. IM 775) ir keletas kitų ginklų su furdimentais. Kai kurie lankeliai yra dar sudėtingesni ir turi papildomą elementą, jungiantį lankelio vidurį su kryžma arba ūsu: tai gali būti nykščio žiedo dalis (Černio aukciono kardas ir keletas kitų), atskiras, iš ūso išeinantis strypelis (minėtas LNM saugomas palašas) arba tiesiog lankelio dalis, susijungianti su kryžma

⁴⁵ P. Bugys. XIV–XV a. ilgieji kovos peiliai (kardokšniai) Vilniaus Žemutinėje pilyje, *Istorija. Mokslo darbai*, 85 tomas.

⁴⁶ *Senasis Konstantino Širvydo žodynas*, Vilnius, 1997, p. 144.

⁴⁷ *Michała Starzewskiego Traktat O Szymierstwie. 1830*, Zawiercie, 2010, p. 108.

jos viduryje (palašas Nr. 1545 iš Lenkijos kariuomenės muziejaus). Tokiu būdu su kryžma susijungia ir VDKM saugoma garda (inv. Nr. G-1300), turinti sudėtingiausią lankelių konstrukciją iš visų, kurias pavyko rasti renkant medžiagą straipsniui: gardos lankeliai yra ne tik išgaubti, bet ir įdubę ties kryžma, turi papildomą jungtį viduryje ir yra gausiai dekoruoti, kad primintų suskleistų paukščio sparnų pavidalą.

Kryžmos lankeliai, papildomai sujungti su kryžma, taip pat yra labai retas konstrukcinis gardų elementas. Panašius lankelius galima laikyti tarpiniais tarp lankelio ir skydelio tipų, pagal formą artimiausi jiems yra keli ginklai, turintys skydelius su skylėmis: V. Kvasnevičiaus aprašytas kardas iš Lenkijos kariuomenės muziejaus⁴⁸ ir V. Zablockio aprašytas palašas iš Sankt Peterburgo Ermitažo muziejaus (Nr. 41)⁴⁹; abiejų skydeliai yra visiškai tiesūs ir neturi išgaubtumo, būdingo aprašytoms krepšelio formos gardoms. Panašų išgaubtumą turi kai kurie „kosciuškovkių“ skydeliai, tačiau jie visuomet išgaubti tik į šonus ir retai turi ankstyvąjį, nekampuotą apsauginį lankelį. Paminėti čia verta nebent vieną iš V. Zablockio katalogo kardų (Nr. 43)⁵⁰, savo skydeliais šiek tiek panašų į anksčiau aprašytus kardus su furdimentais.

Žiedai ir pusžiedžiai

Nykščio žiedai husariško tipo karduose yra prie kryžmos ar ūsų pritvirtintos ir užsuktos metalinės juostos, skirtos laikant kardą nykščiui prakišti; jie būna įvairių formų – paprasti, ištempți į geležtės pusę, turintys papildomus apsauginius bei dekoratyvinius elementus ir pan. Žiedus turi kai kurios krepšelio formos gardos su šoniniais lankeliais: pavyzdžiui, Černio aukciono ir Lenkijos kariuomenės muziejaus (inv. Nr. MWP 764) kardų žiedai yra ištempți į geležtės pusę, besiliečiantys su lankeliais, bet į juos neintegruoti.

Dauguma krepšelio formos gardų, dėl savo konstrukcinių ypatybių, turi ne žiedus, o pusžiedžius: su ūsu vienoje pusėje ir su kryžmos lankeliu ar skydeliu kitoje pusėje sujungtas metalines juosteles, atliekančias tokią pačią funkciją, kaip ir paprasti žiedai, bet neturinčias žiedo formos. Pusžiedžiai kartais yra tvirtinami (kniedijami) prie gardos (pvz., abi VDKM saugomos krepšelio formos gardos), kartais yra integrali šoninio lankelio dalis, ir yra pagaminti iš tos pačios metalinės plokštės, užlenkiant ją

Kardo iš LNM (inv. Nr. IM 776) gardos vidus. Gerai matyti kryžmos konstrukcija ir iš plokštės suformuotas nykščio pusžiedis.

LNM, IM 776

⁴⁸ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, p. 57.

⁴⁹ W. Zabłocki, *Szable świata*, p. 147.

⁵⁰ *Ten pat*, p. 149.

į vidų (pvz. Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomas Karolio Stanislovo Radvilos dvaro kardas (inv. Nr. 806x) ir palašas su trečdaliu krepšelio garda (inv. Nr. 1545). Išskirtinės konstrukcijos pusžiedį turi vienas iš LNM saugomų kardų (inv. Nr. IM 776). Jo kryžma yra gaminta ne iš vientiso metalinio strypo, o iš dviejų sudėtingų detalių; viena šių detalių, „uždengianti“ tuščiavidurę lovelio formos kryžmą, turi atsišakojimą, iš kurio suformuotas pusžiedis.

Nykščio žiedų neturi kai kurie vėlyvieji XVIII a. antros pusės kardai ir palašai su aiškia vakarietišku gardų įtaka (Lenkijos kariuomenės muziejuje, inv. Nr. 24471x, 24472x). Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomas dviašmenis palašas su kitomis husariškos gardos detalėmis (kryžma, lankeliu, ūsais, kryžmos lankeliu) taip pat be nykščio žiedo, tačiau jo rankena nėra originali, ir gali būti, kad ją perdarant žiedas ar pusžiedis buvo pašalintas.

„S“ formos strypai

Tai – bene išpūdingiausias ir labiausiai pastebimas furdimentų elementas, būdingas tik ATR naudotoms krepšelio formos gardoms. Beveik visų jų pagrindines apsaugines dalis sudaro arba šoninius skydelius su apsauginiu lankeliu jungia vingiuoti S raidę primenantys strypai. Jie paprastai būna 4–7 mm storio ir yra prikniedyti, privirinti arba sklandžiai pereina į kitas gardos dalis. Krepšelio formos gardos paprastai turi vieną, du arba tris tokius strypus kiekvienoje pusėje.

Vieno Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomų kardų (inv. Nr. 764) ir Černio aukciono kardo furdimentus sudaro simetriškos konstrukcijos iš vieno „S“ formos strypo su šešiais vingiais kiekviename šone ir tą strypą gaubiančios papildomos juostos. Po vieną, gerokai mažesnę, vingiuotą strypą vidinėje gardos dalyje turi Karolio Stanislovo Radvilos kardas (inv. Nr. 806x), palašas iš Lenkijos kariuomenės muziejaus (inv. Nr. 1545) ir V. Zablockio knygos kataloge aprašytas kardas (Nr. 54). Visų trijų strypai turi po penkis vingius ir sklandžiai pereina į šoninio lankelio ornamentus.

Trijų anksčiau aprašytų ginklų gardos turi po du „S“ formos strypus išorinėje pusėje, jie jungia apsauginį lankelį ir šoninį skydelį. Strypų vingių skaičius svyruoja nuo trijų (inv. Nr. 1545) iki šešių (Zablockio kataloge Nr. 54). Po du apsauginius

Karolio Stanislovo Radvilos dvaro sargybos kardo efesas. Nuotraukoje gerai matyti du „S“ formos strypai išorinėje gardos dalyje, ir vienas – vidinėje.

Z. Żygulski, Stara broń w Polskich zbiorach, 1984, p. 54

strypus su šešiais vingiais kiekvienoje pusėje turi viena iš VDKM saugomų gardų (inv. Nr. G-1301), panašius strypus, bent vienoje pusėje, greičiausiai turėjo VIMAIViVS saugomas palašas.

Didžiausią delno dalį dengia furdimentai, turintys po tris „S“ formos strypus abejose pusėse: tai viena iš VDKM saugomų gardų

(inv. Nr. G-1300), dviejų LNM saugomų kardų gardos, ir VIMAIViVS kardo garda. Visos jos yra trijų ketvirtadalių krepšelio formos, o didelis vingių skaičius (nuo keturių iki septynių) daro krepšelį išskirtinai tankų. Išimtimi šiuo atveju galima laikyti tik mažesniąją iš LNM saugomų gardų: jos strypai teturi po du vingius, dėl ko šis krepšelis ne toks tankus, bet labai lengvas.

Po du arba tris silpnai vingiuojančius strypus turi bent keletas vėlesnių ketvirčio krepšelio gardas turinčių palašų, saugomų Lenkijos kariuomenės muziejuje (inv. Nr. 770x, 24372x, 24471x ir kt.); šį konstrukcinį elementą galima pamatyti ir kai kuriuose vėlesniuose kitoms šalims būdinguose kavalerijos palašuose, gamintuose XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje, ir turinčiuose šoninius apsauginius skydelius.

Apsauginiai skydeliai

J. Kitovičius teigia, kad furdimentai turėjo „delno dydžio skardą viduryje“ (*blacha w środku wielkości dłoni*). Jei tokio dydžio apsauginiai skydeliai ant krepšelio formos gardų ir buvo naudojami, jie tikrai nebuvo dažni. Dauguma ATR būdingų krepšelio formos gardų šonuose turi prie „S“ formos strypų pritvirtintus skydelius, kurių ilgis – nuo 50 iki 80 mm, o plotis (plačiausioje vietoje) nuo 20 iki 60 mm. Simetriškos gardos turi po vienodą skydelį abiejose delno pusėse, nesimetriškos – vieną skydelį išorinėje pusėje. Gardų su kryžmos lankeliais apsauginiai skydeliai tolygiai pereina į tuos lankelius; gardų su kryžmos skydeliais apsauginiai skydeliai su pastaraisiais sujungti stačiu arba šiek tiek didesniu nei stačiu kampu.

Šoniniai apsauginiai skydeliai buvo dekoruojami. Populiariausi ornamentai – nuo dviejų iki tuzino tiesių arba šiek tiek lenktų linijų, einančių nuo kryžmos centro į buoželės pusę ir įstrižai. Kai kuriais atvejais tokių skydelių kraštai turi laužytą formą, atitinkančią ornamentus, tačiau kartais jie lygūs. Tokia skydelių forma gali priminti kriauklę arba medžio lapą. Reikia turėti omenyje, kad nuo XVI a. kriauklės buvo populiarius vakarietišku, daugiausiai vokiškų krepšelio formos gardų dekoracinis elementas; atsikartoja kriauklės motyvas ir furdimentuose, kurie turi kryžmos skydelius, kaip aprašyta anksčiau. Sunku pasakyti, ar šių ornamentų paskirtis – tik dekoracinė, ar jie turėję kokią nors simbolinę reikšmę, ypač turint omenyje, kad jų pavidalas įvairiuose eksponatuose labai skiriasi.

Išlūžę S formos strypai. LNM saugomas kardas.

LNM, IM 776

VIMAIIVS (Sankt Peterburge) saugomi kardas ir palašas. Furdimentai turi tipinius apsauginius skydelius su ornamentais.

V. Квасневич, Польские сабли, Санкт-Петербург, 2005. Nenumuotas puslapis

Garda su galimai nušlifuotais ornamentais.

LNM, IM 763

Neįprasti augaliniai ornamentai.

VDKM ginklų rinkinys, G-1545

Yra keletas išlikusių krepšelio formos gardų, kurių skydeliai turi kitokius ornamentus. LNM saugomo kardo (inv. Nr. IM 763) skydelis turi laužytus kraštus, tačiau visiškai lygius šonus; pagal formą šie skydeliai beveik identiškai keliems kitiems kardams, turintiems kriauklės pavidalo ornamentus, tačiau pačių ornamentų trūksta. Galima pastebėti, kad gardos paviršius, nors gerai išsilaikęs, yra šiurkštus ir nusėtas aibe nedidelių lygiagrečių įbrėžimų: panašu, kad ši garda buvo smarkiai šlifauta, pašalinant ornamentus nuo visų keturių jos skydėlių ir suploninant „S“ formos strypus. Galima kelti įvairių hipotezių, kodėl tai buvo padaryta, tačiau viena įtikinamesnių – tokiu būdu siekta sumažinti gardos svorį. Gali būti, kad gardą bandyta pritaikyti pagal naujo šeimininko pageidavimus, suteikiant ginklui įprastesnes kovines savybes. Šio kardo efesas, be buoželės, sveria 476 g., visas kardas – 940 g., kas yra šiek tiek mažiau už kitus tokio tipo ginklus.

Varšuvos kariuomenės muziejuje saugomas palašas (inv. Nr. 1545) turi vieną įprastos, pailgos formos skydelį, tačiau be kriauklę primenančių linijų: vietoj jų skydelio paviršiuje iškaltas nelygus rombo formos ornamentas. Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugoma garda (inv. Nr. G-1300) su ovalo formos, itin gausiai augaliniais ornamentais dekoruotais skydeliais, sklandžiai pereinančiais į lankelius gardos šonuose ir „S“ formos strypus. Šios dvi gardos – vienintelės iš ankstyvųjų, neabejotinai turinčios kitokius nei kriauklės pavidalo ornamentus.

Lenkijos kariuomenės muziejuje saugoma keletas vėlyvųjų, „kosciuskovkių“ gardas primenančių furdimentų, turinčių skydelius, primenančius tuo pačiu metu kitose šalyse paplitusias krepšelio formos gardas: jų skydeliai lygūs (pvz. inv. Nr. 770x), papuošti militaristinio stiliaus dekoracijomis (pvz. inv. Nr. 24471x). Vienas Augusto II dragūnų karininko palašas papuoštas detaliam išgraviruotu Abiejų Tautų Respublikos herbu (inv. Nr. 24372x).

Buoželės

Kaip minėta anksčiau, krepšelio formos gardos neturi būdingos formos buoželių: daugeliu atvejų jos nėra išlikusios, kitais atvejais tai migdolo (pvz. VIMAIViVS saugomas palašas), migdolo su nugarėle (Zablockio kataloge kardas Nr. 54), medaliono (Karolio Stanislovo Radvilos dvaro kardas iš Lenkijos kariuomenės muziejaus) ir kitų formų buoželės. Net nedidelis kiekis su visu efesu išlikusių furdimentų apima beveik visus ATR būdingus buoželių tipus, ypač jei turėtume omeny ir XVIII a. Lenkijos kariuomenės muziejaus dragūniškus palašus su liūto galvos formos buoželėmis.

Rankenos

Kaip ir buoželės, išlikusios efesų su furdimentais rankenos yra įprastos XVII–XVIII a. husariškiems kardams. Tiesa, autentiškumą nustatyti yra daug sunkiau, nebent jis akivaizdžiai kelia abejonių. Taip yra, pavyzdžiui, su LNM saugomu palašu (inv. Nr. MG 775), kurio rankena visiškai netipinė – apsiūta ruda oda, dengiančia buoželės vietą ir net dalį lankelio. Iš nelygios, grubios siūlės galima spėti, kad tai vėlyva, „lauko sąlygomis“ atlikta modifikacija.

Geležtės

Tik nedaugelis ginklų su krepšelio formos gardomis turi neabejotinai autentiškas geležtes. Įspūdingos, gausiai dekoruotos gardos kartais saugotos atskirai, arba uždėtos ant naujų, vėlyvesnio modelio geležčių.

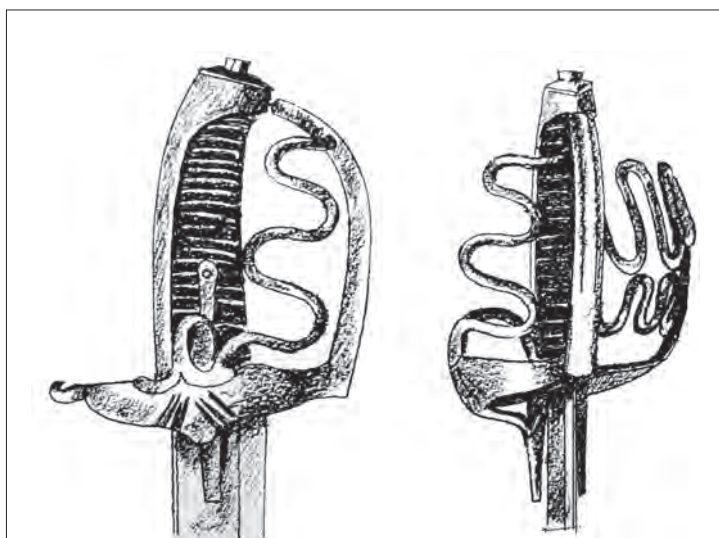
Abejonių dėl autentiškumo kelia dviejų LNM saugomų kardų su furdimentais geležtės. Viena (inv. Nr. GM 776) abiejose pusėse turi aštrių daiktu kiek kreivai išbraižytus užrašus „PRO LIBERTATE POLONIÆ“ (iš lot. „Už Lenkijos laisvę“). Šiuos užrašus iš dalies uždengia gardos ūsai, taigi, akivaizdu, kad įrašai geležtėje išbraižyti anksčiau, nei ji buvo prikniedyta prie gardos. Kito kardo geležtė labai

lengvai išsitraukia iš rankenos; įklotė turi dvi kiaurymes kniedėms, tačiau geležtė nebuvo prikniedyta, greičiausiai tik priklijuota, kas visiškai nebūdinga XVII–XVIII a. husariškiems kardams. Iki galo įstačius geležtę į rankeną, ji gan smarkiai nesutampa su gardos ūsais – ūsai „rodo“ ne geležtės išlinkimo kryptimi, o į jos smaigalį, kas taip pat nėra įprasta. Įdomu, kad abiejų kardų geležtės turi bent po keletą įkirtimų, taigi, jomis yra fechtuota, arba jos (nelabai sėkmingai) išbandytos kertant kokius nors kietus objektus. Tačiau abi jas žalos kiekiu smarkiai lenkia LNM saugomas palašas su krepšelio formos garda (inv. Nr. IM 775), kurio geležtėje galima suskaičiuoti daugiau nei dešimtį gilių įkirtimų. Jo geležtė plati, dviašmenė, su plačiu grioveliu ir užapvalintu smaigaliu, abeiose pusėse užgaląsta bemaž iki pat gardos.

Gan neprofesionaliai išgraviruotas įrašas LNM saugomo kardo (inv. Nr. IM 776) geležtėje. Abiejose pusėse jį šiek tiek uždengia gardos ūsai.

LNM, IM 776

Kardas Nr. 54 iš V. Zablockio knygos katalogo, efeso vaizdas iš šono ir iš priekio. W. Zablocki, Szable świata, Warszawa, 2011, p. 460

Neautentiška, greičiausiai, yra vieno iš Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomų kardų geležtė (inv. Nr. 764)⁵¹. Kitas kardas (inv. Nr. 806x), priklausęs Karolio Stanislovo Radvilos dvaro sargybai, turi autentišką, tačiau labai netipinę geležtę: plati, lenkta, su ilga neužaštrinta plunksna, ji šiek tiek primena ankstyvų turkiškų kiličių geležtes. Be išgraviruotų Radvilų herbų su juos papildančiomis dekoracijomis ir monogramomis, galima rasti eilutę arabiškų raidžių ir ornamentų, išraižytų siekiant, tikriausiai, suteikti geležtei dar labiau egzotišką išvaizdą⁵².

VIMAIViVS saugomi kardas ir palašas, greičiausiai, turi autentiškas geležtes, tačiau dėl informacijos apie šiuos ginklus trūkumo, sunku juos detalčiai aprašyti. Palašo geležtė plati, dviašmenė, su grioveliu; vienoje jos pusėje tarp įvairių ornamentų išgraviruota „No me saques sin rason“ (*iš isp.* „Neištrauk manęs be reikalo“); greičiausiai, kitoje pusėje galima rasti „No me enbainez sin honor“ (*iš isp.* „Neįdėk manęs be garbės“) – vieną populiariausių frazių, pradėtų graviruoti ant ginklų dar viduramžiais, ne tik Ispanijoje, bet ir kituose kraštuose⁵³. Tame pačiame muziejuje saugomo kardo geležtė tai pat gausiai ornamentuota ir turi du griovelius⁵⁴.

V. Zablockio knygos kataloge aprašytas kardas su furdimentu (Nr. 54) turi tipinę, vidutiniškai lenktą geležtę su vienu plačiu grioveliu ir ilga plunksna. Tokią pat geležtę turi kitas kardas su labai neįprasta krepšelio formos garda, kurio saugojimo vieta nėra žinoma. Šio kardo nuotraukas su aprašu „Sabre de hussard d'Europe de l'ouest (sabre). Le 18ème siècle. west europa“ (*iš pranc.* „Rytų Europos husaro kardas, XVIII amžius, Vakarų Europa“) galima rasti Dreamstime.com ir Alamy.com nuotraukų archyvuose⁵⁵, jo garda turi visus husariško kardo elementus – kryžmą, lankelį, šoninius lankelius, ūsus ir pusžiedį, tačiau strypų konfigūracija labiausiai primena angliškus „mirusiojo“ tipo palašus. Kardo geležtėje yra išgraviruotas įrašas „Vivat Hufsar“ ir husarą primenantis raitelis, vilkintis dolmaną, apsiaustą ir aukštą kepurę. Panašūs įrašai randami ant vengriškų geležčių, gamintų nuo XVII a., tačiau būtent tokia ornamentų konfigūracija („altorius“ iš horizontalių juostų ir augaliniai motyvai) kartais nurodomi kaip būdinga prūsiškoms geležtėms, gamintoms Septynių metų karo laikotarpiu (1756–1763)⁵⁶. Tiesa, tokie pat ornamentai naudoti ant

⁵¹ Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. *Katalog zbiorów: wiek XVII*, Warszawa, 1968, p. 27.

⁵² Už šią įžvalgą straipsnio autorius norėtų padėkoti Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų instituto darbuotojui doc. Henry Diab, kurio teigimu, arabiškos raidės geležtėje išgraviruotos su klaidomis ir neturint supratimo apie jų turinį ar reikšmę.

⁵³ E. Oakeshott. *European Weapons and Armour From the Renaissance to the Industrial Revolution*, p. 180.

⁵⁴ В. Квасневич, *Польские сабли*, Санкт-Петербург, 2005.

⁵⁵ Renkant medžiagą šiam straipsniui, autoriui nepavyko nei rasti šio ginklo prancūziškuose kataloguose, nei susisiekti su nuotraukų autoriumi. Greičiausiai kardas saugomas privačioje kolekcijoje. Prieiga per internetą: <https://fr.dreamstime.com/photo-stock-sabre-l-europe-l-ouest-hussard-sabre-image64872615> ir <https://www.alamyimages.fr/photo-image-sabre-de-hussard-d-europe-de-l-ouest-sabre-le-18eme-siecle-west-europa-chemin-sur-le-fond-noir-164923730.html>

⁵⁶ Źr. Szabla polska: arsenał warszawski: katalog, Warszawa, 1980, p. 10.

panašaus laikotarpio prancūziškų ir rusiškų kardų, tad tiksliai datuoti ar nustatyti geležtės autentiškumą, deja, vargu ar įmanoma. Pažymėtina tik, kad geležčių su šiais ornamentais gausu tiek Lenkijos, tiek Lietuvos muziejuose (pvz. VDKM inv. Nr. G-426, LNM inv. Nr. IM 766 ir IM 750).

Išimtys

Kaip rašyta anksčiau, ne visos krepšelio formos gardos, gamintos ar naudotos ATR, turi visus būdingus požymius. Ginklų standartizacija Europoje paplito tik XVIII a. antroje pusėje, tad natūralu, jog nėra tokių, kaip „standartiniai“ XVII–XVIII a. sandūros ginklų tipai; juo labiau, net ir to paties meistro gaminti ginklai dažnai skirdavosi – tiek dėl vienietinės gamybos ypatybių, tiek dėl kitų aplinkybių, tokių kaip užsakovo pageidavimai.

Nors galima išskirti būdingus furdimentų bruožus, tokius kaip kriauklės formos apsauginiai skydeliai ar „S“ formos strypai, ne visi furdimentai juos turi. LNM saugomo palašo (inv. Nr. MG 775) garda savo forma yra labai panaši į daugumą furdimentų, tačiau jos apsauginius elementus sudaro iš metalo juostų sudarytos Jėzaus (IHS) ir Marijos (MARYA) monogramos, papuoštos augaliniais motyvais. Anksčiau aprašytas kardas, kurio nuotraukas galima rasti internetinėse vaizdų talpyklose (*Sabre de hussard d'Europe de l'ouest...*), taip pat turi ne įprastus apsauginius elementus, o po tris storus, gausiai dekoruotus strypus, išeinančius iš apsauginio lankelio. Abiejų šių ginklų kryžmos, lankeliai ir ūsai atitinka tipinius husariškus kardus.

Mažiausiai būdingų elementų turi krepšelio formos gardos, datuojamos XVIII a. viduriu, antra puse ar net XIX a. pradžia: Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomi raitosios gvardijos karininko palašas su karaliaus Stanislovo Augusto anagrama papuošta garda⁵⁷, Henriko Dembinskio palašas⁵⁸, vienas iš V. Zablockio knygos kataloge aprašytų kardų (Nr. 53)⁵⁹ ir kt. Jie turi ketvirtadalio arba trečdalio krepšelio gardą su būdinga husariškos formos kryžma ir skersiniu, tačiau jų krepšeliai tvirtinami tiesiai prie kryžmos, juos sudaro sudėtingi ornamentai iš metalo juostų ir strypų, dažniausiai – monogramos, herbai ir pan. Dauguma tokių ginklų gardų neturi ūsų, nykščio žiedų arba ir vieno, ir kito; kitų rankenos yra XVIII a. antrajai

Marijos monograma, sudaranti apsauginę furdimento dalį. Galima atkreipti dėmesį ir į neįprastą rankenos formą.

Palašas iš LNM, IM 775

⁵⁷ Z. Żygulski, *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy I Bliskiego Wschodu*, p. 335.

⁵⁸ *Pałasz generała Henryka Dembińskiego* <<http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/palasz-generala-henryka-dembinskiego.php>> [žiūrėta: 2019-12-01].

⁵⁹ W. Zabłocki, *Szable świata*, p. 159.

pusei būdingu stiliumi išlietos iš bronzos (pvz. Lenkijos kariuomenės muziejaus inv. Nr. 770x). Šie ginklai turi ketvirtadaliao arba trečdaliao krepšelio gardą be ūsų ir nykščio žiedų, tačiau būdingos husariškos formos kryžma ir skersiniu. Krepšeliai tvirtinami tiesiai prie kryžmos, juos sudaro sudėtingi ornamentai iš metalo juostų ir strypų, dažniausiai – monogramos, herbai ir pan. Keletas to paties laikotarpio palašų, saugomų Lenkijos kariuomenės muziejuje, turi kampuotą „kosciuškovkių“ apsauginį lankelį ir didelius, ATR herbais puoštus apsauginius skydelius, tvirtinamus tiesiai prie kryžmos (pvz. dragūnų karininko palašas, inv. Nr. 24372x⁶⁰); pastarieji taip pat turi nedidelius, beveik rudimentinius ūsus, tačiau neturi nykščio žiedų. Šie ginklai savo konstrukcija labiau atitinka tuo pat metu kitose valstybėse (daugiausiai vakarų Europoje) gamintus kavalerijos palašus su krepšelio formos gardomis ir turi mažai panašumų į ankstesnius kardus su furdimentais. Vis dėlto, daugeliu atvejų (žinant jų gamybos vietą arba savininką) galima užtikrintai pagrįsti jų sąsają su ATR, ir klaidinga būtų jiems netaikyti pavadinimo „furdimentai“. Taigi, tikslingiau būtų juos atskirti nuo „tikrųjų“ furdimentų išskiriant kaip atskirą, vėlyvesnį tipą.

Vėlyvasis furdimentas – palašo krepšeljį sudaro karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio monograma. Z. Żygulski.

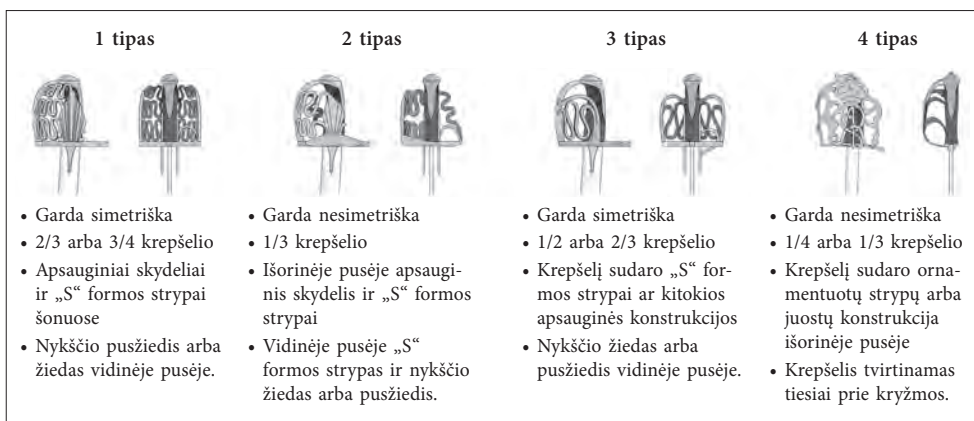
Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu,
p. 335

Tipologija

Anksčiau pateikti struktūrinių krepšelio dalių aprašymai leidžia kiekvieną gardą priskirti vienam iš trijų pagrindinių tipų. Į atskirą tipą vertėtų išskirti gardas, neturinčias daugumos ATR gamintiems krepšeliams būdingų bruožų, tačiau joje gamintoms ir naudotoms – t. y. gardoms su didele kitų kraštų įtaka. Kiekvieną tipą patogiau yra ženklinėti arabišku skaičiumi (atitinkamai Nr. 1, 2, 3 ir 4), tokiu būdu išvengiant painiavos su plačiai naudojama V. Zablockio ATR kardų tipologija, kurioje tipai žymimi romėniškais skaičiais (I, II, III), o potipiai – lotyniškais mažosiomis raidėmis (a, b, c, d, e). Visi ginklai su furdimentais laikytini Zablockio tipologijos Ie potipio smulkesniu skaidymu, tad esant reikalui abi tipologijas galima sujungti, užrašant ginklo tipą kaip, pavyzdžiui, IIe2.

1 tipas – didžiausia furdimentų grupė, simetriškos, dviejų trečdalių ar trijų ketvirtadalių krepšelio gardos su apsauginiais skydeliais abiejose pusėse, sujungtais su apsauginiu lankeliu dviem arba trimis „S“ formos strypais. Šiam tipui priklauso

⁶⁰ Z. Żygulski, *Stara broń w Polskich zbiorach*, 1984, p. 54-55.

Furdimentų tipai. Autoriaus sudaryta schema

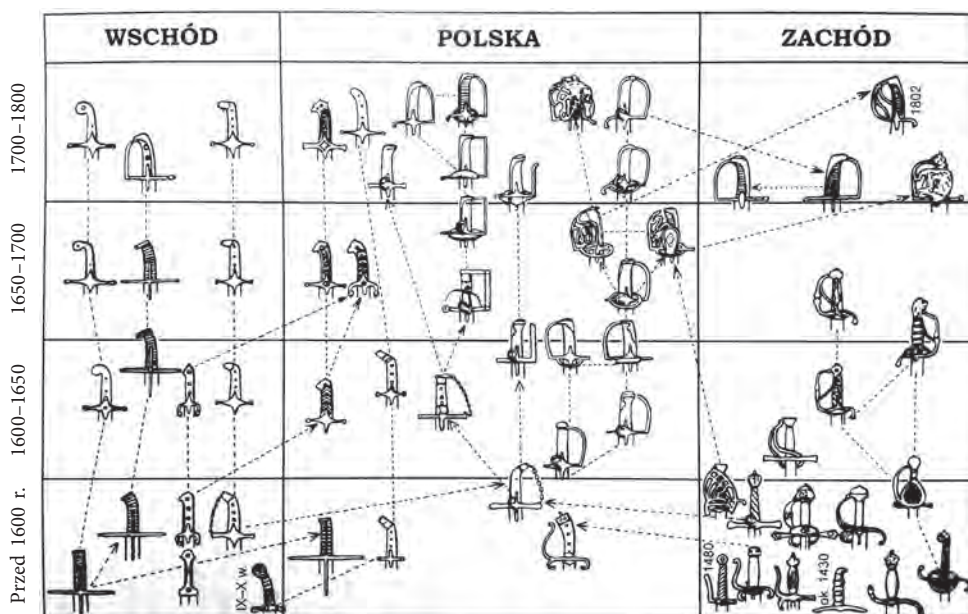
abi VDKM saugomos gardos (inv. Nr. G-1300 ir G-1301), dviejų LNM saugomų kardų gardos, galimai ir viena ar abi VIMAIViVS muziejuje Sankt Peterburge esančių ginklų gardos.

2 tipas – nesimetriškos trečdaliu krepšelio gardos su vienu šoniniu apsauginiu skydeliu išorinėje efeso pusėje, dviem „S“ formos strypais sujungtu su apsauginiu lankeliu. Vidinė efeso pusė šio tipo gardose turi nykščio pusžiedį ir vieną „S“ formos strypą. Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomi du šio tipo ginklai: kardas, priklausęs Karolio Stanislovo Radvilos dvaro sargybai (inv. Nr. 806x), ir palašas, į muziejų patekęs iš Stanislovo Mejero (*Sztanisław Meyer*) kolekcijos (inv. Nr. 1545). Dar vieną privačioje kolekcijoje saugomą šio tipo kardą savo knygos kataloge aprašo V. Zablockis (Nr. 54)⁶¹. Dažniausiai krepšeliai tvirtinami prie kryžmos lankelių ar skydelių, tačiau kiek mažiau būdingas šio tipo pavyzdys – kavalerijos palašai, kurių krepšeliai tvirtinami tiesiai prie kryžmos (pvz. dragūnų karininko palašas iš Lenkijos kariuomenės muziejaus, inv. Nr. 24372x).

3 tipas – simetriškos, pusės arba dviejų trečdalių krepšelių gardos be šoninių apsauginių skydelių. Jų krepšelius sudaro furdimentams būdingi vingiuoti strypai arba kitokios iš metalinių strypų arba juostų sudarytos konstrukcijos. Šiam tipui priklauso Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomas kardas iš Antono Porčinskio kolekcijos (inv. Nr. 764), anksčiau aprašytas Černo aukcione Italijoje 2016 m. perduotas kardas, Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomas palašas su Jėzaus ir Marijos monogramomis (inv. Nr. 775) ir netipiškai atrodantis iš nežinomos saugojimo vietos gautas kardas su husariška graviūra ant geležtės (*Sabre de hussard d'Europe de l'ouest...*).

4 tipas – nesimetriškos, ketvirtadaliu arba trečdaliu krepšelio gardos be šoninių apsauginių skydelių bei kryžmos skydelių arba lankelių; taip pat be charakteringų „S“ formos strypų, nors gali pasitaikyti į juos panašių jungiamųjų elementų. Atskiri šiam tipui priklausančys pavyzdžiai taip pat yra be ūsų ar nykščio žiedų, tačiau

⁶¹ W. Zablocki, *Szable świata*, p. 160.

S. Mejerio sudaryta lenkiškų kardų efesų vystymosi Rytų ir Vakarų įtakoje schema.

W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, p. 33

su husariškiems kardams būdinga kryžma ir lankeliu. Kadangi šis tipas neturi anksčiau išvardytų būdingų bruožų (išskyrus nebent kryžmą ir lankelius), jį sunku laikyti būdingu ATR, tačiau jis vis dėl to buvo gaminamas ir naudojamas, kartais greičiausiai jam taikant furdimentų pavadinimą. Nors tai ir nėra tikrieji furdimentai, tokias gardas galima laikyti tarpinėmis tarp senesnių ATR gardų ir naujesnių, vakarietišku. Šiam tipui priklauso XVIII a. antroje pusėje ATR gamintos krepšelio formos gardos, kurių išvaizda panašesnė į tuo pat metu kitose valstybėse (Prūsijoje, Rusijoje, Prancūzijoje ir kt.) gamintas gardas: pavyzdžiui, raitosios gvardijos karininko palašas su garda, kurią sudaro gausiai ornamentuota karaliaus Stanislovo Augusto anagrama⁶², saugomas Lenkijos kariuomenės muziejuje, bei ten pat esantis Henriko Dembinskio palašas, kurio furdimentą sudaro rėmelis su karūna, Ereliu ir Vyčiu (tiesa, šis ginklas pagamintas jau 1831 m.).

Kiek paprastesnį šios tipologijos variantą galima rasti S. Mejerio schemeje, iliustruojančioje lenkiškų efesų vystymąsi Rytų ir Vakarų įtakoje XV–XVIII a.⁶³ Schemeje pavaizduoti du furdimentų variantai – su šoniniu skydeliu ir be jo – Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomas kardas (inv. Nr. 764) ir palašas (inv. Nr. 1545); taip pat iš jų išvedamas efesas, panašus į 4 tipo furdimentą. Abejotina, ar S. Mejeris, braižydamas šią schemą, rėmėsi dideliu medžiagos kiekiu; labiausiai tikėtina, kad naudoti tik du ar trys minėtame muziejuje esantys eksponatai, priklausantys skirtingiems tipams.

⁶² Z. Żygulski, *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy I Bliskiego Wschodu*, p. 335.

⁶³ W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, p. 33.

Įtaka

Beveik visi ginklai su furdimentais datuojami XVIII a., arba XVII–XVIII a. sandūra; tik keletas (pvz. Černo aukcione parduotas kardas) yra datuoti XVII a. Nesant aiškių nuorodų rašytiniuose šaltiniuose, tikslesnis ankstyvųjų furdimentų datavimas įmanomas tik atskirais atvejais – pvz. Karolio Stanislovo Radvilos dvaro sargybos kardas tegalėjo būti pagamintas tarp šios sargybos įsteigimo (apie 1700 m.) ir kanclerio mirties (1719 m.)⁶⁴. Baziniu elementu, aplink kurį formuojami furdimentai, yra husariško kardo efesas su kryžmos skydeliais arba lankeliais, atsiradęs maždaug XVII a. viduryje, taigi, išplėtotas krepšelis anksčiau atsirasti negalėjo. Tikėtina, kad pirmieji tikri furdimentai imti gaminti paskutiniame XVII a. ketvirtyje, kaip ir nurodo S. Mejeris anksčiau minėtoje schemoje.

Nors E. Aukšotas teigia, kad krepšelio formos efesai XVI–XVII a. įvairiose Europos vietose vystėsi atskirai, skirtingos jų rūšys kūrėsi ne vakuume: beveik visų europietiškių krepšelio formos efesų prototipus galima rasti tarp nepaprastai didelio kiekio skirtingų ginklų, gamintų XVI a. Šventojoje Romos imperijoje⁶⁵. Taip yra su škotiškais, angliškais, valūniškais ir itališkais palašais, turėjusiais skirtingas krepšelio konstrukcijas, bet „įkvėptais“ ankstyvųjų vokiškų eksperimentų; taip pat, panašu, yra ir su ATR furdimentais. Pagrindinius pastarųjų elementus – nykščio pusžiedžius, apsauginius lankelius, kryžmos skydelius (kartais ir kriauklės formos), „S“ formos strypus (tiesa, kiek kitokius, nei furdimentuose) galima rasti atskiruose ankstyvuosiuose sinkleiro (angl. *Sinclair*) tipo efesuose, XVI–XVII a. daugiausiai gamintuose šiuolaikinės Vokietijos teritorijoje, bet taip pat paplitusiuose Skandinavijoje, Britanijoje ir kituose kraštuose. Bent tris šio tipo kardus, kurių šoniniai skydeliai yra sujungti su lankeliais „S“ formos strypais, turi nacionalinis Krokuvos muziejus (inv. Nr. V-466, V-467 ir V-469, datuojami XVII a.); jų strypai turi charakteringą išplatėjimą viduryje ir savo stiliumi skiriasi nuo furdimentų, tačiau yra tokios pačios konstrukcijos ir atlieka tą pačią funkciją. Kriauklės formos skydeliai sinkleiro tipo efesuose yra retesni už lygius skydelius, bet jų kiekis pasaulio muziejuose vis dėlto nėra mažas: vieną XVI–XVII a. palašą su kriauklės formos šoniniu skydeliu, kurį su lankeliu jungia trumpas tiesus strypas, turi Lenkijos kariuomenės muziejus; panašų, kaip tipinio vokiško XVI a. kardo pavyzdį, savo knygoje vaizduoja E. Aukšotas. Esama ir sinkleiro tipo efesų su krepšeliu be šoninių skydelių, kurie savo forma atitinka 3 tipo furdimentus (nors dažniausiai yra nesimetriški)⁶⁶.

⁶⁴ Szabla wojska nadwornego podkanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła, Muzeum Wojska Polskiego <<http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/szabla-wojska-nadwornego-podkanclerza-wielkiego-ksiestwa-litewskiego-karola-stanislawy-radziwilla.php>> [žiūrėta: 2019-12-01].

⁶⁵ E. Oakeshott. *European Weapons and Armour From the Renaissance to the Industrial Revolution*, p. 155.

⁶⁶ Pz.: 641 Rara sciabola da cavallo. Czernys.com <<https://www.czernys.com/asta-88/?o=79275>> [žiūrėta: 2019-12-01].

Sinkleiro tipo kardo garda, kurios apsauginius skydelius ir lankelį jungia „S“ formos strypai.

Krokvos nacionalinis muziejus, MNK V-466

Sinkleiro tipo palašo garda su kriauklės formos apsauginiu skydeliu. XVI–XVII a.

Lenkijos kariuomenės muziejus, inv. Nr. 438

Sinkleiro tipo efesų išvaizda ir dekoras smarkiai skiriasi nuo ATR būdingų gardų, jie dažniausiai turi dideles kalavijų kryžmas ir pailgas buoželes, tačiau turint omenyje šių ginklų paplitimą, sunku abejoti, kad tai buvo pirmieji ATR atsidūrę kertamieji ginklai su smarkiai išvystytomis gardomis. Dalis jų išliko iki šiandien: bent keli Lenkijos muziejai (įskaitant Krokvos ir Lenkijos kariuomenės muziejus) turi solidžias jų kolekcijas; vieną, be šoninių skydelių, bet gerai išsilaikiusį, galima rasti Nacionaliniame istorijos muziejuje Minske.

Labiausiai tikėtina, kad būtent sinkleiro tipo efesai XVII–XVIII a. sandūroje tapo „įkvėpimu“ konstruoti papildomus krepšelio formos apsauginius elementus ant įprastų husariškų gardų. Tačiau nesunku rasti ir kitų galimos įtakos šaltinių: valūniški palašai, su apsauginiais skydeliais vienoje ar abejose kryžmos pusėse ir nykščio pusžiedžiais turi daug panašumų į abu šiuos požymius turinčius 1 ir 2 tipų furdimentus. Šis XVII a. viduryje Olandijoje atsiradęs palašo tipas plačiai paplito Europoje, nebejotinai buvo naudojamas ir Lietuvoje: ankstyvojo valūniško tipo palašas yra saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje (inv. Nr. I–G 107), kiek vėlyvesnis – Vytauto Didžiojo karo muziejuje (inv. Nr. Gb 959). Labai geros būklės valūniškąjį palašą galima rasti Nacionaliniame istorijos muziejuje Minske; vieną, gamintą Ispanijoje, savo kolekcijoje turi Vilniaus Valdovų rūmų muziejus.

Itališki schiavonos tipo palašai turi nedidelius lankelius abipus kryžmos, dažnai – ir nykščio pusžiedį, tačiau priešingai, nei anksčiau minėtoje schemeje nurodo S. Mejeris, mažai tikėtina, kad jie paveikė furdimentų vystymąsi: schiavonų krepšeliai yra konstruojami aplink specifinius, spirale aplink rankeną einančius strypus, todėl savo forma jie yra bene labiausiai nutolę nuo ATR būdingų gardų⁶⁷. Nuo pastarųjų

⁶⁷ Detalią schiavonų vystymosi ir konstrukcijos apžvalgą žr. E. Oakeshott. *European Weapons and Armour From the Renaissance to the Industrial Revolution*, p. 182-190.

smarkiai skiriasi ir škotiškų palašų (angl. *claymore*) krepšeliai, kuriuos dažniausiai sudaro kryžmą ir buoželę jungiantys strypai, papildomai sujungti juostomis ar plokštelėmis. Šių palašų „giminaičiai“ – angliški „mirusiojo“ (angl. *mortuary*) tipo palašų efesai – taip pat mažai panašūs į furdimentus, nors egzistuoja bent vienas XVIII a. ATR husarų kardas, kurio krepšelis, savo forma, beveik identiškas šiems palašams. Tai nenustatytos saugojimo vietos kardas su husaro graviūra ant geležtės, aprašytas anksčiau.

Nors ir „pasiskolintos“ iš ankstyvesnių sinkleiro tipo gardų, struktūrinės furdimentų dalys ATR įgavo savitą stilistiką: krepšeliai tvirtinti ne tiesiai prie gardos, o prie valūniškuosius palašus primenančių kryžmos skydelių arba lankelių; šoniniai apsauginiai skydeliai dėl to būdavo mažesni ir ne išgaubti, o plokšti. Tarp jų ir apsauginio lankelio esantis tarpas užpildomas tankiais jungiamųjų strypų vingiais, ir nors tai kartais buvo daroma sinkleiro tipo gardose, vingių tankis jose nebūdavo toks didelis. Toks sprendimas nėra labai praktiškas: nemažą dalį krepšelio dengia vienas strypas, pritvirtintas tik dviejuose taškuose, dėl ko gavęs stipresnį smūgį jis gali lengvai sulinkti arba išlūžti. Panašu, kad kai kurių išlikusių furdimentų jungiamieji strypai yra deformuoti; LNM saugomo kardo (inv. Nr. IM 776) strypai abejuose pusėse yra nutrūkę nuo kniedžių, vieno palašo iš VIMAIViVS – sulaužyti, kito – visai išlūžę. Tačiau tokia konstrukcija, akivaizdu, nebuvo tiek nepraktiška, kad jos neįmanoma būtų naudoti; be to, būtina pastebėti, kad toks elementas yra unikalus bei neatsikartoja jokiose kitose XVII–XIX a. krepšelio formos gardose – t. y. jokie vokiški, britiški ar itališki krepšeliai neturi smarkiai vingiuojančių „S“ formos strypų, kurie sudarytų didelę dalį krepšelio.

Kardai ir palašai su furdimentais nebuvo nei pirmi, nei labiausiai paplitę krepšelio formos gardas turintys ginklai Europoje, tačiau specifinis jų apsauginių strypų ir plokštelių išdėstymas atsikartoja daugelyje vėliau atsiradusių XVIII a. antro ketvirčio–XIX a. pradžios europietišių ginklų. Daugiausiai tai kavalerijos palašai, kurių visus išvardyti būtų pernelyg sudėtinga: tai prūsiški 1733 m. modelio ir vėlesni palašai⁶⁸, keli skirtingi austriški 1763 m. modelio kavalerijos palašai⁶⁹ bei daniški 1774 m. modelio ir ankstesni palašai⁷⁰, prancūziški „An IX“ ir „An IV“ karabinierių palašai⁷¹, rusiški kavalerijos palašai nuo XVIII a. vidurio, įskaitant 1799 m. ir 1803 m. modelių palašus⁷², beveik visi Saksonijos kavalerijos palašai⁷³ (keletas pastarųjų, menančių kurfiurstų valdymo ATR laikus, saugoma Lenkijos kariuomenės muziejuje,

⁶⁸ Peter Hofschoer, Bryan Fosten, *Prussian Cavalry of the Napoleonic Wars: 1792–1807*, London, 1987, p. 23.

⁶⁹ J. Šach, P. Moudrý, *Chladné zbraně v habsburské monarchii*, Praha, 1994, p. 163–167.

⁷⁰ A Danish 1774 Pattern Pallas, Barneby's, <<https://www.barnebys.com/realized-prices/lot/a-danish-1774-pattern-pallas-NMS57Ifpd>> [žiūrėta: 2019-12-01].

⁷¹ *Новый солдат №170. Курасеры Наполеона*, Артемовск, 2002, p. 26.

⁷² A. H. Кулинский, *Русское холодное оружие XVII–XX вв., Том 1*, Санкт-Петербург, p. 51–81.

⁷³ F. Kersten, G. Nrtenburg, *Die Sächsische Armee von 1763 bis 1862*, Beckum, 1982, p. 3.

inv. Nr. 767 ir 2436674) ir daugybė kitų. Visi jie turi husariškus kardus primenančią kryžmą ir prie jos pritvirtintą šoninį apsauginį skydelį, sujungtą su lankeliu tiesiais arba vingiuotais strypais, dauguma – nykščio žiedą, kai kurie ankstyvesni – ir nedidelius, rudimentinius ūsus. Daugumos skydeliai yra apvalūs arba pailgi, papuošti herbais, monarchų monogramomis ar militaristinio stiliaus ornamentais, tačiau kai kurių – pavyzdžiui, 1720–1730 m. tipų daniškų palašų arba „An IV“ modelio (bei ankstesnių) prancūziškų karabinierių karininkų palašų – skydeliai yra kriauklės formos, dėl ko šių ginklų efesai beveik tobulai atkartoja 2 tipo furdimentus.

Beveik visų anksčiau išvardytų užsienietišκών efesų šoniniai skydeliai (išskyrus, nebent, kai kuriuos austriškus palašus) tvirtinami tiesiai prie kryžmos, kas nebūdinga ankstyviesiems furdimentams. Tokie ginklai savo konstrukcija panašesni į XVI–XVII a. sinkleiro tipo efesus su šoniniais skydeliais, nors ir turi tuo metu išpopuliarėjusių husariškw kardų kryžmas ir lankelius. Norint patvirtinti galimą ATR būdingų krepšelio formos gardų įtaką šiems ginklams reikia tolimesnių tyrimų.

Naudojimo ypatybės

Dar XX a. pabaigoje Lenkijoje imta eksperimentuoti su tradicinės kovos kardų „atgaivinimu“. Bazinius XVII–XVIII a. ATR bajorų galimai naudotas fechtavimo sistemos principus savo knygoje pateikė V. Zablockis; tolimesnių bandymų šią sistemą rekonstruoti ir atkurti ėmėsi kiti autoriai – Zbignevas Savickis (*Zbigniew Sawicki*)⁷⁵, Ričardas Marsdenas (*Richard Marsden*)⁷⁶, Jeržis Miklaševskis (*Jerzy Miklaszewski*)⁷⁷ ir kt. Įvairios interpretacijos praktikuojamos daugelyje istorinių Europos kovos menų (angl. HEMA), rekonstrukcijos ir sceninio fechtavimo klubų Lenkijoje ir kitose šalyse, taip pat ir Vilniuje veikiančiame klube „Kalavijo meistrystės mokykla“.

Pagrindinė kliūtis iki galo atkurti ATR bajorų fechtavimo sistemą yra šaltinių trūkumas: nėra žinoma nei vieno ATR XVII–XVIII a. rašto šios disciplinos traktato ar vadovėlio, todėl didžioji dalis šiuolaikinių rekonstrukcijų ir interpretacijų remiasi vėlyvesniais šaltiniais: pavyzdžiui, 1830 m. išspausdintu Michailo Starzevskio (*Michał Starzewski*) traktatu „Apie fechtavimą“ („*O Szermierstwie*“)⁷⁸, kuriuo, autoriaus teigimu, siekta perteikti XVII a. fechtavimo tradiciją, tačiau kuris, neabejotina, buvo smarkiai paveiktas „modernaus“ XIX a. sportinio fechtavimo. Saviti, galimai senosioms fechtavimo tradicijoms būdingi judesiai randami Jano Ivanovskio (*Jan Ivanowski*) vadovėlyje „Nouveau système d'escrime pour la cavalerie“ („Nauja

⁷⁴ Z. Żygulski, *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy I Bliskiego Wschodu*, p. 56–57.

⁷⁵ Z.Sawicki, *Traktat szermierczy o sztuce walki polską szablą husarską*, Zawiercie, 2004.

⁷⁶ R. Marsden, *Polish Saber: The Use of the Polish Saber on Foot in the 17th Century*, 2015.

⁷⁷ J. Miklaszewski, *Szabla polska wybrane zagadnienia badania systemu walki na szable, Między Nauką a Praktyką: sesja naukowa towarzysząca wystawie Szable w dłoń. Szermierka szablą jako polskie dziedzictwo narodowe*, Kraków, 2018.

⁷⁸ *Michała Starzewskiego Traktat O Szermierstwie. 1830*, Zawiercie, 2010.

fechtavimo sistema kavalerijai“), turėjusiame supažindinti Prancūzijos armijos kareivius su lenkiška fechtavimo sistema, tačiau niekada taip ir neradusiame plataus pritaikymo⁷⁹. ATR laikotarpio kovos kardais rekonstrukcijai taip pat yra naudojami autentiški šaltiniai – memuarai (pvz. XVII a. bajoro ir užkietėjusio dvikovininko Jano Paseko prisiminimai), graviūros, paveikslai bei ištraukos iš Vakaruose rašytų fechtavimo vadovėlių, kuriuose galima rasti patarimų, kaip kovoti su kardininkais. Daug medžiagos suteikia XVI a. spausdinti vadovėliai – Paulo Hektoro Mairo (*Paul Hector Mair*), Joachimo Mejerio (*Joachim Meyer*) ir kitų – priklausantys vokiškai fechtavimo tradicijai (*Kunst Des Fechtens*), galimai turėjusiai daug įtakos ATR praktikuotiems fechtavimo būdams⁸⁰.

Nepaisant to, kad minimalistinė, riešo judesius mažai ribojanti husariška garda yra vienas pagrindinių „lenkiško“ kardo bruožų, jos forma nėra labai susijusi su tuo, kaip kardas yra naudojamas. Laikant rankoje tiek originalius ginklus su furdimentais, tiek jų reprodukcijas, nesunku pastebėti, kad absoliučiai daugumai įprastų veiksmų – tiesiems kirčiams, „mulinetams“ (sukamiesiems kirčiams) aplink riešą, alkūnę arba petį, taip pat pagrindinėms gynybinėms pozicijoms krepšelio formos garda netrukdo. Juo labiau, naudojantis ja, atkrenta poreikis M. Starzevskio aprašytu būdu pasukti riešą ginantis nuo kirčio į plaštaką, lygiai kaip ir, vengiant pataikymo į ranką, blokuoti priešininko kirtį tolimesne geležtės dalimi.

Didesnių problemų sukelia tik specifinis kardo pasukimas, aprašomas J. Ivanovskio. Jo rekomendacija atliekant kirčius pasukti delne kardo rankeną visiškai neįgyvendinama su gardomis, turinčiomis šonines apsaugas; juo labiau, šiam sudėtingam judesiui trukdytų ir nykščio žiedas, randamas ant daugumos XVII a. kardų. Nors toks kardo pasukimas delne gali suteikti greičio pranašumą, manytina, kad jis daug labiau tinka vėlyvesniems kardams be nykščio žiedų, o taip pat jų neturinčioms karabelėms.

Prie daugumos krepšelio formos gardų pritvirtintas pusžiedis taip pat diktuoja savitą suėmimo būdą, tačiau pastebėtina, kad jis netrukdo rankeną suimti ir kitokiu būdu – uždėjus ištiestą nykštį ant rankenos nugarėlės (angliškai šis būdas vadinamas *saber grip*); lygiai taip pat furdimentai netrukdo kirčio pabaigoje ginklo šiek tiek paleisti, leidžiant rankenai pasislinkti delne į priekį iki pat lankelio, ir taip keliais centimetrais padidinant kirčio ar dūrio atstumą. Šį nedidelį manevrą, kartais matomą ikonografijoje, leidžia atlikti tai, kad pusiniai, dviejų trečdalių ir trijų ketvirčių krepšeliai mažai dengia buoželės šonus.

Pagrindiniai krepšelio formos gardos trūkumai yra jos svoris ir dydis. Nekalbant apie kasdienio šių ginklų nešiojimo sunkumus, kovojant jais ranka pavargsta kiek greičiau. Tai galėjo reikšti, kad jų savininkai privalėjo pasižymėti didesniu įgudimu ir jėga. Taip pat tuo galima remtis argumentuojant, neva krepšelio formos gardas

⁷⁹ J. Ivanowski, *Nouveau système d'escrime pour la cavalerie*, Paris, 1836.

⁸⁰ J. Miklaszewski, *Szabla polska wybrane zagadnienia badania systemu walki na szable*, 2018.

turintys kardai ir palašai buvo, pirmiausiai, kavalerijos ginklai⁸¹. Tokią jų naudojimo paskirtį nurodo bent keletas furdimentų paminėjimų istoriniuose šaltiniuose: pavyzdžiui XVIII a. vidurio lenkų poetas Tomašas Kajetanas Vengerskis (*Tomasz Kajetan Węgierski*) viename savo eilėraštyje smerkia kariuomenėje nuotykių ieškančią jauną raitelį, siekiantį šlovės „tvirtu furdimentu ir grubiu kaftanu“⁸². Husariškus kardus, be abejo, naudojo ir husarai; tiesa, apie tai galima rasti tik netiesioginių paminėjimų. Pavyzdžiui, 1766 m. nežinomo autoriaus užrašuose, aprašančiuose 40 kardų pirkimą Stašuvo (Lenkija) husarų pulkui, pažymima – „furdimentų kardams nereikia, nes šarvuota pirštinė į furdimentą netelpa“⁸³.

Tiesa, dažnesni yra kardo ar palašo su krepšelio formos garda paminėjimai kituose nei kavalerija kontekstuose. J. Kitovičiaus furdimentų aprašymas, pateiktas šio straipsnio įvade, mini tokių ginklų naudojimą dvikovose. Kitame savo darbe J. Kitovičius, pasakodamas apie 1762 m. seimą, pateikia dar vieną kardo su furdimentu panaudojimo atvejį: istoriko teigimu, „pirmas sublizgėjęs kardas buvo lietuviškas, apšodintas furdimentu ir laikomas rankoje, apmautoje elnio odos pirštine su karvašu iki pat alkūnės. To jaunuolio galvą iki pat akių dengė kepurė, apsiūta viela ir medvilne, kokias lietuviai mėgo eidami į dvikovas ir muštynes.“⁸⁴ Stipraus furdimento, už kurio ranka būtų „kaip už mūro“, pasigaminimą specialiai dvikovoms 1767 m. rašytoje satyroje „Apie dvikovas“ (lenk. „O pojedynkach“) mini anoniminis Šmialeckiu (*Śmialecki*) pasivadinęs autorius⁸⁵. Kardus su furdimentais, kaip paradinės uniformos dalį, nešiojo Karolis Stanislovas Radvila II, o ruošdamas Stanislovo Augusto Poniatovskio karūnavimo puotą 1764 m. jis tradiciniais lietuviškos šlėktos drabužiais apgėrė ir palašais su furdimentais apginklavo padavėjus⁸⁶.

Taigi, ATR būdingi kardai ir palašai su krepšelio formos gardomis – universalūs ginklai, naudoti tiek pėščiomis, tiek raitomis, dvikovose, kare ir net kaip prabangus aksesuaras. Galima pastebėti, kad sunkūs jie atrodo tik palyginti su įprastais husariškais kardais: Lietuvos nacionaliniame muziejuje bei Lenkijos kariuomenės muziejuje saugomų ginklų su furdimentais svoris – nuo 939 iki 1151 g, tik du eksponatai sveria daug daugiau – tai Karolio Stanislovo Radvilos dvaro kardas (1704 g) ir VDKM saugoma garda (inv. Nr. G-1300, sveria apie 700 g, su lengvesne geležte svertų apie 1200 g, sunkesne – iki 1500 g)⁸⁷. Be pastarųjų dviejų, svorio spektras

⁸¹ Toks paaiškinimas yra, pavyzdžiui, VIMAIViVS saugomų kardo ir palašo aprašymuose.

⁸² Do Monitora Bohomolca. *Pisma rozmaite współczesnych, wierszem I prozą*, Tom I, Warszawa, 1803.

⁸³ C. Jarnuszkievicz, *Szabla wschodnia i jej typy narodowe*, p. 65-66.

⁸⁴ J. Kitowicz, *Pamiętniki do panowania Augusta III i Stanisława Augusta*, Poznań, 1840.

⁸⁵ O pojedynkach, *Księgi humoru polskiego*, Tom drugi, Petersburg, 1897.

⁸⁶ *Zbiorek rzeczy swojskich ku nauce i rozrywce dla młodzieży*, Poznań, 1859, p. 166-168.

⁸⁷ Dar labiau nei skirtingų ginklų masė svyruoja ginklų masės centras: tarp 12 iki 17,5 cm. nuo kryžmos. Dėl tokio didelio pasiskirstymo neįmanoma nustatyti jokios tendencijos. Nesant plataus įprastų husariškų kardų masės centrų tyrimo, neįmanoma pasakyti, kiek furdimentai paveikia šią svarbią savybę. Jei ginklams su jais buvo naudojamos įprastos geležtės, masės centras turėtų būti žymiai arčiau kryžmos, bet žinoma, ne tiek, kad balanso pasikeitimas kompensuotų smarkiai padidėjusią ginklo masę.

Gilūs įkirtimai palašo su furdimentu geležtėje, greičiausiai padaryti fechtuojant.

LNM, inv. Nr. 775

Gilus įbrėžimas, galimai – įkirtimas, VDKM saugomoje gardoje.

VDKM ginklų rinkinys, G-1500

mažai skiriasi nuo kitų XVI–XVIII a. ginklų su krepšelio formos gardomis⁸⁸, naudotų įvairiausiomis aplinkybėmis tiek karių, tiek civilių.

Tačiau bene ryškiausi ginklo panaudojimo (kovos?) pėdsakai yra likę ant pačių ginklų su krepšelio formos gardomis: kaip minėta anksčiau, Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomų kardų su furdimentais geležtės turi po keletą įkirtimų, o dviašmenis palašas – bent keliolika. Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugomos gardos (inv. Nr. G-1300) paviršiuje – daugiausiai ant apsauginio lankelio ir šoninių skydelių – yra penki šeši gilūs, ilgi, lygūs įbrėžimai, kuriuos taip pat galima interpretuoti kaip įkirtimus, gautus kovoje arba išbandant gardos tvirtumą kitu kardu. Kadangi ginklai su krepšelio formos gardomis dažnai minimi ir dvikovų kontekste, galima užtikrintai teigti, kad jais ATR buvo ne tik kertama nuo žirgo mūšyje, bet ir fechtuojama.

Kilmės ir genezės variantai

Furdimentai Abiejų Tautų Respublikoje buvo vietinis išradimas, įkvėptas beveik visoje Europoje paplitusių ir vis naujas formas įgaunančių krepšelio formos efesų, papildant jų elementais tradicinių husariškų kardų kryžmas ir suteikiant joms savitas stilistines ypatybes. Tačiau verta ir aktualu yra paieškoti, kurioje ATR vietoje tokias gardas pradėta gaminti pirmiausiai – juo labiau, kad istorijos mėgėjų bendruomenėje

⁸⁸ Nors išsamių kiekybinių tyrimų šiuo klausimu nėra, lyginant galima remtis atskirais pavyzdžiais. Jų, žinoma, galima rasti įvairių: pvz. Valūniškasis palašas iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus, smarkiai aprūdijęs ir greičiausiai praradęs dalį svorio, sveria 1049 g. Valdovų rūmų muziejuje saugomas kiek vėlyvesnis tokio pat tipo ginklas lengvesnis – sveria 803 g, tačiau jo garda daug paprastesnė. Nedidelę įvairių, taip pat ir su krepšeliais, kalavijų masės apžvalgą galima rasti straipsnyje: J. Clements, What did Historical Swords Weigh? The Association for Renaissance Martial Arts, <<http://www.thearma.org/essays/weights.htm#.Xby8utVS-Mo>> [žiūrėta: 2019-12-01].

galima rasti atvejų, kai lietuviai yra vadinami ne tik krepšelio formos, bet ir bet kurių sudėtingesnės formos gardų išradėjais⁸⁹.

Vien J. Kitovičiaus aprašymo nepakanka, kad furdimentus užtikrintai laikytume „lietuvių sugalvota mada“: kaip rašyta anksčiau, tas aprašymas yra dviprasmiškas, o tokiam kategoriškam teiginiui reikia tvirtesnių įrodymų. Galima teigti tik tai, kad greičiausiai pats J. Kitovičius tokius ginklus siejo su lietuviais. O kad šie ginklai apibrėžiami kaip dvikovų ir muštynių, labiau gali reikšti neigiamus „karūnininkų“ stereotipus apie lietuvius.

Trūkstant kitų nuorodų istoriniuose šaltiniuose, verta pasigilinti į pačius ginklus. Laikantis nuomonės, kad furdimentai buvo įkvėpti sinkleiro tipo efesų, ankstyviausi gali būti 2 tipo furdimentai, savo forma artimai tuos efesus atkartojantys. Kiti tipai tokiu atveju atsirado vėliau, gerinant apsaugines gardų savybes. Įmanoma ir kitokia interpretacija: neskaitant vėliau atsiradusių 4 tipo „beveik furdimentų“, pirmuosius tris tipus galima suskirstyti į dvi kategorijas: gardos su šoniniais apsauginiais skydeliais, ir gardos be jų. Į akis krenta dvi gardos be skydelių (Lenkijos kariuomenės muziejaus Nr. 764 ir kardas iš Černio aukciono), turinčios gardoms su skydeliais būdingus „S“ formos strypus, įtaisytus visiškai kitokia konfiguracija. Šios gardos taip pat yra beveik identiškos, neturi jokių ornamentų ir yra paprastesnės nei visos kitos konstrukcijos. Galima kelti hipotezę, kad būtent taip galėjo atrodyti pirmieji furdimentai, prie kurių vėliau imta „kabinti“ šoninius skydelius, išsaugant tam tikrą panašumą „S“ formos strypų pavidalu. Tiesa, galima ir kitokia interpretacija: šie du kardai tiesiog buvo paprastesnės, „spartietiškesnės“ madingų furdimentų versijos, skirtos kuklesniems užsakovams arba praktiškesniam naudojimui. Be konkrečių faktų apie vienų ar kitų kardų gamybą, pasakyti, kuri iš šių vienodai tikėtinų versijų yra teisinga, tiesiog neįmanoma.

Taip pat verta pažvelgti ir į geografinį ankstyvųjų furdimentų paplitimą. Lietuvos muziejuose saugomi 5 šio tipo eksponatai; LNM esančių ginklų kilmė nežinoma (jie „paveldėti“ iš Vilniaus senienų muziejaus, kur atsirado XIX a.), viena iš VDKM saugomų gardų, tikėtina, buvo grafų Tiškevičių kolekcijoje⁹⁰. Varšuvos kariuomenės muziejuje saugomas lietuviškos kilmės Karolio Stanislovo Radvilos dvaro kardas prieš I pasaulinį karą buvo Nesvyžiaus dvaro kolekcijoje⁹¹. Tame pačiame muziejuje esantis kitas kardas yra iš A. Porčinskio, palašas – S. Mejerio kolekcijų, tad jų sąsają su Lietuva patvirtinti sunku. Visiškai neaiškios yra Černio aukciono kardo, V. Zablockio katalogo kardo Nr. 54, nežinomos saugojimo vietos kardo su husaro graviūra ir abiejų VIMAIViVS ginklų istorijos.

⁸⁹ „Šiaulių Damoklo kardas“ – nenaudėlių baubas, Šiaulių naujienos, <<http://www.snaujienos.lt/kultura-ir-pramogos/9079-iauli-damoklo-kardas-nenaudli-baubas>> [žiūrėta: 2019-12-01].

⁹⁰ V. Airini. *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673: Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013.

⁹¹ Szabla wojska nadwornego podkanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła, Muzeum Wojska Polskiego, <<http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/szabla-wojska-nadwornego-podkanclerza-wielkiego-ksiestwa-litewskiego-karola-stanislawy-radziwilla.php>> [žiūrėta: 2019-12-01].

Taigi, iš trylikos ginklų su furdimentais, priklausančių būdingiausiems 1, 2 ir 3 tipams, šeši yra iš lietuviškų kolekcijų, dar penkių kilmė nėra žinoma. Nors tai niekaip nepatvirtina furdimentų kilmės, remiantis šiais duomenimis galima spėti, kad jie buvo būdingesni Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei nei Lenkijos karalystei. Tiesa, būtina turėti omenyje, kad ši imtis labai nedidelė, ir tokią išvadą gali pakeisti vos keletas naujai atrastų šio tipo ginklų, jų paminėjimų istoriniuose šaltiniuose arba vaizdų ikonografijoje.

Apibendrinimas

Furdimentai – krepšelio formos kardų ir palašų gardos, naudotos Abiejų Tautų Respublikoje – tai įprastos husariškų kardų gardos su abipus kryžmos esančiais lankeliais ar skydeliais, papildytos „S“ formos vingiuotais strypais, šoniniais kriauklės ar kitokių formų skydeliais, rečiau – kitų pavidalų konstrukcijomis. Galima išskirti keturis pagrindinius furdimentų tipus: 1. Simetriški su šoninėmis plokštelėmis; 2. Nesimetriški su šoninėmis plokštelėmis; 3. Simetriški be šoninių plokštelių; 4. Nesimetriški be šoninių plokštelių. Pirmieji trys tipai greičiausiai atsirado XVII a. pabaigoje, nuosekliai vystantis įprasto husariško kardo gynybinėms konstrukcijoms, ir papildant jas elementais, būdingais tuo metu paplitusiems vokiškiems sinkleiro tipo efesams. Ketvirtasis tipas atsirado vėliau, vakarietiškų krepšelio formos gardų įtakoje, ir neturi daugelio husariškiems kardams būdingų elementų.

Skirtingų tipų krepšeliai dengia nuo trečdaliao iki trijų ketvirtadalių delno, ir nors ginklai su jais yra sunkesni už įprastus husariškus kardus, savo svoriu jie atitinka kitų Europoje paplitusių ginklų su krepšelio formos efesais svorį. Istoriniai šaltiniai patvirtina, kad kardai ir palašai su furdimentais buvo naudojami tiek raitomis, tiek pėsčiomis, kare ir dvikovose.

XVIII a. lenkų istoriko Jeržio Kitovičiaus teiginys, kad tokio tipo gardas išrado lietuviai, yra plačiai paplitęs ir dažnai cituojamas; nepaisant to, vien jo replikos šiam teiginiui patvirtinti nepakanka: pastaroji yra dviprasmiška, nėra kitų ją patvirtinančių šaltinių. Vis dėlto, remiantis muziejuose išlikusių furdimentų skaičiumi ir kilme galima teigti, kad toks ginklų tipas buvo būdingesnis Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei nei Lenkijos karalystei.

XIX a. Didžiosios Britanijos sausumos kariuomenės ir jos ginkluotės bruožai bei juos atspindintys Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių eksponatai

VIDMANTAS AIRINI

IVADAS

Didžioji Britanija – plotu palyginti nedidelė, tačiau neabejotinai itin svarbi Europos dalis. Nepaisant dalinės geografinės izoliacijos, pagrindinės ir šalia esančių mažesnių salų gyventojai nuo seniausių laikų buvo įtraukti į žemyne vykstančius istorinius procesus. Žemyninė Europa perkėlė į Britų salas pažangą skatinančias politines, socialines, ekonomines, religines tendencijas, o salų gyventojai kartu su žemyno gyventojais kūrė Europos ir jos ribas peržengusią Vakarų civilizaciją. Didžiosios Britanijos įkurtos kolonijos tapo sėkmingos ir visapusiškai stiprios valstybės, tam tikrose srityse pralenkusios jas įkūrusią metropoliją. Kultūrinis, politinis, ekonominis ir karinis Didžiosios Britanijos svoris išliko didžiulis iki mūsų laikų. Sparčiai besikeičiančiame, globalizacijos procesų veikiamame pasaulyje, britų kariuomenės istorija tampa aktuali ne tik tiesioginiams anglosaksų kultūros atstovams, tačiau ir pastarajai kultūrai tik iš dalies priklausantiems žmonėms. XX a. ir XXI a. anglų kalbos sklaida sugriovė didelę dalį kalbos barjerų, sudarė plačias galimybes tiek britų, tiek kitų anglosaksų kultūriniais mainams su žemyninės Europos gyventojais. Politiniai ir ekonominiai pokyčiai paskatino dalies iki tol tvirtai stovėjusių sienų griūtį ir atvėrė kelią spartesnei žmonių migracijai. Šiuo metu daug žmonių, kilusių iš žemyninės Europos, taip pat ir lietuviai, nuolatos gyvena Didžiojoje Britanijoje, todėl tiek jiems, tiek žemyne likusiems artimiesiems britų kariuomenė tapo arba ateityje taps labai artima institucija. Žvelgiant iš šių pozicijų, turtinga ir įdomi šios šalies ir jos kariuomenės istorija taps vis aktualesnė dėl mums visiems potencialiai vertingų žinių ir mus su britais neišvengiamai suartinančių procesų. Ką verta žinoti domintis Didžiosios Britanijos kariuomenės istorija?

Iki XVIII a. Britų salose susiformavo atskiros karalystės, turinčios skirtingą karinį potencialą. Ekonomiškai ir technologiškai stipresnė bei didesnė, jau nuo viduramžių pagrindinėje saloje dominavusi Anglijos karalystė ir tradicijas bei laisvę vertinanti Škotijos karalystė XVIII a. pradžioje sudarė uniją ir tapo Didžiosios Britanijos karalyste. 1801 m. Didžiąjai Britanijai sudarius uniją su Airijos karalyste, susikūrė Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Airijos karalystė. Tuo metu Didžioji Britanija jau buvo viena galingiausių ir daugiausiai valdų pasaulyje turinčia kolonijine imperija. Jos galingas laivynas viešpatavo Pasauliniame vandenyne, o sausumos kariuomenė, priklausomai nuo karinės situacijos, pasirodydavo žemyninėje Europoje, buvo išsidėsčiusi užjūrio kolonijose ir įtakos sferai priklausančiose šalyse. XIX a. Didžiosios Britanijos kariuomenė, nors santykinai ir negausi, buvo viena stipriausių ir aktyviausiai veikiančių pasaulyje, todėl darė didelę įtaką karybos raidai. Jos veiksmai lėmė daugelio tautų ir valstybių likimą. Visame pasaulyje dėmesio sulaukė XIX a. britų kariuomenės organizacijos, uniformos, ginkluotės ir taktikos temos. Viena reikšmingiausių šios kariuomenės materialinio paveldo dalių yra įvairių šalių muziejuose ir privačiose kolekcijose saugomi šaltieji ir šaunamieji ginklai. Kartu su amžininkų ir kiek vėliau dailininkų sukurtais karines kampanijas ir mūšius įamžinančiais vaizdais, šie ginklai padeda atskleisti išpūdingą britų karių gyvenimo ir kovų istoriją.

Straipsnį sudaro trys skyriai, kurių kiekviename nagrinėjama atskira potėmė. Pirmajame pažvelgsime į Didžiosios Britanijos kariuomenę Napoleono karų metu. Tai labai svarbus britų sausumos pajėgų istorijos laikotarpis, kada visos jas sudarančios pagrindinės dalys – kavalerija, pėstininkai ir artilerija – buvo pamažu, bet reorganizuojamos ir modernizuojamos. Buvo atsižvelgiama į patirtį, įgytą aktyviai dalyvaujant Europos žemyne vykstančiuose karo veiksmuose ir ankstesniame šimtetyje bei XIX a. pradžios karo veiksmuose Šiaurės Amerikoje. Šiuose karuose suformuotus esminius organizacijos principus britų kariuomenė išsaugojo ir vėlesniais XIX a. dešimtmečiais, todėl pastarąjį jos raidos etapą išnagrinėsime detaliau, skirdami daugiau dėmesio kiekvienai kariuomenės rūšiai. Vieną skyrių skirsime Didžiosios Britanijos kariuomenei XIX a. viduryje ir jos dalyvavimui 1853–1856 m. Krymo kare. Paskutiniame skyriuje aptarsime mus dominančią kariuomenę kolonijinių karų epochoje, daugiausia dėmesio skirdami laikotarpiui po Krymo karo, kada pagrindinės britų kariuomenės užduotys buvo susijusios su imperijos ekspansinių planų realizavimu ir taip pat jos politinių bei ekonominių interesų užtikrinimu. Atkreipsime dėmesį į kariuomenės ginkluotės, uniformos ir ekipuotės modernizavimo procesus.

Apžvelgiant straipsniui parengti naudotą istorinę literatūrą pirmiausia turėtume atkreipti dėmesį į gausius anglosaksų karo istorikų, britų kariuomenės istorijos specialistų darbus. Tai Filipo Heitorntveito (*Philip Haythornthwaite*), Maiko Čiapelo (*Mike Chappell*), Brajeno Fosteno (*Bryan Fosten*), Stiuarto Reidio (*Stuart Reid*), Jano

Fletčerio (*Ian Fletcher*) ir kitų autorių darbai¹, nagrinėjantys kariuomenės dalių istoriją. Pagrindinius britų kariuomenės raidos etapus visuotinės karybos raidos kontekste gana glaustai, tačiau tiksliai aptaria Ričardas Ernestas Diupiui (*Richard Ernest Dupuy*) ir Trevoras Nevitas Diupiui (*Trevor Nevitt Dupuy*)². Ginkluotės vystymosi tema atskleista šios srities specialistų darbuose, kurie iliustruoti autentiškų Didžiosios Britanijos kariuomenės ginklų pavyzdžiais, saugomais valstybiniuose muziejuose ir privačiose kolekcijose. Šaltųjų ir šaunamųjų ginklų raidą aptaria Piterio Smitersto (*Peter Smithurst*)³, Harvio Viterso (*Harvey Withers*)⁴, Vladimiro Markievičiaus (*Владимир Маркевич*)⁵ ir kitų ginkluotės istorikų publikacijos⁶. XIX a. 8-ojo dešimtmečio britų artilerijos funkcionavimą nušvietė Lenkijos istoriko Pšemislavo Benkeno (*Przemysław Benken*) studija⁷. Uniformos vystymosi eiga, platesniame kariuomenės ir karų istorijos kontekste, atskleista didelę pažintinę vertę turinčiuose Karlo Franklino (*Carl Franklin*)⁸, Lilijanės ir Fredo Funkenų (*Liliane et Fred Funken*)⁹ bei Prebeno Kaniko (*Preben Kannik*) darbuose¹⁰.

¹ Ph. Haythornthwaite, I. Fletcher, M. Chappell, *British artillery. Napoleon at War 7*, Madrid, 2002; Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen in action. Napoleon at War 99*, Madrid, 2002; Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, New York, 1995; Ph. Haythornthwaite, *Wellington's special troops. Napoleon at War 11*, Madrid, 2002; Ph. Haythornthwaite, *Taktyka piechoty brytyjskiej w epoce napoleońskiej, 1792–1815*, 2019; Ph. Haythornthwaite, *Taktyka ciężkiej kawalerii i dragonów w epoce napoleońskiej*, 2008; B. Fosten, Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen, 1797–1815. Napoleon at War 44*, Madrid, 2002; B. Fosten, M. Chappell, *Uniforms of Wellington's light cavalry. Napoleon at War 93*; B. Fosten, I. Fletcher, St. Reid, *Wellington's light infantry. Napoleon at War 4*, Madrid, 2002; B. Fosten, M. Chappell, *Uniforms of Wellington's light cavalry. Napoleon at War 93*, Madrid, 2002; B. Fosten, R. Hook, M. Chappell, *Wellington's light cavalry, Cavalry of the Napoleonic Wars 27*, Madrid, 2003; B. Fosten, *Wellington's heavy cavalry, Napoleon at War 75*, Madrid, 2002; B. Fosten, R. Hook, *Wellington's guard cavalry, Cavalry of the Napoleonic Wars 17*, Madrid, 2003; St. Reid, *Queen Victoria's Highlanders*, Oxford, 2007; St. Reid, *British infantry training and equipment, Napoleon at War 63*, Madrid, 2002, p. 4–6; St. Reid, B. Fosten, *Wellington's Highlanders, Napoleon at War 32*, Madrid, 2002; St. Reid, *Wellington's Highlanders in action, Napoleon at War 95*, Madrid, 2002; *British cavalry in the Crimea. Cavalry through the ages*, Madrid, 2007.

² П. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, С.-Петербург–Москва, 2000.

³ P. Smithurst, *The pattern 1853 Enfield rifle*, Oxford, 2011.

⁴ Anglų ir rusų kalba išleisti spaudiniai turi tam tikrų skirtumų, todėl rengiant straipsnį buvo naudojami abu. Rusų kalba parengtas leidinio variantas turi katalogą apimantį papildomas britų ir kitų kariuomenių ginklų charakteristikas. H. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, London, 2010; X. Дж. С. Уизерс, *Мечи и сабли. Большая энциклопедия*, Москва, 2012.

⁵ В. Е. Маркевич, *Ручное огнестрельное оружие*, Санкт-Петербург, 1995.

⁶ Müller H., Kunter F. *Europäische Helme. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*. Berlin, 1984; M. Maciejewski, *Broń strzelecka wojsk polskich w latach 1717–1945*, Szczecin, 1991.

⁷ Przemysław Benken, *Artyleria brytyjska w wojnie zuluskiej 1879 r., Wśród dymu i ognia. Studia i materiały do dziejów artylerii polskiej i obcej*, T. 2, Oświęcim, 2016.

⁸ C. E. Franklin. *British Napoleonic uniforms: The first complete illustrated guide to uniforms, facings and lace*, 2008.

⁹ Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, Москва, 2002.

¹⁰ П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, С.-Петербург, 2002.

Šio straipsnio temai vertingų žinių randame ir profesionaliai parengtose internetinėse publikacijose. Tai Didžiosios Britanijos kariuomenės raidą, jos organizacijos, ginkluotės panaudojimo kare aspektus pristatantys darbai, taip pat atskirus karus ar mūšius nušviečiantys tekstai¹¹. Už laiku suteiktą pagalbą rengiant šį straipsnį esu dėkingas keliems žmonėms¹². Jų indėlis labai svarbus renkant istorinę literatūrą ir rengiant šios publikacijos iliustracijas.

VDKM ginklų rinkinyje XIX a. Didžiosios Britanijos kariuomenės ginklų nėra gausu, tačiau pastaruosius du dešimtmečius jų daugėja. Muziejui pavyko įsigyti britų kariuomenės naudotų šaltųjų ir šaunamųjų ginklų pavyzdžių. Jie svarbūs ne tik šio straipsnio tema tapusios kariuomenės istorijai, tačiau ir kitų valstybių kariuomenių bei visuotinei karo istorijai ir, žinoma, ginklų istorijai.

Napoleono karai

XIX a. prasidėjo Senąjį žemyną sukretusiais įvykiais. Po Prancūzijos revoliucijos vyko Napoleono karai (1803–1815). Europoje ir už jos ribų kovėsi Prancūzijos ir prieš ją organizuojamų koalicijų kariuomenės. Žemyne absoliučiai dominavo Napoleono Bonaparto, tapusio imperatoriumi Napoleonu I, vadovaujama Prancūzijos kariuomenė, įveikusi stipriausius priešininkus. Prancūzus rėmė gausios sąjungininkų pajėgos. Britų ir žemyne esančių jų sąjungininkų prieš Prancūziją sudaromos koalicijos žlugdavo nuo Napoleono I valdomos imperijos smūgių. Galiausiai atėjo laikas į Europoje vykstančius karus ištraukti Didžiosios Britanijos sausumos kariuomenei. 1808 m. rugpjūčio pradžioje sąjungininkės Portugalijos pakrantėje išsilaipino ir į karo veiksmus aktyviai įsitraukė britų daliniai, kuriems vadovavo Artūras Velslis, vėliau tapęs pirmuoju Velingtono kunigaikščiu (*Arthur Wellesley, 1st Duke of Wellington*), arba Artūru Velingtonu. Pirėnų, arba Pusiasalio, karas baigėsi tik 1814 m.

Į kovą su Prancūzija Europoje stojusiai Didžiosios Britanijos kariuomenei visuomet grėsė jos sąjungininkų kariuomenių likimas. Napoleono I kavalerija buvo gerai organizuota, gausi ir gerai ginkluota. Stambūs prancūzų sunkiosios kavalerijos junginiai mūšiuose pramušdavo prieš kovinę rikiuotę, lengvoji kavalerija efektyviai pridengdavo savo kariuomenės judėjimą, mūšiuose atlikdavo flanginius manevrus,

¹¹ *British Army of the Napoleonic Wars 1805–1815*, <http://www.napolun.com/mirror/napoleonistyka.atSPACE.com/foreigners_British_army.htm#britishinfantry>, [žiūrėta: 2019 11 06]; L. Traynor, Short light cavalry carbine (Paget carbine), <<https://collections.royalarmouries.org/battle-of-waterloo/arms-and-armor/type/rac-narrative-569.html>>, [žiūrėta: 2019 11 07]; Battle of Balaclava, <<https://www.britishbattles.com/crimean-war/battle-of-balaclava>>, [žiūrėta: 2019 11 06]; K. McMullen, Weapons of the Second Boer War, <<https://kieranmcmullen.com/2012/10/07/weapons-of-the-second-boer-war>>, [žiūrėta: 2020 01 05].

¹² Nuoširdžiai dėkoju kolegei Sandrai Balkūnaitei, parengusiai XIX a. Didžiosios Britanijos kariuomenės naudotų ginklų sandarą paaiškinančias schemas ir talkinusiai rengiant su šia tema tiesiogiai susijusią parodą, taip pat fotografui Artūriui Užgaliui, muziejaus Ginklų rinkinyje saugomų eksponatų nuotraukų autoriui. Nuoširdžiai dėkoju Kauno karo istorijos klubo nariui Giedriui Motiejūnui ir kolegai Deividui Bankui, suteikusiems gausios literatūros, kuri padėjo geriau atskleisti daugelį šio straipsnio temos aspektų.

suklaidindavo priešą. Prancūzų linijiniai pėstininkai mūšyje sudarydavo galias, tačiau lanksčias puolamąsias kolonas, kurios judėdavo link priešininko pridengtos tiraljerų (*tirailleurs*) – lengvųjų pėstininkų. Pastarieji, veikdami pagrindinių pajėgų priešakyje, išžvalgydavo teritoriją ir išsvargindavo priešą ugnimi. Prancūzijos kariuomenės kavalerijos ir pėstininkų kolonų puolama prieš rikiuotė jau būdavo apardyta arba sunaikinta galingos prancūzų artilerijos koncentruotos ugnies ir tiraljerų.

Tuometinė britų kariuomenė buvo daug mažesnė nei prancūzų, neturėjo tokios stiprios kavalerijos ir artilerijos. Tačiau skirtingai nei daugiausia iš šauktinių sudaryta prancūzų kariuomenė, britų kariuomenė, ypač pėstininkai, pasižymėjo aukštesniu karių profesionalumu. Didžiosios Britanijos kariuomenės dalinius sudarė laisvos samdos principu užverbuoti kariai, kurie buvo motyvuoti ir, svarbiausia, gerai paręngti¹³. 1805 m. sausį britų kariuomenę sudarė 124 500 pėstininkų, 17 000 artileristų ir inžinierių, 20 300 kavaleristų. Pagrindinė britų strategams iškilusi dilema buvo šių pajėgų panaudojimas įgyvendinant tris didžiulio masto užduotis: 1) ginti kraštą galimo Prancūzijos kariuomenės puolimo ir išsilaiplinimo atveju, 2) imperijos valdų apsauga ir gynyba, 3) greitai mobilizuoti ir išsiųsti ekspedicines pajėgas, galinčias dalyvauti žemyninėje Europoje vykstančiuose karo veiksmuose. 1805 m. sausį 66 000 britų kariuomenės karių buvo išdėstyti Anglijoje, 34 000 Airijoje, 22 500 Rytų Indijose¹⁴ ir Ceilone, 15 300 Vakarų Indijose¹⁵ ir Jamaikoje, 6 500 Maltoje, 4 500 Gibraltare, 4200 Kanadoje. Per kelis metus pajėgos buvo gerokai sustiprintos, tad generolo leitenanto sero Hario Kalverto (*Harry Calvert*) žiniomis, 1808 m. britų kariuomenę sudarė 170 000 pėstininkų ir 6 000 pėsčiųjų gvardiečių, 30 000 kavaleristų ir 14 000 artileristų. Tačiau didelė šių pajėgų dalis buvo dislokuota Indijoje (55 000) ir priklausė milicijai (80 000–100 000), kuri buvo skirta krašto apsaugai¹⁶.

XIX a. pradžioje Didžiosios Britanijos kavalerija kiekiu, o dažnai ir koviniu pasirengimu nusileisdavo Prancūzijos kavalerijai. Britų kavalerija stokojo pasirengimo veikti dideliais junginiais, tačiau daugelis ją sudariusių kavaleristų turėjo gerą individualų pasirengimą.

Sunkiajai kavalerijai buvo priskiriami monarcho dvaro brigados (*Household Brigade*) raitieji gvardiečiai, linijiniai gvardijos dragūnai ir dragūnai. Raitųjų gvardiečių ir dragūnų pulkų kariai iš kitų kavalerijos dalinių išsiskyrė sunkiajai kavalerijai būdinga ginkluote ir žirgais, tačiau, panašiai kaip ir Prūsijos kariuomenės raitieji

¹³ P. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 14.

¹⁴ Rytų Indijos (*East Indies*) – europiečių įtakos sferoje arba jų kolonijomis tapusių Indijos subkontinento žemių, kitų Pietų bei Pietryčių Azijos kraštų, taip pat Filipinų ir Indonezijos salynų istorinis pavadinimas.

¹⁵ Vakarų Indijos (*West Indies*) – istorinis europiečių kolonijomis tapusių Karibų jūros salų pavadinimas.

¹⁶ Duomenys apie britų pajėgų, dislokuotų Indijoje, ir milicijos kiekį pateikti vadovaujantis britų kariuomenėje tarnavusio airių kilmės kario ir karo istoriko Viljamo Neipirio (*William Napier*) žiniomis. *British Army of the Napoleonic Wars 1805–1815*, <http://www.napolun.com/mirror/napoleonistyka.atspace.com/foreigners_British_army.htm#britishinfantry>, [žiūrėta: 2019 11 06].

gvardiečiai bei kirasyrai¹⁷, britai nedėvėjo plieninių kirasų, ir laikotarpio pradžioje nešiojo praėjusį šimtmetį menančias skrybėles. Vietoje plieninių šalmų A. Velingtono raitieji gvardiečiai ir didžioji dalis dragūnų buvo aprūpinti odiniais šalmais su snapeliais, žalvarinėmis detalėmis ir pliumažu¹⁸. Kavaleristų šalmus puošė vikšrai¹⁹ ir sultonai²⁰, o taip pat (ypač dragūnų) arklio uodegos²¹. Tuo tarpu garsus 2-asis karališkasis Šiaurės Britanijos dragūnų pulkas, kurio kariai dėl kadaise nešiotos uniformos spalvos praminti škotų pilkaisiais (*Scots Greys*)²², dėvėjo kailines kepures, kurias išlaikė ir vėlesniais laikais²³. Dauguma pulkų nešiojo raudonos spalvos švarkus, baltos, o vėliau pilkos spalvos kelnes. Uniformos spalva išsiskyrė karališkasis raitosios gvardijos pulkas, kurio kariai dėvėjo mėlynos spalvos švarkus²⁴. Sunkioji

¹⁷ XVIII a. prūsų sunkioji kavalerija įprastai nešiojo plienines kirasas, tačiau amžiaus antroje pusėje jų atsisakė. Naują šimtmetį ji pasitiko be šarvų. Besibaigiant Napoleono karams, po Prancūzijos pralaimėjimų 1814 ir 1815 m. Prūsijos kariuomenės gvardijos kavalerija ir kirasyrai pradėjo nešioti karo grobiu tapusias prancūzų raitųjų karabinierių ir kirasyrų kirasas. Visą napoleonmetį, be kirasų ar su kirasomis, jie dėvėdavo XVIII a. įprastomis tapusias skrybėles.

¹⁸ Pliumažas (angl. *plume*, pranc. *plumage*, rus. *плюмаж*) – iš paukščių plunksnų arba iš paukščių plunksnų ir arklių ašutų (plaukų) pagaminti galvos apdangalo, taip pat ir šalmo puošybos elementai. Terminas kilo iš prancūzų žodžio *plume* – plunksna. Pliumažas plačiai naudotas nuo XVI a. karių šalams, kepurėms ir skrybėlėms puošti. XIX a. jis tebepuošė karių šalmus, skrybėles ir kyverius, rodė karinį laipsnį, priklausymą konkrečiai kavalerijos, pėstininkų bei artilerijos rūšiai.

¹⁹ Vikšras (angl. *crest*, rus. *гусеница*) – forma vikšrą primenantis, dažniausiai iš kailio arba ašutų pagamintas galvos apdangalo, taip pat šalmo puošybos elementas. Vikšrai buvo populiarūs puošiant XVIII–XIX a. I pusės kariuomenių šalmus.

²⁰ Sultonas (angl. *plume*, rus. *султан*) – iš plunksnų arba plaukų pagamintas puošybinis elementas, turintis vertikaliai pritvirtinto kuokšto pavidalą. Įvairių šalių kariuomenėse dažniausiai jis buvo naudojamas šalams, galvos apdangalams puošti, tuo pat metu įprastai turėjo ir skiriamą ženklo paskirtį. Sultono ilgis kariuomenėse, priklausomai nuo laikotarpio ir dominuojančių mados tendencijų, galėjo būti labai skirtingas.

²¹ C. E. Franklin, *British Napoleonic uniforms: The first complete illustrated guide to uniforms, facings and lace*, p. 12; B. Fosten, *Wellington's heavy cavalry. Napoleon at War 75*, p. 4–10; B. Fosten, R. Hook, *Wellington's guard cavalry. Cavalry of the Napoleonic Wars 17*, p. 3–9; 12–14.

²² Škotų pilkųjų (*Scots Greys*) pavadinimas siejamas su 1678 m. organizuotu pirmuoju nuolatiniu dragūnų daliniu, kurio kariai dėvėjo pilkos spalvos uniformą. 1681 m. dalinys pavadintas Karališkuoju škotų dragūnų pulku, o 1694 m. jo kariai buvo aprūpinti širmais (šviesiai pilko, dažnai beveik balto plauko žirgais). Dėl šios priežasties dalinys kurį laiką buvo vadinamas Škotų baltųjų žirgų pulku, o jame tarnavę kariai ir toliau – pilkaisiais dragūnais. Pasikeitus karių uniformai į raudoną, pulko pavadinimas buvo labiausiai asocijuojamas su žirgų spalva. Jie ir XIX a. buvo širmi, ar kiek tamsesnio pilko plauko. Vis dėlto nepaisant plačiai paplitusios nuomonės, garsaus Didžiosios Britanijos kariuomenės kavalerijos pulko pavadinimas atsirado būtent dėl pilkos XVII a. karių uniformos, o ne šviesios žirgų spalvos. Labai ilgai 2-ojo karališkojo Šiaurės Britanijos dragūnų pulko pravardė buvęs škotų pilkųjų pavadinimas tapo oficialus tik 1877 m. Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 104; J. Hermsen, *Arkliai. Enciklopedinis žinynas*, Vilnius, 2002, p. 64–65.

²³ C. E. Franklin, *British Napoleonic uniforms: The first complete illustrated guide to uniforms, facings and lace*, p. 59, 61; Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 104–105.

²⁴ C. E. Franklin, *British Napoleonic uniforms: The first complete illustrated guide to uniforms, facings and lace*, p. 45–66.

1.

2.

3.

4.

1. 1-asis gvardijos pulkas. Dailininkas Čarlzas Hamiltonas Smitas (*Charles Hamilton Smith*), XIX a. pradžia. Gvardietis naudoja 1796 m. modelio sunkiosios kavalerijos palašą.

2. Karališkasis Šiaurės Britanijos 2-asis dragūnų pulkas (škotų pilkieji). Dailininkas Č. H. Smitas, XIX a. pradžia. Dešinėje rankoje karys laiko karabiną.

3. 15-asis lengvųjų dragūnų (husarų) pulkas. Dailininkas Č. H. Smitas, XIX a. pradžia. Kavaleristas užtaiso Pedžeto karabiną.

4. 7-asis Karalienės lengvųjų dragūnų (husarų) pulkas. Dailininkas Č. H. Smitas, XIX a. pradžia. Kavaleristas puola kardu.

Battle of Waterloo, <<https://www.britishbattles.com/napoleonic-wars/battle-of-waterloo/>>, [žiūrėta: 2018 10 01].

kavalerija buvo ginkluota palašais, karabinais ir pistoletais. Napoleono karų metu 1788 m. modelio palašus ilgomis durti ir kirsti pritaikytomis geležtėmis bei krepšelio formos gardomis keitė 1796 m. modelio palašai itin plačiomis geležtėmis, kurios labiausiai tiko kirsti. Ginklo garda buvo disko pavidalo, su kiaurymėmis, geležtė vienašmenė, su plačiu išilginiu grioveliu, o smaigalys suformuotas penties linijoje. Dėl šių geležtės ypatumų tokie palašai buvo veiksmingi kertant ir pjaunant, todėl jais ginkluotų dalinių karių kovos būdas gerokai skyrėsi nuo prancūzų kavaleristų, kurie savo palašais dažniau durdavo. Pavyzdžiu pastariesiems britų kavalerijos ginklams sukurti tapo ankstesnio modelio austrų palašai²⁵. Šarvų nenešiojantys britų sunkiosios kavalerijos kariai buvo lengviau pažeidžiami kovoje su kirasas ir šalms dėvinčiais prancūzų kirasyrais ir karabinieriais, ar kaunantis su pikėmis ir kardais ginkluota lengvąja kavalerija, durtuvais ginkluotais pėstininkais, taip pat mažiau atsparūs pistoletų ir šautuvų kulkoms bei skeveldroms. Tačiau šiuos trūkumus neretai galėdavo atpirkti jų pasirengimas ir geri žirgai.

Lengvąją kavaleriją sudarė lengvųjų dragūnų ir husarų pulkai, ginkluoti kardais, karabinais ir pistoletais. Keturi husarų pulkai buvo suformuoti iš 7-ojo, 10-ojo, 15-ojo ir 18-ojo lengvųjų dragūnų pulkų XVIII a. pabaigoje. Išsaugoję šią numeraciją toliau jie buvo vadinami lengvųjų dragūnų (husarų), arba tiesiog husarų pulkais²⁶. Pirmaisiais XIX a. metais kariai buvo ginkluoti tiek senesnio 1788 m. modelio, tiek 1796 m. modelio kardais. Naujesnio modelio kardai buvo kertamieji ginklai trumpesnėmis (81 cm) ir labiau lenktomis geležtėmis bei plieninėmis makštimis²⁷. Husarų karininkai ginklavosi rytietiško stiliaus kardais. Vadinamieji mameliukų kardai buvo vienodinami pulko lygmeniu, turėjo skirtingas makštis ir efesus²⁸. Kavaleristai buvo apsiginklavę įvairių modelių pistoletais. Amžiaus pradžioje juos buvo stengiamasi papildyti svirtimi laikomu grūstuvu, kad šio nebūtų galima pamesti, kai ginklas užtaisomas sėdint balne. Svirtimi su vamzdžio laibgaliu sujungtas grūstuvus buvo būdingas ir Pedžeto (*Paget*)²⁹ lengvosios kavalerijos karabinams, kuriais ginkluotis pradėta 1800 m. Pamažu šie ginklai pakeitė kitus lengvajai kavalerijai skirtus karabinus, išskyrus atvejus, kada patys pulkininkai parinkdavo savo kariams alternatyvius ginklus. Pedžeto karabinus lengvieji kavaleristai galėjo naudoti daug lengviau, be

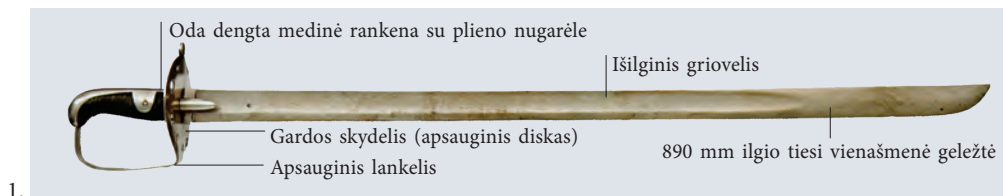
²⁵ H. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, p. 55; X. Дж. С. Уизерс, *Мечи и сабли. Большая энциклопедия*, с. 55, 192; C. E. Franklin, *British Napoleonic uniforms: The first complete illustrated guide to uniforms, facings and lace*, p. 37.

²⁶ Šią lengvosios kavalerijos rūšį išskirsime iš kitų dragūnų rašydami pavadinimą skliausteliuose – lengvieji dragūnai (husarai) arba tiesiog husarai.

²⁷ H. Müller, H. Kölling, *Europäische Hieb- und Stichwaffen. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*, s. 332–333, 415.

²⁸ B. Fosten, M. Chappell, *Uniformes of Wellington's light cavalry. Napoleon at War 93*, p. 7.

²⁹ Ankstesni karabinai nebuvo tokie tinkami kavalerijai, kadangi užtaisant šiuos ginklus buvo itin lengva pamesti jų grūstuvus. Naujuosius karabinus su svirtimi laikomu grūstuvu ginkluotėn priimti skatino lordas Henris Viljamas Pedžetas (*Henry William Paget*), kurio vardu jie vėliau ir buvo vadinami. L. Traynor, *Short light cavalry carbine (Paget carbine)*, <<https://collections.royalarmouries.org/battle-of-waterloo/arms-and-armour/type/rac-narrative-569.html>>, [žiūrėta: 2019 11 07]; *Paget cavalry carbine, 1808–1840*, <<http://www.militaryheritage.com/carbine1.htm>>, [žiūrėta: 2019 11 07].

1.

2.

3.

1. Sunkiosios kavalerijos eilinių palašas, 1796 m. modelis, Didžioji Britanija, XIX a. pradžia.

H. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, London, 2010, p. 54.

2. Lengvieji dragūnai demonstruoja šaulių taktiką naudodami Pedžeto karabinus. Dailininkas Denisas Daitonas (*Denis Dighton*), 1822 m.

Paget Cavalry Carbine, 1808–1840, <<http://www.militaryheritage.com/carbine1.htm>>, [žiūrėta: 2018 09 23].

3. Karabinas titnagine spyna, 1813 m. modelis, kalibras – 17 mm, Didžioji Britanija, XIX a. pradžia.

VDKM ginklų rinkinys, G-386.

rizikos užtaisant pamesti grūstuvą. Vis dėlto šie britų karabinai turėjo ir esminį trūkumą. Vamzdžio ilgiu, siekiančiu 40,64 cm arba 16 colių, ginklai nusileisdavo daugeliui kitų, taip pat ir visų modelių prancūzų kavalerijos karabinams, kurių vamzdžiai buvo 69,8–75,8 cm ilgio³⁰. Susišaudant su tokiais ginklus naudojančiu priešu, net ir prancūzų husarais, per didesnę atstumą Pedžeto karabinai tapdavo neefektyvūs³¹. Baigiantis Napoleono karų epochai, dalis kavalerijos, pavyzdžiui, 10-asis husarų pulkas, buvo apginkluoti kavalerijai skirtais graižtviniais Beikerio šautuvais (*Baker rifles*). Nuo graižtvinių pėstininkų šautuvų jie skyrėsi karabinams būdingu trumpesniu vamzdžiu, buožės kakliuko apačioje suformuota pistoletine rankena ir žymeniu XRH (*10th Royal Hussars*)³². Lengvųjų dragūnų uniformą pačioje XIX a. pradžioje sudarė odinis šalmas su vikšru ir sultonu, husariško stiliaus mėlynos spalvos švarkas ir baltos kelnės. 1812 m. šią uniformą pakeitė kyveris su sultonu, uloniško stiliaus švarkas ir pilkos raitelių kelnės³³. Visų keturių husarų pulkų uniforma rodė žemyninės Europos įtaką. Ilgainiui tradicinė vengriško stiliaus husarų uniforma pasipildė naujais papuošimais, todėl vis brango. Ši tendencija išliko ir pasibaigus Napoleono karams, tad apie 1822 m. pareikalavo iš husarų karininkų didžiulių išlaidų; pėstininkų karininkas už uniformos komplektą mokėdavo 40 svarų, o to paties laipsnio husarų karininkas turėdavo išleisti nuo 300 iki 400 svarų³⁴. Husarai dėvėdavo kailines kepures su sultonais, o vėliau ir kyverius, puošnius mėlynus dolomanus ir mentikus, baltas, o vėliau pilkas raitelių kelnes³⁵. Husarų uniforma buvo žymiai prabangesnė ir už lengvųjų dragūnų uniformą.

Didžiosios Britanijos pėstininkų pulkas turėjo vieną kovinį batalioną, kurį sudarė nedidelis štabas ir dešimt kuopų, kurių kiekviena teoriškai apimdavo tris karininkus, keturis seržantus, penkis kapralus, du būgnininkus ir 95 eilinius. Viena bataliono kuopa būdavo išskiriama kaip grenadierų, kita – kaip lengvųjų pėstininkų. Abu tokie padaliniai buvo vadinami flangų kuopomis (*flank companies*), kurios galėdavo atsiskirti nuo savo bataliono ir sudaryti su atitinkamomis kitų batalionų kuopomis flango batalionais (*flank battalions*) vadinamus taktinius vienetus. Likusios pėstininkų batalionų kuopos buvo vadinamos centro kuopomis (*center companies*). Jos ir sudarė pėstininkų taktinių vienetų pagrindą. Batalionų dydžiai kartais gana žymiai skirdavosi³⁶.

³⁰ M. Maciejewski, *Broń strzelecka wojsk polskich w latach 1717–1945*, s. 213–214.

³¹ L. Traynor, *Short light cavalry carbine (Paget carbine)*, <<https://collections.royalarmouries.org/battle-of-waterloo/arms-and-armour/type/rac-narrative-569.html>>, [žiūrėta: 2019 11 07].

³² B. Fosten, M. Chappell, *Uniforms of Wellington's light cavalry. Napoleon at War* 93, p. 10.

³³ B. Fosten, R. Hook, M. Chappell, *Wellington's light cavalry. Cavalry of the Napoleonic Wars* 27, p. 5–7, 9; B. Fosten, M. Chappell, *Uniforms of Wellington's light cavalry. Napoleon at War* 93, p. 6–9; Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, p. 32–33, 96–99.

³⁴ Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 108.

³⁵ B. Fosten, M. Chappell, *Uniforms of Wellington's light cavalry. Napoleon at War* 93, p. 6–8.

³⁶ St. Reid, *British infantry training and equipment. Napoleon at War* 63, p. 6–7.

1803 m. linijinių pėstininkų pulkams buvo pavesta organizuoti antruosius batalionus. Pagal sumanymą antrieji batalionai visų pirma turėjo būti rezerviniai padaliniai, liekantys namie ir parūpinantys naujų karių pirmiesiems. Tuo pat metu antrieji batalionai turėjo užtikrinti teritorinę gynybą ir vykdyti kariuomenės poreikius atitinkančias policines funkcijas. Vis dėlto, karių poreikis buvo toks didelis, kad didelė dalis antrųjų batalionų buvo įtraukti į aktyviają tarnybą, kartais pakeisdami savo pirmuosius batalionus arba tarnaudami šalia jų. Be to, visą Napoleono karų epochą Didžiosios Britanijos vadovybė stengėsi papildyti reguliarius pėstininkų pulkus žmonėmis iš milicijos. Kitaip nei įprastas karių samdymas nedideliais kiekiais, dalinių komplektavimas žmonėmis iš milicijos pasižymėjo masiškumu. Be to, milicijai priklausę vyrai buvo bemaž tinkamai apmokyti. Nepaisant kai kurių juridinėmis kliūtimis tapusių „Milicijos aktų“ (*Militia Acts*), milicijos pajėgos buvo siunčiamos į žemyną paremti A. Velingtono³⁷.

Tinkamai parengti pėstininkus reikėjo laiko ir kryptingų pastangų. Naujokų rengimas buvo intensyvus ir prasidėdavo tuoj pat. Pratybos kariams būdavo du ar tris kartus per dieną, ir taip šešis ar septynis mėnesius. Iš pradžių būdavo atliekami pirminiai rikiuotės pratimai (*foot drill*), vėliau pratimai su ginklu (*manual exercise*), ir galiausiai būrio pratybos (*platooning*). Pasibaigus šioms pratyboms, kariai buvo laikomi pasirengusiais įprastiems bataliono mokymams. Apmokymų programą 1795 m. surašė Jorko kunigaikštis Frederikas (*Frederick*) tais pačiais metais paskirtas feldmaršalu ir Didžiosios Britanijos kariuomenės vadu. Ši programa išliko aktuali ir XIX a. pradžioje. Joje buvo numatyta, kad pirmadieniai ir penktadieniai skirti bataliono lygio pratyboms, ketvirtadieniai ir šeštadieniai – brigados pratyboms, o trečiadieniai – lauko (šiuolaikine prasme) pratyboms. Savaine suprantama, sekmadienis buvo biblinė poilsio diena. Numatyta ir dar viena savaitinė poilsio diena, tačiau ši privilegija galėjo būti atšaukta, jei pasirodytų, jog bataliono pasirengimas yra žemiau priimtinių normų. Buvo sudėtinga užtikrinti tokio dydžio grupių, kaip lengvųjų pėstininkų batalionas, rengimą, tad jiems apmokymas buvo taikomas labiau kuopų lygmeniu. Aiškiai apibrėžta maitinimo tvarka. Nevedę kariai gaudavo pavalgyti du kartus per dieną – pusryčius ir pietus, o turintiems šeimas buvo skiriama ir vakarienė. Ligos atveju buvo numatyta speciali dieta. Jei su kariu stovykloje būdavo ir jo šeima, maisto daaviniai buvo numatyti žmonai ir vaikams. Kariams buvo skiriami ir maistpinigiai³⁸.

Rengiant pėstininkus, daug dėmesio buvo skiriama šaudymui. Dauguma jų buvo ginkluoti muškietomis „Rudoji Besė“ (*Brown Bess*) – patikimais lygiavamzdžiais 19 mm kalibro titnaginiais šautuvais. Šių muškietų (arba fuzėjų), kaip ir daugelio kitų

³⁷ Ten pat, p. 4–6.

³⁸ B. Fosten, *Wellington's line infantry. Napoleon at War* 66, p. 7; St. Reid, *British infantry training and equipment. Napoleon at War* 63, p. 6, 12; 2nd Battalion 95th Rifles. A soldier's daily ration <<https://www.95th-rifles.co.uk/research/rations/>>, [žiūrėta: 2019 11 02].

tokio tipo ginklų, efektyvaus šūvio nuotolis šaudant į pavienius taikinius siekė 100 m, o grupinius taikinius – apie 300 m³⁹. Pėstininkai, priartėję prie priešo, ant muškietų užmaudavo tribriaunius adatinius durtuvus. Britų kariuomenės pėstininkų taktika buvo paremta XVIII a. linijinės rikiuotės principais, kuriuos pritaikius vykusiai, ši taktika buvo efektyvi. Norėdami kuo labiau sustiprinti šaunamųjų ginklų ugnį, pėstininkai išsirikiuodavo plonomis linijomis, kurių gylis tesiekė dvi eiles. Visi tokią liniją sudarantys kariai galėdavo šauti tuo pat metu arba šaudyti eilėmis, t. y. pirma ir antra eilė pakaitomis. Įprastai abiejų eilių kariai šaudydavo ir ginklus užtaisydavo stovėdami. Teoretikų siūlomas trijų eilių sudaromos linijos variantas buvo atmetamas pasitelkiant patyrusių karininkų argumentus. 4-ojo pėstininkų pulko kapitonas Aylmeras Halis (*Aylmer Haly*) teigė, kad batalionas, išsirikiavęs trimis eilėmis, praranda trečdalį savo galios, nes kariai trečioje eilėje šaudė visiškai neefektyviai ir negali panaudoti durtuvų. Anot karininko, šis trijų eilių rikiuotės trūkumas išlikdavo ir tuomet, kai pirmajai eilei būdavo įsakoma šaudyti klūpint ant kelio⁴⁰.

Britų pėstininkai buvo gerai paruošti šauliai, todėl tinkamai koordinuojama jų ugnis priešo daliniams neretai tapdavo pražūtinga⁴¹. Kuopos veikdavo būriais, kurie galėdavo šaudyti ugniai ritantis iš dešinės į kairę, iš cento į flangus ir atvirkščia tvarka. Šaudyti salvėmis galėdavo ir didesni vienetai, ir net visas batalionas iš karto. Salvėmis buvo šaudoma ir stovint gynybinėje pozicijoje. Priešą tokiais atvejais metodiškai apšaudydavo rikiuotę sudarantys būriai, kurių ugnis vis kartodavosi. Tačiau XVIII a. pabaigoje numatyta ir agresyvesnė puolamoji taktika. Norint laimėti psichologinę kovą ir sumažinti mūšyje patiriamus nuostolius, link priešo būdavo stengiamasi priartėti kuo arčiau. Priartėjus per kelių dešimčių metrų atstumą, į priešą būdavo paleidžiama viena arba dvi salvės ir nedelsiant atakuojama durtuvais. Tai atpirkdavo artėjimo metu dėl priešo ugnies patirtus nuostolius, nes padėdavo greitai palaužti jo moralę, priversdavo jį trauktis arba bėgti. Ginant poziciją, į priešą taip pat stengtasi iššauti salvę, o po to, einant pro parako dūmų uždangą, pasitikti jį durtuvais. Nors karo veiksmai Šiaurės Amerikoje XVIII a. pabaigoje neretai paskatindavo britus sudaryti išsklaidytą rikiuotę, tačiau XIX a. pradžioje jų pėstininkai toliau rikiuodavosi labai tankiai ir eilėse stovėdavo bei žygiuodavo petys petin. Rekomenduojama trijų eilių rikiuotė liko tik paradams ir pedantiškiems inspektuojantiems karininkams įtikti. Lengviesiems pėstininkams ir šauliams (*rifles*) buvo leidžiamas labiau savarankiškas veikimas operacijos ir mūšio metu: savarankiškai priimti sprendimus, laisvai rinktis pasitaikančias priedangas ir tinkamai nusitaikyti į priešą. Karių taiklumui pagerinti lengviesiems pėstininkams ir šauliams apmokyti buvo padidintas skiriamų rutulinių (šratinių) kulku amunicijos kiekis⁴². Britų kariuomenėje nepaprastu veržlumu ir

³⁹ Ph. Haythornthwaite, *Taktyka piechoty brytyjskiej w epoce napoleońskiej, 1792–1815*, s. 17.

⁴⁰ *Ten pat*, s. 23.

⁴¹ Р. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 12, 14.

⁴² St. Reid, *British infantry training and equipment. Napoleon at War* 63, p. 7, 10, 12.

1.

2.

3.

4.

1. Seras Artūras Velslis, pirmasis Velingtono kunigaikštis. Dailininkas Tomas Lorensas (*Thomas Lawrence*), apie 1815–1816 m. Artūras Velingtonas buvo vienas žymiausių XIX a. Britanijos karinių ir politinių veikėjų.

Jo vadovaujamos jungtinės pajėgos, kartu su Gebhardo Lėberechto Blücherio vadovaujama Prūsijos kariuomene, 1815 m. birželio 18 d. įveikė Napoleoną I prie Vaterlo.

Arthur Wellesley, 1st Duke of Wellington, <https://en.wikiquote.org/wiki/Arthur_Wellesley,_1st_Duke_of_Wellington>, [žiūrėta: 2018 12 06].

2. Alasdairas (Aleksandras) Ranaldsonas Makdonelas iš Glengario (*Alasdair (Alexander) Ranaldson MacDonell of Glengarry*). Dailininkas Henris Reibarnas (*Henry Raeburn*), 1812 m. Pulkininkas A. R. Makdonelas (1773–1828), Makdonelų iš Glengario klanų vadovas, buvo tradicijų ir senojo gyvenimo būdo šalininkas.

Jis pavaizduotas stovįs senųjų škotų ginklų fone, apsiginklavęs, išdidžiai vilkintis tradicinius kalmiečių drabužius iš Glengario milicijos uniformos spalvų tartano (languoto vilnonio audinio).

Alexander Ranaldson Macdonell, <https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_Ranaldson_Macdonell>, [žiūrėta: 2018 10 24].

3. Šautuvas titnagine spyna „Rudoji Besė“, kalibras – 19 mm, Didžioji Britanija, XIX a. pradžia.

British Brown Bess Flintlock Musket, <<https://www.cowanuctions.com/lot/british-brown-bess-flintlock-musket-3081056>>, [žiūrėta: 2019 10 20].

4. Graižtvinis Beikerio šautuvas titnagine spyna, kalibras – 15,9 mm, Didžioji Britanija, XIX a. pradžia. Prie ginklo asmeninis durtuvas.

The British Infantry Rifle, or Baker Rifle, 1800-15, <<http://95th-rifles.co.uk/equipment/baker-rifle>>, [žiūrėta: 2019 10 24].

drąsa, bet taip pat ir disciplinos trūkumu garsėjo škotų pulkai. Šias savo savybes škotai atskleidė ir paskutiniame mūšyje su Napoleono I kariuomene⁴³.

Linijinių pėstininkų pulkų ir grenadierių kuopų karininkai buvo ginkluoti špagomis, kurias nešiodavo prie kairiojo šono, pakabintas ant perpetinio diržo. Tai buvo 1796 m. modelio pėstininkų špagos su tiesiomis geležtėmis, pritaikytomis kirsti ir durti, bei žalvarinėmis gardomis, kurias sudarė paausuoti kryžma su skydeliais ir apsauginis lankelis. 1803 m. karininkams nurodyta apsiginkluoti naujo pavyzdžio prabangesniais kardais gerokai lenkta geležte, liūto galva papuošta rankena ir garda su į ją įterpta karaliaus monograma. Vis dėlto, atrodo, kad kardas netapo pagrindiniu bataliono kuopų karininkų ginklu, bet iškovojo populiarumą flangų, ypač lengvųjų pėstininkų kuopų, karininkų, štabo karininkų ir generolų gretose. Vokiečių karininkai Pusiasalio kare buvo ginkluoti ir pistoletais, kuriuos laikydavo prie diržo nešiojamuose dėkluose. Tuo tarpu seržantai nuo XVIII a. pabaigos iki 1830 m. turėjo spontonus, įprastai vadinamus pikėmis (*pikes*)⁴⁴. Kalniečių pulkų karininkai buvo ginkluoti Škotijos tradicijas atspindinčiais, statutiniais, 1798 m. modelio palašais su žalvarinėmis krepšelių formos gardomis, taip pat skirtingais individualiai parinktais arba pulko standartus atitinkančiais palašais⁴⁵. 1804 m. Londono Taueryje pastatyta ginklų gamykla, kuri gamino kariuomenei skirtus šaunamuosius ir šaltuosius ginklus. Iki tol kariuomenei skirtų modelių ginklų gamyba Didžiojoje Britanijoje buvo privačių gamyklų veiklos dalis⁴⁶.

Linijinių pėstininkų kaip ir daugelio kitų britų kariuomenės formuočių uniformoje dominavo raudona spalva. Raudoni švarkai buvo su mėlynos, žalios arba geltonos spalvos (pagal pulką, kuriam karys priklausė) atvartais, apykakle ir rankovėmis, bei baltos spalvos detalėmis. Tai buvo būdinga ir gvardijos pėstininkų pulkams. Laikotarpio pradžioje buvo dėvimos baltos spalvos kelnės ir juodi getrai. Ilgainiui jas pakeitė visuotinai kariuomenėje paplitusios praktiškos pilkos kelnės. Linijinių pėstininkų daliniuose dominavo baltos spalvos diržai, šovininės buvo juodos, o kuprinės juodos arba rudos. Maždaug nuo 1799 m. trikampės skrybėles pakeitė kyveriai su žalvarinėmis priekinėmis plokštėmis ir sultonais. Nuo 1812 m. kariai pradėjo visuotinai nešioti naujo modelio kyverius, papuoštus sultonu kairėje pusėje⁴⁷. Vėliau šie galvos apdangalai pavadinti Belgijos arba Vaterlo kyveriais,

⁴³ St. Reid, *Wellington's Highlanders in action. Napoleon at War* 95, p. 6.

⁴⁴ B. Fosten, *Wellington's line infantry. Napoleon at War* 66, p. 11–12.

⁴⁵ St. Reid, B. Fosten, *Wellington's Highlanders. Napoleon at War* 32, p. 6; St. Reid, *Wellington's Highlanders in action. Napoleon at War* 95, p. 6–7, 10; St. Reid, *British infantry training and equipment, Napoleon at War* 63, p. 12, 14.

⁴⁶ В. Е. Маркевич, *Ручное огнестрельное оружие*, с. 121.

⁴⁷ Pagal egzistuojančias versijas naujo modelio kyveris atsirado apie 1806 m. arba ne anksčiau 1811 m. Minimas ir šio galvos apdangalo dėvėjimas Portugalijoje 1809 m. Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 118–122; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 114–115.

kadangi juos dėvėjo šio garsaus mūšio dalyviai⁴⁸. Tiesa, pavieniai daliniai senojo modelio kyverius nešiojo ir po 1812 m. Karaliaus vokiečių legiono linijinių pėstininkų uniforma buvo analogiška britų pėstininkų dalinių uniformai⁴⁹. Škotijos pulkų uniformos viršutinė dalis (švarkai) sutapo su ta, kurią nešiojo kiti linijiniai pulkai, tačiau skyrėsi nuo jų tradiciniais kalniečių kiltais, kurių tartanas (languotas vilnonis audinys) nurodydavo priklausymą konkrečiam klanui ir daliniui. Kalniečių pulkų karių galvos apdangalu tapo plunksnomis papuošta kepurė su sultonu ir vėliau ją papildžiusiu snapeliu⁵⁰.

Lengvieji pėstininkai buvo ginkluoti jiems skirtais titnaginiais šautuvais, kurių vėlesnė versija už nuleistuko apsaugos (po buožės kakliuku) turėjo ginklui tvirčiau ir patogiau laikyti pritaikytą rankeną⁵¹. Tuo tarpu lengvųjų kuopų karininkai ginklavosi kardais su statute numatytomis arba krepšelių formos gardomis⁵². Šauliai naudojo graižtvinius Beikerio šautuvus, todėl pasižymėjo taiklia ugnimi, galėjo veikti tiek išsklaidyta, tiek glausta rikiuote. Jie pirmieji stodavo į kovą su priešo taikliaisiais šauliais, nukaudavo priešo karininkus ir puskarininkius⁵³. Prie Beikerio šautuvo būdavo tvirtinamas ilgas asmeninis durtuvas. Tokiais šautuvais buvo ginkluoti 95-asis, vėliau ir 60-asis šaulių pulkai, rinktinės Karaliaus vokiškojo legiono (*King's German legion*) lengvųjų batalionų šaulių kuopos ir linijinių batalionų taikliųjų šaulių skyriai. Šautuvas turėjo kryptuką ir dviem lygiais (mažesniai ir didesniai atstumui) atlenkiant nustatomą arba nejudamą taikiklį⁵⁴. Graižtvinių šautuvų tikslumas buvo žymiai didesnis palyginti su įprastais lygiavamzdžiais šautuvais, tačiau geras ginklas nepaversdavo kario taikliu šauliu. Puikių šaulių turėjo 60-asis, 95-asis šaulių ir kiti pulkai, tačiau tokių karių buvo palyginti nedaug. Šaudančiojo taiklumas labai sumažėdavo, kada į jį pradėdavo šaudyti pats taikiny. Šauliai turėdavo veikti išeidami iš už lengvųjų pėstininkų priedangos, o kilus grėsmei vėl grįžti už jų⁵⁵. Iš pėstininkų

⁴⁸ Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, p. 29–46; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 130–133, 178, 180–181; Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 118–122; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 114–115.

⁴⁹ П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 178, 180–181; Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, p. 29–46.

⁵⁰ St. Reid, B. Fosten, *Wellington's Highlanders, Napoleon at war 32*, p. 5–15; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 177, 179; Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 118–122; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 177, 179; Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, p. 29–46.

⁵¹ B. Fosten, I. Fletcher, St. Reid, *Wellington's Light Infantry. Napoleon at War 4*, p. 10.

⁵² St. Reid, B. Fosten, *Wellington's Highlanders. Napoleon at War 32*, p. 12.

⁵³ B. Fosten, Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen, 1797–1815*, p. 12; Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen in action*, p. 10–12.

⁵⁴ B. Fosten, Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen, 1797–1815*, p. 6–10; B. Fosten, I. Fletcher, St. Reid, *Wellington's light infantry. Napoleon at War 4*, p. 10.

⁵⁵ St. Reid, *British infantry training and equipment, Napoleon at War 63*, p. 12.

pulkų savo uniforma išsiskyrė 60-asis ir 95-asis šaulių pulkai, kurių kariai, kitaip nei likę pėstininkai, įskaitant lengvuosius, nešiojo ne įprastus raudonus, o tamsiai žalius mundurus, juodos spalvos diržus, tokios pat spalvos šovinines, kuprines ir likusias ekipuotės dalis. Šaulių karininkai nešiojo husarų stiliaus švarkus (*dolomanus*) ir striukes (*mentykus*). Pačioje XIX a. pradžioje jie dėvėjo odinius šalmsus, papuošus vikšrų ir sultonų sudaromu pliumažu, o vėliau, maždaug nuo 1802 m., pradėjo nešioti puskarininkiams ir eiliniams būdingus kyverius su lengvųjų pėstininkų emblema – ragu⁵⁶ ir žalios spalvos sultonus⁵⁷. Tamsiai žalios spalvos uniforma buvo slepiamoji. Ji darė šaulius žymiai mažiau pastebimus. Iš kitos pusės, ši uniforma turėjo trūkumą. Ją vilkintys kariai galėjo būti palaikyti ne britais. Buvo atvejų, kada šaulius palaikę prancūzais apšaudydavo saviškiai arba sąjungininkai⁵⁸. Likusių lengvųjų pėstininkų pulkų karių uniforma iš esmės sutapo su linijinių pėstininkų uniforma, tik jų kyveriai turėjo minėtą rago pavidalo emblemą ir žalią sultoną⁵⁹, o karininkai šaulių karininkų pavyzdžiu dėvėjo husarų stiliaus striukes⁶⁰.

Skirtingai nei daugelio kitų Europos valstybių XIX a. pradžioje britų artilerija buvo labai negausi. Ji tokia ir liko, nepaisant to, kad buvo didinama Napoleono karų metu. 1803 m. karališkąją artileriją sudarė 8 batalionai, kurių kiekvienas apėmė po 10 kuopų. 1806 m. suformuotas 9-asis, o 1808 m. 10-asis batalionas. Jie nebuvo savarankiškai lauko sąlygomis veikiantys vienetai. Batalionai buvo suskirstomi kuopos dydžio brigadomis, kurioms buvo priskiriami ir artilerijos vežėjai. Pėščiosios artilerijos brigadą arba kuopą sudarydavo du kapitonai, du vyresnieji leitenantai, vienas jaunesnysis leitenantas, keturi seržantai, keturi kapralai, devyni bombardieriai, trys būgnininkai ir 116 kanonierių. Brigada dažniausiai turėdavo šešis pabūklus – penkias patrankas ir vieną haubicą, ir po priekinių vežimą (*limber*) kiekvienam iš jų. Pėščiosios artilerijos brigada taip pat turėdavo aštuonis amunicijos vežimus, tris bagažo vežimus, atsarginių ratų vežimą ir lauko kalvę, su 200 traukiamųjų arklių ir apie 100 vežėjų. Apsiausties artilerijai, mortyroms ir kitiems pabūklams bei likusioms priemonėms transportuoti buvo skirtos kitos transporto priemonės. 1793 m. organizuota Karališkoji raitoji artilerija (*Royal Horse Artillery, RHA*) buvo skirta kavalerijai paremti. Visi šią formuotę sudarantys artileristai žygyje ir karinėje operacijoje judėdavo raiti arba važiuodavo baterijų vežimais. Raitoji

⁵⁶ Ragas (angl. *Horn*, rus. *poz*) – jaučio rago formos pučiamasis muzikos instrumentas.

⁵⁷ B. Fosten, Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen, 1797–1815*, p. 5, 8–11, 15; Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen in action*, p. 12–14; Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 122–123; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 177, 179; Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, p. 40–41.

⁵⁸ B. Fosten, Ph. Haythornthwaite, *Wellington's riflemen, 1797–1815*, p. 11.

⁵⁹ B. Fosten, I. Fletcher, St. Reid, *Wellington's Light Infantry. Napoleon at War 4*, p. 5–6.

⁶⁰ Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, p. 39.

artilnerija buvo stiprinama. 1801 m. ją sudarė septyni daliniai (brigados), o 1806 m. jų buvo jau dvylika⁶¹.

Laikotarpio pradžioje lauko baterijos naudojo 6-svares patrankas ir 5,5 colio haubicas. 8 ir 10 colių haubicų atsisakyta kovojant Pirėnų pusiasalyje. Galiausiai 6-svares lauko patrankas pėsčiojoje artilnerijoje pakeitė pranašesnės 9-svarės. 6 svarų patrankos liko raitosios artilnerijos ginkluotės dalis. Pabūklai įprastai būdavo bronziniai, o geležiniai (kaitroje atsparesni deformacijai) buvo skirti apgultims. Ilgainiui britai pritaikė Gribovalio (*Gribeauval*) sistemos standartizaciją kiek įmanoma suvienodindami artilnerijos pabūklų lafetų ir vežimų dalis, kartu supaprastindami jų keitimą, todėl vieno kalibro (kartu ir svorio) patrankų ratai ir ašys tiko kelioms kitoms patrankoms ir net haubicoms. Tvirtovėms ginti ir apsiausti buvo naudojami sunkieji 24 svarų ir 18 svarų pabūklai ir labiau griozdiški 42 ir 32 svarų bronziniai ir geležiniai pabūklai. Britai pirmieji Europoje organizavo naujovę tapusius raketinius dalinius. Raketas kare jie panaudojo jau 1806 m., o 1813 m. oficialiai artilnerijai priskyrė 1-ąją ir 2-ąją raketinius dalinius, kurie dėl savo mobilumo buvo klasifikuojami kaip Karališkosios raitosios artilnerijos dalys. Raketinis dalinys iš 172 žmonių prie žirgų ir traukiamųjų arklių esančiose dėkluose galėdavo gabentis 840 raketų, naudojo priekinius ir amunicijos vežimus. Jų ginkluotėje buvusios 6 svarų raketos galėdavo rimtai paveikti priešo moralę, tačiau dėl pataikymo tikslumo stokos jų galimybės taip ir nebuvo iki galo realizuotos. Rakiniai daliniai buvo naudojami Ispanijoje, Leipcigo ir Vaterlo mūšiuose, nors pats A. Velingtonas į jų panaudojimą žiūrėjo skeptiškai. Pusiasalio kare jis priėmė raketų dalinį norėdamas turėti daugiau arklių. Jis teigė nenorįs padegti nei vieno miesto, nes kaip tik toks veiksmas, jo supratimu, buvo vienintelė raketų paskirtis. Vaterlo mūšyje rakinis dalinys ginkluotėje turėjo ir 6-svarius pabūklus⁶².

Britų artilnerijos pabūklai buvo aprūpinti patobulintais, lengvesniais ir manevringesniais vieno bloko lafetais, kurie pakeitė ankstesnius dviejų blokų lafetus. Pabūklo svorio centrui pasislinkus labiau į priekį, jis tapo lengviau valdomas ir paruošiamas šaudyti⁶³. Ši naujovė buvo ypač svarbi 6-svarų ir 9-svarų lauko pabūklų atveju. Turėdami lafetus su vienguba atrama (*gun carriage with single pole trails*) lauko pabūklai palengvėjo, buvo greičiau pasukami ir manevringesni, todėl labiau tiko kavalerijai ir pėstininkams mūšio lauke paremti. Dauguma artilneristų dažniausiai dėvėdavo

⁶¹ 1808 m. raitosios artilnerijos dalinį sudarydavo: kapitonas, antrasis kapitonas, trys leitenantai, du štabo seržantai, trys seržantai, trys kapralai, šeši bombardieriai, 80 kanonierių, 60 vežėjų, vienas kalvis (kaustantis ir prižiūrintis arklius), vienas lafetų ir vežimų meistras, du arklių kaustytojai, du pavalkų (pakinktų meistras), vienas račius ir vienas trimitininkas. Ph. Haythornthwaite, I. Fletcher, M. Chappell, *British Artillery, Napoleon at War* 7, p. 4.

⁶² Ten pat, p. 6.

⁶³ Vieno bloko lafetai britų kariuomenėje pradėti diegti 1792 m. Jų kūrėjas buvo generolas leitenantas seras Viljamas Kongreivas (*William Congrave*), nuo 1793 m. Vulvičio (*Woolwich*) karališkosios laboratorijos kontrolierius. Ph. Haythornthwaite, I. Fletcher, M. Chappell, *British artillery, Napoleon at War* 7, p. 10. P. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 13–14.

mėlynus švarkus, pilkas arba kitais atvejais baltas kelnes. Raitosios artilerijos kariai, kitaip nei pėsčiosios, dėvėjo husariško stiliaus švarkus su brandenburgais. Galvos apdangalai skyrėsi. Pėsčioji artilerija nešiojo kyverius su sultonais, o raitoji – odinius šalmus, papuoštus vikšrais ir sultonais⁶⁴. Šios tendencijos galiojo ir vokiečių legiono karių, pavyzdžiui, raitųjų artileristų, atveju⁶⁵.

Negausią Didžiosios Britanijos sausumos pajėgų dalį sudarė ir Karališkieji inžinieriai (*Royal Engineers*). Tai korpusas, kuris buvo sudarytas iš gerai apmokytų karininkų. 1792 m. šių karių priskaičiuota 73, o 1813 m. skaičius siekė 262, tačiau ir tai buvo labai mažai. Šio korpuso pagrindinės užduotys buvo susijusios su didelėmis apgultimis, tiltų statymu ir geodeziniais darbais. Vyresnieji karininkai dažniausiai buvo pagyvenę, neaktyvūs žmonės, todėl pagrindinė visų darbų našta tekdavo žemesnio laipsnio karininkams, kurių gretose nuostoliai dėl šios priežasties buvo labai dideli. Inžinieriai vadovavo karališkiesiems karo technikams arba amatininkams (*Royal Military Artificers*), kurie buvo puskarininkiai ir eiliniai. 1812 m. įsteigtas Karališkųjų karo technikų – sapierių ir minuotojų – korpusas (*Royal Military Artificers of Sappers and Miners*) iš 2800 karių, o 1813 m. ši formuotė buvo pervadinta Karališkųjų sapierių ir minuotojų korpusu (*Corps of Royal Sappers and Miners*)⁶⁶.

Kautynėse savo dalinius Artūras Velingtonas iki reikiamo momento slėpė už natūralių gamtinių kliūčių, kurios tapdavo gera priedanga nuo priešų artilerijos. Norėdamas apsaugoti savo kariuomenę nuo prancūzų tiraljerų, jis priskyrė kiekvienai brigadai papildomą graižtvinius šautuvais ginkluotų lengvųjų pėstininkų padalinį. Kariuomenės flangus buvo mėginama apsaugoti panaudojant kavaleriją⁶⁷. Netikėtai mūšio lauke besikeičianti situacija ir kariuomenės vadovybei bei kariams reikalingos patirties stoka ne visuomet padėdavo išvengti klaidų. Gerą ir kartu skaudžių kovų su prancūzais patirtį turintis A. Velingtonas suformulavo sėkmingo kavalerijos panaudojimo mūšyje koncepciją, kurioje akcentavo pergalei pasiekti skirtą rezervą svarbą⁶⁸. Didžiosios Britanijos kariuomenės artilerijos panaudojimas skyrėsi nuo priešų pasirinkto modelio. Kitaip nei Napoleonas I, kuris artileriją koncentravo mūšio lauke, britai paskirstydavo ją po savo kovinę rikiuotę išilgai viso fronto nedidelėmis baterijomis. A. Velingtono artilerijos vaidmuo buvo pagalbinis: savo ugnimi ji turėjo remti pėstininkų veiksmus⁶⁹.

⁶⁴ Ph. Haythornthwaite, I. Fletcher, M. Chappell, *British artillery. Napoleon at War* 7, p. 8–9, 14; Ph. Haythornthwaite, M. Chappell, *Uniforms of the Peninsular War, 1807–1814*, p. 42, 107–108; Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 124–125.

⁶⁵ H. Müller, F. Kunter, *Europäische Helme. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*, s. 81.

⁶⁶ Ph. Haythornthwaite, *Wellington's special troops. Napoleon at War* 11, 2002, p. 4–7.

⁶⁷ Ph. Haythornthwaite, *Taktyka piechoty brytyjskiej w epoce napoleońskiej, 1792–1815*, s. 35–36, 39–41; Р. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 15.

⁶⁸ Ph. Haythornthwaite, *Taktyka ciężkiej kawalerii i dragonów w epoce napoleońskiej*, s. 60, 62.

⁶⁹ Р. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 13–14.

1.

2.

1. „28-asis pėstininkų pulkas prie Katr Bra“. Dailininkė Elizabetė Tompson, plačiai žinoma Ledi Batler vardu (*Elizabeth Thompson, Lady Butler*), 1875 m. Paveikslas vaizduoja rugių lauke karė išsirikiavusį britų pėstininkų pulką, atremiantį Prancūzijos maršalo Mišelio Nėjaus vadovaujamų ulonų ir kirasyrų ataka 1815 m. birželio 16 d. Katr Bra mūšyje.

Age of Victoria podcast, <http://www.ageofvictoriapodcast.com/gallery-view/lady-elizabeth-butler/butler_lady_quatre_bras_1815>, [žiūrėta: 2017 01 30].

2. „Škotija visiems laikams!“ Dailininkė Ledi Batler, 1881 m. Paveikslas vaizduoja karališkojo Šiaurės Britanijos 2-ojo dragūnų pulko (škotų pilkųjų) ataką Vaterlo mūšyje. Kavaleristai atakuoja 1796 m. modelio sunkiosios kavalerijos palašais.

Scotland Forever!, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Scotland_Forever!.jpg>, [žiūrėta: 2017 03 06].

Pirėnų karo pradžioje A. Velingtono pajėgos buvo organizuotos brigadomis iš dviejų arba trijų batalionų. Besitęsiant kovoms Pirėnuose, kariuomenė, siekiant pagerinti jos valdymą, reorganizuota. Suformuotos divizijos po dvi britų brigadas ir vieną sąjungininkų portugalų brigadą. Nemažą britų pajėgų dalį sudarė Karaliaus vokiečių legiono daliniai. 1815 m. Vaterlo kampanijoje, dabartinės Belgijos teritorijoje, britų kariuomenė ir toliau buvo organizuojama divizijomis⁷⁰.

⁷⁰ *Ten pat*, c. 15.

1.

2.

1. „Ugumono vartų uždarymas“. Dailininkas Robertas Gibas (*Robert Gibb*), 1903 m. Britų pėstininkai atkakliai ginasi prancūzų šturmuojamoje Ugumono fermoje 1815 m. birželio 18 d. Vaterlo mūšyje.

Battle of Waterloo, <<https://www.britishbattles.com/napoleonic-wars/battle-of-waterloo>>, [žiūrėta: 2018 10 01].

2. „Pertrauka puolimo metu – Ugumonas, Vaterlo“. Dailininkas Ernestas Kroftsas (*Ernest Crofts*), 1882 m.

Battle of Waterloo, <<https://www.britishbattles.com/napoleonic-wars/battle-of-waterloo>>, [žiūrėta: 2018 10 01].

1815 m. birželio 18 d. prie Vaterlo britų kariuomenė kartu su sąjungininkais stojo į lemtingą mūšį su Napoleono I kariuomene. Mūšis buvo žiaurus ir permaingas. Jo pradžioje prancūzai įnirtingai šturmavo britų pėstininkų atkakliai ginamą Ugumono (*Hougoumont*) fermą, atakavo kituose ruožuose. Vėliau sėkmingai prasidėjęs A. Velingtono sunkiosios kavalerijos brigadų puolimas baigėsi jų pačių sutriuškinimu ir atsitraukimu.

Mūšyje gen. mjr. Edvardo Somerseto (*Edward Somerset*) ir gen. mjr. Viljamo Ponsonbio (*William Ponsonby*) vadovaujamai puolančiai britų sunkiajai kavalerijai pavyko parblokti žymiąsias prancūzų pėstininkų ir kavalerijos pajėgas, įskaitant kai kuriuos kirasyrų dalinius. Britų puolimas buvo ir škotų karių drąsos bei veržlumo pavyzdys. Jo metu pasižymėję Gordono kalniečiai ir škotų pilkieji atakavo ir sumušė prie britų pėstininkų pozicijų priartėjusią prancūzų pėstininkų formuotę. V. Ponsonbio brigada atakavo priešą, prajojusi per intervalus tarp savų pėstininkų⁷¹. Kovoje dalyvavęs leitenantas Robertas Vinčesteris (*Robert Winchester*) apibūdino įvykį šiais žodžiais: „Tuo metu atvyko škotų pilkieji, kurie padvigubino mūsų flangus, ir, centre padarius jiems koridorius, abu [britų] pulkai puolė šaukdami „Škotija visiems laikams!“ ir kuomet škotų pilkieji prijojo šią koloną, mažiau nei per tris minutes ji buvo visiškai sunaikinta.“⁷² Britų kavaleristų atakuota 5000 karių turėjusi prancūzų kolona per trupą laiką buvo visiškai išblaškyta, praradusi 2 erelius; dalis ją sudariusių karių žuvo, buvo sužeista, pateko į nelaisvę (apie 2000). Gilyn į priešą rikiuotą besiveržiantys britai sumušė prancūzų kavaleriją, iš priešą atėmė ir padarė netinkamais naudoti 80 artilerijos pabūklų⁷³.

Galiausiai sėkmingai puolančią britų kavaleriją, sudaromą Gvardijos kavalerijos brigados (*Household Brigade*) ir Jungtinės sunkiųjų dragūnų brigados (*Union Brigade*), kuriai priklausė ir minėtas garsusis škotų pilkųjų dragūnų pulkas, kontratakavo dvi mūšio dar neišvargintos prancūzų kirasyrų brigados (iš antrosios prancūzų kovinės rikiuotės linijos) ir du lengvosios kavalerijos pulkai⁷⁴. Britai turėjo puikius žirgus, buvo gerai apmokyti kautis palašais, tačiau pavargę po įtemptos kovos. Kai kurie britų kavalerijos daliniai jau daugelį metų nedalyvavo karo veiksmuose, stokojo kovinės patirties ir nemokėjo veikti dideliais junginiais, todėl taktikos atžvilgiu labai nusileido savo priešui. Puolanti gausesnė Napoleono I kavalerija parbloškė britų kavalerijos brigadas. Prancūzų kirasyrų, raitųjų šaulių ir švoležierių pulkų smūgis visiškai išardė daugumos britų eskadronų rikiuotę⁷⁵. Jiems į flangą pikėmis

⁷¹ Дж. Денисон, *История конницы*, книга I, Москва, 2001, с. 374.

⁷² St. Reid, *Wellington's Highlanders in action, Napoleon at War 95*, p. 6–7.

⁷³ Дж. Денисон, *История конницы*, книга I, Москва, 2001, с. 374–375.

⁷⁴ British Cavalry of the Napoleonic Wars, <http://napoleonistyka.atspace.com/British_cavalry.htm>, [žiūrėta: 2015 11 02].

⁷⁵ Cavalry Tactics and Combat. Napoleonic Wars (Parts 2 and 3), <http://napoleonistyka.atspace.com/cavalry_tactics_2.htm>, [žiūrėta: 2015 11 02]; British Cavalry of the Napoleonic Wars, <http://napoleonistyka.atspace.com/British_cavalry.htm>, [žiūrėta: 2015 11 02]; Дж. Денисон, *История конницы*, с. 375.

1.

2.

3.

1. Prancūzijos imperatoriškosios gvardijos ulonai mėgina pralaužti Didžiosios Britanijos kariuomenės kalniečių pėstininkų karė rikiuotę. Fransua Flamengo (*François Flameng*) oforto „Vaterlo mūšis“ fragmentas, XIX a. pabaiga.

VDKM meno rinkinys, D-562.

2. 79-ojo kalniečių pėstininkų pulko dūdmaišininkas Kenetas Makajus (*Kenneth McKay*) groja eidamas aplink pulko karė rikiuotę Vaterlo mūšyje. Dailininkas Viljamas Lokhartas Boglas (*William Lockhart Bogle*), XIX a. pabaiga.

Battle of Waterloo, <<https://www.britishbattles.com/napoleonic-wars/battle-of-waterloo>>, [žiūrėta: 2018 11 06].

3. Sužeistam kalniečiui suteikiama pagalba po Vaterlo mūšio. XIX a. pradžios tapyba.

Battle of Waterloo, <<https://www.britishbattles.com/napoleonic-wars/battle-of-waterloo>>, [žiūrėta: 2018 10 17].

smogė 3-asis ir 4-asis švoležierių⁷⁶ pulkai. Kovą laimėję prancūzai persekiojo ir žudė besitraukiančius, kai kuriuos be žirgų likusius britų kavaleristus. Prancūzų sunkiosios kavalerijos ir pikėmis ginkluotos lengvosios raitijos sąveikos pasekmės A. Velingtono kavaleristams buvo labai liūdnos. Dviejų britų sunkiosios kavalerijos brigadų nuostoliai buvo didžiuliai. Tarp kritusių buvo ir gen. mjr. V. Ponsonbis⁷⁷. Tik britų ir olandų lengvosios kavalerijos bei karabinierių atakos privertė prancūzų kavaleriją sugrįžti į jos pradinę padėtį. Situaciją komplikavo britų sąjungininkų prūsų atvykimas. Vis dėlto, britų kavalerijos vaidmens Vaterlo mūšyje nuvertinti negalima. A. Velingtono kavalerija sustabdė prancūzų pėstininkų puolimą, o vėliau padėjo sulaukyti Napoleono senosios gvardijos paskutinę ataką⁷⁸.

Mūšio baigtį apskritai lėmė britų pėstininkų veiksmai. Karė rikiuotes sudarę britų kariai turėjo atlaikyti didžiulį Prancūzijos sunkiosios kavalerijos puolimą. Prancūzai nusprendė pramušti britų rikiuotės centrą maršalo Mišelio Nėjaus vadovaujamų kirasyrų ir kitų kavalerijos dalinių smūgiu. Šio įnirtingo kavalerijos puolimo metu prancūzams taip ir nepavyko pralaužti puikiai besiginančių britų pėstininkų rikiuotės, nors kelios britų karė buvo sunaikinti iš karto. Dauguma pėstininkų pulkų išsirikiavo klasikinėmis stačiakampėmis karė rikiuotėmis, kurių kraštinės buvo keturių eilių gylio. Pirmosios dvi karė sudarančios karių eilės klūpėdavo, o likusios dvi stovėdavo. Daugiausia raudonos spalvos mundurus vilkinčių karių sudaromos karė buvo išdėstytos šachmatų tvarka, todėl kiekviena keturkampio siena (kraštinė) turėjo laisvą apšaudymo lauką⁷⁹. Tai buvo labai tanki rikiuotė, kurios šaunamųjų ugnies koncentracija ir durtuvu tankumas užtikrindavo didelį atsparumą atakuojančiai, ją pralaužti bandančiai kavalerijai. Stovėdami ir klūpėdami petys petin, A. Velingtono kariai apšaudė prancūzus iš savo šautuvų ir kovėsi durtuvais, neleisdami Napoleono kavalerijai brautis gilyn į jų gretas ardant karė rikiuotę. Jie išstovėjo prieš kavaleristams puolant visais šaltaisiais ir ne taip gausiais naudojamais, tačiau per mažą atstumą labai pavojingais šaunamaisiais ginklais.

Vėliau palaikomi artilerijos jie sustabdė Napoleono I gvardijos puolimą ir kartu su sąjungininkais galutinai sutriuškino priešą. Žemyninėje Europoje dominuojantis Didžiosios Britanijos priešas buvo įveiktas.

⁷⁶ Švoležieriai, švoležieriai-ulonai (pranc. *cheval-légers lanciers*) – XIX a. pradžioje Prancūzijos kariuomenėje lenkų ulonų pavyzdžiu organizuota lengvosios kavalerijos rūšis, kurios įprastą ginkluotę sudarė pikės su vėlukais, kardai, karabinai ir pistoletai. Švoležieriai atlikdavo priešakinės sargybos, žvalgų ir pridengimo užduotis, veiksmingai paremdavo sunkiosios kavalerijos veiksmus.

⁷⁷ Major general Sir William Ponsonby, <<https://www.waterlooassociation.org.uk/2019/02/02/major-general-sir-william-ponsonby/>>, [žiūrėta: 2019 11 02].

⁷⁸ Р. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 13.

⁷⁹ Ph. Haythornthwaite, *Taktyka piechoty brytyjskiej w epoce napoleońskiej, 1792–1815*, s. 36, 42.

Krymo karas

Didžiosios Britanijos kariuomenės istorijoje svarbus kelis metus trukęs Krymo karas, kuriame ji kartu su sąjungininkais – Prancūzija, Turkija ir Sardinija – kovėsi prieš Rusijos imperiją. Šis karas buvo sunkus ne tik Romanovų valstybei, tačiau ir prieš ją sudarytos koalicijos kariuomenėms. Šis rimtas XIX a. vidurio išbandymas atskleidė stipriąsias ir silpnąsias tuometinės britų kariuomenės puses.

Britų kariuomenės organizacija iš esmės atitiko šimtmečio pradžioje susiformavusį modelį. Dažniausiai pulkai (kurių kiekvieną sudarė vienas batalionas) būdavo jungiami į brigadas, o jos – į divizijas. Kariuomenę ir toliau sudarė savo noru įstoję kariai. Jie buvo disciplinuoti, parengti veikti kovinėje rikiuotėje, gebėjo išlaikyti pozicijas ir neatsitraukti puolant priešui, o daugelis karininkų buvo jauni ir nepatyrę arba stokojo gero pasirengimo, tačiau laikė savo, kaip džentelmenų, pareiga drąsiai vesti karius į mūšį. Rengiant kavaleriją daugiausiai dėmesio buvo skiriama kovai šaltaisiais ginklais, o pėstininkus – šautuvais. Mūšyje kariuomenė kaudavosi tradicine linijine rikiuote. Ją sudarydavo keturių eilių linijos, kurių ilgis siekdavo du tris kilometrus⁸⁰.

Toliau tęsėsi eksperimentai, kurių tikslas buvo sukurti efektyviai durti ir kirsti pritaikytas geležtes. Napoleono karų epochos sunkiosios kavalerijos palašus su plačiomis geležtėmis, skirtomis kirsti, pakeitė kitokie ginklų modeliai. XIX a. trečiajame dešimtmetyje pasirodė nauji sunkiosios kavalerijos palašai ir lengvosios kavalerijos kardai. Tai 1820 m. modelio gvardijos palašas plačia garda ir itin ilga (95 cm) geležte – kiek griozdiškas, tačiau efektyvus ginklas. Geležtės forma ir ilgiu ši ginklą priminė tų pačių metų modelio karaliaus raitosios gvardijos pulko karių palašas su augalinių motyvų garda. 1821 m. pasirodė ir sunkiajai kavalerijai skirtas kardas naujos formos geležte su vamzdelio formos pentimi ir plačia garda. Karininkų kardų gardos išsiskyrė įmantriais augaliniais motyvais. Sunkiosios kavalerijos pulkų eiliniai buvo apginkluojami 1821 m. kardais su kito pavyzdžio geležtėmis. Tai buvo ginklai su rimtais trūkumais. Monolitinės šių ginklų gardos buvo pernelyg plonos, o geležtės mūšiuose dažnai lūždavo. Lengvajai kavalerijai skirtas 1821 m. modelio kardas liudijo kariuomenės vadovybės ir ginklininkų bandymą sukurti efektyvų kertamąjį-duriamąjį ginklą. Jis buvo nežymiai lenkta geležte, turėjo ieties pavidalo iš abiejų pusių aštrų smaigalį, kaip ir sunkiosios kavalerijos ginklai. XIX a. viduryje kavalerija apsiginklavo universaliais 1853 m. modelio kardais, kurių tvirtą rankeną sukūrė ginklininkai Čarlzas Ryvsas (*Charles Reeves*) ir Henris Vilkinsonas (*Henry Wilkinson*)⁸¹.

Sunkiosios kavalerijos kariai nešiojo šalmsus, o kai kurie daliniai ir kirasas. Tai buvo raitosios gvardijos pulkai. Jų kariai maždaug nuo 1817 m. dėvėjo prabangius

⁸⁰ Р. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 324–325.

⁸¹ Н. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, p. 66; Х. Дж. С. Уизерс, *Мечи и сабли. Большая энциклопедия*, с. 66, 194–195.

plieninius šalmus su ketera ir ją puošiančiu vikšru bei kirasas su krūtinšarvio centre pritvirtinta auksaspalve žvaigžde, kurios ilgainiui atsisakyta. 1842 m. raitieji gvardiečiai buvo aprūpinti naujo modelio smailiaviršūniais plieniniais šalmais su nuo jos viršaus besileidžiančia balta arklio uodega (ašutais). Kurį laiką gvardiečiai dėvėjo ir kailines kepures⁸². XIX a. pirmojoje pusėje ne kartą keitėsi dragūnų šalmai. Iki 1818 m. gvardijos dragūnai nešiojo odinius nuo Napoleono karų laikotarpio (1811) turėtus šalmus. Iki 1834 m. jie tebedėvėjo prabangius, kiek daugiau nei kilogramą sveriančius šalmus, kurių pagrindą puošdavo augaliniai (medžių lapų) motyvai, žalvarinė ketera su pliumažu, gausiai dekoruota priekinė plokštė, smakro dirželis su liūtų galvų pavidalo rozetėmis⁸³. 1834 m. priimtas naujas, jau žalvarinio paauksuoto šalmo su ketera ir vikšru modelis. 1843 m. jį pakeitė arklo uodega puo-šiamas žalvarinis paauksuotas šalmas su ketera, dėvimas iki 1847 m. Krymo kare dragūnai turėjo 1847 m. pradėtus nešioti smailiaviršūnius šalmus su juoda arklio uodega⁸⁴. Sunkiojoje kavalerijoje šalmus nešiojo ne visi. Buvo ir išimčių. Nuo am-žiaus pradžios iš esmės nepasikeitusias kailines kepures išsaugojo 2-asis karališkasis Šiaurės Britanijos dragūnų pulkas (škotų pilkieji). Keitėsi ir uniforma. Didžioji dalis sunkiosios kavalerijos dalinių dėvėjo raudonos spalvos švarkus ir dominuojančios tamsiai mėlynos arba baltos spalvos (raitųjų gvardiečių) kelnes⁸⁵.

Pasibaigus karams su Napoleono I valdoma Prancūzija, britai pertvarkė len-gvąją kavaleriją. Jie organizavo ulonų pulkus. Tai be abejonių paskatino išpūdžiai, kuriuos paliko susidūrimai su priešo pusėje kovojusiais lenkų ulonais ir pačių prancūzų švoležieriais Ispanijoje ir Nyderlanduose. Ulonus britai organizavo pertvarkydami dragūnų pulkus. Pavyzdžiui, 1816 m. iš lengvųjų dragūnų buvo suformuoti pirmieji keturi ulonų pulkai – 9-asis, 12-asis, 16-asis ir 23-asis, o 1821 m. į 17-ąją ulonų pulką buvo reorganizuotas dar vienas, XVIII a. viduryje įsteigtas dragūnų pulkas⁸⁶. Šių lengvosios kavalerijos pulkų karių ginkluotė atitiko jiems pavyzdžiu tapusių kitų šalių ulonų ginkluotę: pikės su raudonos ir baltos spalvos vėluku, kardai ir kapsuliniai pistoletai. Nuo 1840 m., išskyrus 16-ąją pulką, kuris ir toliau išlaikė raudonos spalvos uniformą, ulonų pulkai dėvėjo mėlynos spalvos uniformą su šiai kavalerijos rūšiai charakteringais kyveriais (ulonėmis), paraduose

⁸² Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 94, 96–97.

⁸³ Berlyno Vokietijos istorijos muziejaus (*Deutsches Historisches Museum*) kolekcijoje išlikęs 1830–1850 m datuotas odinio šalmo pavyzdys turi charakteringą prabangią puošybą ir sveria 1150 g. H. Müller, F. Kunter, *Europäische Helme. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*, s. 209, 280.

⁸⁴ Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 100–104; *British cavalry in the Crimea. Cavalry through the ages*, p. 6.

⁸⁵ Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 94–98, 100–106.

⁸⁶ *Ten pat*, с. 110, 112; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 214.

1.

2.

3.

1. Pėstininkų kapsulinis graižtvinis šautuvas, perdirbtas iš titnaginiu, kalibras – 18,5 mm, Didžioji Britanija, Londonas, Tauerio ginklų gamykla, 1853 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-1338.

2. Kapsulinis graižtvinis karabinas, perdirbtas iš titnaginiu, kalibras – 15 mm, Didžioji Britanija, Londonas, Tauerio ginklų gamykla, 1862 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-399.

3. Kapsulinis pistoletas, perdirbtas iš titnaginiu, kalibras – 17 mm, Didžioji Britanija, Londonas, Tauerio gamykla, 1856 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-1968.

1.

2.

3.

1. „Almos mūšis“, 1854 m. rugsėjo 20 d. Dailininkas Orlandas Noris (*Orlando Norie*), 1854 m. Britų kariuomenės Koldstrimo gvardiečiai susišaudo su rusų pėstininkais.

Battle of The Alma, <<https://www.britishbattles.com/cremean-war/battle-of-the-alma>>, [žiūrėta: 2018 12 11].

2. „Didžiojo reduto šturmas Almos mūšyje“. Dailininkas Ričardas Keitonas Vudvilis Jaunesnysis (*Richard Caton Woodville Junior*), 1896 m. britų kariuomenės Koldstrimo gvardiečiai atakuoja.

Battle of The Alma, <<https://www.britishbattles.com/cremean-war/battle-of-the-alma>>, [žiūrėta: 2018 11 06].

3. Karališkųjų inžinierių tesakas-pjūklas, 1856 m. modelis, Didžioji Britanija, Londonas, XIX a. antroji pusė.

VDKM ginklų rinkinys, G-2915.

nešiojamais su sultonais⁸⁷. Husarų ginkluotė pasipildė naujo pavyzdžio kardais ir kapsuliniais šaunamaisiais ginklais. Jų uniforma liko be esminių pokyčių ir priminė dėvėtą XIX a. pradžioje.

XIX a. pirmosios pusės karo veiksmuose ir 1853–1856 m. Krymo kare britai naudojo patobulintos konstrukcijos Minjė (*Minié*) šautuvus. 1818 m. Didžioje Britanijoje išradus varines kapsules, buvo išrasta ir vėliau paplito kapsulinė spyna. Šūvį iš tokią spyną turinčio ginklo sukeldavo gaiduko smūgis per kapsulę, kurioje esantis mišinys detonuodavo ir per vamzdelį uždegdavo vamzdyje esantį parako užtaisą. Kapsulinė spyna buvo tobulesnė už titnaginę. Kapsulė dengė vamzdelį, todėl degi medžiaga ir jos sukeltas degimas buvo izoliuoti nuo aplinkos – oro drėgmės, kritulių ir vėjo – poveikio. Užtaisyti ginklą buvo galima greičiau ir sklandžiau. Nereikėjo gaišti laiko pilant uždegti skirtą paraką į lentynėlę, o tik užmaiti naują kapsulę. Tokias spynas turėjo graižtviniai Minjė šautuvai, buvo užtaisomi to paties pavadinimo kūgiškai cilindrine kulka. Šūvio metu graižtvų įsukta kulka sukdamosi aplink savo ašį, todėl skriedama žymiai geriau įveikdavo oro pasipriešinimą. Ji nuskrisdavo žymiai toliau, mažiau nukrypdamo nuo taikymosi ašies. Britai vieni pirmųjų suskubo apginkluoti savo kariuomenę graižtviniais šautuvais. Kariuomenės poreikius turėjo patenkinti šalies teritorijoje veikiančios ginklų gamybos įmonės, pavyzdžiui, Tauerio ir Enfildo gamyklos⁸⁸.

Pėstininkų karininkai buvo apginkluoti naujais kardais su gotikinio stiliaus gardomis, ant kurių buvo pavaizduoti inicialai VR – *Victoria Regina* (iš lot. Karalienė Viktorija)⁸⁹. Kalniečių pulkų karininkai ir muzikantai turėjo škotų palašus. 1828 m. visiems kalniečių pulkams nurodyta apsiginkluoti naujo modelio palašais su plieninėmis krepšelio formos gardomis, tačiau kai kuriuose daliniuose muzikantai, kurie karininkų pavyzdžiu ginkluodavosi savo lėšomis, dar kelis dešimtmečius tebe naudojo 1798 m. modelio palašus žalvarinėmis gardomis, kuriuos išlaikė iki XIX a. 6 dešimtmečio⁹⁰.

Nemažai trūkumų turėjo Krymo kare dalyvavusių britų pėstininkų uniforma. Ji nebuvo pritaikyta ilgai trukusiam karui, žygio sąlygomis susidėvėdavo. Esminiai uniformos bruožai, palyginti su XIX a. pirmąja puse ir net Napoleono karų epocha, liko nepakitę. Pasibaigus Napoleono karams, britų pėstininkai buvo aprūpinti žemyninėje Europoje jau paplitusios formos kyveriais. Nuo 1822 m. šie viršun plėtėjantys regentystės kyveriai priekyje turėjo didelę žvaigždę ir aukštą sultoną. Vėliau, nuo 1839 m. kariuomenėje buvo visuotinai nešiojami panašios formos kyveriai su

⁸⁷ Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 110–112; П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 214–215; *British cavalry in the Crimea. Cavalry through the ages*, p. 5.

⁸⁸ В. Е. Маркевич, *Ручное огнестрельное оружие*, с. 121; P. Smithurst, *The pattern 1853 Enfield rifle*, p. 12, 14, 18, 23.

⁸⁹ Н. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, p. 66–67; X. Дж. С. Уизерс, *Мечи и сабли. Большая энциклопедия*, с. 66–67.

⁹⁰ St. Reid, *Queen Victoria's Highlanders*, p. 13.

1.

2.

3.

1. Pulkininkas leitenantas Robertas Munro Fergusonas (*Robert Munro Ferguson*, 1802–1868), 79-ojo kalniečių pėstininkų pulko vadas (1835–1841). Autorius nežinomas, apie 1840 m. Karininkas dėvi škotų pėstininkų uniformą, kuri iš esmės nesikeitė ir Krymo karo metu, ginkluotas škotų palašu su krepšelio formos garda.

Lieutenant Colonel Robert Munro Ferguson of Raith and Novar (1802–1868), Commander of the 79th (1835–1841), <<https://www.artuk.org/discover/artworks/lieutenant-colonel-robert-munro-ferguson-of-raith-and-novar-18021868-commander-of-the-79th-18351841-167152>>, [žiūrėta: 2018 11 06].

2. Škotų palašas krepšelio formos garda, Didžioji Britanija, XIX a. II pusė. Reprerzentacinis ginklas.

VDKM ginklų rinkinys, G-2834.

3. „Plonytė raudona linija“. Dailininkas Robertas Gibas, 1881 m. 1854 m. spalio 25 d. Balaklavos mūšyje siaura linija išsirikiavęs 93-asis kalniečių pėstininkų pulkas atmuša Rusijos kariuomenės kavalerijos puolimą. Škotų karių mundurai buvo raudonos spalvos, jų rikiuotė daug siauresnė, nei įprasta. Frazė „Plonytė raudona linija“ tapo britų ir ypač škotų karių tvirtybės ir pasiaukojimo simboliu.

The Crimean War: The Power of Technology, <<http://www.lewischampion.com/the-crimean-war-the-power-of-technology>>, [žiūrėta: 2018 09 23].

pomponu⁹¹. Galiausiai 1844 m. senesnio modelio kyverius pakeitė naujieji vadina-
mieji Alberto kyveriai (*Albert shako*). Tai buvo žemesnis (trumpesnis) modelis su
snapeliu ir sprandą dengiančia dalimi (taip pat saugančia nuo saulės) bei pompo-
nu. Šių galvos apdangalų pavadinimas nėra atsitiktinis. Pastarojo kyverių modelio
kūrėju kartais laikomas pats princas Albertas, karalienės Viktorijos vyras. 1855 m.
pasirodė naujo modelio žemesni, į priekį palinkę kyveriai. Be kyverių, buvo dėvimi
ir kiti galvos apdangalai. Gvardijos pėstininkai nešiojo aukštas kailines kepures.
Daugumos pėstininkų dalinių kariai dėvėjo raudonus švarkus. Gvardiečių pulkai
įprastai nešiojo juodos spalvos kelnes. Tuo tarpu vieni linijiniai pėstininkai dėvėjo
juodas, antri pilkas, o tretį mėlynas kelnės. Linijiniams pėstininkams priklausantys
škotų daliniai tebedėvėjo įprastas kepures su plunksnomis, kyverius, žemas kepures,
mažai pasikeitusius raudonus švarkus, per petį nešiojamas tartano juostas, kiltus arba
tartano kelnes. 60-ojo ir 95-ojo šaulių pulkų kariai turėjo trimito ženklų papuoštus
kyverius su snapeliais ir sprando apsaugomis, išlaikė tamsiai žalius švarkus ir kelnes⁹².
Odinės ekipuotės dalys atitiko XIX a. pirmosios pusės standartus. Pėstininkų pulkai
turėjo būgnininkus arba dūdmaišininkus škotų kalniečių atveju⁹³.

Krymo kare ypač išryškėjo britų pėstininkų pranašumas. Jame gausu naujais
šautuvais ginkluotos Didžiosios Britanijos kariuomenės sėkmės pavyzdžių. Mūšiuose
ilgomis, plonomis linijomis išsirikiavusių britų pėstininkų ugnis padarydavo didelių
nuostolių tuo metu daugiausiai titnaginius ir kapsulinius lygiavamzdžius šautuvus
tebenaudojusiai Rusijos kariuomenei. Kapsulinio šautuvo greitašauda buvo didesnė
už titnaginio. Lygiavamzdžius ginklus efektyviu šūvio nuotoliu graižtviniai lenkdavo
net kelis kartus. Linijomis išsirikiavusių britų pėstininkų šautuvų ugnis daugeliu
atvejų sustabdydavo Rusijos kariuomenės tiek pėstininkų, tiek kavalerijos atakas.
Puolantys prieš daliniai prarasdavo savo kovinę vertę taip ir nepasiekę britų ka-
riuomenės pozicijų.

1854 m. rugsėjo 20 d. įvykusiame Almos mūšyje didelių nuostolių patiriantys
britų gvardiečiai šturmavo rusų įtvirtinimų didįjį redutą ir graižtvinį šautuvų sal-
vėmis sustabdė iš ten kontratakujančius prieš pėstininkus bei po įnirtingos kovos
galiausiai pasiekė pergalę. Nuo puolančių britų šautuvų ugnies šiame mūšyje negalėjo
apsiginti ne tik Rusijos kariuomenės pėstininkai, bet ir artilerija⁹⁴. 1854 m. spalio

⁹¹ Pomponas (angl. *pot-pot*, *pot-pon*, pranc. *potpon*, rus. *помпон*) – iš siūlų pagamintas rutulio pavidalo puošybinis elementas. Įvairiose pasaulio kariuomenėse dažniausiai jis buvo naudojamas galvos apdangalams puošti, tuo pat metu įprastai turėdamas ir skiriamą ženklo paskirtį. Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 115.

⁹² П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 215–216, 218; Л. Функен, Ф. Функен, *Европа XIX век: 1814–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска*, с. 110, 116–123.

⁹³ St. Reid, *Queen Victoria's Highlanders*, p. 27, 43.

⁹⁴ Battle of The Alma, <<https://www.britishbattles.com/crimean-war/battle-of-the-alma/>>, [žiūrėta: 2019 02 05].

1.

2.

3.

1. Lengvosios (kavalerijos) brigados ataka prie Balaklavos, 1854 m. spalio 25 d.
Dailininkas Viljamas Simpsonas (*William Simpson*), 1855 m. Generolo leitenanto Lordo Džeimso Brudnelio Kardigano vedama Britų lengvoji kavalerija atakuoja rusų pajėgas ir patenka į Mirties slėnį. Herojiškas ir tuo pačiu tragiškas Britanijos kariuomenės istorijos epizodas.

Charge of the Light Cavalry Brigade, 25th Oct. 1854, under Major General the Earl of Cardigan, by William Simpson, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:William_Simpson_-_Charge_of_the_light_cavalry_brigade,_25th_Oct._1854,_under_Major_General_the_Earl_of_Cardigan.png>, [žiūrėta: 2018 09 23].

2. „Viskas, kas iš jų liko“. Lengvoji brigada po atakos 1854 m. spalio 25 d. Balaklavos mūšyje.
Dailininkas Ričardas Keitonas Vudvilis Jaunesnysis, XIX a. pabaiga–XX a. pražia.

Battle of Balaclava, <<https://www.britishbattles.com/crimean-war/battle-of-balaclava>>, [žiūrėta: 2018 09 23].

3. 26-ojo pėstininkų pulko grenadierių kuopos kapralas (kairėje) ir centro kuopos eilinis (dešinėje). Kariai dėvi 1844–1855 m. laikotarpio uniformas su Alberto kyveriais, ginkluoti kapsuliniais šautuvais. Pulkas nedalyvavo Krymo kare, tačiau jo uniforma ir ginkluotė atitinka šiame kare dalyvavusių britų pėstininkų dalinių tipinę uniformą ir ginkluotę.

<<https://www.britishempire.co.uk/forces/armyuniforms/britishinfantry/26tfoot1851.htm>>, [žiūrėta: 2019 12 02].

25 d. Balaklavos mūšyje siaura dviejų eilių linija išsirikiavęs 93-asis kalniečių pėstininkų pulkas atmušė gausesnį Rusijos kariuomenės kavalerijos junginio puolimą, visiems laikams įamžindamas škotų karių tvirtybę ir pasiaukojimą bei parodydamas disciplinos ir tinkamo šaunamųjų ginklų ugnies organizavimo svarbą kare. Po šio įvykio atsirado garsus „Plonytės raudonos linijos“ terminas⁹⁵.

Tame pačiame Balaklavos mūšyje įvyko ir liūdnai britams pasibaigusi generolo leitenanto Džeimso Brudnelio Kardigano (*James Brudenell Cardigan*) vedama maždaug 670 karių turinčios lengvosios kavalerijos brigados ataka prieš rusų pajėgas. Nepaisant Dž. B. Kardigano ir jo vadovaujamų karių drąsos⁹⁶ ir veržlumo, ši per klaidą pradėta kavalerijos ataka tapo viena ryškiausių Didžiosios Britanijos kariuomenės nesėkmių visame Krymo kare. Puldami Rusijos kariuomenės pozicijas, britų kavaleristai pateko į vadinamąjį Mirties slėnį, kur juos pasitiko priešų kryžminė ugnis, per 20 min. sunaikinusi didelę dalį brigados karių. Nukauta 113 karių, 134 sužeista, 56 (iš jų 31 sužeistas) paimti į nelaisvę; žuvo 375 ir buvo sužeisti 43 žirgai⁹⁷. Šis Balaklavos mūšio įvykis buvo herojiškas ir tuo pačiu tragiškas Didžiosios Britanijos kariuomenės istorijos epizodas, giliai įsirėžęs į britų atmintį ir kartu su Plonyte raudona linija tapęs jų kultūros ir istorinės atminties dalimi. Nepaisydama kare patirtų skaudžių nesėkmių, Didžiosios Britanijos kariuomenė įvykdė jai pavestas užduotis. 1856 m. karas baigėsi britų ir jų sąjungininkų pergale.

Kolonijiniai karai

Viena pagrindinių Didžiosios Britanijos kariuomenės užduočių visą XIX a. buvo dalyvavimas plečiant didžiulės imperijos valdas ir užjūrio kolonijose kylančių sukilimų malšinimas. Tai karai Afrikos kraštuose, Indijoje, Afganistane, Rytų Azijoje, Šiaurės Amerikoje ir kai kuriose kitose pasaulio vietose. Pasibaigus Krymo karui, britai stengėsi neįsivelti į Europoje vykusius karinius konfliktus, tačiau jų kariuomenė dalyvavo daugelyje kolonijinių karų. Juose turtinga, stiprią pramonę turinti Didžiosios Britanijos kariuomenė dažniausiai buvo pranašesnė už savo priešininkų pajėgas ir profesionalumu, ir ginklais.

Britai apsiginklavo vienais moderniausių to laikotarpio šaunamųjų ginklų, tad jų pranašumas visų pirma vietinių Azijos ir Afrikos tautų atžvilgiu dar labiau padidėjo. XIX a. antrojoje pusėje britų kariuomenė buvo aprūpinta graižtvinais šautuvais, greitai užtaisomais per drūtgalį, ir artilerijos pabūklais. Svarbi visos kariuomenės, ypač kavalerijos, ginkluotės dalis vis dar buvo šaltieji ginklai.

Dūriams ir kirčiams tinkančios geležtės formos paieška tęsėsi iki pat XIX a. pabaigos. Šio amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje pėstininkų karininkai ap-

⁹⁵ Battle of Balaclava, <<https://www.britishbattles.com/crimean-war/battle-of-balaclava/>>, [žiūrėta: 2019 02 05].

⁹⁶ *British cavalry in the Crimea. Cavalry through the ages*, p. 4.

⁹⁷ *Ten pat*, p. 10.

ginkluoti duriamaisiais ginklais – 1895 m. modelio špagomis, turinčiomis tiesią geležtę ir iš vientisos plieno plokštės pagamintą gardą su pavaizduotais karalienės Viktorijos inicialais ir karūna. Mūšyje šis ginklas buvo labai efektyvus. Plati garda saugojo plaštaką žymiai patikimiau už ankstesnio modelio špagu, o itin tvirta geležtė išsiskyrė labai skvarbiems dūriams pritaikytu smaigaliu⁹⁸. Raitosios gvardijos pulkų kariai ir XIX a. II pusėje dėvėjo plienines kirasas bei šalmsus, kurie atitiko tos epochos madas. Toks šalmas svėrė apie kilogramą, buvo smailiaviršūnis, papuoštas nuo smailės krintančiais raudonos spalvos ašutais, paaukuota prabangia priekine plokštele ir smakro dirželiu⁹⁹.

XIX a. II pusėje greitai tobulėjo šaunamieji ginklai. 1871 m. britų kariuomenė apsiginklavo šautuvais „Martini-Henry“. Tai buvo 11,43 mm (45 colio) kalibro graižtviniai šautuvai, kurių taikymosi tolis siekdavo 1188 m. Šie ginklai buvo vienašūviai, tačiau įgudę šauliai galėdavo iš jų išauti net 12 šūvių per minutę¹⁰⁰. Pėstininkų šautuvas be durtuvo svėrė 3,8 kg, jo vamzdžio ilgis buvo 840 mm. Kavalerija buvo aprūpinta „Martini-Henry“ sistemos karabinais, trumpesniais nei pėstininkų šautuvų vamzdžiais (549 mm) ir sveriančiais 3,4 kg. Kaip tik tokių šautuvų reikėjo britų kariams, susiduriantiems su ryžtingais ir dėl suprantamų priežasčių agresyviais, veržliais, labai dažnai daug gausesniais vietos gyventojų kariais. Tokių šautuvų ugnimi buvo stengiamasi sustabdyti besitartinantį priešą per kuo didesnę atstumą¹⁰¹. 1888–1889 m. po atliktų bandymų buvo pagamintas šautuvas „Lee-Metford“ su 8–10 šovinių dėtuve ir išilgai judančia spyna. Nepaisant daugelio privalumų, ginklas turėjo rimtų trūkumų. Dėl kai kurių konstrukcinių ypatumų šautuvas gana greitai susidėvėdavo. Enfildo ginklų gamykloje patobulinus ginklo vamzdį, 1895 m. atsirado naujas šautuvas, kuris pavadintas „Lee-Enfield“¹⁰². Kariuomenės ginkluotę papildė ir kulkosvaidžiai „Maxim“. Kai kuriuos kolonijinių karų mūšius padėjo laimėti šių ginklų šaudymo spartos suteikiamas pranašumas, kitus – jų psichologinis poveikis¹⁰³.

XIX a. antrosios pusės technologinė pažanga iš esmės pakeitė ir britų artileriją. Ji buvo ginkluota graižtviniais pabūklais, užtaisomais iš drūtgalio ar laibgalio. 1879 m. kare su zulusais Pietų Afrikoje britai turėjo 6-svarius, 7-svarius, 9-svarius,

⁹⁸ H. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, p. 68; X. Дж. С. Уизерс, *Мечи и сабли. Большая энциклопедия*, с. 68, p. 199.

⁹⁹ Berlyno Vokietijos istorijos muziejaus kolekcijoje išlikęs tokio šalmo pavyzdys sveria 1035 g. H. Müller, F. Kunter, *Europäische Helme. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*, s. 228, 230, 286.

¹⁰⁰ M. Догерти, *Ручное оружие*, с. 49; Kitomis žiniomis išbandant 1869 m. *Martini-Henry* sistemos šautuvą per tris minutes buvo padaryti 55 šūviai, t.y. maždaug 18 šūvių per minutę. В. Е. Маркевич, *Ручное огнестрельное оружие*, с. 226.

¹⁰¹ M. Догерти, *Ручное оружие*, с. 49.

¹⁰² В. Е. Маркевич, *Ручное огнестрельное оружие*, с. 315–316, 349; M. Догерти, *Ручное оружие*, с. 49–50.

¹⁰³ K. McMullen, *Weapons of the Second Boer War*, <<https://kieranmcmullen.com/2012/10/07/weapons-of-the-second-boer-war/>>, [žiūrėta: 2020 01 05]; C. Wilkinson-Latham, *The Boer War*, Peterborough, 2011, p. 37.

Didžiosios Britanijos kariuomenės kavaleristai, pėstininkai ir artileristai 1837–1890 m.
 Dailininkas Ričardas Simkinas (*Richard Simkin*), XIX a. pabaiga–XX a. pradžia.

The British Empire, 966–967

Officer
2nd Dragoons
(Royal Scots Greys)
1890

Trooper
Royal Horse Guards, the Blues
1890

Officer
11th (Prince Albert's Own)
Hussars
1850

Trooper 17th
(Duke of Cambridge's
Own) Lancers
1890

Officer
13th Foot
1850

Private
93rd Foot
1850

Cunner
Royal Field
Artillery
1860

Private
Scots Guards
1890

Private
50th Foot
1850

Private
20th Foot
1860

Private
King's Royal Rifle Corps
1890

Private
East Surrey
Regiment
1890

R. SIMKIN

1.

2.

1. „Į rytus – hou“. Dailininkas Henris Nelsonas O'Nilas (*Henry Nelson O'Neil*), 1857 m. Paveiksle pavaizduoti į laivą lipantys britų kariai, atsisveikina su savo mylimosiomis.
Henry Nelson O'Neil – Eastward Ho! – 1857, <https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Nelson_O%27Neil>, [žiūrėta: 2019 12 02].

2. Generolas majoras Seras Robertas Seilas (*Robert Sale*). Dailininkas Džordžas Klintas (*George Clint*), 1843 m. Tapytojas pavaizdavo populiarųjį Džalalabado įgulos vadą. R. Seilas pramintas Koviniu Bobu, nes jis, kai tik turėdavo galimybę, verždavosi į mūšį pirmas ir kaudavosi kaip eilinis. Džalalabado įgulai jis vadovavo Pirmajame Anglijos ir Afganistano kare (1839–1842).
The British Empire, p. 521.

12-svarius pabūklus, taip pat 4-svarius Krupo („Krupp“) pabūklus. Buvo naudojami naujos konstrukcijos cilindro formos sviediniai. 6-svarių pabūklų ugnis siekdavo 2796 m, o 9-svarių – 3231 m. Artilerijos ginkluotę sudarė ir raketos, o taip pat visiška naujove tuo metu dar buvę greitašaudžiai daugiavamzdžiai Gatlingo pabūklai (*Gatling guns*), kurių panaudojimas dar buvo labai ribotas. Techniškai patobulinta artilerija padėjo Didžiosios Britanijos kariuomenei tiek karinėse kampanijose prieš pažangesnius kovos būdus ir ginkluotę naudojančius priešus, tiek techniškai atsilikusias tautas, ginkluotas primityviais ginklais¹⁰⁴.

XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais iš esmės pasikeitė ir uniforma. Amžiaus antroje pusėje, ir net paskutiniame ketvirtyje, Didžiosios Britanijos kariuomenės daliniai dažniau vis dar dėvėdavo dominuojančios raudonos ir kai kurių kitų ryškių spalvų uniformą. Dideli pokyčiai prasidėjo šios epochos kolonijinių karų eigoje. Buvo būtina praktiškai išspręsti specifinių klimato sąlygų ir karybos (ginkluotės ir taktikos) pokyčių keliamas problemas. Nuo XIX a. vidurio Indijoje išsidėsčiusios britų pajėgos perdažydavo savo uniformą baltai. Prasidėjus taikos laikotarpiui, baltos spalvos uniforma buvo patvirtinta oficialiai. Nepaisant to, uniformos perdažymas pačioje

¹⁰⁴ P. Benken, Artyleria brytyjska w wojnie zuluskiej 1879 r., s. 143, 145, 171–173.

metropolijoje buvo laikomas išteklių švaistymu. Perdažytos uniformos dėvėjimas buvo leidžiamas tik tarnaujantiems Indijoje. Didžioji dalis kariuomenės toliau dėvėjo raudonus švarkus, juodos ar mėlynos spalvos kelnes, turėjo baltos spalvos diržus ir kitas ekipuotės dalis. Vis dėlto, uniforma palaipsniui tapo vis labiau pritaikyta prie klimato ypatumų. Jos dalys buvo siuvasos iš lengvų medžiagų. 1859 m. pasirodė naujo pavyzdžio getrai. Keitėsi ir galvos apdangalai. Kyverių buvo atsakyta, o 1878 m. kariuomenė buvo aprūpinta smailiaviršūniais šalmais (*Home service helmets*) su žalvarine smaile viršuje ir ženklų priekyje¹⁰⁵. Tiesa karališkieji inžinieriai ir artilerija nešiojo šalmsus su rutulio formos viršūne. Šalmo spalva daugumoje pėstininkų pulkų buvo tamsiai mėlyna, lengvųjų pėstininkų pulkuose žalia, o savanorių daliniuose pilka¹⁰⁶. Kolonijose esančių dalinių atveju šis šalmas turėjo būti baltos spalvos¹⁰⁷.

Nuo 1881 m. Indijoje esančios pajėgos pradėjo nešioti rusvai žalsvos spalvos drobinę uniformą. Tokią pačią uniformą turėjo vilkėti ir siunčiami į Pietų Afriką daliniai. Čia išdėstytos pajėgos buvo visuotinai aprūpintos užsienio tarnybai skirtais tropiniais šalmais (*Foreign service helmets*), kuriuos nuo XIX a. vidurio britai nešiojo Indijoje. Tai buvo labai lengvi ir patogūs šalmai, kurie saugojo karių galvas nuo lietaus ir kaitrių saulės spindulių, tačiau nebuvo skirti apsaugoti nuo kiek nors rimtesnio mechaninio poveikio. Pirminė šių kamštinių šalimų spalva buvo balta, o rusvai žalsvos spalvos antšalmių buvo per mažai, todėl teko šalmsus perdažyti savarankiškai. 1888 m. kariuomenė buvo pradėta aprūpinti nauja odine ekipuote. Ji buvo baltos spalvos, todėl vykstant karo veiksmams Pietų Afrikoje teko ją perdažyti juodai¹⁰⁸.

Tradicinę uniformą naujoji pakeitė ne iš karto. Pačioje Didžiojoje Britanijoje esančios pajėgos toliau dėvėjo raudoną uniformą; puikavosi ja paraduose ir kasdienėje tarnyboje. Tradicinius raudonus švarkus Jos didenybės kariai vis dar nešiojo ir įvairiose karinėse kampanijose, pavyzdžiui, Afrikos žemyne. Anglijos ir Airijos daliniai dėvėjo juodos arba tamsiai mėlynos spalvos kelnes, o Škotijos kalniečiai – kiltus ar tartano kelnes. Kiltus kalniečiai dėvėjo ir su rusvai žalsvos spalvos uniforma¹⁰⁹.

Kovodami Afrikos ir Azijos šalyse su archajiškai organizuotais ir primityvią ginkluotę naudojančiais vietiniais gyventojais britai taikė senąją Napoleono karų epochos ir XIX a. pirmosios pusės taktiką. Pėstininkai rikiuodavosi dviejų eilių linija, o puolant didelę kiekybinę persvarą turinčiam priešui, ypač kavalerijai, sudarydavo tankią karę rikiuotę. Šiais principais jie vadovaudavosi iki pat XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių¹¹⁰. Didžiulį pranašumą britams suteikdavo nauji pėstininkų ginklai.

¹⁰⁵ П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 270.

¹⁰⁶ The British Home Service Helmet, <<http://www.militarysunhelmets.com/2013/the-british-home-service-helmet>>, [žiūrėta: 2019 11 29].

¹⁰⁷ П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 270–271; Р. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи, *Всемирная история войн*, Т. 3, с. 483.

¹⁰⁸ П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 271–272.

¹⁰⁹ St. Reid, *Queen Victoria's Highlanders*, p. 5, 10, 18, 47.

¹¹⁰ Ph. Haythornthwaite, *Taktyka piechoty brytyjskiej w epoce napoleońskiej, 1792–1815*, s. 62.

1.

2.

3.

1. Britų ir čiabuvių kariuomenių vadai ginčijasi dėl ribų 1846 m. Septintojo Chosų karo (1846–1847) išvakarės, Pietų Afrika.

The British Empire, p. 815.

2. Raiti artileristai su 16 svarų graižtviniu, per drūtgalį užtaisomu lauko pabūklu. Dailininkas Ričardas Simkinas, apie 1880.

Royal Artillery, 16 Pounder, 1880, <https://en.wikipedia.org/wiki/RML_16-pounder_12_cwt>, [žiūrėta: 2019 10 02].

3. Martinio-Henrio graižtvinis šautuvas, kalibras – 11,43 mm, Didžioji Britanija, XIX a. 8–9 dešimtmetis. Prie ginklo ašmeninis durtuvas.

Two Enfield Martini-Henry Single Shot Rifles, <<https://www.rockislandauction.com/detail/56/339/two-enfield-martinihenry-single-shot-rifles>>, [žiūrėta: 2019 11 22].

1.

2.

3.

1. Pėstininkų karininkų špaga, 1895 m. modelis, Didžioji Britanija, XIX a. pabaiga–XX a. pradžia. Gardoje (apsaugoje) pavaizduota karalienės Viktorijos karūna ir inicialai VR – *Victoria Regina* (iš lot. Karalienė Viktorija). Ginklą konservavo VDKM restauratorės Vaida Žalnieriuūtė ir Dominyka Gimžauskaitė-Šilkaitienė.

VDKM ginklų rinkinys, G-2867.

2. Šautuvas išilgai judančia spyna „Lee Metford“, kalibras – 7,7 mm, dėtuvė 8 šoviniams, Didžioji Britanija, XIX a. pabaiga.

Lee Metford, <<https://norfolktankmuseum.co.uk/lee-metford>>, [žiūrėta: 2020 01 14].

3. 1888 m. modelio durtuvas, skirtas šautuvui „Lee Metford“, Didžioji Britanija, XIX a. pabaiga.

VDKM ginklų rinkinys, G-2246.

1898 m. rugsėjo 2 d. įvykusiame Omdurmano mūšyje Sudano karo, arba Mahdžio sukilimo (1881–1899) metu britai sėkmingai panaudojo „Lee-Enfield“ šautuvus. Čia generolo sero Herberto Horacijaus Kitčenerio (*Herbert Horatio Kitchener*) vadovaujama Didžiosios Britanijos kariuomenė, taip pat Sudano ir Egipto kariai susidūrė su sukilėliais, kurių gretose buvo fanatiškieji dervišai (asketai). Omdurmano mūšyje puolančius sukilėlius britų kariai pradėjo apšaudyti 2000 m atstumu ir juos sustabdė likus 800 m iki savo pozicijų¹¹¹. Kitokia taktika buvo taikoma kovose su technologiškai labiau pažengusiu priešu.

Kovose su būrais Pietų Afrikoje senieji kovos būdai netiko. Pirmajame būrų kare (1880–1881) britų kariuomenė patyrė triuškinantį pralaimėjimą kovodama su Transvalio Respublikos pajėgomis. Dauguma būrų buvo fermeriai, kurie dėvėjo neutralių spalvų kaimišką aprangą beveik neišsiskiriančią iš vietinės gamtos vaizdo, o britai tuo metu tebenešiojo raudonos spalvos uniformą labai kontrastuojančią su Afrikos peizažu¹¹². Nuolat medžiojantys būrai buvo patyrę šauliai ir geri raiteliai, prie vietos gamtinių sąlygų prisitaikę, užsigrūdinę žmonės. Jie naudojo gana modernius šaunamuosius ginklus, iš kurių per didelį atstumą, būdami priedangoje apšaudydavo gerai matomą ryškią uniformą dėvinčius britų karius¹¹³. Disciplinai ir tvarkingam rikiavimuisi daug dėmesio skiriančius britus jie nugalėdavo veikdami lanksčiai ir greitai. Pirmojo būrų karo patirtis paskatino Didžiosios Britanijos kariuomenės vadovybę imtis pertvarkymų, pavyzdžiui, greičiau aprūpinti karius praktiškesnėmis rusvai žalsvos spalvos uniformomis.

Daug nesėkmių Didžiosios Britanijos kariuomenė patyrė ir Antrajame būrų kare (1899–1902). Šiame konflikte būrai naudojo iš Vokietijos įsigytus modernius 1895 m. modelio šautuvus „Mauser“ iš britų atimtus šautuvus „Martini-Henry“, „Lee-Metford“ ir „Lee-Enfield“, o taip pat kulkosvaidžius. Grėsmę britams kėlė ir priešų artilerija, kurios nemažą dalį sudarė didelės galios pabūklai, kaip toliašaudės 155 mm patrankos ir 37 mm automatinės patrankos „Nordenfolt-Maximm“¹¹⁴. Jau pačioje pradžioje karo veiksmuose prieš būrus dalyvaujančios britų pajėgos patyrė itin didelių nuostolių. Vien pralaimėtame 1899 m. gruodžio 11 d. Magersfonteino (*Magersfontein*) mūšyje britai prarado (žuvo arba buvo sužeisti) apie 1000 karių, įskaitant mirtinai sužeistą generolą majorą Endriu Vaučoupą (*Andrew Wauchope*); priešams netekus tik 236 karių¹¹⁵. Karas su būrais tęsėsi ir kito šimtmečio pradžioje,

¹¹¹ М. Догерти, *Ручное оружие*, с. 50.

¹¹² П. Канник, *Военная униформа. Все страны мира*, с. 272.

¹¹³ Fr. Pretorius, *The Boer Wars*, <http://www.bbc.co.uk/history/british/victorians/boer_wars_01.shtml>, [žiūrėta: 2020 04 02]; First Anglo Boer War <<https://www.sahistory.org.za/article/first-anglo-boer-war>>, [žiūrėta: 2020 04 02].

¹¹⁴ K. McMullen, *Weapons of the Second Boer War*, <<https://kieranmcmullen.com/2012/10/07/weapons-of-the-second-boer-war/>>, [žiūrėta: 2020 01 05]; C. Wilkinson-Latham, *The Boer War*, p. 8.

¹¹⁵ Mūšyje dalyvavusi Didžiosios Britanijos Kalniečių brigada (*Highland Brigade*) žuvusiais ir sužeistais neteko 53 karininkų ir 650 kareivių, Juodosios sargybos (*Black Watch*) batalionas – 19 karininkų ir daugiau nei 300 kareivių. Battle of Magersfontein, <<https://www.britishbattles.com/great-boer-war/battle-of-magersfontein/>>, [žiūrėta: 2020 04 02]; C. Wilkinson-Latham, *The Boer War*, p. 19.

1.

2.

1. „Gvardiečiai prie Tel el Kebiro“. Dailininkas Ričardas Keitonas Vudvilis Jaunesnysis, 1885 m. Dailininkas pavaizdavo Britanijos kariuomenės pėsčiuosius gvardiečius 1882 m. rugsėjo 13 d. Tel el Kebiro mūšyje su Egipto kariuomene. Anglijos ir Egipto karas 1882 m.

Battle of Tel-el-Kebir, <<https://www.britishbattles.com/war-in-egypt-and-sudan/battle-of-tel-el-kebir>>, [žiūrėta: 2018 12 10].

2. „Rorks Drifto gynyba“. Dailininkas Alfonsas de Nevilis (*Alphonse de Neuville*), 1880 m. Pavaizduotos 1879 m. sausio 22–23 d. kautynės tarp misiją (gyvenvietę) ginančių britų dalinių ir zulų karių. Anglų ir zulų karas 1879 m.

Battle of Rorke's Drift, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alphonse_de_Neuville_-_The_defence_of_Rorke%27s_Drift_1879_-_Google_Art_Project.jpg>, [žiūrėta: 2018 12 10].

iki 1902 m., kada didelės pajėgos Pietų Afrikoje sutelkusiems britams pavyko pasiekti persvarą, perimti iniciatyvą ir galiausiai iškovoti pergalę.

Kolonijiniuose karuose svarbus vaidmuo tekdavo ir kavalerijai. Taip buvo ir Mahdžio sukilime. Minėtame 1898 m. Omdurmano mūšyje įvyko garsioji Didžiosios Britanijos kariuomenės 21-ojo ulonų pulko ataka. Tai buvo viena iš paskutinių pikėmis ginkluotos britų kavalerijos didesnių atakų. Įdomu tai, kad šioje atakoje dalyvavo jaunas 21-ojo ulonų pulko karininkas, būsimas Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas Vinstonas Leonardas Spenseris Čerčilis (*Winston Leonard Spencer Churchill*), vėliau tos dienos įvykius aprašęs vienoje iš savo knygų. Sukilėlių puolimą kavaleristas apibūdino neslėpdamas stereotipus griauinančių detalių: „Pajudėjome risčia, dviem ar trimis patruliams risnojant priekyje, link aukštumos, kai pulkas sekė iš paskos sutelkta mase – milžinišku kvadratu, kurį sudarė grubios rudos spalvos figūros ant mažų žirgų, iš visų pusių apkabintų gertuvėmis su vandeni, balno krepšiais, stovyklos aptvėrimo priemonėmis, mėsos konservų indais, kurie tabaluojasi ir tarška vienas į kitą, praradę taikos laikotarpio žvilgėjimą; kariai be blizgesio; raiteliai be gracijos; bet vis dėlto tai buvo lengvosios kavalerijos pulkas, dalyvaujantis karinėje operacijoje kovojant su priešu.“¹¹⁶

300 britų ulonų atakavo prieš pajėgas, kurias, jų žiniomis, sudarė keli šimtai derviškų, tačiau netrukus kavaleristai išvydo iš žemumos kylančius ir link jų judančius, kalavijais ir ietimis ginkluotus 2000–2500 priešų karių. Puolantiems ulonams jau buvo per vėlu apsisukti ir grįžti atgal, todėl jie įsirežė į priartėjusių sukilėlių gretas. Po kruvinos, žiaurios kovos dervišai atsitraukė. 21-ojo ulonų pulko 5 karininkai, 65 kareiviai ir 120 žirgai žuvo arba buvo sužeisti. Ulonų pulkas buvo pagerbtas trimis Viktorijos kryžiais – britų kariuomenės aukščiausiu apdovanojimu už mūšyje parodytą drąsą¹¹⁷. Tai buvo trys iš keturių Viktorijos kryžių, įteiktų po Omdurmano mūšio¹¹⁸. Galbūt tai vienas iš nedaugelio šio mūšio epizodų, kada į kovą britų kariai stojo nepanaudoję prieš sukilėlius artilerijos pabūklų, kulkosvaidžių ir pertaisomų šautuvų. 21-ojo ulonų pulko kavaleristai garbingai kovėsi su priešu šaltaisiais ginklais ir įveikė jį.

¹¹⁶ *We started at a trot, two or three patrols galloping out in front, towards the high ground, while the regiment followed in mass—a great square block of ungainly brown figures and little horses, hung all over with water-bottles, saddle-bags, picketing-gear, tins of bully-beef, all jolting and jangling together; the polish of peace gone; soldiers without glitter; horsemen without grace; but still a regiment of light cavalry in active operation against the enemy.* Detalus Vinstono S. Čerčilio plunksnai priklausančio Mahdžio sukilimo laikų karo veiksmų Sudane aprašymas buvo išspausdintas Londone 1899 m. Tai buvo didelės apimties dviejų tomų veikalas, kuris buvo sutrauktas į vieną tomą 1902 m. Winston S. Churchill, *The River War: An Account of the Reconquest of the Sudan*, London, 1902. <<http://www.gutenberg.org/files/4943/4943-h/4943-h.htm>>, [žiūrėta: 2019 10 19]; H. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, p. 67; X. Дж. С. Уизерс, *Мечи и сабли. Большая энциклопедия*, с. 67.

¹¹⁷ H. J. S. Withers, *The Pictorial History of the Sword*, p. 67; X. Дж. С. Уизерс, *Мечи и сабли. Большая энциклопедия*, с. 67.

¹¹⁸ Battle of Omdurman, <<https://www.britishbattles.com/war-in-egypt-and-sudan/battle-of-omdurman>>, [žiūrėta: 2020 01 05].

1.

2.

3.

1. Jaunesnysis leitenantas Vinstonas Leonardas Spenseris Čerčilis 4-ojo Karalienės husarų pulko uniforma, 1895 m. Būsimasis Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas.

Second lieutenant Winston Churchill in the uniform of the 4th Queen's Own Hussars, <<https://www.flickr.com/photos/132844921@N08/40043464672/in/photostream>>, [žiūrėta: 2019 01 26].

2. Britų karininkai įsako savo vyrams persikelti per Moderio upę lemtingame Pardebergo mūšyje, kuris vyko 1900 m. vasario 18–27 d. Antrasis būrų karas (1899–1902).

The British Empire, p. 1550–1551.

3. 21-ojo ulonų pulko ataka prie Omdurmano. Dailininkas Ričardas Keitonas Vudvilis Jaunesnysis, 1898 m. Tai buvo viena iš paskutinių pikėmis ginkluotos britų kavalerijos didesnių atakų. Joje dalyvavo jaunas, tuo metu ulonų pulke tarnavęs karininkas Vinstonas Čerčilis.

The Charge of the 21st Lancers at Omdurman, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:RCWoodvilleJr_21Lancers_Omdurman.jpg>, [žiūrėta: 2019 11 26].

Išvados

Pačioje XIX a. pradžioje Didžiosios Britanijos kariuomenė dar nebuvo pasirengusi didelio masto susidūrimui su pagrindinės priešininkės Prancūzijos kariuomene – tuo metu žemyninėje Europoje dominavusia karine galia. Ruošiantis ilgam karui ir lemtingiems mūšiams buvo stengiamasi tobulinti kariuomenės organizaciją, didinti karines pajėgas, kuo geriau paruošti verbuojamus karius. Kavalerijos ir pėstininkų ginklai maždaug atitiko kitų Europos šalių kariuomenių to meto standartus. Naujovės pritaikytos tobulinant artilerijos ginkluotę. Iš XVIII a. užsilikusi taktika buvo taikoma sumaniai, todėl, turint gerai paruoštus karius, ne kartą padėjo įveikti priešą tiek mažesniuose, tiek lemtingame generaliniame mūšiuose prie Vaterlo.

Dalyvavimas užsitęsusiame Krymo kare atskleidė silpnąsias ir stipriąsias Didžiosios Britanijos kariuomenės puses. Karininkų kompetencijos stoką, uniformos nepraktiškumą ir kitus trūkumus kompensavo karių aukšta kovinė dvasia, geras parengimas ir pranašesni ginklai, kuriuos laiku parūpino ekonomiškai ir technologiškai pažangios šalies pramonė. Pusiasalyje vykstančiuose mūšiuose tinkamai parengti ir moderniais ginklais ginkluoti britų kariai aiškiai įrodė savo taktinį pranašumą prieš Rusijos kariuomenę.

Kolonijiniai karai atskleidė tiek Vakarų pasaulio karybos pranašumą kolonizuojamų šalių karybos atžvilgiu, tiek sparčią britų kariuomenės pažangą. XIX a. antrojoje pusėje vykusios kovos užjūrio kolonijose ir įtakos sferoje buvusiosiose šalyse sutapo su greitaisaudžių graižtvinių ginklų pasirodymu, tradicinės raudonos ir kitų ryškių spalvų uniformos keitimu praktiška rusvai žalsvos spalvos uniforma. Nuo XIX a. pradžios iki pabaigos britų kariuomenė išoriškai pasikeitė beveik neatpažįstamai, tačiau liko ištikima tradicijoms, kurias ir šiandien matome spindinčiuose bei darniuose paraduose ir ceremonijose.

VDKM saugomos su XIX a. Didžiosios Britanijos kariuomene siejamos muziejinės vertybės. Šie nebylūs, daugiau nei 100 metų senumo įvykių liudininkai muziejuje kaupiami nuo tarpukario. Su napoleonmečiu siejamų eksponatų negausu. Tai pastarajai epochai priskiriamas karabinas titnagine spyna (G-386) ir svarbiausią britų kariuomenės pergalę atspindintis, XIX a. pabaiga datuojamas Fransua Flamengo ofortas „Vaterlo mūšis“ (D-562). Kur kas daugiau objektų, susijusių su Krymo karo laikotarpiu. Britų kariuomenės ginkluotės modernizavimo pavyzdžiai: Londone, Tauerio ginklų gamykloje pagaminti, o vėliau iš titnaginių į kapsulinius perdirbti pėstininkų graižtvinis šautuvas (G-1338), graižtvinis karabinas (G-399) ir pistoletas (G-1968). XIX a. vidurio ir antrosios pusės ginklavimosi šaltaisiais ginklais tendencijas atskleidžia karališkųjų inžinierių tesakas-pjūklas (G-2915) ir ištikimybę tradicijoms liudijantis reprezentacinis škotų palašas (G-2834). Naujas madas ir karininkų bei visos kariuomenės ryžtą tarnauti monarchijai ir savo šaliai įkūnija 1895 m. modelio pėstininkų karininkų špaga, kurios gardoje pavaizduota

karalienės Viktorijos karūna ir inicialai VR – *Victoria Regina* (G-2867). Su XIX a. pabaigoje dar labiau išaugusia imperijos kariuomenės šaunamųjų ginklų galia siejamas šautuvui „Lee Metford“ skirtas durtuvas (G-2246). Apibendrinami galime teigti: tam, kad būtų geriau pažinta Europos ir Vakarų pasaulio karyba, britų kariuomenės ginklų ir kitų vertybių kolekciją verta ir toliau pildyti trūkstantomis reikšmingomis muziejinėmis vertybėmis.

Jungtinių Amerikos Valstijų pilietinio karo įtaka pasaulio karybos raidai

DEIVIDAS BANKUS

Įvadas

Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) pilietinis karas (1861–1865 m.) buvo konfliktas tarp šiaurinių ir pietinių JAV valstijų, kuris kilo dėl daugybės politinių nesutarimų ir socialinių ekonominių Šiaurės ir Pietų regionų skirtumų. Viena pagrindinių konflikto priežasčių buvo vergijos panaikinimo klausimas, kuris buvo iškeltas dar Amerikos revoliucijos metu. Kad vergija yra „blogis“ buvo akivaizdu patiems revoliucionieriams XVIII a. 9 dešimtmetyje¹, tačiau pastarųjų bandymai panaikinti vergiją neįgavo tvirto politinio pagrindo. Po Amerikos revoliucijos vergija buvo pripažinta kaip institucija, tačiau tiesiogiai neminama 1789 m. ratifikuotoje Jungtinių Valstijų konstitucijoje ir palikta atskirų valstijų jurisdikcijai. Iki 1804 m. šiaurinės valstijos teisiškai panaikino vergiją². Dalis vergų buvo išlaisvinti, dalis liko vergais iki penktojo dešimtmečio. Tuo metu pietinėse valstijose vergija tapo regioniniu bruožu, kuris buvo ginamas kaip „privalomas blogis“³. 1820 m. JAV kongresas nutarė, kad vergija turi būti uždrausta į šiaurę nuo 36°30' šiaurės platumos, išskyrus Misūrį, kuris buvo priimtas į JAV kaip vergovinė valstija. Taip pat nuspręsta išlaikyti pusiausvyrą tarp vergovinių ir nevergovinių valstijų, į Jungtines Valstijas priimant po dvi valstijas (vergovinę ir nevergovinę)⁴.

Ketvirtajame dešimtmetyje įkurta Amerikos kovos su vergija draugija pradėjo intensyvią abolicionizmo propagandą, kuri toliau didino pleištą tarp Šiaurės ir Pietų. 1850 m. JAV kongresas priėmė 5 įstatymus, kuriais buvo bandoma sumažinti šią įtampą, sprendžiant konfliktą dėl vergijos statuso teritorijose, kurios buvo prijungtos prie Jungtinių Valstijų po karo su Meksika (1846–1848 m.). 1849 m. Kalifornijos, ketinančios tapti valstija, parengtoje konstitucijoje vergija buvo uždrausta, o jos tapimas valstija reiškė pusiausvyros tarp nevergovinių ir vergovinių valstijų sulaužymą, prieštaravusį 1820 m. nutarimui. Pagal 1850 m. parengtus įstatymus, Kalifornijoje vergija buvo uždrausta, tačiau kitos iš Meksikos gautos teritorijos turėjo pačios spręsti

¹ W. L. Barney, *The Oxford Encyclopedia of the Civil War*, Oxford, 2001, p. 325.

² R. Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776–1848*, New York, 1988, p. 268.

³ W. L. Barney, *The Oxford Encyclopedia of the Civil War*, Oxford, 2001, p. 249.

⁴ *Ten pat*, p. 63.

vergijos klausimą⁵. 1850 m. pasiektas kompromisas sustabdė potencialų Šiaurės ir Pietų skilimą, tačiau tiek Šiaurėje, tiek Pietuose toliau vyko diskusijos dėl vergijos statuso, federalinės valdžios galios ir valstijų suverenumo⁶. Nepaisant kompromisų, JAV toliau išliko tarpusavyje konfliktuojančių ideologijų ir kultūrinių identitetų nacija, kuri iš savo agrarinių tradicijų ir industrinio impulso bandė sukurti respublikonišką laisvų valstybę, neišduodama JAV tėvų įkūrėjų idealų⁷.

1856 m. prezidento rinkimai, kuriuos laimėjo Demokratų partijos kandidatas Džeimsas Bukanasas (*James Buchanan*), buvo dešimtmečius besitęsusių kompromisų pabaigos pradžia. Nepaisant to, kad laimėjo demokratas, Demokratų partija toliau skilo, o 1854 m. susikūrusi Respublikonų partija laikėsi griežtos naujai prijungtų teritorijų vergijos draudimo retorikos, kurią pietiečiai interpretavo kaip ketinimą visiškai uždrausti vergijos instituciją ir varžyti jų teises. 1858 m. Abraomas Linkolnas varžydamasis dėl posto Ilinojaus senate pasakė savo garsią „House Divided“ kalbą, kurioje pareiškė, kad valstybė negali būti pusiau laisva, pusiau vergovinė. Tiek šiauriečiai, tiek pietiečiai, kaip jis teigė, gina respublikoniškas individo teises, laisvę, garbę ir moralų teisumą⁸. Kaip minėta, vergija buvo ne tik politinė, bet ir socialinė ekonominė problema. Pietuose dominuojantis kavos ir ypač medvilnės ūkis buvo tiesiogiai susijęs su vergų plantacijų dydžiu ir nuosavybe. Tarp 1790 m. ir 1860 m. medvilnės produkcija pakilo nuo 3000 iki 4 500 000 medvilnės spudulų per metus. Nepaisant penktame dešimtmetyje įvykusios pramonės ir rinkos pakitimų Šiaurėje, medvilnė vis dar dominavo JAV eksporte ir buvo pagrindas nacionaliniam kreditui. Su laiku Šiaurės ekonomika vystėsi ir diversifikavo, tuo tarpu Pietuose vyravo agrarinė visuomenė, kur didžiausias indėlis bei pajamos buvo gaunamos iš žemės ūkio⁹.

1859 m. įvykęs Džono Brauno (*John Brown*) reidas¹⁰ ir Abraomo Linkolno pergalė 1860 m. prezidento rinkimuose sukėlė neigiamą reakciją tarp pietiečių separatistų, kurios kulminacija buvo atsiskyrimas ir JAV pilietinis karas¹¹. Nuo 1860 m. gruodžio iki 1861 m. vasario atsiskyrė Pietų Karolina, Misisipė, Florida, Alabama, Džordžija, Luiziana ir Teksasas¹². Tų pačių metų vasario mėnesį buvo įkurtos Amerikos konfederacijos valstijos (toliau – Konfederacijos valstijos)¹³. Nuo kovo iki balandžio atsiskyrė ir prie Konfederacijos valstijų prisijungė dar keturios valstijos:

⁵ *Ten pat*, p. 80–81.

⁶ K. Hillstrom, L. C. Hillstrom, *American Civil War Almanac*, Farmington Hills, 2002, p. 52.

⁷ G. Gallagher, S. Engle, J. McPherson, R. Krick, J. T. Glatthaar, *Civil War. Fort Sumter to Appomattox*, Osprey Publishing, 2014, p. 11.

⁸ *Ten pat*, p. 16.

⁹ *Ten pat*, p. 13.

¹⁰ Džono Brauno reidas buvo bandymas sukelti ginkluotą vergų sukilimą Pietuose. Incidentas ne tik sukėlė paniką, bet ir pasėjo baimę, kad Pietuose gali įvykti dar vienas vergų sukilimas ir ginkluotas abolicionistų įsiveržimas iš Šiaurės.

¹¹ W. L. Barney, *The Oxford Encyclopedia of the Civil War*, Oxford, 2001, p. 64.

¹² *Ten pat*, p. 277.

¹³ *Ten pat*, p. 276.

Arkanzasas, Tenesis, Šiaurės Karolina ir Virdžinija¹⁴. Nepaisant to, realūs kariniai veiksmai prasidėjo kai Konfederacijos valstijų pajėgos užpuolė Samterio fortą¹⁵.

JAV pilietinis karas truko beveik keturis metus ir pareikalavo bent 620 000 karių gyvybių, kurios sudarė 2% JAV populiacijos¹⁶. Nepaisant to, kad Šiaurė turėjo žymiai daugiau išteklių ir geriau išvystytą pramonę, Pietūs turėjo teritorinį pranašumą. Norint pasiekti pergalę, Pietums reikėjo išsilaikyti ir apginti savo teritoriją, o Šiaurei, kita vertus, atlikti invaziją ir okupuoti 1 942 500 km² teritoriją, idant galėtų sunaikinti pietiečių armijas ir jas išlaikantią infrastruktūrą¹⁷. Per visą konfliktą Konfederacijos valstijos turėjo kelias galimybes išsikovoti nepriklausomybę, tačiau sėkmingi Jungtinių Valstijų 1863–1864 m. kariniai veiksmai bei Abraomo Linkolno perrinkimas prezidentu 1864 m. užtikrino Jungtinių Valstijų pergalę¹⁸. 1865 m. Konfederacijos Valstijų kariuomenės ir Šiaurės Virdžinijos armijos vadas generolas Robertas E. Ly (*Robert E. Lee*) pasidavė Jungtinių Valstijų kariuomenės vadui generolui Ulisijui S. Grantui (*Ulysses S. Grant*) Apomatokse, Virdžinijoje.

Žvelgiant iš karybos istorijos perspektyvos, JAV pilietinis karas dažnai yra išskiriamas kaip paskutinis napoleoniškas ir pirmasis modernus karas. Siekis pranokti savo priešą ir išlikti efektyviam mūšio lauke vertė abi kariaujančias puses pritaikyti įvairias inovacijas. Masiškai naudoti patobulinti šaunamieji ginklai graižtvinais vamzdžiais, karo veiksmams pritaikyti geležinkeliai ir efektyvus šarvuotų bei povandeninių laivų naudojimas ne tik pakeitė pačią karo teoriją ir doktriną, bet ir buvo akivaizdus kontrastas su buvusiais konfliktais.

Šiame straipsnyje siekiama pristatyti minėtas naujoves bei apžvelgti jų pritaikymą JAV pilietinio karo metu ir jų padarytą įtaką karybos raidai. Dalis pristatomų ir minimų šaunamųjų ginklų yra iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus ginklų rinkinio. Į straipsnyje aprašomus ir minimus kitus JAV pilietinio karo laikotarpio ginklus galima atsižvelgti kaip į gaires pildant Vytauto Didžiojo karo muziejaus ginklų rinkinį ir kaip į pagalbinę medžiagą šio rinkinio muziejinių vertybių įvairovei atskleisti.

Šaunamųjų ginklų naujovės

Patys graižtviniai šautuvai, naudoti Jungtinių Amerikos Valstijų pilietinio karo metu¹⁹, nebuvo naujovė, veikiau tai buvo pirmas kartas kai šaunamasis ginklas graižtviniu vamzdžiu tiek dėl paties ginklo patobulinimo, tiek dėl kitų veiksmų tapo masiškai naudojamas abiejų kariaujančių pusių. Sunku pasakyti, kada tiksliai

¹⁴ *Ten pat*, p. 277.

¹⁵ *Ten pat*, p. 278.

¹⁶ G. Gallagher, S. Engle, J. McPherson, R. Krick, J. T. Glatthaar, *Civil War. Fort Sumter to Appomattox*, Osprey Publishing, 2014, p. 7.

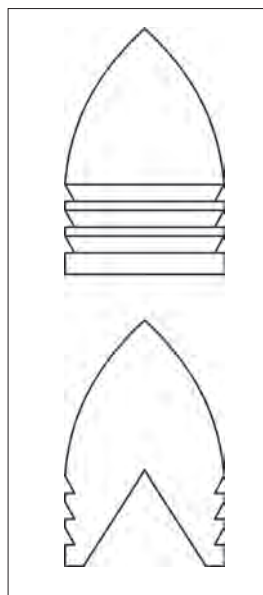
¹⁷ *Ten pat*, p. 5.

¹⁸ *Ten pat*, p. 6.

¹⁹ Straipsnio kontekste terminas „šautuvas“ yra naudojamas kaip lietuviškas angliško termino „rifle“ (šautuvo graižtviniu vamzdžiu) atitikmuo.

atsirado pirmasis šautuvas, tačiau amerikiečiai turėjo didelę patirtį su šautuvais nuo pat XVIII a. vid. Trumpi vokiečių imigrantų sukurti graižtviniai šautuvai²⁰ tapo bene pagrindiniu kiekvieno amerikiečių medžiotojo, gyvenančio visiškai arba iš dalies negyvenamų teritorijų pasienyje, ginklu. Prasidėjus JAV nepriklausomybės kovoms dalis visą savo gyvenimą pasienyje praleidusių vyrų niekinamai žiūrėjo į mūšio lauke plačiai naudojamas lygiavamzdes, taiklumu nepasižyminčias muškietas. Iš pradžių šautuvus naudojantys amerikiečių daliniai kėlė susirūpinimą britų karininkams, tačiau ankstesnieji tapo lengvu grobiu greitai judantiems britų lengviesiems pėstininkams²¹. Pirmasis reguliarusis Jungtinių Valstijų Šaulių pulkas buvo suformuotas 1808 m., jis išskirtinai gerai pasirodė 1812 m. kare²². Prasidėjus JAV ir Meksikos karui (1846–1848 m.), JAV neturėjo dalinių, kurie naudotų šautuvus, nes minėtasis pulkas buvo išformuotas 1821 m., siekiant sumažinti biudžeto išlaidas. Vis dėlto, šautuvai su kapsulinėmis spynomis buvo gaminami JAV ginklų gamyklose nuo 1841 m. Džefersono Deivio (*Jefferson Davis*), vėliau tapusio Konfederacijos prezidentu, vadovaujamas Misisipės Savanorių pulkas sugebėjo gauti šiuos šautuvus ir efektyviai juos panaudoti Buena Vista mūšyje prieš Meksikos kariuomeną²³. Nepaisant efektyvaus panaudojimo, sunkus ginklo užtaisymas išliko pagrindine problema, trukdančia plačiau naudoti ginklą graižtviniu vamzdžiu.

Sprendimas, kuris leido plačiau naudoti šautuvą (ne tik JAV, bet ir pasaulio mastu), buvo vadinamoji Minjė kulka. Šio sprendimo pradininkas buvo Prancūzijos pėstininkų kapitonas Henrikas Gustavas Delvinė (*Henri-Gustave Delvigne*), kuris 1842 m. užpatentavo siauresnio už naudojamo šautuvo vamzdžio kanalą skersmens kulka su ertme pagrinde. Tokia kulka lengvai buvo užtaisoma per laibgalį ir šūvio metu aukšto slėgio dujos patekdavo į ertmę, priversdamos kulka išsiplėsti ir, dėl suformuotų įvijų, įgauti sukamąjį judesį. 1844 m. Prancūzijos šaulių kapitonas Klodas Etjenas Minjė (*Claude Etienne Minie*) patobulino Delvine kulka, pagilindamas ertmę ir ertmės pabaigoje įtaisydamas geležinį kūgio formos kaištį, kuris šūvio metu tarsi stūmoklis pasistumdavo į priekį. Nuo to laiko Minjė kulka buvo

Patobulinta Minjė kulka.
Apatinėje iliustracijoje
parodyta ertmė

²⁰ Turimas mintyje garsusis Pensilvanijos (dar kartais vadinamas Kentukio) šautuvas, naudotas nuo XVIII a. pr. iki XX a.

²¹ C. McNab, *America's Elite: US Special Forces from the American Revolution to the Present Day*, Oxford, 2013, p. 32.

²² Ten pat, p. 33.

²³ C. McNab, *America's Elite: US Special Forces from the American Revolution to the Present Day*, Oxford, 2013, p. 36.

pritaikyta įvairiems šaunamiesiems ginklams, kurių vienas pirmųjų buvo britų 1853 m. modelio Enfildo šautuvas²⁴.

Krymo karas (1853–1856 m.) ir 1857 m. Indijos sukilimas buvo pirmieji konfliktai, kuriuose buvo daugiau naudojami graižtviniai šautuvai, tačiau JAV pilietiniame kare šie ginklai masiškai buvo panaudoti abiejų kariaujančių pusių. Taip pat tai buvo paskutinis konfliktas, kuriame buvo masiškai naudojami per laibgalį užtaisomi ginklai²⁵. Šautuvai buvo retenybė JAV pilietinio karo pradžioje, nes nei viena kariaujanti pusė nebuvo tinkamai pasiruošusi konfliktui. Pirmą pusmetį tiek Jungtinės, tiek Konfederacijos valstijos naudojo 1816 m. modelio titnagines, 1842 m. modelio kapsulines Springfildo muškietas ir sunkiai užtaisomą 1855 m. modelio Springfildo šautuvą, tačiau, dėl minėto amunicijos ir šaunamųjų ginklų konstrukcijos progreso, pastaruosius ginklus ne už ilgo pradėjo keisti modernesni ginklai.

Pilietinio karo metu labiausiai paplitęs šaunamasis ginklas JAV kariuomenėje buvo 1861 m. modelio Springfildo šautuvas, kuris, kaip implikuoja pavadinimas, buvo gaminamas Springfildo ginklų gamykloje, Masačusetso valstijoje. 1861 m. modelio šautuvas buvo tiesioginis 1855 m. „Springfildo“ patobulinimas, kurio iki karo nuo 1855 m. buvo pagaminta apie 60 000 vnt.²⁶. 4,08 kg sveriantis ginklas turėjo kapsulinę spyną ir buvo užtaisomas per laibgalį. Pats graižtvinis vamzdis, iššauantis popierinį šovinį su 14,7 mm Minjė kulka, buvo 102 cm, o pats ginklas 142 cm ilgio. Efektyvus šovimo nuotolis buvo 180–270 m, tačiau patyręs taiklusis šaulys galėjo pataikyti į taikinį esantį už 450 m²⁷. Nepaisant plataus naudojimo, 1861 m. modelis turėjo problemų ir už dvejų metų pasirodė 1863 m. modelio Springfildo šautuvas. 1863 m. modelio specifikacija iš esmės išliko tokia pati kaip ir 1861 m. modelio, tačiau patobulintas modelis turėjo naują grūstuvą, gaiduką ir patobulintą kapsulinę spyną. Abu modeliai turėjo pritvirtinamą 45,75 cm ilgio durtuvą²⁸. Iš visų Jungtinių Valstijų naudotų šautuvų, pėstininkai labiausiai mėgo 1861 m. modelio „Springfildą“, kuris patyrusių pėstininkų rankose tapo efektyviu ir mirtinu ginklu²⁹. 1861 m. modelio ginklas kainavo 20 JAV dolerių/vnt. ir per visą konfliktą buvo pagaminta daugiau nei milijonas vienetų³⁰. Tiesa, šį ginklą naudojo ir Konfederacijos valstijos, tačiau konfederatų rankose ginklas atsidurdavo tik kaip karo grobis.

Konfederacija pilietinio karo pradžioje turėjo tik dvi mažas ginklų gamyklas Ričmonde ir Fajatvile, Šiaurės Karolinos valstijoje, o visas parakas prieš pat konfliktą

²⁴ P. Smithurst, *The Pattern 1853 Enfield Rifle*, Oxford, 2011, p. 8.

²⁵ *Ten pat*, p. 40.

²⁶ R. A. Pritchard Jr., *Civil War Weapons and Equipment*, London, 2003, p. 44.

²⁷ J. E. Brown, *Historical Dictionary of the U.S. Army*, Westport, 2001, p. 401.

²⁸ M. Bennett, D. Dawson, R. Field, P. Hawthornwaite, M. Loades, T. Newark, *The History of Warfare: The ultimate visual guide to the history of warfare from the ancient world to the American Civil War*, New York, p. 218-219.

²⁹ J. Langellier, J. White, *Union Infantryman 1861–65*, Oxford, 2001, p. 61.

³⁰ J. E. Brown, *Historical Dictionary of the U.S. Army*, Westport, 2001, p. 401.

1853 m. modelio Enfildo šautuvas, kalibras – 15 mm, Jungtinė Karalystė, XIX a. 6 dešimtmetis.

https://www.si.edu/object/nmah_414637 [žiūrėta: 2019 11 18]

Ričmondo šautuvas, kalibras – 15 mm, Konfederacijos valstijos, XIX a. 7 dešimtmetis.

Antique Military Rifles, <https://flickr.com/photos/36224933@N07/3639303916> [žiūrėta: 2019 11 18]

buvo atvežtas iš Šiaurės. Nepaisant akivaizdaus Šiaurės ginklų industrijos pranašumo, generolas Josijas Gorgas (*Josiah Gorgas*), 1861 m. balandį paskirtas Konfederacijos valstijų kariuomenės Aprūpinimo ginkluote tarnybos viršininku, pasirodė esąs administraciniu genijumi, kurio dėka nei viena Konfederacijos valstijų armija nepralaimėjo mūšio dėl ginkluotės ar amunicijos trūkumo³¹. Generolo Gorgo dėka buvo įkurtos naujos ginklų gamyklos ir buvo pradėta konfederatų ginklų gamyba. Labiausiai paplitęs vietoje gamintas pietiečių ginklas buvo Ričmondo šautuvas, kuris buvo patobulinta 1855 m. modelio Springfildo šautuvo versija, su nedideliu nukrypimu kopijavusi 1861 m. modelio „Springfildą“³². Per visą konfliktą Konfederacija pasigamino apie 20 skirtingų šaunamųjų ginklų, tačiau didžioji dauguma kariuomenės naudojo iš šiauriečių paimtus kaip karo grobį ginklus arba ginklus, importuotus iš užsienio³³.

Labiausiai paplitęs ginklas Konfederacijos kariuomenėje buvo britų 1853 m. modelio Enfildo šautuvas, kurį pietiečiai pirko iš privačių gamintojų Jungtinėje Karalystėje³⁴. Kaip ir 1861 m. modelio Springfildo šautuvas, „Enfildas“ buvo užtaisomas per laibgalį³⁵, turėjo kapsulinę spyną³⁶ ir jam buvo tinkami 1,46 cm ilgio šoviniai,

³¹ I. D. G. Embleton, *Confederate Infantryman 1861–65*, Oxford, 2001, p. 12.

³² Ričmondo šautuvas nebuvo vienintelis ginklas, nukopijuotas nuo 1861 m. modelio Springfildo šautuvo. Taip pat buvo Fajatvilio šautuvas bei neįvardintas ginklas, gamintas Montgomeryje, Alabamos valstijoje.

³³ I. D. G. Embleton, *Confederate Infantryman 1861–65*, Oxford, 2001, p. 14.

³⁴ 1853 m. modelio Enfildo šautuvas buvo importuojamas abiejų kariaujančių pusių, tačiau britų ginklas Jungtinių Valstijų kariuomenėje pagal skaitlingumą buvo tik antras po pačių šiauriečių pasigaminto 1861 m. modelio Springfildo šautuvo.

³⁵ P. Smithurst, *The Pattern 1853 Enfield Rifle*, Oxford, 2011, p. 6.

³⁶ I. D. G. Embleton, *Confederate Infantryman 1861–65*, Oxford, 2001, p. 7.

Spenserio karabinas (viršuje) ir šautuvas (apačioje), kalibras – 12,7 mm, Jungtinės Valstijos, XIX a. 7 dešimtmetis.

VDKM ginklų rinkinys, G-328, G-321

kurie taip pat turėjo 14,7 mm Minjė kulką. Ginklas svėrė 4,76 kg ir turėjo 99,06 cm ilgio vamzdį³⁷. „Enfildo“ paplitimą ir efektyvumą liudija minėto gen. J. Gorgo 1862 m. instruktažas, kuriame skelbiama, kad Konfederacijos valstijų kariuomenės standartinis šautuvo šoviny s turi būti toks kaip britų ginklo ir kad visos egzistuojančios ginklų gamyklos privalo gaminti „Enfildo“ kopiją. Ironiška, tačiau konfederatas Džeimsas Bartonas (*James Burton*) buvo ne tik atsakingas už šią užduotį, bet ir turėjo visus „Enfildo“ brėžinius, nes pietietis prieš dešimtį metų prižiūrėjo gamyklos, kuri pradėjo britų kariuomenei gaminti 1853 m. modelio „Enfildą“, įrengimą Enfilde, Londone³⁸. Sunku tiksliai pasakyti, kiek pietiečiai pagamino savo „Enfildo“ variantų, tačiau yra žinoma, kad 1864 m. ginklų gamykloje Talahasėje, Alabamos valstijoje, buvo pagaminti 500 vienetų³⁹.

Žymiai tobulesnis ginklas už Springfildo, Ričmondo ir Enfildo šautuvus buvo pertaisomas dėtuvinis Spenserio šautuvas, suprojektuotas 1859 m. išradėjo Kristoferio Spenserio (*Christopher Spencer*). Šis šautuvas svėrė 3,81 kg, turėjo dėtuvę, į kurią tilpo septyni 13 mm kalibro šoviniai. Ginklo graižtvinis vamzdis buvo 76 cm, o pats ginklas 119 cm ilgio, žymiai trumpesnis už „Springfildą“, „Ričmondą“ ir „Enfildą“. Dėtuvės gale buvo spyruoklė, kuri, pasukus po nuleistuku esančią svirtį (kuri atliko ir saugiklio funkciją), įstumdavo šovinį į lizdą. Iššovus, po nuleistuku esanti svirtis buvo atlenkiama, tada įstatoma atgal į pradinę poziciją, tuo metu iššauto šovinio tūtelė buvo išstumiamas ir kitas šoviny iš dėtuvės įstumiamas į lizdą. Kaip ir daugumai tam laikotarpiui būdingų ginklų, gaidukas kas kartą iššovus turėjo būti atlenktas rankiniu būdu⁴⁰. Priklausomai nuo naudotojo, Spenserio šautuvas viduti-

³⁷ *Ten pat*, p. 11-12.

³⁸ *Ten pat*, p. 45.

³⁹ I. D. G. Embleton, *Confederate Infantryman 1861–65*, Oxford, 2001, p. 15.

⁴⁰ G. Prenderghast, *Repeating and Multi-Fire Weapons: A History from the Zhuge Crossbow Through the AK-47*, Jefferson, 2018, p. 108–111.

niškai galėjo iššauti 14–20 šūvių per minutę⁴¹ t. y. 3–4 kartus daugiau nei Springfildo, Ričmondo ir Enfildo šautuvai. Pirmieji ginklo bandymai prasidėjo 1861 m. birželį Vašingtono karinio jūrų laivyno kieme, kur šautuvo efektyvumu sužavėtas Jungtinių Valstijų karo laivyno Aprūpinimo ginkluote tarnybos viršininkas Džonas A. Dalgrenas (*John A. Dahlgren*) užsakė 700 vnt. ginklų. Netrukus ginklu susidomėjo

Spenserio karabino atlenkta svirtis, kuri taip pat funkcionavo kaip ginklo saugiklis.

VDKM ginklų rinkinys, G-328

ir Jungtinių Valstijų sausumos pajėgos ir atliko su juo bandymus tų pačių metų lapkritį. Bandymų metu Spenserio šautuvas veikė nepriekaištingai ir be perstoјimo iššovė 500 šovinių. Gruodį buvo užsakyta 10 000 vnt. už 40 JAV dolerių 1 vnt.⁴². Nepaisant to, iš pradžių Jungtinių Valstijų karo departamentas skeptiškai žiūrėjo į ginklo naudojimą dėl galimų logistinių problemų. Aprūpinimo ginkluote tarnyba manė, kad greitašaudis ginklas reikalautų dar didesnio amunicijos tiekimo, kuris ir taip buvo perkrautas⁴³. Vis dėlto „Spenseris“ buvo plačiau pradėtas naudoti Jungtinių Valstijų kariuomenės 1863 m. ir 1864 m. dar labiau paplito⁴⁴, o konflikto pabaigoje beveik kiekvienas kavalerijos dalinys buvo ginkluotas Spenserio šautuvo karabino variantu (kartu su Henrio⁴⁵ ir Šarpsio šautuvais)⁴⁶.

Tiek Jungtinių Valstijų kariuomenės Springfildo⁴⁷ ir Spenserio⁴⁸ šautuvai, tiek Konfederacijos valstijų kariuomenės Enfildo⁴⁹ šautuvas turėjo modifikacijas, skirtas taikliesiems šauliams. Prieš JAV pilietinį karą škotų išradėjo Džono Ratklifo Čapmano (*John Ratcliffe Chapman*) dėka prie šautuvų pritvirtintą optinį taikiklį buvo galima reguliuoti (keisti tiek aukštį, tiek kryptį). Kitas škotų kilmės išradėjas Viljamas Malkolmas (*William Malcolm*) patobulino optinį taikiklį, kuris, prieš jį patobulinant, geriausiu atveju galėjo priartinti tik du kartus. Malkolmo patobulintas optinis taikiklis ne tik galėjo priartinti iki 20 kartų (priklausomai nuo naudojamo

⁴¹ J. Walter, *The Rifle Story*, London, 2006, p. 70–71.

⁴² M. Pegler, *Sharpshooting Rifles Of The American Civil War. Colt, Sharps, Spencer, and Whitworth*, Oxford, 2017, p. 27.

⁴³ B. Davis, *The Civil War: Strange & Fascinating Facts*, 1982, p. 135.

⁴⁴ J. P. Jones, E. F. Keuchel, *Civil War Marine. A Diary of The Red River Expedition, 1864*, Washington D.C., 1975, p. 74.

⁴⁵ R. E. Kerr, *Wall of Fire – The Rifle and Civil War Infantry Tactics*, Kansas, 1990, p. 14.

⁴⁶ P. Katcher, *Union Cavalryman 1861–1865*, Oxford, 1995, p. 23.

⁴⁷ M. Pegler, *Sharpshooting Rifles of the American Civil War: Colt, Sharps, Spencer, and Whitworth*, Oxford, 2017, p. 20.

⁴⁸ *Ten pat*, p. 27.

⁴⁹ *Ten pat*, p. 17.

Henrio šautuvas, kalibras – 11 mm, Jungtinės Valstijos, XIX a. 7 dešimtmetis.
Ginklas taip pat buvo naudotas 1863–1864 m. Lenkijos ir Lietuvos sukilime.

https://www.si.edu/object/nmah_414668 [žiūrėta: 2019 11 18]

Lorenzo šautuvas, kalibras – 13,9 mm, Austrijos imperija, XIX a. 6 dešimtmetis.
Ginklas taip pat buvo naudotas 1863–1864 m. Lenkijos ir Lietuvos sukilime.

VDKM ginklų rinkinys, G-838

varianto), bet ir turėjo geresnį lęšį, kuris perteikdavo aukštesnės kokybės vaizdą nei ankstesni optiniai taikikliai⁵⁰. Abu šie patobulinimai buvo pritaikyti JAV pilietinio karo metu ir, priklausomai nuo pritvirtinto ir sureguliuoto optinio taikiklio, suteikė galimybę nukauti priešą, esantį net už 914 m⁵¹.

Be aptartų šaunamųjų ginklų, dar buvo naudojamas 1841 m. modelio Misisipės šautuvas⁵², Henrio šautuvas (pastarasis buvo naudojamas grafo Jano Dzialinskio (*Jan Działyński*) 1863 m. sukilime Pirmajame Ignacevo mūšyje kovo 8 d.⁵³), Gryno šautuvas⁵⁴ ⁵⁵, Spenserio karabinas, Šarpsso karabinas, Smito karabinas, Burnsaido karabinas⁵⁶, Kolto ir Remingtono revolveriai⁵⁷ (bei jų pietietiškos kopijos). Be mi-

⁵⁰ *Ten pat*, p. 46.

⁵¹ *Ten pat*, p. 42.

⁵² R. A. Pritchard Jr., *Civil War Weapons and Equipment*, London, 2003, p. 42.

⁵³ M. Mackiewicz, *Sztuce, janczarki, belgijczyki – o uzbrojeniu strzeleckim w powstaniu styczniowym*, 2014, p. 143–144.

⁵⁴ Gryno šautuvas (*angl. Greene Rifle*) buvo radikalesnės konstrukcijos už Spenserio ir Henrio šautuvas, nes buvo ne tik užtaisomas per drūtgalį, bet ir naudojo šliaužiamosios spygnos mechanizmą, kuris, tam laikotarpiui buvo gana nepatikimas. Per visą konflikto laikotarpį Jungtinių Valstijų kariuomenės Aprūpinimo ginkluote tarnyba nusipirko tik 900 šio ginklo vnt.

⁵⁵ R. A. Pritchard Jr., *Civil War Weapons and Equipment*, London, 2003, p. 49.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 50–51.

⁵⁷ *Ten pat*, p. 52–53.

Pietų (kairėje) ir Šiaurės (dešinėje) pėstininkai.

United States Department of War, Atlas to Accompany the Official Records of the Union and Confederate Armies, Washington, 1895, p. 172

nėto britų Enfildo šautuvo, taip pat buvo importuojamas austrų 1854 m. Lorenzo šautuvas bei britų Vitvorfo šautuvas⁵⁸.

Graižtviniai šautuvai pakeitė JAV pilietiniame kare tiek Jungtinių, tiek Konfederacijos valstijų naudotą (ypač pėstininkų) taktiką, kuri dar ir 1862 m. pradžioje priminė Napoleono karus. Dėl amunicijos ir ginkluotės progreso žymiai padidėjo šaunamoji galia, bent 2–3 kartus išaugo efektyvus šūvio nuotolis ir padvigubėjo šaunamųjų ginklų taiklumas⁵⁹. Abiejų pusių pėstininkai buvo rengiami pagal tą patį mokomąjį vadovą „Rifle and Light Infantry Tactics“, parašytą 1855 m. pagal Prancūzų kariuomenės 1831 m. ir 1845 m. reguliarius, dėl to mokėjo europietiškas linijines rikiuotes ir tai pademonstravo JAV ir Meksikos kare⁶⁰. Skirtingai nei prieš

⁵⁸ *Ten pat*, p. 83.

⁵⁹ R. E. Kerr, *Wall of Fire – The Rifle and Civil War Infantry Tactics*, Kansas, 1990, p. 106.

⁶⁰ I. D. G. Embleton, *Confederate Infantryman 1861–65*, Osprey Publishing, p. 16.

tai vykusiuose karuose, JAV pilietiniame kare artimų susirėmimų šaltaisiais ginklais buvo santykinai mažai. Graižtviniai vamzdžiai, o ne durtuvai, tapo pagrindine priešo naikinimo priemone. Šūvio nuotolis neleisdavo priešų pėstininkams priartėti ir naudoti kardą, durklą ar kitą šaltąjį ginklą⁶¹, o kavalerija tapo neveiksni prieš įtvirtintą gynybinę pėstininkų, naudojančių graižtvinius ginklus, poziciją⁶². Jei 1862 m. tiek puolama, tiek ginamasi standartinėmis europie-

Vinslou Homerio (*Winslow Homer*) paveikslo „Sharpshooter“ fragmentas. Medyje įsitaisęs šiauriečių taikklusis šaulys.
 <<https://www.portlandmuseum.org/homer/about-winslow-homer>>
 [žiūrėta: 2019 11 18]

tiškėmis linijinėmis rikiuotėmis, tai 1864 m. maži kariniai vienetai ir pavieniai individai atsiskirdavo nuo rikiuočių ir artėdavo priešo link ieškodami priedangos (pvz. tvoros, sienos ir pan.), nes pirmi trys konflikto metai parodė, kad milžiniškai daug karių buvo prarandama puolant įprastomis europietiškomis rikiuotėmis⁶³. Tai taip pat nulėmė, kad po 1863 m. beveik kiekvienam atokesnėje vietoje buvusiam didesnio masto susirėmimui buvo būdingos apkasų linijos, kurių iki karo pabaigos tik daugėjo. Jei kariai negalėjo susirasti natūralios priedangos, jie ją pasidarydavo. Net ir tuo atveju jei dalinio vadas neduodavo įsakymo apsikasti ir įsitvirtinti, kariai instinktyviai tai darydavo patys⁶⁴. Tiesa, natūralią priedangą dažniausiai naudojo tik patyrę kariai, nes naujokai, nepaisant akivaizdaus *de facto* pasikeitimo taktikoje, net ir konflikto pabaigoje buvo mokomi senųjų europietiškų rikiuočių⁶⁵, ir neturėdami patirties nesuvokė graižtvinio ginklo suteiktų galimybių ir pranašumo⁶⁶.

Neveiksni tapo ne tik kavalerija, bet, priklausomai nuo situacijos, ir artilerija, kuri ilgą laiką buvo laikoma „nepasiekiamą mūšio lauko dalimi“, nes įprastų muškietų ir šautuvų šūvio nuotolis negalėjo pasiekti artileristų. Taiklieji šauliai ne tik pasiekdavo, bet ir sėkmingai „užtildydavo“ artileriją. Slėpdamiesi už tokios priedangos kaip akmeninės tvoros arba įsitvirtinę medžių viršūnėse, taiklieji šauliai sėkmingai sunaikindavo priešų artilerijos įgulas, karininkus ir arklius, naudotus sunkiesiems pabūklams transportuoti, kartais nulemdami net visą mūšio baigtį⁶⁷.

⁶¹ R. E. Kerr, *Wall of Fire – The Rifle and Civil War Infantry Tactics*, Kansas, 1990, p. 98–99.

⁶² *Ten pat*, p. 102.

⁶³ M. Pegler, *Sharpshooting Rifles of the American Civil War: Colt, Sharps, Spencer, and Whitworth*, Oxford, 2017, p. 64.

⁶⁴ R. E. Kerr, *Wall of Fire – The Rifle and Civil War Infantry Tactics*, Kansas, 1990, p. 75–76.

⁶⁵ I. D. G. Embleton, *Confederate Infantryman 1861–65*, Osprey Publishing, p. 17.

⁶⁶ R. E. Kerr, *Wall of Fire – The Rifle and Civil War Infantry Tactics*, Kansas, 1990, p. 104.

⁶⁷ M. Pegler, *Sharpshooting Rifles of the American Civil War: Colt, Sharps, Spencer, and Whitworth*, Oxford, 2017, p. 49–50.

Džeimso ir Ferio šautuvas su viso ilgio optiniu taikikliu. Buožė išlenkta tam, kad taiklusis šaulys galėtų stabiliau laikyti ginklą.

M. Pegler, *Sharpshooting Rifles of the American Civil War: Colt, Sharps, Spencer, and Whitworth*, Oxford, 2017, p. 29

Dalis Šiaurės taikliųjų šaulių išsiskyrė iš likusios Jungtinių Valstijų kariuomenės, nes vilkėjo praktiškas žalias uniformas⁶⁸. Tiesa, nėra aišku, ar tokios uniformos buvo pasirinktos dėl praktiškumo, ar dėl tradicijos, nes išskirtines žalias uniformas taip pat vilkėjo 1812 m. amerikiečių ir britų šauliai⁶⁹, XVIII a. pab. Lenkijos karalystės⁷⁰ bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šauliai⁷¹ ir kt.

Graižtvinių šautuvų, ypač naudojamų taikliųjų šaulių, atsiradimas turėjo ir psichologinių padarinių. Nors aiški psichologinė žala tada nebuvo suprantama, tačiau karininkams buvo aišku, kad nuolatos apšaudomi kariai, kurių normalus judėjimas buvo apribotas, greitai išsekdavo. Elementarios užduotys, kaip maisto gaminimas ar vandens atnešimas, atrodė pavojingos, nes kariai buvo susitaikę su mintimi, kad bet kada gali pataikyti atsitiktinė graižtvinio šautuvo kulka. Iš tikrųjų tai buvo klaidinga nuomonė, veikiausiai sukelta mūšio lauke patirto nuovargio ir streso, nes statistika rodė, kad, jei vietovėje nebuvo taikliųjų šaulių, tikimybė, kad atsitiktinai pataikys kulka, buvo žema. 1863 m. liepos 1–3 d. Getisburgo mūšyje Jungtinių Valstijų kariuomenė apytikriai panaudojo 3 500 000 šovinių, dėl kurių Konfederacijos valstijų 22 000 karių žuvo arba buvo sužeisti. Vadinasi, kad vienam konfederatui vidutiniškai teko 159 kulku iki tol, kol buvo pataikyta. Kita vertus, taiklieji šauliai pataikydavo į savo taikinį iš vieno ar dviejų šūvių, nes šūviai, taikyti į galvą ar krūtinę, buvo efektyvūs ir mirtini⁷².

Aptartas Spenserio šautuvas nebuvo vienintelis santykinai greitašaudis ginklas. Jau pirmais Jungtinių Amerikos Valstijų pilietinio karo metais amerikietis išradėjas Ričardas Džordanas Gatlingas (*Richard Jordan Gatling*) dirbo prie naujo greitašaudžio ginklo, dėl kurio geros konstrukcijos R. D. Gatlingas yra laikomas kulkosvaidžių pradininku. Išradėjo ginklo veikiantis prototipas buvo baigtas 1861 m. ir per 1862 m. pakartotinai pademonstruotas žmonių minioms jo gimtoje Indianapolio valstijoje.

⁶⁸ *Ten pat*, p. 31.

⁶⁹ *Ten pat*, p. 10.

⁷⁰ V. W. Rospond, *Polish Armies of the Partitions 1770–1794*, Oxford, 2013, p. 21.

⁷¹ *Ten pat*, p. 40.

⁷² M. Pegler, *Sharpshooting Rifles of the American Civil War: Colt, Sharps, Spencer, and Whitworth*, Oxford, 2017, p. 68.

JAV pilietiniame kare taip pat plačiai buvo naudojami revolveriai, tokie kaip 1848 m. Koltso revolveris (viršuje kairėje), Adamso revolveris (viršuje dešinėje) ir Koltso revolverinis karabinas (apačioje). Nepaisant plataus naudojimo, apie revolverius dažnai buvo atsiliepiama neigiamai dėl jų lėto ir nepatogaus pertaisymo bei aukštos pagaminimo kainos.

VDKM ginklų rinkinys, G-226, G-232, G-320

Per pirmą bandymą 1862 m. ginklas pasiekė tam laikotarpiui įspūdingą 200 šūvių per minutę greitašaudą. Netrukus bandymų rezultatai buvo viešai paskelbti ir tu pačių metų lapkričio 4 d. R. D. Gatlingas užpatentavo savo išradimą⁷³ „Mašininio šaunamojo ginklo“ (*Machine gun*) t. y. kulkosvaidžio pavadinimu⁷⁴, tačiau įprastai ginklas yra vadinamas Gatlingo ginklu⁷⁵.

Pradinis užpatentuoto Gatlingo ginklo 1862 m. modelio variantas turėjo šešis aplink centrinę ašį besisukančius vamzdžius, kurių mechanizmas veikė išorinės energijos principu. Ginklo naudotojui sukant išorėje esančią rankeną, visi šeši vamzdžiai sukosi kartu su spyną laikančiu cilindro formos rėmu. Skirtingai nei vėliau atsiradę kulkosvaidžiai, Gatlingo ginklas neturėjo šovinių juostos ar modernios dėtuvės. Vietoje pastarųjų naudojo į dėtuvę panašų vertikalią įstrižai viršuje įmontuotą konteinerį, kuriame buvo sukrauti plieniniai šovinių lizdai su kulkomis. Dėl Žemės traukos šovinio lizdas įkrisdavo į vamzdį ir užtaisytam vamzdžiui pasiekus pačią aukščiausią poziciją, ginklas iššaudavo šovinį. Vamzdžiui pasisukus toliau iškrisdavo šovinio lizdas ir grįždamas į pradinę poziciją šovinio lizdas su viduje esančiu šoviniu vėl įkrisdavo į vamzdį. Sprendimas sukonstruoti daugiau nei vieną vamzdį buvo priimtas dėl to, kad ginklas su vienu vamzdžiu greitai įkaisdavo dėl greito šaudymo. Ši problema išradėjui buvo žinoma iš anksčiau, nes pastarasis nebuvo pirmasis bandęs sukurti greitašaudį ginklą. Pvz., tuo atveju jei Gatlingo ginklas iššaudavo 600 šovinių per

⁷³ H. Greeley, L. Case, *The Great Industries of the United States*, Hartford, 1872, p. 944.

⁷⁴ P. Smithurst, *The Gatling Gun*, Oxford, 2015, p. 9.

⁷⁵ Taip pat senesniuose šaltiniuose gali pasitaikyti „Gatlingo pabūklo“ arba „Gatlingo baterijos“ pavadinimai.

minutę, iš kiekvieno vamzdžio tik po 100 šūvių, likdavo laiko atšalti iki tol, kol vėl apsukęs ratą grįždavo į šovimo poziciją⁷⁶.

Pirmoji Gatlingo ginklo produkcija pasirodė 1862 m. rugpjūčio mėn. Cincinnatije, kur buvo sukonstruoti dar 6 ginklai, tačiau dėl kilusio gaisro visi 6 vnt. su brėžiniais buvo sunaikinti. Netrukus po šio incidento R. D. Gatlingas susitarė su kita Cincinnatije veikiančia įmone, kurioje buvo sukonstruota dar 12 Gatlingo ginklų. Tuo pačiu metu R. D. Gatlingas toliau demonstravo savo pirmąjį originalų Indianapolyje pagamintą Gatlingo ginklą žiniasklaidai ir Jungtinių Valstijų karininkams. Gatlingo ginklo demonstracija sužavėjo tuometinį Indianos valstijos gubernatorių Oliverį P. Mortoną (*Oliver P. Morton*) ir pastarasis parašė oficialų laišką Jungtinių Valstijų karo asistentui sekretoriui, siūlydamas kulkosvaidžio prototipą įdiegti Jungtinių Valstijų kariuomenėje. 1863 m. gegužės ir liepos mėnesiais Vašingtono karinio jūrų laivyno kieme vyko Gatlingo ginklo bandymai. Rezultatai tenkino Jungtinių Valstijų karo laivyno karininkus ir apie greitašaudį ginklą buvo atsiliepta pozityviai⁷⁷, tačiau Gatlingo ginklas oficialiai Jungtinių Valstijų kariuomenėje buvo pradėtas naudoti tik 1866 m.⁷⁸ Prie sprendimo oficialiai nenaudoti Gatlingo ginklo prisidėjo keli veiksniai. Jungtinių Valstijų kariuomenės Aprūpinimo ginkluote tarnybos viršininkas pulkininkas Džonas V. Riplis (*John W. Ripley*) (vėliau brigados generolas) buvo griežtai nusistatęs prieš naujus nestandartinius ginklus kariuomenėje dėl to blokavo Gatlingo ginklo oficialų panaudojimą. Prie dvejonių dėl ginklo panaudojimo prisidėjo ne tik ankstyvųjų ginklo vienetų mechaniniai trukdžiai, tačiau ir paties išradėjo gimimo vieta – Šiaurės Karolina⁷⁹, dėl kurios išradėjas visada buvo įtariamasis simpatizuojąs Pietums, nors informacijos, kad šie įtarimai būtų buvę patvirtinti, nėra. Tai pat jau po pirmųjų atliktų bandymų karinio jūrų laivyno kieme Vašingtone R. D. Gatlingui buvo pasiūlyta ginklo vamzdį perdirbti į graižtvinį bei pritaikyti metaliniams šoviniams, nes, kaip minėta, pilietiniame kare keitėsi ir tobulėjo ne tik ginkluotė, bet ir amunicija. Atsižvelgęs į tai, išradėjas turėjo iš esmės pakeisti ginklo veikimo mechanizmą. Patobulintame Gatlingo ginklo variante šovinio lizdas tapo integrali graižtvinio vamzdžio dalis, tai reiškė, kad dabar metalinis šovinys dėl gravitacijos ne tik turėjo įkristi, bet ir būti mechaniškai įstumtas į šovinio lizdą. Iššovus kulka, tūta turėjo būti ištraukta iš šovinio lizdo ir automatiškai pašalinta, kad užtaisymo, šovimo ir išmetimo ciklas vėl galėtų kartotis. Su pasikeitusiu mechanizmu pasikeitė ir ciklo veikimas. Šovinys buvo iššaunamas ne vamzdžiui pasiekus aukščiausią tašką, o atsidūrus (jei žiūrėtume iš priekio) ties 7 val. pozicija⁸⁰. Po šių pakitimų

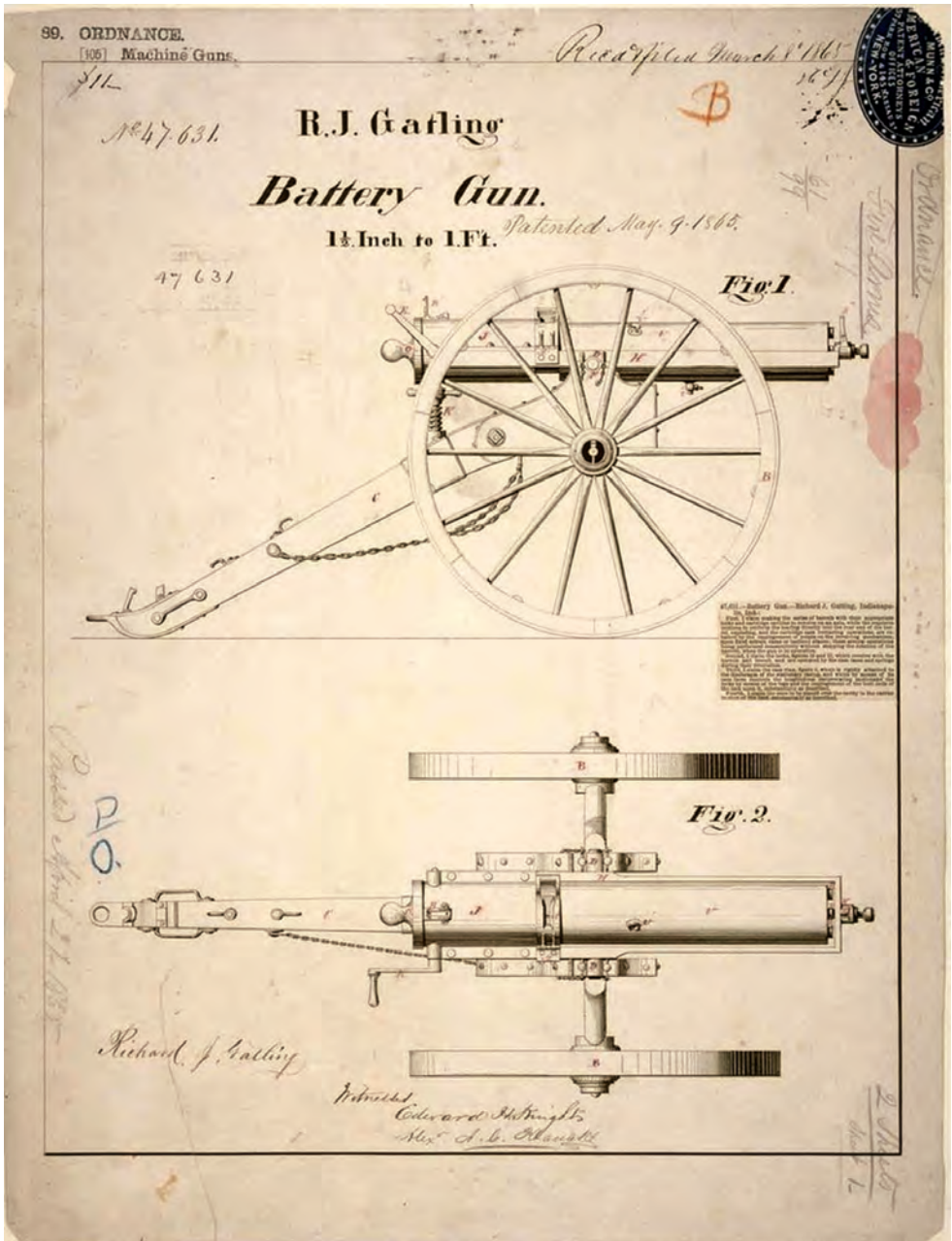
⁷⁶ J. H. Willbanks, *Machine Guns – An Illustrated History of Their Impact*, Santa Barbara, 2004, p. 30.

⁷⁷ H. Greeley, L. Case, *The Great Industries of the United States*, Hartford, 1872, p. 945.

⁷⁸ N. W. Emmot, *The Devil's Watering Pot*, *United States Naval Institute Proceedings*, 1972, September, p. 70.

⁷⁹ S. Tucker, *The Encyclopedia of the Spanish-American and Philippine-American Wars: A Political, Social, and Military History. Volume I: A-L*, California, 2009, p. 237.

⁸⁰ P. Smithurst, *The Gatling Gun*, Oxford, 2015, p. 11–12.

1865 m. gegužės 9 d. patobulinto Gatlingo ginklo patento brėžinys.

https://www.archives.gov/exhibits/designs_for_democracy/symbols_and_substance/articles/battery_gun.html [žiūrėta: 2019 11 18]

Gatlingo ginklas pasiekdavo 300 šūvių per minutę greitašaudą⁸¹. Šie patobulinimai buvo užpatentuoti 1865 m. gegužės 9 d.⁸²

Nepaisant to, Gatlingo ginklas buvo panaudotas JAV pilietiniame kare Jungtinių Valstijų karininkų, kurie šį ginklą nusipirko asmeniškai iš paties R. D. Gatlingo. Generolas Bendžaminas F. Batleris (*Benjamin F. Butler*) nusipirko 12 Gatlingo ginklų už 1000 JAV dolerių/vnt., kuriuos panaudojo Peterburgo⁸³ apgultyje 1864 m.⁸⁴ Skirtingi šaltiniai skirtingai įvardija ribotą Gatlingo ginklo panaudojimą, tačiau ginklas dažniausiai yra vertinamas teigiamai. Neaiškumas dėl ginklo efektyvumo iš dalies kyla dėl to, kad tiek JAV pilietinio karo metu, tiek po to, kai 1866 m. ginklas buvo oficialiai priimtas naudoti kariuomenėje, nebuvo bendros ir aiškios idėjos, kaip ginklą reikėtų tinkamai naudoti. Nepaisant skirtingo veikimo principo, Gatlingo ginklas iš išvaizdos priminė artilerijos pabūklą, dėl to dalis JAV karininkijos manė, kad jį reikėtų naudoti kaip artilerijos palaikymo ginklą. Kita dalis karininkijos manė, kad greitašaudis ginklas turėtų atlikti tik tam tikrų svarbių objektų (pvz., tiltų ar pastatų) gynybinę funkciją. Nei viena pusė nesuprato, kad ginklas turėjo būti naudojamas kaip pėstininkų palaikymo ginklas⁸⁵. Tačiau tai nebuvo nei pirmas, nei paskutinis kartas, kai karo doktrina nesugebėjo eiti žingsnis į žingsnį su technologiniais pasiekimais. Britai buvo patys pirmieji, kurie pripažino Gatlingo ginklo potencialą ir surado būdą, kaip jį efektyviai panaudoti Vakarų Afrikoje 1873 m. karinės kampanijos prieš akanus metu⁸⁶. Tiesa, Gatlingo ginklo pradinė paskirtis gali skambėti šiek tiek ironiškai. Išradėjas teigė, kad greitašaudės koncepcijos ginklą sukūrė tam, kad būtų galima sumažinti karuose dalyvaujančių karių skaičių, parodant, koks žiaurus ir pražūtingas yra karas⁸⁷, kitaip tariant, Gatlingo ginklas, kaip ir XX a. vid. branduolinė bomba, turėjo būti ginklas, užbaigęs visus karus.

Pirmieji efektyviai karyboje panaudoti geležinkeliai

Geležinkeliai turėjo svarbią ekonominę rolę nuo pat Jungtinių Valstijų plėtimosi per likusią negyvenamą arba pusiau gyvenamą Šiaurės Amerikos teritoriją. Dauguma geležinkelių buvo pastatyti privačių investuotojų komercinėms reikmėms. 1861 m. per visą JAV teritoriją buvo apie 48 280 km nutiestų geležinkelių, iš kurių, prasi-dėjus JAV pilietiniam karui, 14 484 km atsidūrė Konfederacijos valstijų rankose⁸⁸.

⁸¹ J. H. Willbanks, *Machine Guns – An Illustrated History of Their Impact*, Santa Barbara, 2004, p. 32.

⁸² H. Greeley, L. Case, *The Great Industries of the United States*, Hartford, 1872, p. 945.

⁸³ Miestas Virdžinijos valstijoje.

⁸⁴ J. H. Willbanks, *Machine Guns – An Illustrated History of Their Impact*, Santa Barbara, 2004, p. 31.

⁸⁵ *Ten pat*, p. 32.

⁸⁶ *Ten pat*, p. 33.

⁸⁷ J. O'Bryan, *A History of Weapons – Crossbows, Caltrops, Catapults & Lots of Other Things that Can Seriously Mess You Up*, San Francisco, 2013, p. 228.

⁸⁸ R. R. Hodges Jr., *American Civil War Railroad Tactics*, Oxford, 2009, p. 5.

Tiek privačių, tiek viešų įmonių geležinkeliai neturėjo standartizacijos, tad karui prasidėjus abi kariaujančios pusės stengėsi centralizuoti geležinkelius ir panaudoti juos karo reikmėms. Jungtinėms Valstijoms sekėsi geriau nei Konfederacijos valstijoms. 1862 m. sausio mėnesį JAV Kongresas priėmė Geležinkelių ir telegrafo aktą, suteikiantį (karo laikotarpiu) prezidentui Abraomui Linkolnui daug galių, leidžiančių kontroliuoti Šiaurės geležinkelius, su palikta autonomija privačioms įmonėms. Pagal šį aktą Jungtinių Valstijų vyriausybė galėjo panaudoti bet kokią geležinkelį, su geležinkeliais susijusią įrangą ar telegrafą karo reikmėms. Konfederacijos valstijų valdžia Intendantūros biure įkūrė specialų departamentą, kuris turėjo veikti kaip tarpininkas tarp privačių asmenų, valstijų ir centrinės valdžios. Pietiečiams nepatiko galingos centrinės valdžios perspektyva, dėl to prezidento Džefersono Deivio vyriausybei nepavyko įgyti panašių kaip prezidento Linkolno vyriausybės galių iki 1865 m. sausio, kai Konfederacijos kongresas priėmė santykinai panašių galių suteikiantį įstatymą likus dviem savaitėms iki generolo Roberto E. Ly pasidavimo Apomatkse⁸⁹.

Idealiu atveju to laikotarpio garvežiai galėjo pasiekti 97 km/h greitį, tačiau tokie atvejai buvo reti⁹⁰, nes amerikietiški geležinkeliai nusileisdavo europietiškiems pagal savo standartus⁹¹. Taikos metu dažniausias pasiekiamas greitis buvo 19–40 km/h, o karo metu – Pietuose, kur geležinkeliai turėjo blogesnę techninę priežiūrą, greitis kartais siekė vos 10 km/h⁹². Nepaisant to, geležinkeliai tapo nepakeičiami nuo pat konflikto pradžios. Jais, net ir minėtu 10 km/h greičiu, efektyviai buvo galima gabenti didelius kiekius atsargų ir tūkstančius karių, reikalingų karinėms operacijoms vykdyti⁹³. Pvz., vienas iš didžiausių karių perkėlimų geležinkeliu įvyko 1862 m. vasarą. Tikėdamasis rytų Tenesio puolimo iš Šiaurės, Konfederacijos valstijų Misisipės armijos vadas generolas Brakstonas Bragas nusprendė skubiai perkelti dalį savo karių į Čatanugą. Vienintelis kelias tarp generolo Brago štabo Tupele, Misisipėje, ir Čatanugo buvo nepatikimas ir vingiuotas geležinkelis. Nenorėdamas rizikuoti visa savo armija, generolas Bragas pasiuntė vieną diviziją kaip bandymą. Už šešių dienų 3000 konfederatų karių sėkmingai pasiekė Čatanugą. Liepos pabaigoje, Bragas įsakė artilerijai, inžinerijai ir kavalerijai įprastai žygiuoti žeme, kol tuo tarpu jo pėstininkai, gavę septynių dienų maisto porcijas, buvo susodinti į garvežių vagonus. Per septynias dienas 25 000 Brago karių transportavimo geležinkeliais atsidūrė už 1 249 km Čatanugoje⁹⁴. Tapo akivaizdu, kad tol, kol geležinkeliais riedėjo atsargos ir buvo transportuojami kariai, tiek Šiaurės, tiek Pietų kariuomenių armijos galėjo veikti nuolatos⁹⁵.

⁸⁹ *Ten pat*, p. 7–8.

⁹⁰ *Ten pat*, p. 12.

⁹¹ *Ten pat*, p. 6.

⁹² *Ten pat*, p. 12.

⁹³ W. L. Barney, *The Oxford Encyclopedia of the Civil War*, Oxford, 2001, p. 197.

⁹⁴ R. R. Hodges Jr., *American Civil War Railroad Tactics*, Oxford, 2009, p. 15.

⁹⁵ W. L. Barney, *The Oxford Encyclopedia of the Civil War*, Oxford, 2001, p. 197.

Geležinkeliais buvo gabenami ne tik kariai į frontą, bet ir sužeistieji. Intensyvėjant konfliktui, mobilių ligoninių sistema tapo būtinybe abiem pusėms. Dažniausiai buvo dviejų rūšių gelbėjimo tipo traukiniai: vieni, vadinami greitosios pagalbos traukiniai, gabendavo sergančius ir sužeistuosius, kiti transportuodavo pačias lauko ligonines su visu personalu⁹⁶. Įprastai kautynių metu gydytojai pastatydavo lauko ligonines už priešo artilerijos ribų. Pagal idėją sužeistieji turėjo būti išnešami iš mūšio lauko į saugią zoną, iš kurios būdavo išgabenami komisariato ar greitosios pagalbos arklių tempiamais vagonais į gydymo tašką šalia geležinkelio linijos. Nukentėję šiauriečiai buvo gabenami ilgesnius atstumus nei pietiečiai. Jungtinės Valstijos sukonstravo įvairių tipų greitosios pagalbos vagonus. Pvz., kai kurie vagonai turėjo sėdynes, kurias buvo galima nuleisti, taip suformuojant lovą, o kiti triaukštes lovas, išdėliotas abiejose vagono pusėse. Žemiausiai aukšte buvo guldomi sunkiausiai sužaloti kariai. Jungtinių Valstijų Sanitarijos Komisija pristatė keletą greitosios pagalbos vagonų, kurie turėjo 24 neštuvus, vandens baką, kriauklę, praustuvą ir šildytuvą, skirtą kavos, arbatos ar sriubos ruošimui. Juose taip pat buvo pacientams skirtų papildomų drabužių. Įdomiausia, kad vagonai buvo sujungti kalbėjimosi vamzdžiais, per kuriuos traukinio chirurgas galėjo komunikuoti su kituose vagonuose esančiomis seselėmis. Vis dėlto, nei Jungtinės Valstijos, nei Konfederacijos valstijos neturėjo pakankamai greitajai pagalbai pritaikytų vagonų, dėl to gydytojai dažnai transportuodavo sužeistuosius bet kuo kas judėdavo⁹⁷. Pvz., konflikto pradžioje abi pusės savo sužeistuosius dažnai transportuodavo kroviniuose vagonuose, ant šieno ar kitų medžiagų, leidžiančių sušvelninti ir sumažinti transportavimo nepatogumus⁹⁸.

Pilietinis karas, anot istoriko R. R. Hodges Jr., tam tikra prasme buvo ir pirmasis mechanizuotas karas, kuriame abiejų pusių vadai naudojo vienkartinio sprendimo technologinius pranašumus, neturinčius oficialaus tiek Šiaurės, tiek Pietų kariuomenių pripažinimo. Viena iš geležinkeliuose naudotų naujovių buvo mobilios baterijos, sukonstruotos ant vagono platformos pritvirtinus minosvaidį, haubicą, artilerijos ar laivyno pabūklą⁹⁹. Tiesa, kaip ir graižtvinių šautuvų bei šarvuotų laivų atveju, tai nebuvo pirmieji bandymai tai padaryti. Improvizuoti šarvuoti traukiniai buvo sukonstruoti austrų 1848 m., kai Austrijos imperijoje vyko revoliuciniai veiksmai, o Jungtinė Karalystė svarstė sukurti šarvuotųjų traukinių dalinį 1859 m.¹⁰⁰. Tačiau tik JAV pilietinio karo metu atsiskleidė šių eksperimentinių ginklų potencialas. Konfederacijos valstijų kariuomenės vado generolo Roberto E. Ly vadinamasis „Dry Land Merrimack“ buvo pirmoji mobili geležinkelių baterija, sėkmingai dalyvavusi kautynėse 1862 m. Šiaurės pajėgoms artėjant prie Virdžinijos pusiasalio, Robertas E. Ly manydamas, kad šiauriečiai gali statyti geležinkelio bateriją, nusprendė pats

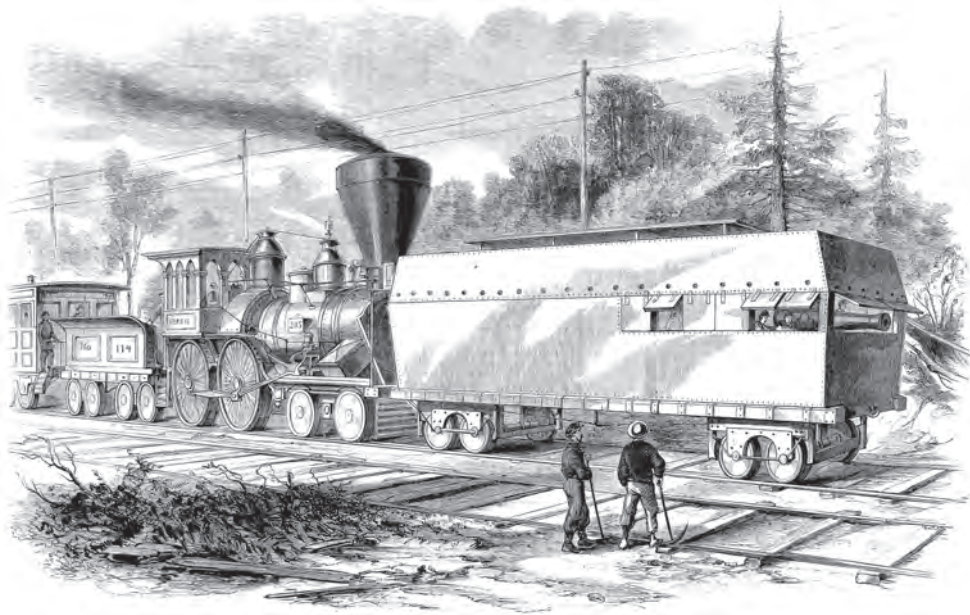
⁹⁶ *Ten pat*, p. 54.

⁹⁷ *Ten pat*, p. 56.

⁹⁸ *Ten pat*, p. 57.

⁹⁹ *Ten pat*, p. 19.

¹⁰⁰ S. J. Zaloga, *Armored Trains*, Oxford, 2008, p. 5.

Jungtinių Valstijų 1861 m. šarvuotojo traukinio iliustracija. Garvežys stumia šarvuotą vagoną su pabūku, kuris naudojamas Filadelfijos ir Baltimorės geležinkelio darbininkams saugoti.

<https://archive.org/details/franklesiesilluv112les/page/8> [žiūrėta: 2019 11 18]

turėti tokį ginklą. Birželio 5 d. generolas Ly paprašė Aptarnavimo ginkluotės tarnybos viršininko gen. J. Gorgo bendradarbiaujant su Konfederacijos valstijų karo laivynu sukonstruoti geležimi kaustytą vagoną. Leitenantas Džonas M. Brukas, kuris buvo atsakingas už minėto „USS Merrimack“ perdarymą į „CSS Virginia“, suprojektavo geležimi kaustytą vagoną, pavadintą „Merrimack“. Geležimi kaustytas vagonas, kaip ir šarvuotieji pietiečių laivai, turėjo medinį kazematą, kuris buvo pakaustytas geležinėmis plokštėmis. Kazemato galinė ir viršutinės sienos buvo atidengtos ne tik dėl ventilacijos, bet ir dėl galimybės lengvai evakuotis. Per kazemato priekyje paliktą angą styrojo Bruko pabūklo graižtvinis vamzdis. Geležinkelio baterija galimai svėrė apie 60 t, t. y. tris kartus daugiau nei ją stūmęs garvežys, todėl didžiausias pavojus buvo ne priešų lengvieji ginklai ir artilerija, o garvežys bei naudojamo geležinkelio kokybė. Efektyvų šio ginklo panaudojimą riboja ir paties geležinkelio ilgis bei vietovė¹⁰¹. Konfederacijos karo laivynas ne tik pristatė generolui Ly šią geležinkelio bateriją, bet kartu ir dalį žmonių, kurie tarnavo laive, nuo kurio ši baterija gavo pavadinimą¹⁰². Nors šis eksperimentinis ginklas turėjo savo kritikų, tačiau, nepaisant visų trūkumų, buvo sėkmingai panaudotas sulaikant šiauriečių pajėgas¹⁰³.

Per konfliktą geležinkelių baterijos įgavo įvairių formų. Ne visi vagonai buvo šarvuoti. Kartais užtekdamo tiesiog garvežio priekyje prikabinti plokščią vagoną,

¹⁰¹ J. D. Wright, *The Language of the Civil War*, Westport, 2001, p. 97.

¹⁰² R. R. Hodges Jr., *American Civil War Railroad Tactics*, Oxford, 2009, p. 19.

¹⁰³ *Ten pat*, p. 21.

ant kurio buvo pastatytas vienas ar keli lengvi tiek lygiavamzdžiai, tiek graižtviniai pabūklai. Tokios lengvosios geležinkelio baterijos turėjo pranašumą prieš sunkiasias. Lengvesni ginklai galėjo būti lengviau nukreipiami tam tikra kryptimi ir taip apimti platesnį šūvio lauką. Dėl santykinai mažo svorio, mažai svėrė ir patys vagonai, vadinas, kad geležinkelis patirdavo mažesnę apkrovą, o garvežys galėdavo judėti didesniu greičiu ir taupyti kurą. Lengvesnės baterijos dažnai buvo naudojamos kaip gynybos priemonė, sauganti patį traukinį, tam tikrą objektą ar įgulą¹⁰⁴. Į efektyvų geležinkelių baterijų (šarvuotų ir ne tik) panaudojimą bei jų potencialą atkreipė dėmesį konflikto stebėtojai iš Europos ir jau 1870–1871 m. vykusiame Prancūzijos ir Prūsijos kare geležinkelio įmonė „Compagnie d’Orléans“ sukonstravo šarvuotąjį traukinį su dviem šarvuotais vagonais, kuriuose buvo įtaisyti 140 mm kalibro pabūklai. Traukinys buvo panaudotas Paryžiaus apgulties metu¹⁰⁵.

Padidėjusi geležinkelių svarba geležinkelius pavertė ir taikiniu. Jungtinių Valstijų kariuomenė reguliariai atliko Konfederacijos valstijų geležinkelių reidus, kurių metų buvo taikomasi ne tik į pačius traukinius, bet ir į geležinkelių infrastruktūrą. Dar konflikto pradžioje Jungtinių Valstijų generolas Viljamas T. Šermanas (*William T. Sherman*) pastebėjo, kad geležinkeliai yra pati silpniausia infrastruktūros dalis, kuriai sunaikinti ir nutraukti visą logistikos bei komunikacijos liniją užtenka vieno žmogaus su sprogmeniu¹⁰⁶. Konfliktui tęsiantis Šiaurės geležinkelių infrastruktūra ir tinklas tik gerėjo, o Pietų geležinkelių tinklas traukėsi, tiek dėl priešų veiksmų, tiek dėl santykinai silpnos konfederatų pramonės¹⁰⁷. Šiauriečiams naikinant ar užimant pietiečių geležinkelių tinklus, krito ir civilių moralė, ir karių gebėjimas efektyviai kariauti, ypač tada, kai nebuvo galimybių transportuoti reikalingų atsargų¹⁰⁸.

Šarvuotieji ir povandeniniai laivai

Pietums atsiskyrus nuo Šiaurės, didžioji dalis karo laivyno išliko ištikima Jungtinėms Valstijoms, tačiau net ir tokiu atveju galingiausi šiauriečių laivai buvo šešios nešarvuotos garu varomos fregatos¹⁰⁹, kurių nei kiekiu, nei galia nepakako efektyviai panaudoti prieš sukilusius Pietus. Jungtinės Valstijos nuo 1861 m. ketino vykdyti vadinamąjį „Anakondos planą“. Norint sumažinti pietiečių karinį potencialą, plane buvo du esminiai elementai, susiję su karo laivynu. Jungtinės Valstijos ketino vykdyti Konfederacijos valstijų pakrantės blokadą ir Pietų padalinimą, dominuojant Misisipės upėje. Nepaisant to, kad 1861 m. Jungtinės Valstijos buvo klestinti sunkiosios pramonės milžinė, šiauriečiai negalėjo iš karto sėkmingai vykdyti numatyto

¹⁰⁴ *Ten pat*, p. 26.

¹⁰⁵ S. J. Zaloga, *Armored Trains*, Oxford, 2008, p. 5.

¹⁰⁶ W. L. Barney, *The Oxford Encyclopedia of the Civil War*, Oxford, 2001, p. 256.

¹⁰⁷ *Ten pat*, p. 255.

¹⁰⁸ *Ten pat*, p. 37.

¹⁰⁹ L. Sondhaus, *Naval Warfare, 1815–1914*, Abingdon-on-Thames, 2001, p. 77.

plano, nes trūko išteklių, laivų statyklų ir pačių karo laivų vakarinėse JAV upėse¹¹⁰. Konfederacijos valstijos, kita vertus, neturėjo ne tik reikalingų išteklių didelei laivų flotilei, bet ir industrijos. Turėdamas nedidelę dalį buvusių bendrų išteklių, Konfederacijos laivyno sekretorius Stivenas Maloris (*Stephen Mallory*) gavo užduotį sugalvoti efektyvų būdą, kaip apsaugoti plačią Konfederacijos pakrantę nuo Jungtinių Valstijų laivyno. Suvokdamas, kad dėl išteklių trūkumo Pietų laivynas kiekiu neprilygs Šiaurės laivynui, sekretorius Maloris nusprendė turėti mažesnę, tačiau technologiškai pranašesnę laivyną¹¹¹.

Anot buvusio Jungtinės Karalystės karo laivyno kontradmirolo ir istoriko Džono Ričardo Hilo (*John Richard Hill*), šarvuotuosius laivus nuo kitų galima išskirti pagal tris pagrindinius bruožus: laivo korpusas turi būti apkaustytas metalu (pvz. geležimi ar plieniu), laivas privalo būti varomas bent gariniu varikliu, pabūklai turi šaudyti sprogstamuosius sviedinius¹¹². Pirmasis šarvuotasis laivas buvo pradėtas statyti 1857 m. ir užbaigtas 1859 m. Tai buvo Prancūzijos karo laivyno šarvuotasis laivas „Gloire“. Tais pačiais metais Jungtinės Karalystės karo laivynas pradėjo konstruoti savo šarvuotąjį laivą „HMS Warrior“, kuris buvo užbaigtas 1861 m. 1862 m. didžioji dalis Europos karo laivynų jau turėjo bent po kelis šarvuotuosius karo laivus. Nepaisant to, pirmosios kautynės tarp šarvuotųjų laivų įvyko Šiaurės Amerikoje JAV pilietinio karo metu. Abiejų kariaujančių šalių šarvuotųjų laivų panaudojimas padarė įtaką ne tik pačių šarvuotųjų laivų konstrukcijai, bet ir karo laivyno doktrinai¹¹³.

Pietiečiai buvo pirmieji, kurie pradėjo dirbti prie šarvuotojo laivo. Suvokdami savo išteklių ribotumą, konfederatai nusprendė atnaujinti dalį senesnių laivų juos perdarant į šarvuotuosius. Taip prasidėjo pirmasis bandymas su buvusio Jungtinių Valstijų karo laivu „USS Merrimack“, iš kurio buvo likusi tik apatinė korpuso dalis ir sąlyginai veikiantis garo variklis. Naujos sutvarkyto korpuso konstrukcijos – kazemato – pagrindą sudarė medinis storas sluoksnis su išorėje prikaustytu geležies šarvu, kuris apėmė ne tik patį kazematą, bet ir korpuso dalį žemiau vandens linijos. 35° kampu pakreipti kazemato šonai suteikė didesnę atsparumą nuo priešų ugnies. Didžiąją laivo dalį apimantis šarvas žymiai sulėtino laivo greitį ir mobilumą, tačiau tai buvo daryta sąmoningai norint laivui ir įgulai suteikti didesnę apsaugą. Laivo ginkluotę, įtaisytą kazemate, sudarė šeši 228 mm kalibro lygiavamzdžiai Dalgreno pabūklai¹¹⁴, du 162 mm kalibro Bruko pabūklai graižtviniais vamzdžiais kazemato bortuose ir du 178 mm kalibro Bruko pabūklai laivagalyje ir laivo priekyje, prie kurio 91 cm žemiau vandens linijos buvo pritvirtintas 680 kg geležinis taranas. Perdarytas

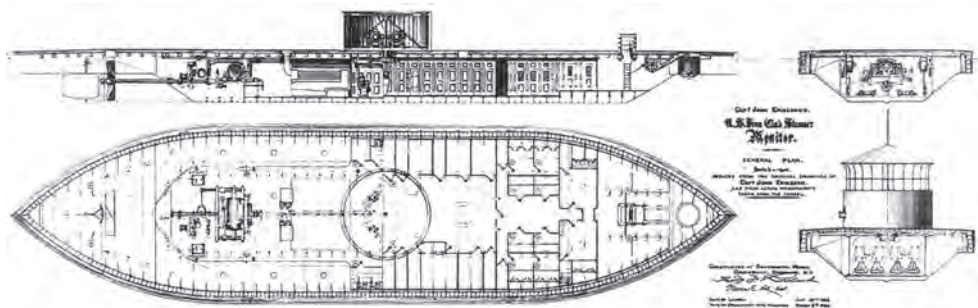
¹¹⁰ A. Konstam, *Union River Ironclad 1861–65*, Oxford, 2002, p. 4–5.

¹¹¹ A. Konstam, *Confederate Submarines and Torpedo Vessels 1861–65*, Oxford, 2004, p. 3.

¹¹² J. R. Hill, *War at Sea in the Ironclad Age*, New York, 2006, p. 17.

¹¹³ L. Sondhaus, *Naval Warfare, 1815–1914*, Abingdon-on-Thames, 2001, p. 76.

¹¹⁴ Dalgreno pabūklai (*ang. Dahlgren guns*) buvo serija per laibgalį užtaisomų karo laivyno artilerijos pabūklų, sukurtų Jungtinių Valstijų kontradmirolo Džono A. Dalgreno. Pilietinio karo metu pabūklai buvo naudojami abiejų kariaujančių pusių.

„USS Monitor“ brėžinys

<<https://www.history.navy.mil/content/history/museums/nmusn/explore/photography/ships-us/ships-usn-m/uss-monitor-ironclad.html>>

[žiūrėta: 2019 11 18]

„Merrimack“ buvo pakrikštytas „CSS Virginia“ vardu ir pradėtas eksploatuoti 1862 m. vasario mėn.¹¹⁵ Palyginti su to laikotarpio europietiškais šarvuotaisiais laivais, akivaizdžiai matyti esminis konstrukcijos skirtumas. Europietiški šarvuotieji laivai išlaikė seną vertikalią formą, būdingą įprastiems bortinių baterijų laivams, tuo tarpu amerikiečiams pakeitus konstrukciją, didžioji dalis korpuso liko žemiau vandens linijos, todėl priešas neturėjo prieš akis aiškaus ir pažeidžiamo taikinio.

1854 m. Jungtinės Valstijos pradėjo statyti garu varomą šarvuotąjį laivą „Stevens Battery“, tačiau pastarojo statytojui ir kūrėjui mirus 1856 m., šarvuotojo laivo statybos buvo nutrauktos. Ši padėtis greitai pasikeitė, kai buvo sužinota, kad Konfederacijos valstijos rekonstruoja „Merrimack“ į šarvuotąjį laivą Norfolkę, Virdžinijos valstijoje. Šiauriečių žiniasklaida kone kas dieną pranešdavo naujienas apie pietiečių perdirbamą laivą, kurio galima grėsmė šiauriečių pakrantėms ir miestams kėlė paniką ir skatino kiek įmanoma greičiau grąžinti šarvuotųjų laivų statymo programą¹¹⁶. 1861 m. rugpjūtį Jungtinių Valstijų Kongresas skyrė 1,5 mln. JAV dolerių vieno (ar daugiau) šarvuotųjų laivų konstrukcijai ir įsakė sukurti komisiją, kuri turėjo peržiūrėti visus galimus dizainus. Rugsėjo mėnesį į jų rankas pateko švedų imigranto ir laivų statytojo Johano Eriksono (*Johan Ericsson*) šarvuotojo laivo „Monitor“ brėžiniai, kurie iš pradžių buvo atmesti komisijos dėl baimės, kad visiškai geležinis laivas nuskęs audringuose vandenyse. Jungtinių Valstijų prezidentas A. Linkolnas peržiūrėjęs dizainą panaikino komisijos sprendimą ir pritarė šarvuotojo laivo, kurį J. Eriksonas pažadėjo pristatyti per šimtą dienų, koncepcijai¹¹⁷.

Skirtingai nei pietiečiai, šiauriečiai statė visiškai naują ir radikalesnės konstrukcijos laivą. Beveik visas J. Eriksono statomo laivo korpusas buvo paniręs po vandeniu, tačiau vietoje aptakaus kazemato, virš vandens buvo iškilęs 120 t sveriantis cilindro

¹¹⁵ A. Konstam, *The Confederate Ironclad 1861–1865*, Oxford, 2001, p. 5.

¹¹⁶ P. Clancy, *Ironclad. The Epic Battle, Calamitous Loss, and Historic Recovery of the USS Monitor*, New York, 2013, p. 55.

¹¹⁷ G. Ward, R. Burns, K. Burns, *The Civil War: An Illustrated History*, New York, 1990, p. 99.

formos bokštas. Bokštas buvo su dviem 280 mm kalibro lygiavamzdžiais Dalgreno pabūklais, 6,1 m skersmens ir 2,74 m aukščio, valdomas naudojant du pagalbinius garo variklius¹¹⁸, kurie taip pat buvo naudojami ventiliacijos sistemai¹¹⁹. Bokšto įgulos narys pasukdavo rankeną ir padidindavo pagalbinių variklių slėgį – bokštas pradėdavo sukstis. Jis galėjo apsisukti 360° aplink savo ašį per 30 sekundžių¹²⁰. Korpuso viršutinėje dalyje, atliekančioje denio funkciją, buvo išlindusi priekyje laivo esanti vairinė (vėliau pažeminta ir padaryta aptakesnė), į kurią buvo patenkama per liuką grindyse. Vairinę ir bokštą jungė vamzdis, per kurį bokšte esanti įgula galėjo komunikuoti su vairininku¹²¹. Skirtingai nei „Virginia“, J. Eriksono laivas buvo visiškai, nuo kilio iki bokšto, naujos konstrukcijos, kuri nevaržė jokiais apribojimais. Užbaigtas laivas buvo 53 m ilgio (palyginti su 80 m „Virginia“) ir turėjo negilį 3,2 m grimzlę („Virginia“ grimzlė – 6,12 m)¹²², dėl kurios laivas lengvai ir patogiai manevravo upėse. Laivas, pavadintas „USS Monitor“, buvo užbaigtas per 118 dienų ir pradėtas eksploatuoti 1862 m. vasario mėn.¹²³, mėnesiu anksčiau nei pietiečių „Virginia“.

Abiejų pusių nauji šarvuotieji laivai pademonstravo savo pajėgumą susidūre prie strategiškai svarbių Hamptono kelių¹²⁴. Šiaurei Hamptono keliai buvo svarbūs, nes tai buvo vartai tiesiai į Konfederacijos valstijų sostinę Ričmondą, Pietums, kita vertus, tai buvo išėjimas į jūrą ir potencialus kelias į Europą¹²⁵.

1862 m. kovo 8 d. 13 val. „Virginia“ priplaukė prie visiškai nepasiruošusios Jungtinių Valstijų flotilės, kuri blokavo Hamptono kelius. Prasidėjus kovai su 50 pabūklų turinčia fregata „USS Congress“ ir 24 pabūklus turinčia „USS Cumberland“, „Virginia“ įsirežė į pastarąją žemiau vandens linijos ir prarado savo nestabilią taraną, kuris, pradėjęs skęsti „Cumberland“, vos nenusinešė šarvuotojo laivo kartu. „Cumberland“ greitai nuskendo, tuo tarpu „Congress“ kapitonas, pamatęs „Cumberland“ ištikusį likimą, nusprendė savo laivą užplukdyti ant seklumos. Po pusvalandį trukusios kovos su „Virginia“, „Congress“ įgula pasidavė. Šiauriečiams į pagalbą plaukė trys garu varomos fregatos „USS St. Lawrence“, „USS Roanoke“ ir „USS Minnesota“, tačiau visi trys laivai užplaukė ant seklumos. „Minnesota“ buvo išgelbėta nuo galimo sunaikinimo, nes „Virginia“ negalėjo priartėti, ir 17 val. šarvuotasis konfederatų laivas atsitraukė, su ketinimu grįžti kitą dieną ir užbaigti pradėtą darbą. Kovo 9 d.

¹¹⁸ R. Field, *Confederate Ironclad vs Union Ironclad. Hampton Roads 1862*, Oxford, 2008, p. 21.

¹¹⁹ A. Konstam, *The Union Monitor 1861–65*, Oxford, 2002, p. 8.

¹²⁰ Palyginimui: po 82 m. vidutinis tankas PzKpřw IV Ausf. H pagalbinio elektrinio variklio dėka galėjo apsukti savo bokštą 360° per 23 sekundes.

¹²¹ R. Field, *Confederate Ironclad vs Union Ironclad. Hampton Roads 1862*, Oxford, 2008, p. 21.

¹²² *Ten pat*, p. 29.

¹²³ *Ten pat*, p. 21.

¹²⁴ Hamptono keliai (ang. *Hampton Roads*) yra savotiškas kanalas, jungiantis Džeimso, Nansemondo ir Elžbietos upes, kur Česapiko (*Chesapeake*) įlanka jungiasi su Atlanto vandenynu.

¹²⁵ R. Field, *Confederate Ironclad vs Union Ironclad. Hampton Roads 1862*, Oxford, 2008, p. 41.

Paveikslo, vaizduojančio šarvuotųjų laivų „CSS Virginia“ (kairėje) ir „USS Monitor“ (dešinėje) kovą Hamptono keliuose, fragmentas.

<https://www.history.navy.mil/content/history/museums/nmusn/explore/photography/ships-us/ships-usn-m/uss-monitor-ironclad/lc-dig-pga-04044.html> [žiūrėta: 2019 11 18]

1864 m. Jungtinių Valstijų šarvuotasis upės stebėtojo klasės laivas „USS Onondaga“. Laivas išsiskiria tuo, kad turi ne vieną, o du bokštus.

<https://www.history.navy.mil/content/history/nhnc/our-collections/photography/numerical-list-of-images/nhnc-series/nh-series/NH-63000/NH-63173.html> [žiūrėta: 2019 11 18]

„Virginia“, lydima kelių laivų, grįžo į kovos vietą, kurioje jau buvo atplaukęs šiauriečių šarvuotasis laivas. Laivo „Virginia“ pagrindinis taikinyς buvo „Minnesota“, tačiau kelią blokavo atplaukęs šiauriečių „Monitor“. Iš pradžių pietiečiai galvojo, kad „Monitor“, kuris jiems atrodė kaip „sūrio gabalas ant plausto“, buvo boileris transportuojamas į „Minnesota“, tačiau neužilgo suprato, kad „keisčiausias laivas“ turėjo būti pašalintas norint sunaikinti „Minnesota“. Pirmąjį šūvį į „Monitor“ iššovė „Virginia“, tačiau sviedinys praskriejo pro šiauriečių šarvuotąjį laivą ir pataikė į seklumoje esantį „Minnesota“, kuris atsakė paleisdamas visą bortinių baterijų seriją atgal į pietiečių laivą. Po kelias valandas trukusios artimos kovos, nei vienas šarvuotasis laivas nesugebėjo kritiškai pažeisti kito, nes abiejų šarvai efektyviai atliko savo funkciją. Iš dalies tai buvo nulemta ir netinkamos amunicijos. Pietiečiai nesitikėjo kovoti su kitu šarvuotu laivu, dėl to neturėjo šarvamušių sviedinių, o šiauriečiai

naudojo 6,8 kg užtaiso paraką, kuris nesuteikė reikiamos inercijos ir kinetinės energijos norint pramušti pietiečių šarvus. Kova nutrūko kai „Virginia“ pataikė į „Monitor“ vairinę ir joje tuo metu buvęs laivo kapitonas Džonas L. Vordenas (*John L. Worden*) laikinai apako. Kapitono vietą tuo metu perėmė leitenantas Samuelis D. Grynas (*Samuel D. Greene*) ir nusprendė grįžti atgal į kovą. Per tą laiką „Virginia“ kapitonas, galvodamas, kad „Monitor“ atsitraukė, pasiskelbė laimėjęs ir nusprendė grįžti atgal į Norfolką, Virdžiniją, kur turėjo būti taisomas laivas. Kai „Monitor“ laikinasis kapitonas pamatė nuplaukiančius pietiečius, paskelbė pergalę ir, turėdamas įsakymą ginti ant seklumos užplaukusį „Minnesota“, nusprendė nesukti pietiečių laivo. Po kovos abi pusės skelbė pergalę, kovo 10 d. šiauriečiai „Brooklyn Daily Eagle“ laikraštyje skelbė, kad „Merrimack“ [turėdami mintyje „Virginia“] buvo pažeistas ir visa sukilėlių flotilė nublokšta atgal į Norfolką, o pietiečių laikraštis „Richmond Daily Dispatch“ tą pačią dieną skelbė apie „Didžią laivyno pergalę“¹²⁶. Tiek Šiaurė, tiek Pietūs iki konflikto pabaigos statė įvairių klasių šarvuotuosius laivus. Tiesa, pietiečiams nepavyko kiekybiškai pasiekti šiauriečių dėl išteklių ribotumo. 1862 m. konfederatai suvokė, kad blokados su naujais šarvuotaisiais laivais pralaužti nepavyks, dėl to stengėsi išlaikyti likusius uostus ir upes savo kontrolėje. Nauji pietiečių šarvuotieji laivai pagal konstrukciją buvo skirti gintis¹²⁷.

Iš viso per konfliktą Konfederacijos valstijose buvo pradėta statyti daugiau nei 50 šarvuotųjų laivų, tačiau tik 22 buvo užbaigti ir pradėti eksploatuoti¹²⁸. Taip pat Prancūzijoje buvo užbaigtas šarvuotasis laivas „CSS Stonewall“, kurį slaptai statyti leidimą suteikė pats Napoleonas III, kai su pastaruoju susitarė Konfederacijos valstijų įgaliotinis Prancūzijai Džonas Slidelis (*John Slidell*)¹²⁹, tačiau laivas Šiaurės Ameriką pasiekė tik pilietiniam karui pasibaigus¹³⁰.

Hamptono kelių mūšis sulaukė tarptautinių atsiliepimų. Britanijos žiniasklaida skelbė medinių laivų eros pabaigą, o Prancūzijoje buvo rašoma, kad JAV pilietinis karas bus atsimenamas dėl abiejų šarvuotųjų laivų tarpusavio kovos. Tiek Šiaurės, tiek Pietų karo laivyno karininkai suvokė, kad laivų karyba iš esmės pasikeitė. Fregatos ir linijiniai laivai, dar prieš mėnesį galėję per pusvalandį sunaikinti bet ką plūduriuojantį vandenyje, po Hamptono kelių mūšio prarado savo galią ir įgulų pasitikėjimą. Per dieną staiga „paseno“ ne tik laivai, bet ir kranto gynybinės baterijos, kurios tapo bejėgės prieš šarvuotus laivus¹³¹. Konfederacijos valstijų ir ypač Jungtinių Valstijų šarvuotieji laivai tapo vėlesnių geležinių ir plieninių laivų, kurie turėjo masyvesnius pabūklus ir besisukančius bokštus, pirmtakais. Pastarieji laivai

¹²⁶ R. Field, *Confederate Ironclad vs Union Ironclad. Hampton Roads 1862*, Oxford, 2008, p. 61.

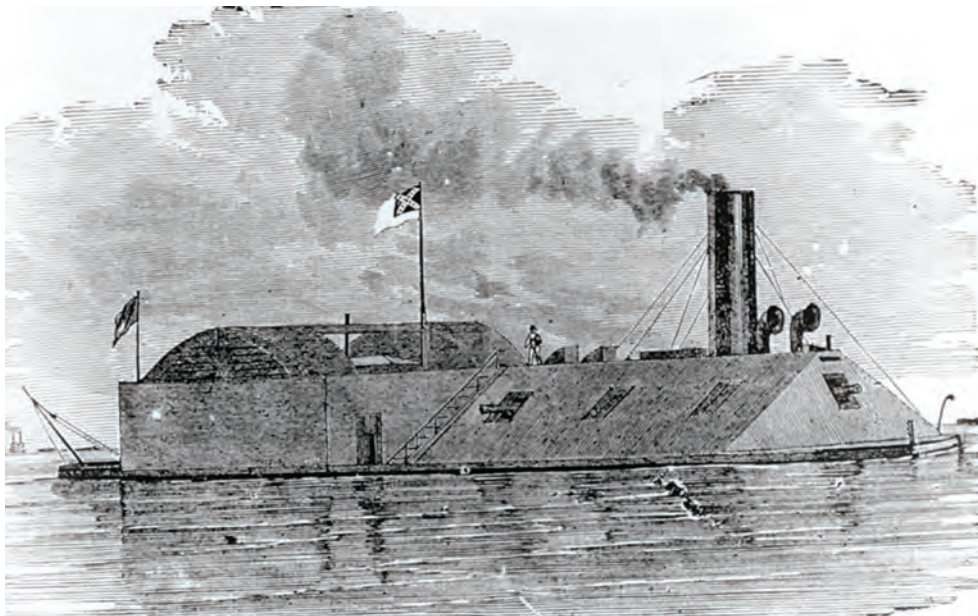
¹²⁷ A. Konstam, *The Confederate Ironclad 1861–1865*, Oxford, 2001, p. 7.

¹²⁸ *Ten pat*, p. 38.

¹²⁹ L. M. Case, W. F. Spencer, *The United States and France: Civil War Diplomacy*, Philadelphia, 1970, p. 429–433.

¹³⁰ A. Konstam, *The Confederate Ironclad 1861–1865*, Oxford, 2001, p. 42.

¹³¹ R. Field, *Confederate Ironclad vs Union Ironclad. Hampton Roads 1862*, Oxford, 2008, p. 61.

Konfederacijos valstijų šarvuotasis laivas „CSS Baltic“. Šarvuotasis laivas išsiskiria savo dviem laivagalyje esančiais mentračiais.

<https://www.history.navy.mil/content/history/nhnc/our-collections/photography/numerical-list-of-images/nhnc-series/nh-series/NH-58000/NH-58793.html> [žiūrėta: 2019 11 18]

ne tik iš esmės pakeitė karo laivyną, bet ir išskėlė Jungtines Valstijas į pasaulio lyderių gretas XX a.¹³²

Ne tokiais dideliais kiekiais kaip šarvuotieji laivai buvo gaminami povandeniniai laivai. Konfederacijos valstijų laivyno sekretorius Maloris, ieškodamas išradingesnių būdų kovoti su Šiaurės blokada, atsižvelgė į Pietų inžinierių ir ginkluotės ekspertų suprojektuotas minas (tuo metu vadintas statiškomis torpedomis), kurios netrukus buvo dislokuotos Konfederacijos upėse ir uostuose. Nepaisant to, buvo svarstoma, kaip minas būtų galima panaudoti ne tik ginantis, bet ir puolant. Po vandeniui paniręs laivas buvo vienas iš pasiūlytų sprendimų, kuris iš esmės pakeitė karo laivyną ir buvo modernių povandeninių laivų pradininkas. Iš pradžių buvo sukurtos mažos garu varomos pusiau panirusios valtys, kurios su pritaisyta stiebine mina nepastebimos priartėdavo prie priešo ir sunaikindavo kur kas didesnio dydžio karo laivą, tačiau dar išpūdingesni buvo povandeniniai laivai, kurie, kaip teigia istorikas A. Konstamas, buvo pirma mašina gebėjusi kovoti ne dviejose, o trijose dimensijose¹³³.

1861 m. Naujojo Orleano inžinierius Džeimsas Maklintokas (*James R. McClintock*), jo verslo partneris Baksteris Vatsonas (*Baxter Watson*) ir kapitonas Horacijus L. Hanlis (*Horace L. Hunley*) pradėjo dirbti prie savo pirmojo povandeninio laivo. 1862 m. vasarį povandeninis laivas buvo užbaigtas ir pavadintas „Pioneer“. Po pir-

¹³² *Ten pat*, p. 76.

¹³³ A. Konstam, *Confederate Submarines and Torpedo Vessels 1861–65*, Oxford, 2004, p. 4.

mųjų bandymų Naujojo Orleano dokuose „Pioneer“ buvo šiek tiek patobulintas ir laikomas tinkamu veikti. Balandžio mėnesį Jungtinėms Valstijoms užėmus Naująjį Orleaną, pietiečiai paskandino „Pioneer“ laivą ir pasitraukė į Mobilę, Alabamą. Netrukus buvo sukurtas „Pioneer II“. Skirtingai nei pirmu atveju, statydami antrą povandeninį laivą konstruktoriai dirbo tiesiogiai Konfederacijos valstijų valdžiai¹³⁴. Tiesioginės informacijos apie „Pioneer II“ laivo konstrukciją nėra išlikusios, tačiau, sprendžiant iš D. Maklintoko prisiminimų, atrodo, kad antrasis povandeninis laivas turėjo ilgesnį korpusą. Įspūdinga yra tai, kad be bandymų padaryti „Pioneer II“ varomą garo varikliu, D. Maklintokas taip pat 1862 m. gruodį eksperimentavo su elektromagnetiniu varikliu, kas, kaip teigia istorikas A. Konstamas, paaiškina, kodėl inžinieriai turėjo daug problemų kurdami laivo konstrukciją. Galiausiai buvo nuspręsta naudoti išorinę energiją, t. y. laivo propeleris buvo mechaniškai sukamas įgulos narių laivo viduje esančia rankena. Deja, tačiau kaip ir pirmasis laivas, „Pioneer II“ vasario mėn. nuskendo¹³⁵. Nepaisant tokios baigties, eksperimentai su elektromagnetiniu varikliu parodo, kokia buvo pažangi povandeninio laivo prototipo koncepcija¹³⁶.

Po nesėkmės su „Pioneer II“, visiems trims povandeninio laivo statytojams reikėjo finansinio užnugario, tad prie jų prisijungė inžinierius iš Teksaso Edgaras Singeris (*Edar Singer*), kuris specializavosi gaminti minas ir buvo atsakingas už laivo apginklavimą. Trečio laivo konstrukcija nuo pat pradžių išsiskyrė išvaizda. Laivas buvo ilgesnis ir aptakesnis už pirmus du, net ir pagal vėliau atsiradusių povandeninių laivų standartus atrodė gana modernus. Konstruktoriai pasimokė iš dvejus metus darytų klaidų pirmuosiuose savo projektuose ir atitinkamai patobulino naują laivą. Laivo korpusas buvo 9,14 m ilgio, 1,21 m pločio ir 1,52 m aukščio. Tiek priekinėje, tiek galinėje ankšto korpuso pusėje buvo balastai. Prie priekinio balasto buvo pritvirtintas gyvsidabrio gylio matuoklis. Aštuonių žmonių įgula į laivą patekdavo per du (priekyje ir gale) vandeniui nelaidžius paaukštintus liukus, kurie turėjo mažus stiklinius langus, leidžiančius (labai ribotai ir tik išnirus) matyti aplinką neatidarius liukų. Tarp abiejų liukų buvo uždaryta ertmė, per kurią esant paviršiuje buvo galima įleisti oro į laivo vidų. Septyni įgulos nariai suko rankeną, kuri varė laivo propelerį, o vienas buvo atsakingas už vairavimą. Laivo sistema buvo paprasta, bet tam laikotarpiui efektyvi ir laivas pavadinimu „H. L. Hunley“ atiteko Konfederacijai¹³⁷.

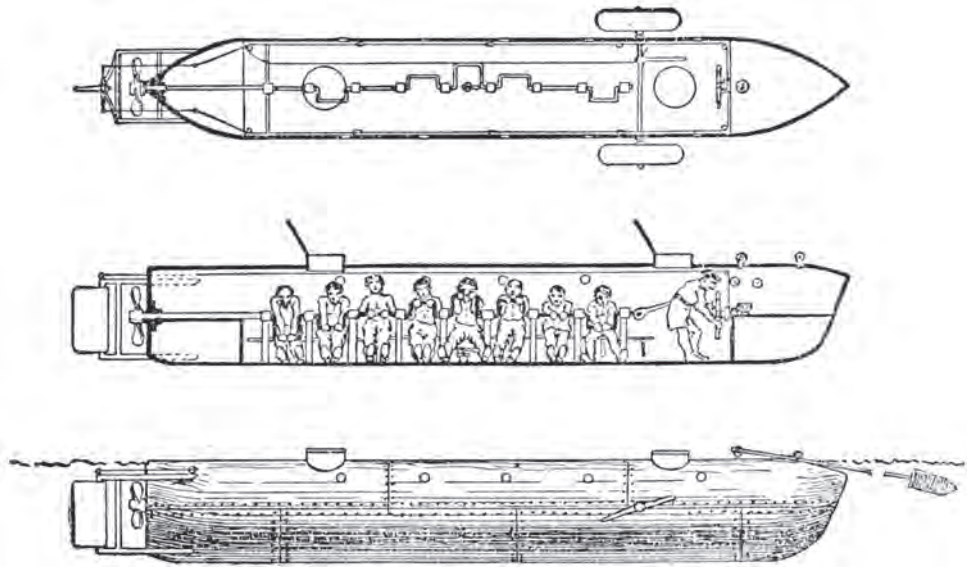
Iki 1864 m. bandomas „H. L. Hunley“ patyrė du incidentus. Pirmojo metu išgyveno 3 iš 8 įgulos narių, o antrojo – žuvo visi 8, tarp kurių buvo ir pats kapitonas Horacijus L. Hanlis. Desperatiška konfederatų padėtis Čarlstone privertė miestą gynusį generolą P. G. T. Boregardą (*Pierre Gustave Toutant-Beauregard*) leisti toliau

¹³⁴ *Ten pat*, p. 11–12.

¹³⁵ *Ten pat*, p. 13–14.

¹³⁶ Pirmasis sėkmingas elektra varomas povandeninis laivas „Peral“ buvo pradėtas eksploatuoti 1889 m. Ispanijos karo laivyno, tačiau 1890 m. buvo pašalintas iš tarnybos dėl pernelyg konservatyvaus vadybės požiūrio į naujovę.

¹³⁷ A. Konstam, *Confederate Submarines and Torpedo Vessels 1861–65*, Oxford, 2004, p. 15–16.

Konfederacijos valstijų povandeninio laivo „H. L. Hunley“ 1900–1901 m. iliustracija.

<https://archive.org/details/popularsciencemo58newy/page/158> [žiūrėta: 2019 11 18]

naudoti laivą (nepaisant įgulai keliamo pavojaus), kuris buvo ruošiamas pirmai ir paskutinei savo operacijai. 1864 m. vasario 17 d. naktį savanorių įgula, vadovaujama leitenanto Diksono, išplaukė kovoti su Čarlstono miestą supusia Jungtinių Valstijų flotile. Iš visų šiauriečių laivų leitenantas Diksonas pasirinko korvetę „USS Housatonic“ kaip pagrindinį savo taikinį¹³⁸. Detalios informacijos apie operaciją nėra, tačiau yra žinoma, kad apie 21 val. „Housatonic“ įgula, pastebėjusi artėjantį siluetą vandenyje, atvėrė ugnį, bet povandeninis laivas paniro dešinėje korpuso pusėje ir po minutės pradėjo atsitraukti. „H. L. Hunley“ atsitraukęs ~15 m detonavo prie šiauriečių laivo korpuso prikabinatą stiebinę miną ir sėkmingai sunaikino Jungtinių Valstijų laivą¹³⁹. Tiek pietiečiai, tiek šiauriečiai matė mėlyną šviesą vandenyje, sutartą „H. L. Hunley“ įgulos signalą, kuris reiškė operacijos sėkmę. Konfederatų laivui buvo atsakyta iš kranto tuo pačiu, tačiau povandeninis laivas paslaptinai pradingo¹⁴⁰ ir jo įgula į krantą grįžo tik po 130 m., kai nuskendęs pietiečių laivas buvo rastas vandenyno dugne.

„Pioneer“, „Pioneer II“ ir „H. L. Hunley“ nebuvo pirmieji ir vieninteliai konflikto metu statyti povandeniniai laivai, tačiau Horacijaus Hanlio vardu pavadintas laivas buvo pirmasis (ir vienintelis konflikte) sėkmingai sunaikinęs priešo laivą povandeninis laivas pasaulio karybos istorijoje. Po pilietinio karo Jungtinės Valstijos nesėkmingai išbandė povandeninį laivą „USS Intelligent Whale“, dėl kurio patirtų

¹³⁸ *Ten pat*, p. 18.

¹³⁹ *Ten pat*, p. 37–38.

¹⁴⁰ *Ten pat*, p. 40.

incidentų Jungtinių Valstijų laivynas nenaudojo povandeninių laivų dar tris dešimtmečius¹⁴¹. Nepaisant to, laivų dizaino ir konstrukcijos istorija liudija, kad jau tada inžinieriai sprendė oro tiekimo, varomosios jėgos, navigacijos ir ginklų valdymo sistemos problemas, kurios, keičiantis laivų dizainui, yra sprendžiamos ir šiandien, kai povandeniniai laivai yra integrali karo laivyno doktrinos dalis.

Apibendrinimas

Šaunamųjų ginklų ir amunicijos tobulėjimas įnešė naujovių ir pakeitė nusistovėjusį kautynių pobūdį. Patobulėję ir visuotinai naudoti graižtviniai šautuvai panaikino nusistovėjusias tradiciškas europietiškas linijines rikiuotes, kurių esmę sudarė koncentruota šaunamųjų (dažniausiai netaiklių lygiavamzdžių muškietų) ginklų ugnis. Padidėjęs šautuvų taiklumas ne tik parodė, kad norint laimėti kovą nepakanka didelės koncentruotos šaunamųjų ginklų ugnies, bet ir koks pražūtingas yra artimas visuotinis puolimas. Puolimas naudojant mažesnius karinius vienetus, kurie prieš link judėdavo nuo priedangos iki priedangos, tapo visiškai normalia praktika mūšio lauke.

Naują rolę įgavę geležinkeliai buvo gyvybiškai svarbūs abiem kariaujančioms pusėms. Geležinkeliais buvo gabenami ne tik dideli kiekiai atsargų, bet ir tūkstančiai karių, kurie buvo reikalingi karinėms operacijoms vykdyti. Tapo akivaizdu, kad tol, kol geležinkeliais riedėjo atsargos ir buvo transportuojami kariai, tiek Jungtinių Valstijų, tiek Konfederacijos valstijų kariuomenių armijos galėjo veikti nuolatos. Geležinkeliai taip pat buvo naudojami ne tik kariams gabenti į frontą, bet ir sužeistiesiems pervežti. Intensyvėjant konfliktui, mobiliųjų ligoninių sistema tapo būtinybe abiem pusėms. Viena iš geležinkeliuose naudotų naujovių buvo mobiliosios baterijos, sukonstruotos ant vagono platformos pritvirtinus minosvaidį, haubicą, artilerijos ar laivyno artilerijos pabūklą. Sunkesnius ginklus turintys vagonai buvo apkaustyti geležiniais šarvais, o lengvesnės baterijos paliktos neapsaugotos ir dažnai buvo naudojamos kaip gynybos priemonė, sauganti patį traukinį, tam tikrą objektą ar įgulą. Su Pietų geležinkelių naikinimu, krito ir civilių moralė, ir karių gebėjimas efektyviai kariauti, ypač tada, kai nebuvo galimybių transportuoti reikalingų atsargų.

Efektyvus šarvuotųjų laivų naudojimas pradėjo modernių laivų era, iš esmės keičiant laivų konstrukciją. Šarvuotieji laivai turėjo žemą siluetą, todėl į laivą pataikyti buvo sunkiau, besisukantį ginkluotą bokštą, kuris teoriškai leido šaudyti bet kuria kryptimi nesukant paties laivo, ir buvo iš dalies arba visiškai kaustyti geležiniais šarvais, dėl kurių atsilaikydavo ne tik prieš kitus šarvuotuosius laivus, bet ir prieš kranto gynybines baterijas. Povandeniniai laivai galėjo būti naudojami ribotai, tačiau Konfederacijos valstijų pastangos parodė, kad tokio tipo laivas gali būti sėkmingai panaudotas vykdant kovinius veiksmus.

¹⁴¹ *Ten pat*, p. 41.

Dauguma inovacijų, sukurtų abiejų kariaujančių pusių, daugiausia buvo skatinamos siekio įgyti pranašumą prieš savo priešą ir tokiu būdu efektyviai išsilaikyti kovoje. Tai ypatingai buvo būdinga Konfederacijos valstijų pusei, kuriai, tiek pagal turimus išteklius, tiek pagal pramonę neišgalint prilygti Jungtinėms Valstijoms, vienintelis būdas įveikti priešą buvo technologiškai pranašesnės ginkluotės ir kovos būdų išvystymas. Dėl sukurtų naujovių atsiradęs kontrastas parodo, kaip minimas konfliktas karybos raidos istorijoje išsiskiria iš ankstesnių konfliktų pakitusiomis koncepcijomis, kovos metodais ir technologija, iš esmės savo pradžioje būdamas paskutiniu napoleonišku konfliktu, o pabaigoje – pirmu moderniuoju.

Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugomi ginklai liudija ne tik šį karinio konflikto periodą, bet ir atskleidžia muziejaus ginklų rinkinio įvairovę bei suteikia galimybes pažvelgti į pasaulinio lygio įvykiuose naudotus artefaktus.

Lietuvių santykiai su vokiečiais ginklavimosi klausimu nepriklausomybės kovų metu

POVILAS BARŠTAITIS

Įvadas

Po Pirmojo pasaulinio karo besikeičianti Europos geopolitinė padėtis reiškėsi ir naujų valstybių susikūrimu. Buvusios carinės Rusijos imperijos griūtis leido susikurti naujoms respublikoms, tarp kurių buvo ir Lietuva. Siekiant įtvirtinti paskelbtą nepriklausomybę, ypač buvo svarbu kuo greičiau sukurti savo ginkluotąsias pajėgas. Augant priešiško kariuomenių įsiveržimo grėsmei, šį darbą teko atlikti sunkiomis ir nepalankiomis sąlygomis. Lietuva, atsidūrusi tarp galingųjų kaimynių, nepaisydama daugelio esminių valstybinio gyvenimo sferų skurdžios padėties, privalėjo nedelsdama reaguoti į kylančius iššūkius. Aiškus uždavinys, ginkluotu pasipriešinimu išsaugoti valstybingumą, reikalavo greitai spręsti iškilusius sunkumus. Viena opiausių ir svarbiausių dilemų buvo ne tik kariauti pasiryžusių vyrų mobilizacija, bet ir jų apginklavimas bei karinis rengimas.

Vienas svarbiausių ginklų įsigijimo būdų buvo Lietuvoje likusios okupacinės vokiečių valdžios pagalba. Be tiesioginės paramos mūsų laukuose, vokiečiai teikė Lietuvai paskolas, iš savo sandėlių išdavė ginklų, sudarė prekybines sutartis. Ginklai buvo įsigijami ir neoficialiai iš demoralizuotų vokiečių karių, kurie juos parduodavo ar iškeisdavo dažniausiai į maisto produktus, todėl svarbu suprasti santykių su vokiečiais dviprasmiškumą. Būtent žvilgsnis į santykius su vokiečiais ginklavimosi klausimu sunkiomis valstybei aplinkybėmis yra esminė šio straipsnio ašis. Jame nagrinėjama Lietuvos valdžios pozicija, vokiečių parama ginklais, gilinamasi į santykius su tuo metu krašte likusiais vokiečių kariais, žvelgiama, kaip atrodė dažnai istoriografijoje minimas, tačiau plačiau neaptartas ginklų mainymas į maisto produktus ir siekiama patvirtinti taip pat dažnai minimą, bet neaptariamą vokiečių karių demoralizaciją. Siekiant suprasti, kaip Lietuvos ginklavimo galimybes ir jas sunkinančias aplinkybes matė to meto liudininkai, darbe daugiausiai remtasi pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės spaudoje pateiktais karių atsiminimais. Pastaruosius papildant temai aktualia literatūra, archyviniais šaltiniais ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus eksponatų skaitmeniniais vaizdais, iliustruojančiais aptariamą temą aspektus. Tyrimas daugiausia koncentruotas į gausiausių besikuriančios Lietuvos kariuomenės dalį – pėstininkus. Būtent santykių su vokiečiais formos ir to meto aplinkybės, lemiančios ginklavimosi galimybes, yra svarbiausias objektas šiame straipsnyje, per daug neanalizuojant pačios ginkluotės.

Vokiečių įtaka besikuriant pirmiesiems Lietuvos kariniams daliniams

Atgimstančios lietuvių tautos ir stiprėjančio tautinio politinio sąmoningumo kryptis pasikeitė Pirmojo pasaulinio karo metais, kai daugiau nei šimtą metų kraštą valdžiusius Rusijos imperijos vietininkus pakeitė vokiečių kariuomenė. Savo valstybingumo atkūrimą imta sieti su galingosios kaimynės iš vakarų, Vokietijos, pagalbos perspektyva. Po karo sugriuvus imperijoms, nemažai valstybių, tarp kurių buvo ir Lietuva, skelbėsi kuriančios laisvas, nepriklausomas, demokratines respublikas. Nors Vokietijos kariuomenė dar kurį laiką liko atkurto Lietuvos teritorijoje, 1918 m. spalio 5 d. vokiečių valdžia paskelbė, kad jos okupuotos tautos turi teisę kurti savo valstybes ir sudaryti vyriausybes. Tokiu būdu Lietuvos aukščiausiai valdžiai atsirado palankios sąlygos veikti savarankiškai ir spręsti savo gynybos klausimus. Sąlygos Lietuvos kariuomenės kūrimui tapo palankesnės, kai Sąjungininkų pajėgos Pirmajame pasauliniame kare galutinai sumušė Centrinų valstybių sąjungą. Todėl vokiečių režimas Lietuvoje negalėjo būti labai griežtas. Tuo pasinaudojusi Lietuvos Valstybės Taryba 1918 m. spalį įsteigė Apsaugos komisiją. Tiesa, šis darbas buvo atliktas dar vis slaptai nuo vokiečių. Šios komisijos pirmininkas tuo metu buvo Stasys Šilingas, o į ją dar įėjo Saliamonas Banaitis, dr. Jurgis Alekna, plk. Jurgis Kubilius. Komisijos pagrindiniai darbai buvo kurti kariuomenės organizavimo planus ir kviesti lietuvių karininkus į Vilnių.¹ Lapkričio 2 d. Valstybės Tarybos Prezidiumas priėmė Laikinąją Lietuvos Konstituciją, kuria remdamasis prof. Augustinui Voldemarui pavedė sudaryti Laikinąją Vyriausybę, ji buvo patvirtinta lapkričio 11 d. A. Voldemaras, be vadovavimo pirmajam Ministrų kabinetui, tapo ir apsaugos ministru, o Apsaugos komisija buvo pertvarkyta į Apsaugos ministerijos štabą. Besikuriant pirmosioms krašto apsaugos institucijoms, Lietuvoje likusi Vokietijos kariuomenė pradėjo trauktis spaudžiama bolševikų. Tiesiogiai išaugusi pastarųjų grėsmė vertė dar labiau paspartinti kariuomenės kūrimo darbą. Šiuos užmojus iš dalies stabdė A. Voldemaro pasitikėjimas Vakarų Europos valstybėmis ir jų galima karine parama, kadangi ministras pirmininkas tikėjo, kad tokiai mažai valstybei kaip Lietuva užtenka sukurti milicijos pajėgas, prižiūriėsančias tvarką šalies viduje, o išorės grėsmės nedidelei ir neutralios pozicijos besilaikančiai valstybei nėra. Visgi lapkričio 21 d. Apsaugos ministerijos sukviestame pasitarime nuspręsta, kad reikia kuo greičiau organizuoti reguliariąją Lietuvos kariuomenę, o lapkričio 23 d. A. Voldemaras pasirašė Apsaugos ministerijai įsakymą Nr. 1, kuriuo buvo įkurta Apsaugos taryba ir įsakyta pradėti formuoti pirmąjį Lietuvos kariuomenės pulką.² Naujai įkurtą instituciją sudarė: pulkininkas Suleimanas Chaleckis, papulkininkis Stasys Nastopka ir papulkininkis gydytojas Vladas Nagevičius. Jau minėtas pulkininkas J. Kubilius buvo paskirtas Apsaugos ministerijos štabo viršininku, o pulkininkas

¹ G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenė 1918–1998*, Vilnius, 1998, p. 5.

² *Ten pat*, p. 5–6.

Kauno karo komendantūros kariai išlydi iš Lietuvos išvykstančius vokiečių karius.
Kaunas, 1919 m. liepos 11 d.

VDKM negatyvų rinkinys, N-412

Jonas Galvydis-Bykauskas – pirmojo pulko, steigiamo Alytuje, vadu. Šio įstatymo priėmimo data – lapkričio 23 d. yra laikoma Lietuvos Respublikos kariuomenės kūrimo oficialia pradžia. Išleidus pradžią davusį įsakymą, tęsėsi tolimesnis sunkus kariuomenės kūrimo ir organizavimo darbas, apėmęs įvairias sritis, iš kurių svarbiausias šiame tyrime yra kariuomenės ginklavimas bendradarbiaujant su vokiečiais. Minėtosios Apsaugos tarybos buvęs narys gen. lttn. S. Nastopka savo prisiminimuose rašo: „Apie lapkričio 4–5 d. buvau paskirtas Artilerijos skyriaus viršininku. Visas darbas buvo nukreiptas ginklų išgavimui iš vokiečių ir buvo išgauta 300 surūdijusių šautuvų.“³ Ši citata pabrėžia, kad išgauti iš vokiečių ginklų buvo ne antraeilės svarbos klausimas, o šiam tikslui buvo skirtas visas darbas.

Iki pirmųjų organizuotų ginklavimo darbų, o ir jiems prasidėjus, nemažai ginklų pavyko gauti iš demoralizuotų vokiečių kareivių, kurie besitraukdami iš krašto juos pardavinėjo ar mainė į produktus. Vokiečių valdžia žadėdavo ginklų, bet kelių šautuvų reikėdavo laukti savaitėmis, todėl paprasčiau buvo ginklus supirkti patiems.⁴ Be supirkimo ar mainų su atsitraukiančiais vokiečių kariais, kartu su įvairiais maisto produktais ar kitomis reikalingomis medžiagomis, užsilikę ginklai buvo renkami iš kaimų gyventojų. Tiesa, tą patį jau kelerius metus darė ir vokiečiai, todėl daug karui reikalingos medžiagos rasti savo krašte nebuvo galima tikėtis.

³ S. Nastopka, Dėl mūsų kariuomenės įsikūrimo pradžios, *Mūsų žinynas*, 1923, Nr. 15, p. 461.

⁴ J. Čaplikas, Pirmi Lietuvos kariuomenės kūrimo žingsniai, *Mūsų žinynas*, 1921, Nr. 2, p. 78–86.

1925 m. pradėtame leisti „Karo archyvo“ jau pirmame tome buvo išspausdintas ginklavimą ir jo sunkumus bei aplinkybes atskleidžiantis straipsnis, skirtas apžvelgti Pirmojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko apginklavimą.⁵ Nors ginklavimo darbas, kaip ir kariuomenės kūrimas, vyko chaotiškai, tam tikrų pareigų, kurios kontroliuotų taip reikalingą procesą, reikėjo. Aptariamojo pulko ginklavimo reikalus tvarkyti buvo pavesta karininkui Pranui Gladučiui. Apibrėžti šių pareigų formą ir veiklos pobūdį gana sunku, kadangi tiriamu laikotarpiu svarbiausias tikslas buvo susikūrusio karinio dalinio apginklavimas, o kaip ir kokiais būdais tai pasiekti, nebuvo taip svarbu. Todėl gana dažnai šias pareigas einantiems asmenims teko apeiti taisykles, veikti spontaniškai, pamirštant tam tikrus formalumus.

Didesnius ginklų kiekius buvo numatyta gauti iš vokiečių sandėlių, kur keliauta su raštiškais patvirtinimais, tikintis sklandžiai atlikti numatytus uždavinius. Būtent susidūrimuose su vokiečiais išryškėjo gebėjimas veikti nenumatytais aplinkybėmis, kadangi rašytiniai dokumentai ne visada garantuodavo priešiška nusiteikusių svetimų karių palankumą. Atvykus į prie Vilniaus geležinkelio stoties įsikūrusius ginklų sandėlius atsiimti Vilniaus milicijai žadėtus 300 vokiškų šautuvų, kurie turėjo pereiti 1-ojo pėstininkų pulko žinion, P. Gladutis su dar 12 kareivių ir dviem vežėjais buvo vaikomi, nukreipus į juos durtuvus, po įvairias kariškas įstaigas, kol, galiausiai, pasibaigė dienos metas, kada galima išduoti ginklus. Šiuo atveju negelbėjo ir P. Gladučio turėtas raštas su vokiečių „Munition Gerät-Depot“ (liet. Amunicijos įrenginių sandėlis) viršininko rezoliucija „Herausgeben“.⁶ Pasimokę lietuviai kitą dieną palydovu pasiėmė vieną vokiečių „Munition Gerät-Depot“ kareivį, su kurio pagalba pavyko įsigyti tiek žadėtus šautuvus, tiek 43 durtuvus, tačiau nerado žadėtų revolverių ir šovinių.⁷

Lietuvos kariuomenės pėstininkai su ginkluote ir ekipuote. Kariai ginkluoti vokiškais šautuvais „Mauser 98“ su durtuvais, dėvi vokiškus šalmus M16, ar jų modifikacijas, vilki amerikietiškomis milinėmis, prie anglišių diržų prikabinotos dvi vokiškos 1917 m. modelio rankinės puolamosios granatos. XX a. 3 deš.

VDKM fotografijų rinkinys, Fa-19981/26

⁵ P. Biržys, Ginklai (I pėst. D. L. K. Gedimino pulko istorijai medžiaga), *Karo archyvas*, t. 1, Kaunas, 1925, p. 134–140.

⁶ Butkevičius, Atsiminimai iš 1-ojo pėstininkų pulko ūkio organizavimo pradžios, *Karys*, 1928, Nr. 35–36, p. 24.

⁷ P. Biržys, *Karo archyvas...*, p. 134–139.

Karabinas „Mauser“, modelis 98AZ, kalibras – 7,92 mm, Nr. 3013, Erfurtas, Vokietija.
Ginklo išorinėje pusėje prie buožės yra pritvirtinta žalvarinė lentelė su išgraviruotu įrašu.
VDKM ginklų rinkinys, G-133

Sunkiai gavus žadėtus ginklus, vargai su vokiečiais tuo nesibaigdavo, kadangi atsiimtą turtą dar reikėdavo ir pargabenti. Vokiečiams sulaičius ginklus gabenančius vežimus, rašytiniai įrodymai vėlgi ne visada apsaugodavo nuo nenumatytų sunkumų. Toks atvejis aprašomas aptariamame „Karo archyvo“ straipsnyje, kur minima, kad nuo sugrįžimo atgal į tuos pačius ginklų sandėlius apsaugojo lietuvių karių sumanumas ir greita reakcija, padėję pasitaikius progai su ginklais pasprukti. Pirmieji ginklų išdavimai vyko pačioje 1918 m. pabaigoje, todėl pagal užsakymą gavus 18 tūkstančių šovinių ir šautuvų tepalo, juos buvo bandoma persinešti per užšalusią Nerį. Ant ledo lietuviai buvo sulaikyti ir vėl pargabenti į ginklų sandėlius. Tą pačią dieną gana vėlai atvykęs spręsti susidariusios situacijos P. Gladutis rado tik vieną gana stipriai apgirtusį vokiečių sekretorių ir pasinaudodamas jo neadekvačia būseną, susigrąžino areštuotus kareivius su gabentais ginklais. Dar kartą pasimokius iš padarytų klaidų, pargabenimui pasitelkta vežėjų pagalba.⁸ Nors vokiečiai išduodami ginklus patys ir trukdė šį procesą, lietuviai taip pat neliko skolingi ir atsakė ne pačiais sąžiningiausiais veiksmais. Tikriausiai, viena ryškiausių, tiesa, žinant to meto aplinkybes, ir visiškai suprantamų tokių situacijų buvo įsigyjamų ginklų skaičiavimas ir apskaita. Bekraunant ginklus į vežimus, nesivaržoma buvo paimti ginklų daugiau, nei numatyta. Nors papildomai paimta ir nedaug ginklų, besikuriančiai kariuomenei kiekvienas ginklas buvo ypač svarbus. Aptariamą straipsnio autorius, rašydamas apie papildomai prisirašytus ir paimtus 13 šautuvų, šią veiklą apibūdina pateisinamai: „Sakysime tai ne vagystė, o tik savanorių gudrumas ir drąsumas.“⁹ Naudotas suktybes 2-ojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko kūrimosi pradžioje prisimena ir pulko vadas karininkas Vincas Grigaliūnas-Glovackis: „Teko griebtis visokių gudrybių ir suktybių, pvz. karininkai, kadangi buvo be uniformos, tai išgaudavo nuo vokiečių

⁸ *Ten pat*, p. 135.

⁹ *Ten pat*.

Pėstininkų šautuvas „Mauser“, 1871 m. modelis, kalibras – 11 mm, Nr. 1194, Vokietija, Špandau, 1880 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-142

parėdymų, kad jiems, kaip milicijos vadams, išduotų ginklų neva milicijai apginkluoti. Tuo būdu man pavyko kelis šimtus sulaikyti pulke, išgavus leidimą milicijai užlaikyti. Taip buvo padaryta su Širvintų milicija ir Kretingos.¹⁰

Vėliau ginklų perėmimas vyko sklandžiau. 1918 m. gruodžio 20 d. Kaune buvo gauta 200 rusiškų šautuvų ir 40 tūkstančių šovinių jiems. Pastarieji ginklai vokiečių buvo atimti mūšiuose iš bolševikų ir tuo metu nereikalingi juos atėmusiems kariams, todėl gana lengvai atiduoti lietuviams. 1919 m. vasario 12 d. į Kauną iš Alytaus atgabenta trečioji ginklų partija, kurioje buvo 400 vokiškų šautuvų ir daug šovinių, kuriais buvo numatyta pakeisti rusiškos sistemos šautuvus. Be abejo, šių ginklų neužteko, kad šautuvai būtų pakeisti visiems kariams, o ir prasidėjusios kovos su bolševikais sunkino šį procesą. Dalis vokiškų šautuvų, kuriais nespėta pakeisti rusiškų, liko bolševikų užimtame Alytuje.¹¹ Atsitraukdami lietuviai netgi svarstė uždegti sandėlius, kad juose likę apie 300 šautuvų neatitektų priešininkams. Visgi įvertinus būsimus nuostolius, kad būtų prarasti ne tik ginklai, bet ir kareivinės, nuspręsta: „ką duos rusams kokie 300 surūdijusių šautuvų?“¹² Tiesa, gana greitai šį miestą susigrąžinus, nemažai paliktų šautuvų buvo atrasta.¹³ Tai aiškintina tuo, kad bolševikai, paprasčiausiai, neturėjo vokiškų šovinių, reikalingų pastariesiems šautuvams, todėl lietuviams įgytų ginklų nuostolis nebuvo toks skaudus.

Ginklai buvo ir superkami. Vilniuje sėkmingiausiai su vokiečiais prekiaavo karininkas V. Grigaliūnas-Glovackis su žmona bei karo valdininku, paskirtu kvartirmeisteriu¹⁴, Simu Užga, kadangi patys buvo vilniečiai ir puikiai žinojo vietas, kuriose galima buvo įsigyti ginklų iš vokiečių. V. Grigaliūnas-Glovackis S. Užgą vėliau pavadino bene pirmuoju Lietuvos kariuomenės karo valdininku, o jo kariuomenės aprūpinimo darbą įvertino pagiriamaisiais žodžiais: „Kaip jam pavykdavo pripirkti reikalingiausių daiktų ir tai beveik be pinigų, – tai yra jo paslaptis, tačiau jis dirbo taip pat nepaisydamas darbo valandų ir nesigailėjo triūso bei kojų išlakstyti visą miestą,

¹⁰ V. Grigaliūnas-Glovackis, Mano atsiminimai, *Mūsų žinynas*, 1923, Nr. 15, p. 439.

¹¹ P. Biržys, *Karo archyvas...*, p. 135.

¹² Butkevičius, Atsiminimai iš 1-mo pėstininkų pulko ūkio organizavimo pradžios, *Karys...*, p. 29.

¹³ P. Biržys, *Karo archyvas...*, p. 134–139.

¹⁴ Kvartirmeisteris – asmuo, tvarkantis kariuomenės išskirstymą po butus.

Šautuvas „Mauser 88“, kalibras – 7,92 mm, Nr. 7935, Erfurtas, Vokietija, 1889 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-3

kad surastų nors centu pigiau ir geresnėmis sąlygomis ką nors pirkti.¹⁵ Ginklus įsigydavo už tokius maisto produktus kaip sūris, sviestas, lašiniai, kiaušiniai ir kt. arba pirko.¹⁶ Minėtame, 1-ojo pėstininkų pulko ginklavinimą apžvelgiančiame, straipsnyje įvardijamos ir vyravusios vokiečių parduodamų ginklų kainos: „Vokiečiai parduodavo šautuvą už 25–50 auksinų.¹⁷ Gerą apynaujį revolverį už 300–500 auksinų. Šautuvo šoviniai po 5–25 skatikus, revolveriams 25–50 skt.“¹⁸ Dim. plk. lt. dr. Gintautas Surgailis aprašydamas 2-ojo pėstininkų pulko ginklavimo atvejus, vėlgi išskiria ir nelegalų ginklų pirkimą iš vokiečių kareivių. Šią veiklą jis iliustruoja, naudodamas karininko Prano Mačiulio atsiminimus, kuriuose taip pat išskiriama ginklų kaina. Įdomu tai, kad prie vyravusios neoficialiai perkamų ginklų kainos valiuta pridemas ir maisto produktų kiekis: „Kaina už šautuvą su 100 šovinių buvo nustatyta 25 ostrubliai¹⁹ ir vienas arba du kilogramai lašinių.“²⁰ Kaune besikuriančiame 2-ajame pėstininkų pulke didelius nuopelnus pirkdamas ginklus iš vokiečių užsitarnavo, vėlgi, kvartirmeisteriu paskirtas Hermanas Aronsonas. Pastarojo vardas ir pavardė aiškiai nurodo, kodėl sekėsi sėkmingai rasti bendrą kalbą su vokiečių kareiviais. V. Grigaliūnas-Glovackis savo atsiminimuose rašo: „Aronsonas su p. Frenkeliu organizavo slaptus sandėlius perkamiems nuo vokiečių daiktams. Jie taip pat suorganizavo tąją supirkimą. Tik jų dėka pulkas iš karto pradėjo stiprėti medžiagiškai perkant ginklus, daiktus ir t. t. už pusdykę. Aronsonas savo veiklumu ir ryšiais užmezgė ryšius su vokiečių žvalgyba, supažindino mane su Soldatenrato (Kareivių tarybos) pirmininku Kaune ir su žvalgybininku Veingartu. Todėl pulko slaptieji sandėliai pirktiems nuo vokiečių daiktams buvo sulyginant nedideliame pavojuje atėmimo ir konfiskacijos atžvilgiu.“²¹ Vokiečių kariai oficialiai negalėjo pardavinėti ar mainyti

¹⁵ V. Grigaliūnas-Glovackis, 1-ojo pėstininkų D. L. K. Gedimino pulko pirmosios dienos, *Karys*, 1928, Nr. 35–36, p. 4.

¹⁶ P. Biržys, *Karo archyvas...*, p. 136–139.

¹⁷ Auksinas – pereinamasis Lietuvos Respublikos laikinasis popierinis pinigas, kursavęs 1919–1922 m.

¹⁸ P. Biržys, *Karo archyvas...*, p. 139.

¹⁹ Ostrublis – Vokietijos piniginis vienetas Pirmojo pasaulinio karo metais okupuotai teritorijai Rytuose.

²⁰ P. Mačiulis, Pirmaisiais 2 pėst. pulko metais, *Karys*, 1962, Nr. 2, p. 36.

²¹ V. Grigaliūnas-Glovackis, Mano atsiminimai, *Mūsų žinynas...*, p. 437.

Šautuvas „Mauser 98“, 1898 m. II modifikacija, kalibras – 7,92 mm, Nr. 6390, Špandau, Vokietija, 1916 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-27

savo ginklų, todėl šis procesas turėjo vykti slapta. Tuose pačiuose prisiminimuose V. Grigaliūnas-Glovackis pažymi: „Ginklų galima buvo pirkti tik slapta, nes prie kareivinių ir prie buto reikėjo statyti slaptą savo sargybą, daugiausia iš karininkų, idant mūsų „transporto“ (2–4 šautuvų) nesučiuptų vokiečiai ir neatimtų.“²² Vokiečių karinei vadovybei susekus ginklų pardavimo ar išmainymo atvejį, įgytas turtas galėjo būti sugrąžintas atgal į ginklus perdavusios kariuomenės rankas. Todėl minėtojo H. Aronsono tarpininkavimas saugant nuo galimų atėmimo ir konfiskavimo atvejų, be neginčijamos pagalbos „pačiame ginklų ir kitos reikalingos medžiagos pirkime“, turi tokią svarbą lietuvių karininko atsiminimuose. Taip pat vengiant galimų ginklų konfiskavimų, kadangi ginklus laikyti ir nešioti buvo draudžiama, kariai privalėjo turėti vokiečių karinės vadovybės liudijimą su antspaudu bei pulko vado arba štabo viršininko parašu, patvirtinančiu teisę nešiotis ginklą. 2-ajame pėstininkų pulke buvo privaloma ir dėvėti pilką kepurę su kokarda (Vyčiu) ir geltoną žalią raudoną raištį su pulko antspaudu ant rankovės,²³ kas taip pat patvirtino teisę nešiotis ginklą. Panaši tvarka buvo visuose pulkuose, o reikalaujami dokumentai ir atributai, patvirtinantys teisę nešiotis ginklą, skyrėsi nežymiai.

Sprendžiant pirmųjų savanorių apginklavimo ir apgyvendinimo klausimus, kartais buvo atsiduriama labai įtemptose situacijose. Savo atsiminimuose pulkininkas J. Kubilius mini vokiečių pareigūną Zemerlę (*Zemmerle*), kuriam teko spręsti pirmųjų lietuvių savanorių apgyvendinimo ir apginklavimo klausimus. Nesulaukiant jokios žadėtos vokiečių paramos, J. Kubilius prisimena, kaip kartu su gydytoju V. Nagevičiumi 1918 m. lapkričio antroje pusėje, Vilniuje susirinkus pirmiesiems savanoriams, įsiveržė pas vokiečių pareigūną, tuo metu dalyvavusį kareivių tarybų atstovų suvažiavime, ir itin griežtai pareikalavo taip reikalingos pagalbos: „Tenai Nagevičius pasakė p. Zimmerlei, kad pas mus atvyko 300 savanorių; jeigu mes šiandien nuo vokiečių valdžios negausime ginklų, amunicijos, produktų ir kareivinių, tai mes už p. Zimmerlės ir kitų vokiečių gyvybę neatsakome.“²⁴ Pažymima, kad tą pačią

²² *Ten pat*, p. 429–430.

²³ G. Surgailis, Pulko formavimas, *Antrasis Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*, Vilnius, 2014, p. 18.

²⁴ J. Kubilius, Atsiminimai iš pirmųjų kariuomenės kūrimosi dienų, *Mūsų žinynas*, 1923, Nr. 15, p. 421.

dieną vokiečiai davė kelis šimtus šautuvų, kareivines ir trims dienoms produktų. Šis atvejis parodo, jog, besirenkant pirmiesiems savanoriams ir net neturint, kur jų apgyvendinti, teko pasitelkti drastiškus ir baugius grasinimus, kas iš tiesų ir davė pirmuosius lauktus rezultatus.

Būdai gauti ginklų iš vokiečių ir santykiai su jų kariais

Pirmajame skyriuje rašyta apie pirmuosius gautus ginklus iš demoralizuotų vokiečių kareivių, kurie savo turimą ginkluotę dažnai parduodavo arba išmainydavo į įvairius, daugiausiai maisto, produktus. Maisto produktų keitimo į ginklus faktas vėliau tapo net eilėraščių motyvu: „Pas juos kelnių, ginklų, batų. / Už kiaušinių, markę, sūrį, / vokietis tau visko turi... / Na, jei žiūri... prašom, prašom – / mes kulkosvaidį ir nešam, / balną, kardą ar bėrioką. / Žodžiu, – mainas apsimoka.“²⁵ Žinodami ginklų trūkumo problemą kuriamoje lietuvių kariuomenėje, savo ginklo neturėję savanoriai ieškodavo kelių, kur nusipirkti šautuvą iš vokiečių.²⁶ Šiame skyriuje plačiau aptariami didesnio ar mažesnio masto ginklavimosi su vokiečių pagalba būdai ir lietuvių santykiai su krašte likusiais vokiečių kariais.

Lietuviams ginkluojantis vokiečių vaidmuo buvo nevienareikšmis, nes krašte likę vokiečių kariai ir karinė vadovybė sudarė ir nemažai kliūčių. Šią situaciją apibūdina pirmaisiais ginklais besirūpinęs P. Gladutis: „Juk vokiečiai viena ranka duoda, o kita vėl atima.“²⁷ Paryžiaus taikos konferencijoje lietuvių sudarytame memorandume apie santykius tarp Lietuvos ir Vokietijos rašoma: „Iš vienos pusės tarytum vokiečiai būtų pasiryžę lojaliai elgtis su jų pačių pripažinta nepriklausoma Lietuvos Valstybe, nes suteikė Lietuvai paskolę, pasižadėjo duoti ginklų Lietuvos kariuomenei, bet iš antros pusės nestinga žingsnių iš vokiečių pusės, kurie visa ką kitą rodo tik ne prielankumą ir lojalumą.“²⁸ Pačiai delegacijai Lietuvos vyriausybės pateiktoje instrukcijoje apie santykius su vokiečiais pabrėžiama, kad santykiai su jais ypač pablogėjo, kai į Lietuvą atvyko Amerikos, Anglijos ir Prancūzijos karinės misijos, o vokiečių kariai nušovė lietuvių kareivį Praną Eimutį.²⁹ Nors pabrėžiamas noras kuo greičiau vokiečių karius visai iškraustyti iš Lietuvos teritorijos, argumentas, kodėl reikia palaikyti kiek įmanoma geresnius santykius su Vokietija taip pat akivaizdus: „Ypač tai sunku, kad ginklų, amunicijos ir rūbų kol kas tik iš Vokietijos tegauname ir iš sumuštų bolševikų atimame.“³⁰ Tai tik patvirtina prieštarigus santykius su Vokietija ir Lietuvoje likusiais jos kariais. 1918 m. vokiečiai ne tik areštuodavo jų

²⁵ J. Staras, Trupiniai iš mūsų kalendoriaus, *Karys*, 1930, Nr. 47, p. 945.

²⁶ A. Titlius, Buvo drąsus, viską matęs žvalgas, *Karys*, 1939, Nr. 47, p. 1199.

²⁷ P. Gladutis, 1918 metais Vilniuje, *Kardas*, 1938, Nr. 1, p. 18.

²⁸ Dokumentai apie Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos veiklą, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 11, l. 6.

²⁹ *Ten pat*, l. 45.

³⁰ *Ten pat*, l. 47.

pačių išduotus ginklus gabenusius lietuvius, bet dažnai tų ginklų net neišduodavo. Tai jie aiškino nežinojimu, kad egzistuoja Lietuvos krašto apsaugos ministerija. Pulkininkas Mykolas Velykis prisimena, kaip 1918 m. pabaigoje ginklų į Vilniaus vokiečių karines įstaigas buvo pasiųstas Raimundas Liormanas, bet grįžo tuščiomis, nes tose įstaigose dirbę vokiečiai sakė nieko nežiną apie Lietuvos krašto apsaugos ministeriją bei nėra gavę jokių nurodymų iš savo karinės vadovybės, nepaisydami R. Liormano pateiktų įrodymų.³¹

Viena esminių priežasčių, kodėl lietuviams buvo sunku prieiti prie vokiečių ginkluotės sandėlių ir įsigyti trūkstamų ginklų, galėjo būti tarp vokiečių besireiškusia suirutė, kurią kėlė greta vadovybės įsikūrusios demoralizuotų kareivių tarybos, vadinamosios „Soldatenrat“, palaikiusios ryšius su prie Vilniaus artėjančiais raudonarmiečiais.³² 1919 m. pradžioje vokiečiai išduodavo ginklus iš savo sandėlių Kaune: „Nahkampfmittelsameler Nischny Shanci“ (*liet.* Artimos kovos vidutinis sandėlis Žemuosiuose Šančiuose), „Munition Depot Freda Dolna“ (*liet.* Amunicijos sandėlis Žemutinėje Fredoje). Taip pat vokiečiai išdavė kelis kulkosvaidžius iš 18-ojo pėstininkų pulko štabo.³³ Pasitaikius atvejų, kai nupirkti ginklai tų pačių vokiečių kareivių buvo iš lietuvių konfiskuojami ir grąžinami atgal, lietuviai ėmėsi tam tikrų saugumo priemonių. Pradėjus organizuoti 1-ąjį pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulką, siekiant apsisaugoti nuo galimų ginklų konfiskavimų, nuspręsta ginklus pirkti tam tikromis sąlygomis: „Todėl šautuvus pirkdavome arti kareivinių, nupirkę tuojau gabendavome į kareivines ir tuojau sargybą prie vartų statydavome. Į kareivinių kiemą buvo įleidžiami atskiri vokiečių kareiviai, norintieji parduoti ginklą, o atvykstančių būrių į kiemą neįleisdavome, lygiai neįleisdavome ir visokių jų ponų, norinčių daryti krata, ar ką nors panašaus.“³⁴ Ginklus galėjo pirkti visi karininkai ir pasitikėjimą užsitarnavę kareiviai, kuriems buvo suteikti tokie įgaliojimai. Šautuvų kainos svyravo nuo 25 iki 60 markių, o šovinių – nuo 5 iki 25 pfenigų. Įprastos ir nekintančios kainos nebuvo, nes ji priklausė nuo pirkėjo gabumų derėtis. Pasitaikė atvejų, kai derybose dėl ginklų dalyvaudavo ir ne kariai. 1919 m. sausį gydytojas Julius Hanusevičius kartu su Pr. Morkum ir inžinieriumi

Šoviny „Mauser“, 1904 m. modelis, 7,92x57 mm, Vokietija, 1917 m.
VDKM ginklų rinkinys, G-1188/127

³¹ M. Velykis, Iš nesenos praeities, *Mūsų žinynas*, 1923, Nr. 12, p. 506.

³² Butkevičius, Atsiminimai iš 1-mo pėstininkų pulko ūkio organizavimo pradžios, *Karys...*, p. 24.

³³ V. Liubinas, Mūsų ginklai 1919–1920 metais, *Mūsų žinynas*, 1938 m., Nr. 11–12, p. 761.

³⁴ V. Grigaliūnas-Glovackis, 1-jo pėstininkų D. L. K. Gedimino pulko pirmosios dienos, *Karys*, 1928 m., Nr. 35–36 p. 5.

Lengvasis kulkosvaidis MG08/15, kalibras - 7,92 mm, Nr. 3707, Vokietija, Zūlis, 1918 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-35

Kulkosvaidis „Parabellum“, 1913 m. modelis, Nr. 3239, kalibras – 7,92 mm, Vokietija, D.W.M., 1917 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-32

Strebeika išsiderėjo iš vokiečių „Generalkommando“ (vokiečių karinė vadovybė) Kaune apie 200 šautuvų. Šie ginklai buvo pristatyti į Kėdainius, kur jau buvo ruošiamasi pirmiesiems susidūrimams su artėjančiais bolševikais. Verta išskirti, kad Kėdainių apskrities ligoninės gydytojas J. Hanusevičius kariuomenėje atsidūrė dėl Panevėžio batalione ir Kėdainių komendantūroje prasidėjusio beriamosios šiltinės epidemijos protrūkio.³⁵

1918 m. gruodžio 14 d. Seinuose įsteigtas pirmas savanorių būrys pavadintas „Savanorių šimtinė“. Pastarosios istorijoje taip pat išskiriami ir pirmieji oficialiai gaunami ginklai iš vokiečių sandėlių. Pirkti ginklų iš Vokietijos karių buvo negalima, tačiau matydami pakrikusią vokiečių drausmę ir alkoholiui leidžiamus pinigus, situacija suskubo pasinaudoti minėto būrio savanoriai: „Toks vokiečių ištižimas buvo bjaurus ir nepakenčiamas, bet iš kitos pusės buvo ir naudingas mums. Vokiečių kareiviai, pragėrę pinigus, nebrangiai parduodavo šovinius, revolverius, granatas ir kitą karo medžiagą. Savanoriai, kurie turėjo pinigų, pirkdavosi.“³⁶ Apie vokiečių karių nedrausmingumą galima spręsti ir iš aplinkybių, kuriomis buvo įsigyti pirmieji kulkosvaidžiai 1-ajam pėstininkų pulkui: „Čia jau Vilniuje įsigyti ir pirmieji

³⁵ Kėdainių savanoris, Dar du garbingi vyrai, *Karys*, 1929, Nr. 2, p. 25.

³⁶ J. Ramanauskas, Savanorių šimtinė, *Karys*, 1928, Nr. 20, p. 352.

du kulkosvaidžiai; o jie įsigyta labai įdomiose aplinkybėse – „meilės namuose“. Tai vokiečių lengvieji kulkosvaidžiai Maksimo sistemos. Rodos, karininkas Juozapavičius, Svilas (dabar plk. ltn.) ir kiti, kurių jau nebeatmenu, gavę reikalingų žinių ir persirengę vežėjais nuvyko į tuos namus, nupirko kulkosvaidžius ir susukę juos į antklodes parsigabeno pulkan. Kad tų kulkosvaidžių vokiečiai neaptiktų, jie buvo paslėpti Valstybės Tarybos rūmų 11 nr. požemiuose, kur buvo slaptai mokomi pirmieji kulkosvaidininkai.³⁷ Šią istoriją patikslina P. Gladutis, jis atsiminimuose mini, kad buvo parsivežti du „Maxim“ sistemos 08/15 ir vienas „Parabellum“ kulkosvaidžiai. „Meilės namus“ jis įvardija „landyne“.³⁸ Ši istorija patvirtina ne tik vokiečių nedrausmingumą, bet ir apsisaugojimo nuo galimų konfiskavimų priemones, kurių buvo imtasi. 2-ojo pėstininkų pulko atveju, be tiesioginio bendradarbiavimo su vokiečiais, buvo tiesiog pasitenkinama jų paliktais, į krūvą kaip nebetinkamu naudoti „metalo laužų“ sumestais ginklais. Lietuviams, kuriems trūko ginklų, 1919 m. vasarį pavyko rasti dar pakankamai gerai veikiančių ginklų dalių ir kitos naudingos medžiagos. Tai buvo rasta sumestoje ginklų krūvoje Kauno žiemos uoste. Ją prisimena 2-ojo pėstininkų pulko savanoris Kazys Dobilas: „Kaune prie žiemos uosto buvo sukrautas visas vokiečių ginklų laužas. Tai buvo nemaža krūva visokiausių ginklų dalių, geresnių ir labai blogų. Atvykome ir išsirinkome keletą dalių: kulkosvaidžių vamzdžių, ratukų, šovinių dėžių.“³⁹

Jau buvo minėta, kad iš vokiečių lietuviai įsigydavo ginklų už maisto produktus, tačiau ir lietuvių partizanų su vokiečių kariais palaikomas santykis atskleidžia Lietuvos bendrą siekį ginti ką tik nepriklausomybę paskelbusią savo valstybę. Saločių (Panevėžio apskritis) partizanai 1919 m. balandžio 27 d., palaikomi vokiečių artilerijos būrio, užpuolė bolševikų 32-ojo pėstininkų pulko dalis ir paėmė keturis kulkosvaidžius, 30 šautuvų, 6 arklus ir kitą karo grobį.⁴⁰ Svarbu paminėti vokiečių artilerijos paramą, nes šis faktas išryškina lietuvių tautos bendrą jėgų angažuotumą, pasireiškusį atsidėkojimu vokiečiams. Patvinus Mūšos upės vandeniui, partizanai sėkmingai kovėsi su bolševikais jau balandžio mėnesio pirmoje pusėje, tačiau puikiai suprato, kad atslūgus vandeniui, turimų jėgų kovai neužteks. Partizanų būrio vadas karininkas Stasys Trimakas kreipėsi į Latvijos teritorijoje prieš bolševikus veikusį vokiečių būrį, vadovaujamą vietinio bajoro Vidmano. Sutikęs padėti vokiečių būrio vadas, savo pėstininkų pajėgas, turėjusias 10 arklių ir 2 kulkosvaidžius, balandžio 16 d. sujungė su Saločių partizanų būriu. Balandžio 18 d. vokiečiai atsivežė iš Kemėnų kaimo vieną patranką. Šiame pavyzdyje svarbiausias yra lietuvių atsilyginimas už šią patranką – vokiečiai gavo lašinių, sviesto, kiaušinių ir avižų (balandžio 26 d. tokiu pat būdu gauta dar viena patranka). Žurnale „Karys“, aprašant šį įvykį,

³⁷ Butkevičius, Atsiminimai iš 1-mo pėstininkų pulko ūkio organizavimo pradžios, *Karys...*, p. 24.

³⁸ P. Gladutis, 1918 metais Vilniuje, *Kardas...*, p. 19.

³⁹ B. Baliukas, Tėvynei atidavė sveikatą, *Karys*, 1939, Nr. 27, p. 799.

⁴⁰ J. Marčėnas, 9 pėst. pulko pirmtakūnų kovos žygiai, *Karys*, 1939, Nr. 34, p. 986.

sakoma, kad „partizanus ir šiems pagalbom atėjusius vokiečius ir jų arklius maitino valsčiaus komitetas, surinkdamas produktus iš gyventojų, kurie mielai ir be jokio atlyginimo davė, suveždami daugiau produktų, negu reikdavo. Komitetui prisieidavo tik tvarkyti pristatymą, kad nesuvežtų per daug produktų ir kad jie nesugestų.“⁴¹ Saločiuose veikęs partizanų būrys priklausė Joniškėlio partizanams, kurie buvo rimta karinė paspirtis Nepriklausomybės kovų pradžioje, o vėliau, kaip žinia, išaugo į 9-ąją pėstininkų pulką. Todėl minėtą Lietuvos gyventojų paramą maisto produktais vokiečių kariams galima laikyti labai svarbia grandimi „vietos gyventojai – valsčiaus komitetas – partizanai – besikurianti Lietuvos kariuomenė“ grandinėje.

Už gyventojų aukojamus maisto produktus Joniškėlio partizanai gavo svarbiausią savo ginkluotės dalį iš Bauskės (Latvija). Šie ginklai priklausė vokiečiams ir labai pagausino pačių partizanų ir vietos gyventojų jėgomis surinktų ginklų resursus. Vokiečiai, kai užėmė Bauskę, šiuos ginklus buvo atėmę iš bolševikų. Vėliau juos keitė į lašinius, kiaušinius, sviestą ir kitus produktus. Šiais ginklais pirmiausia buvo apginkluoti Vaškų ir Saločių būriai, po to visa apskrities milicija, kurios aprūpinimą organizavo apskrities apsaugos štabas.⁴² Tai dar vienas ryškus pavyzdys, atskleidžiantis, kaip maisto produktai pasitarnavo ginkluojantis.

Pavyzdžiai taip pat rodo, kad vokiečiai teikė ne tik materialią, bet ir tiesioginę paramą mūšių laukuose. Napatyrusiai lietuvių kariuomenei kovoti su bolševikais padėjo labiau patyrę, nors ir išsekinti dar Pirmojo pasaulinio karo kovų, vokiečių kariai. Tačiau, kaip ir įsigyjant ginklus, pasitaikydavo ir nesutarimų. Viena ryškiausių konflikto priežasčių galima laikyti karo grobio dalybas. Puskarininkis Vincas Cikota Nepriklausomybės kovų metu užsitarnavo Vyčio Kryžiaus apdovanojimą būtent dėl to, kad išsaugojo lietuvių karo grobį, kurį kėsinosi pasisavinti vokiečių kariai. 1919 m. gegužės mėnesį iš Ukmergės žygiuodami į frontą kovoti su bolševikais lietuviai, padedami ginkluoto vietos partizano, užpuolė dvi patrankas nuo upelio į kalnelį tempiančius bolševikus. Lietuviams netikėtai užpuolus patrankas besitempiančius priešus, pastariesiems teko su viena iš jų trauktis. Atsitraukę apie pusę kilometro, bolševikai pradėjo atsišaudymą. V. Cikota spėjo iš likusios patrankos ištraukti spyną ir optikos dalį, kas vėliau leido teisėtai pasiimti tekusį karo grobį. Nunešus minėtąsias dalis artilerijos baterijos vadui krn. Motiejui Pečiulioniui, buvo gautas įsakymas grįžti pasiimti paliktą patranką. Į pagalbą buvo pasiūsti ir vokiečiai, tačiau jie priėję patranką, pastatė savo sargybą ir pareiškė, kad šis turtas jų. Kaip buvo susigrąžinta patranka, paaiškina V. Cikotos apdovanojimo Vyties Kryžiumi tekstas: „1919 m. gegužės 18 d., kai priešininkas buvo palikęs savo patranką, grėse pavojus, kad nespėsime ją išvežti. V. Cikota su žvalgais prijojo prie jos ir nekreipdamas dėmesio į smarkią priešininko artilerijos ugnį, išrakino patrankos spyną ir panoramą, ir visa tai parnešė į būrį. O kai paliktą patranką užėjo vokiečių dalinys

⁴¹ *Ten pat.*

⁴² P. Gudelis, Joniškėlio apskrities milicija – 9. Pėst. pulko užuomazga, *Karys*, 1939, Nr. 34, p. 982–984.

Atskirojo Joniškėlio partizanų mirties bataliono (nuo 1919-12-10 9-asis pėstininkų pulkas) karininkai. Nuotraukos apačioje matyti bataliono naudotas ženklas su mirties simbolika – kaukolė su sukryžiuotais kaulais. Panevėžys, 1919 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16927/1

ir kilo nesusipratimas kas ją paėmė, išnertoji spyna ir panorama buvo aiškiausiai liudytojais, kad patranką paėmė lietuviai.⁴³ Toks vokiečių elgesys aiškintas tuo, kad jie buvo įpratę perleisti lietuviams ginklus tik gavę už tai atlygį pinigais, maistu ar kitais produktais.⁴⁴ Vis dėlto keista, kad dėl karo grobio dalybų su vokiečiais iškilo ginčas gegužės 1 d. Joniškėlyje nuginklavus bolševikų 30-ojo, 31-ojo ir 32-ojo pulkų dalis,⁴⁵ mat, kaip minėta anksčiau, balandžio 26 d. kovojant gretimuose Saločiuose lietuvių ir vokiečių bendradarbiavimas buvo sklandus. Tiesa, Joniškėlyje į pagalbą buvo atėję vokiečiai iš kitų dalių, todėl galima teigti, kad santykiai su vokiečių kariais priklausė ir nuo atskirų karių pažiūrų ir įsitikinimų. Bendromis jėgomis kovojant su bolševikais, vienu vokiečių karių veiksmai buvo paremti tik gautų įsakymų vykdymu ar norint prisigrobtį karo grobio, o kitų veiksmus galima traktuoti ir kaip geranorišką pagalbą.

Sėkmingas mūšis su raudonarmiečiais, įvykęs 1919 m. vasario 11 d. Šėtoje, taip pat atskleidžia lietuvių ir vokiečių santykius. Šio mūšio metu laimėto karo grobio dalybos rodo labai sklandų karių bendradarbiavimą ir savitarpio supratimą. Lietuvos karinė vadovybė susitarė su vokiečiais pulti bendrai. Lietuviai užėmė šaulių poziciją,

⁴³ J. Dov., Drąsiais veiksmais privertė priešus palikti patranką, *Karys*, 1938, Nr. 19, p. 548.

⁴⁴ *Ten pat*, p. 547.

⁴⁵ J. Marčėnas, 9 pėst. pulko pirmtakūnų kovos žygiai, *Karys*, 1939, Nr. 34, p. 987.

Lietuvos kariuomenės sąjungininkai saksų savanoriai veža suimtus raudonarmiečius. 1919 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-2393

o vokiečiai – kulkosvaidininkų. Sėkmingai įvykdžius numatytą karinę operaciją, iš bolševikų buvo atimta: apie kelias dešimtis šautuvų, keliolika tūkstančių šovinių, daug rankinių granatų, 18 lauko telefono aparatų, kabelio, 3 raudonos vėliavos,⁴⁶ keletas antklodžių, milinių ir dar avižų.⁴⁷ Karo grobio dalybos buvo tokios: lietuviai pasiėmė ginklus ir amuniciją, o maistą ir pašarą – vokiečiai. Tokios dalybos aiškiai nusako kariuomenių padėtį. Natūralu, kad patys pirkę ir mainę produktus į vokiečių ginklus ar gavę juos iš pastarųjų sandėlių, lietuviai pasiėmė ginklus ir amuniciją. Maisto produktų ir avižų atsargos nuolatos turi būti pildomos, todėl vokiečiai už savo nuopelnus mūšyje pasiėmė, ko trūko jiems ir paliko tai, ko trūko lietuviams. Todėl vėl galime teigti, kad santykiai su vokiečių kariais buvo priešaringi: anksčiau šiame tyrime aptartas pavyzdys, kai vokiečiai norėjo pasisavinti lietuvių atimtą iš bolševikų patranką, rodo nesutarimus, o šis pavyzdys rodo vokiečių draugiškumą. Be abejo, maisto bei pašaro reikėjo ir lietuvių kariams, bet, nepaisydami savo skurdžios padėties, jie nepaliko mūšyje dalyvavusių vokiečių karių be atpildo, kas būtų buvę neetiška ir kiltų rizika pabloginti ir taip įtemptus santykius.

Būtent dėl ginklų dažniausiai pašlydavo lietuvių ir vokiečių karių santykiai. Nesklandžius tarpusavio santykius eilinių karių kasdienybėje iliustruoja 1919 m. pradžioje pradėtos kurti autokuopos savanorio atsiminimai. Kuopa tuo metu buvo įsikūrusi K. Donelaičio ir Maironio gatvių kampe. Šiame name buvo ir likusios vokiečių kariuomenės dalies karių. Pradžioje pavyko rasti bendrą kalbą ir sukurti

⁴⁶ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 45.

⁴⁷ Kėdainių savanoris, Pirmosios mūsų kautynės dėl Nepriklausomybės, *Karys*, 1929, Nr. 5, p. 73.

draugiškus santykius. Lietuviai gaudavo iš vokiečių kavos, cigarečių, šovinių ir kitų daiktų. Draugišką bendravimą nutraukė vokiečių mesti įtarimai lietuvių karių pusei šautuvo vagyste.⁴⁸ Greičiausiai, taip ir bus atsitikę, nes tokių atvejų pasitaikydavo, o ir skurdi, palyginti su vokiečių, lietuvių padėtis diktuoja tokio poelgio motyvus. Galima vagystė išprovokavo šūviais palydėtą įtampą bendroje gyvenamoje aplinkoje. Įtemptų santykių pasitaikydavo ir tarp pačių vokiečių karių, kuriuos iššaukdavo pagalba lietuviams. Toje pačioje kuopoje pasitaikė atvejis, kai vokiečių kareiviai vaikėsi savą karininką, kol pastarajam pavyko pasislėpti lietuvių kareivinėse. Kaip paaiškėjo vėliau, šis karininkas užsitraukė kitų vokiečių kareivių nemalonę būtent dėl savo teikiamos pagalbos ginklais lietuviams: „Kiek vėliau mums paaiškėjo, kad tai yra vokiečių kariuomenės ober-leitenantas V. V., gabenęs vokiečių mažą ginklų transportą kažkokiam frontui ir pakely perdavęs lietuviams. Ober-leitenantas šiek tiek mokėjo kalbėti lietuviškai, vėliau jis tarnavo mūsų kariuomenėje.“⁴⁹ Tai rodo, kad tarp Lietuvoje likusios vokiečių kariuomenės karių pasitaikė ir tokių, kurie nusprendė likti šioje valstybėje ir prisidėti prie jos įsitvirtinimo pasikeitusią Europos geopolitinę padėtį atspindinčių valstybių gretose.

Keisti ar pirkti ginklus iš vokiečių karių buvo svarbu, bet tik tokiu būdu apginkluoti vis augančias savanorių gretas buvo neįmanoma. Tai patvirtina ir Jonas Galvydis-Bykauskas savo atsiminimuose: „Jeigu mes, tinkamai pradėję darbuotis, galėjom patys aprūpinti savo kariuomenę maistu, apdaru, arkliais, vežimais, butais ir t. t. be vokiečių pagalbos, tai apginklavimo žvilgsniu visai priklausėm nuo jų. Ginklų supirkinėjimas iš atskirų vokiečių kareivių-ištivirkėlių negalėjo būti rimtas ir užtektinas šaltinis aprūpinti ginklais.“⁵⁰ Šioje citatoje įdomus vokiečių įvardijimas „ištivirkėliais“, kas liudytų apie dalies vokiečių karių demoralizuotą būseną. Dar ryškiau šią būseną apibūdina leitenantas Petras Biržys: „Ištivirkinti, nežiną žiaurumo ribų, jausdami besiantinančią valandą, kada jiems reikės Lietuvą apleisti, vokiečiai sauvaliavo, vogė, plėšė, kankino ir skriaudė Alytaus miesto ir apylinkės gyventojus.“⁵¹

Grįžtant prie tinkamo apsiginklavimo, tai padaryti buvo galima organizuotu didesnio masto ginklų pirkimu. Lietuvos valstybėje dar likus vokiečių karinei vadovybei, natūralu, kad dėl ginklų pirkimo buvo derėtasi su šios valstybės atstovais. Ne vien ginklams pirkti, bet ir pačioms ginkluotosioms pajėgoms kurti ir organizuoti reikėjo lėšų. Minint Lietuvos valstybingumo atkūrimo 20-ąsias metines 1938 m. vasario 16 d., Lietuvos Respublikos prezidentas ir Vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas Antanas Smetona savo kalboje Seimo posėdyje mini Vokietijos paramą, leidusią įgyvendinti lietuviškos kariuomenės kūrimo planus: „Taryba [...] dar Vilniuje būdama, rūpinosi pasiskolinti iš Vokietijos, ir 1919 m. pradžioje gavo 100 milijonų markių. Toji paskola lietuviams labai daug padėjo. Gavę pinigų, jie galėjo rimčiau

⁴⁸ Bartkevičius, Atsiminimai iš Autokuopos. 1919 metai, *Kardas*, 1928, Nr. 4–5, p. 74–77.

⁴⁹ *Ten pat*, p. 76.

⁵⁰ J. Galvydis-Bykauskas, Iš atsiminimų, *Mūsų žinynas*, 1923, Nr. 15, p. 426.

⁵¹ P. Biržys, Karininkas Antanas Juozapavičius, *Mūsų žinynas*, 1923, Nr. 15, p. 507.

Lietuvos kariuomenės iš bermontininkų paimtas karo grobis po laimėtų Radviliškio kautynių. 1919 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16

rengti ginklo jėgą, kviešti savanorius, stoti kovon su įsibrovusiais revoliucionieriais ir valyti kraštą nuo visokių plėšikų, o paskum atsispirti ir bermontininkų pavojui, kurti ir tvarkyti visų šakų valstybės aparatą. Vadinasi, savos kariuomenės sudarymas – didžiausios reikšmės žygis Lietuvos valstybės atstatyme.⁵² Tą pačią dieną savo kalboje, pasakytoje Karo muziejuje, krašto apsaugos ministras brg. gen. Stasys Dirmantas taip pat sutiko su ginkluotųjų pajėgų svarbos mintimi, tačiau lėšų ir jų panaudojimu kariuomenės kūrimo pradžioje klausimu turėjo kiek kitokią nuomonę nei prezidentas: „Improvizuoti krašto gynimą net 1919 metų aplinkybėmis buvo nelengva. Nors lėšų krašte kartais lyg būdavo pakankamai, tačiau savo laiku nebuvo rūpintasi nei ginklų atsarga, nei jų taisymu, nei amunicijos ar kitų karo reikmenų gamyba, nei užtikrintu jų tiekimu. Tautai, norinčiai gyventi ir priverstai kovoti, vyriausybė visų pirma turi parūpinti ginklų; juk kaip be arklo žemės nearsi, taip lygiai be ginklo nekariausi.“⁵³ Ginkluotosios pajėgos finansiškai buvo stiprinamos visą Nepriklausomybės laikotarpį, o tai matoma ir 1920 m. pabaigoje, kai kovos buvo beveik nurimusios. 1920 m. lapkritį Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas nusprendė paskirti 50 tūkstančių auksinų ginklams pirkti,⁵⁴ nors tų pačių metų gruodžio 10 d. kariško žurnalo „Karys“ numeryje dar yra išspausdintas atsišaukimas: „Kariai!

⁵² Optimizmas telydi mus kiekviename darbe. Respublikos Prezidento Antano Smetonos kalba iškilmingame Seimo posėdyje 1938 m. vasario 16 d., *Karys*, 1938, Nr. 8, p. 225.

⁵³ Valstybės gynimo talkon stos visi lietuviai. Krašto Apsaugos Ministro br. gen. Dirmanto kalba Karo Muziejuje vasario 16 d., *Ten pat*, p. 228.

⁵⁴ *Karys*, 1920, Nr. 44, p. 417.

Traukiniu į Kauną gabenamos 77 mm kalibro 96 n.A modelio lauko patrankos, kurios kaip karo grobis buvo paimtos iš bermontininkų Radviliškio kautynių metu. 1919 m.

VDKM negatyvų rinkinys, N-215

Mums reikia ginklų, rūbų, maisto. Rašykit savo namiškiams, kad pirktų valstybės paskolos lapus. Valdžia turės pinigų – visko bus!⁵⁵ Atsišaukimas sufleruoja apie valstybės finansinę padėtį, kurią numatyta stiprinti netolimoje ateityje, kadangi iki to meto ir taip skurdų naujai susikūrusios valstybės išdą sunkino kariniai konfliktai su trimis skirtingais priešais. Tačiau, grįžtant būtent prie Nepriklausomybės kovų laikotarpio, vokiečių materiali parama buvo ypač svarbi.

1919 m. sausio 7 d. Lietuvos Vyriausybės atstovas Berlyne dr. Jurgis Šaulys pasirašė sutartį su vokiečių prekybos bendrove „Banga“, kuri buvo pusiau oficiali ir įsipareigojo teikti reikalingą amuniciją.⁵⁶ Istorikas Vytautas Lesčius teigia: „Pasirašius šią sutartį, tolesnis kariuomenės ginklavimas gerokai palengvėjo. Buvo pradėti formuoti nauji daliniai.“⁵⁷

Karininkas Vincas Liubinas išskiria du ginklų įsigijimo iš vokiečių etapus. Pirmasis etapas – nuo 1919 vasario 8 d. iki 1919 m. spalio 15 d. Pastaroji data žymi oficialų vokiečių išsikraustymą iš Lietuvos. Šis ginklų gavimo laikotarpis, anot minėto karininko, tęsiasi iki bermontininkų įsiveržimo į Lietuvą. Antruoju etapu išskiriamas ginklų įsigijimas iš Vokietijos vyriausybės, kuriuos santarvininkai traktavo kaip atlyginimą už bermontininkų padarytus nuostolius. Šis etapas baigiasi

⁵⁵ *Karys*, 1920, Nr. 49, p. 461.

⁵⁶ V. Lesčius, Lietuvos kariuomenės ginklavimo aspektai (1919–1937), *Karo archyvas*, t. 29, Vilnius, 2014, p. 37.

⁵⁷ *Ten pat.*

Bermontininkų karininkai. 1919 m. rudenį.

VDKM negatyvų rinkinys, N-716

1919 m. gruodžio 15 d., kai bermontininkai išsikraustė iš Lietuvos. Antruoju etapu į gautų ginklų sąrašą įskaičiuojamas ir lietuviams tekęs karo grobis bei surinkti ir išrūšiuoti ginklai Lietuvoje, palikti ir išmėtyti tų pačių bermontininkų.⁵⁸ Pirmasis etapas užbaigiamas bermontininkų įsiveržimu, kadangi šios priešiškos jėgos veikimas prieš Lietuvos kariuomenę sustabdė gana pasistūmėjusį į priekį ginklų įsigijimo iš vokiečių procesą. Apie jį galime spręsti ir iš fakto, kad 1919 m. liepos 5 d. Virbalyje ginklams iš vokiečių sudėti buvo suorganizuotas kilnojamas artillerijos sandėlis ir įsteigtas ginklų priėmimo punktas. Šie darbai buvo atlikti suderinus su vokiečių „Generalkommando des Freiwil-Res. Korps“ vadovybe dėl turto tiekimo būdų.⁵⁹ Aptariai pavyzdžiai rodo, kad tiek finansinė vokiečių pagalba paskolomis, tiek tiesioginis ginklų pardavimas ir perdavimas iš Lietuvoje likusių vokiečių karinių sandėlių buvo viena svarbiausių Lietuvos kariuomenės ginklavimo formų.

Norėtusi atkreipti dėmesį ir į pavienius atvejus, kai kariai ar vietos gyventojai iš užsilikusių vokiečių karių stengėsi išgauti ginklų. Pirkimas bei mainymas už maisto produktus nors ir nebuvo pagrindinis kariuomenės aprūpinimo ginklais būdas, tačiau taip pat turėjo nemenką reikšmę besikuriančiai kariuomenei. Kaunui vis dar esant okupacinėje vokiečių valdžioje, iš Kauno kalėjimo viršininko buvo įsigyta šautuvų, o už juos pasiūlyta pistoletų.⁶⁰ Nors ginklų keitimo į kitus ginklus praktika taikyta retai, tik tai atvejais, kai vienos ginklų rūšies reikėjo labiau nei turimos.

⁵⁸ V. Liubinas, *Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 11–12, p. 760–761.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 762.

⁶⁰ E. Papečkys, Lietuvos kariuomenės ginklai 1919–1920 m., *Iš Panevėžio praeities: Lietuvos nepriklausomybės gynėjai ir puoselėtojai*, Panevėžys, 2018, p. 86.

Pusiau automatinis pistoletas „Mauser C96“, 1912 m. modelis, kalibras – 9 mm, Nr. 90563, Vokietija.

VDKM ginklų rinkinys, G-214

Pusiau automatinis pistoletas „Beholla“, kalibras – 7,65 mm. Nr. 38422, Vokietija, Zulis, XX a. 2 dešimtmetis.

VDKM ginklų rinkinys, G-1013

Pusiau automatinis pistoletas „Parabellum“ (Borchard-Luger), modelis P08 (1908 m. modelis), kalibras – 9 mm, Nr. 2968, Vokietija, 1912 m.

VDKM ginklų rinkinys, G-1868

Gana tiksliai, nors ir šiek tiek perdėtai, buvusių padėtį Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžioje vokiečių atžvilgiu įvertino vieno kariško žurnalo „Kardas“ straipsnio autorius: „Jei šiandien viešai prisipažinsime pasauliui, kad tik už lašinius ir kiaušinius 1918–1919 m. pirkome ginklų ir šaunamosios medžiagos, kad geležinės vokiečių rankos valdomi, prieš jų norą sutvėrėme pirmąsias savo kuopas, kad karo audroje organizavome ir mokinome piliečius, nelaikiusius rankose šaunamojo ginklo (tremtiniai ir belaisviai dar ne visi buvo sugrįžę) ir su tais, tik pusiau aprėdytais ir vos po kelis šovinius beturinčiais vaikiniais, sugebėjome gintis kelių šimtų kilometrų kovos fronte, kad apsigindami nugalėjome smaugiančius priešus – tai retas iš tų, kurie geriau nepažino mūsų tautos istorijos, patikės tai teisybei.“⁶¹

Pabaigos žodis

Santykiai su krašte likusia vokiečių okupacine valdžia ir jos kariais buvo ypač svarbūs, nes iš jų gauti ginklai sudarė reikšmingą kuriamos Lietuvos Respublikos kariuomenės ginkluotės dalį. Nors buvo laukiama, kada vokiečiai pasitrauks iš nepriklausomybę paskelbusios valstybės, siekta palaikyti kiek įmanoma geresnius santykius, nes Vokietijos suteiktos paskolos, tiesioginė karinė pagalba mūsų laukuose ir parama karinėmis priemonėmis buvo labai reikalinga sunkiose sąlygose atsidūrusiai Lietuvai. Prekybinės sutartys su vokiečiais, gaunami ginklai iš Kaune buvusių jų sandėlių ir neoficialiai įsigijami ginklai buvo viena esmingiausių ginklavimosi formų. Neoficialiai įsigijami ginklai buvo perkami ar mainomi už įvairius, daugiausiai maisto, produktus iš demoralizuotų vokiečių karių. Jų demoralizuotą būseną ir santykių dviprasmiškumą rodo Lietuvos karių atsiminimuose užfiksuotos ginklų įsigijimo iš vokiečių karių aplinkybės.

⁶¹ Žutautas, Iš netolimos praeitės, *Kardas*, 1928, Nr. 7, p. 116.

Pakalniškių kapinyno dviejų žirgų kapo Nr. 17 analizės problema

DR. PAULIUS BUGYS

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
valdovų rūmai

Įvadas

Žirgo aprangos detalės Lietuvos archeologijoje visuomet buvo ypatinga ir kartu gana problematiška radinių grupė. Vieni iš didžiausių žirgų kapinynų Europoje pakankamai, atrodytų, nagrinėti, vis dar laukia savo tyrėjų. Didžiuliai žirgų palaidojimai kartkartėmis vis atkreipia užsienio tyrinėtojų dėmesį dėl archeologinių artefaktų gausos ir įvairovės. Remiantis lietuviška medžiaga bandoma ieškoti analogijų, papildyti tipologijas bei datuoti. Deja, žirgo aprangos detalių datavimas iki šiol lieka silpniausia šių tyrimų grandis. Kai kurie kapinynai egzistavo gana ilgą istorijos periodą, todėl radiniai datuojami apytiksliai. Remiantis fragmentiška kaimyninių šalių medžiaga, dalis artefaktų datuota trijų ar net keturių šimtmečių tikslumu. Be abejonės, žirgo aprangos detalių tipų kaita galėjo būti gerokai lėtesnė nei jų šeimininkų ginklų, papuošalų ar kitų aksesuarų. Vis dėlto, nepaisant nusistovėjusio požiūrio į žirgo aprangos detalių ar net lietuvių konservatyvumą laiko atžvilgiu, toks datavimas sukelia nemažai nesusipratimų datuojant vieną ar kitą kapą bei artefaktą remiantis užsienio tyrėjų sudarytomis tipologijos schemomis. Nemaža dalis žirgo aprangos detalių iš Lietuvos žirgų kapinynų telpa į rusų ar vokiečių sudarytas rytų slavų, stepių klajoklių ir prūsų naudotų daiktų tipologijas, bet, naudojantis jomis ir koreliuojant su lietuviška medžiaga, neretai galima pastebėti, kad datos neatitinka. Tokie atvejai glumina ir verčia abejojti sudarytos tipologijos tikslumu. Deja, gilinantis į tipologijos sudarymo principus arba artefaktų imtį joje, pasirodo, kad lietuviška medžiaga autoriams dažnai būna žinoma ir naudota tipologijai tikslinti.

Lietuvių archeologai padarė gerą pirmą žingsnį publikuojant ir net tipologizuojant Lietuvos žirgų kapinynų medžiagą¹, deja, vėliau ši tema buvo nepelnytai

¹ O. Navickaitė, Žirgo apranga Veršvų kapinyne, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1, 1958; J. Antanavičius, X–XIII a. žirgų kamanos iš Pakalniškių, *Kraštotyra*, 1969, p. 103–109; J. Antanavičius, Pakapių kaimo žirgai, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 147–163; J. Antanavičius, X–XIII a. balno kilpos Lietuvoje, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1976, T. I. p. 69–91; R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvio kario žirgas*, 1971; A. Varnas, Žirgų antkaklės Lietuvoje, *Jaunųjų istorikų darbai*, 1980, p. 99–101; L. Vaitkunsienė, Žirgų aukos Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, t. 2, 1981; M. Bertašius, Žirgų kapai – vienas Kauno proistorės klausimas, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 1998, p. 12–16; M. Bertašius, Vikingiškosios tarpregioninės kultūros atspindžiai Marvelės kapinyne Kaune, *Lietuvos Archeologija*, 21, 2001, p. 193–204; M. Bertašius, *Marvelė. Ein Bestattungsplatz mit Pferdegräbern* (liet. *Marvelės žirgų kapinynas*), II. Kauno technologijos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, 2009.

pamiršta ir stipriau netyrinėta. Nors per dešimtmečius Lietuvos muziejų fondai pasipildė naujais artefaktais, Juozo Antanavičiaus sudaryta balnakilpių tipologija iki šiol nepapildyta, netaisyta. Tiek Lietuvos, tiek ir užsienio tyrėjai toliau naudojami vieninteliu balnakilpių tipams skirtu straipsniu².

Pakalniškių plokštinis kapinynas pradėtas tirti dar sovietmečiu. Tuometinis Kauno valstybinis istorijos muziejus (šiuo metu – Vytauto Didžiojo karo muziejus) kairiajame Nemuno krante, 2,5 km į šiaurės rytus nuo Gelgaudiškio, 1,25 km į P–PR nuo Kartupėnų piliakalnio su gyvenviete 1963, 1964, 1966 bei 1971–1974 metais vykdė archeologinius šio objekto tyrimus. Iširtas 3869 m² plotas, rasti 22 degintiniai³ XI–XIV a. žmonių ir 235 XI–XIII a. griautiniai⁴ žirgų kapai⁵. Iš viso kapinyne aptikti 262 palaidoti žirgai. Žirgai skirtingo dydžio bei amžiaus, o jų skaičius kapuose svyruoja nuo vieno iki šešių. Žirgai laidoti pailgose 50–150 cm ilgio duobėse, daugiausia galvomis į pietvakarius. Kaulų padėtis kapuose įvairi – kai kurie guli ant kairiojo, kiti – ant dešiniojo šono, dar kiti – kniūbsti. Kojų padėtis taip pat įvairuoja – jos sulenktos ir priglaustos prie šonų arba pakištos po kūnu. Kai kurių žirgų priekinės kojos ištiestos arba lengvai sulenktos lyg žirgas norėtų atsistoti. Kapinyno pietrytinėje dalyje aptikta ir iširta apie 750 m² dydžio laužavietė, kurią sudarė 30–75 cm storio degėsingas juodos žemės sluoksnis su degintiniais kaulais ir apdegusiais archeologiniais dirbiniais. Analizuojant archeologinius radinius iš žirgų kapų matyti, kad pastarieji buvo palaidoti su visa apranga – kamanomis, balnais su balnakilpėmis, gūniomis (?), žvangučiais, skambalais, uodegos ir karčių įvijomis.

Pakalniškių kapinynas garsus ne tik daugybe žirgų palaidojimų bet ir vienu iš keturių ankstyvųjų šalmų, aptiktų Lietuvos teritorijoje, trys iš jų saugomi Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Dviejų žirgų kape Nr. 23 rastas kūginis šalmas su žieduočio kaklatinkliu yra unikalus radinys, atspindintis viduramžių Lietuvos karybos tendencijas. Šio straipsnio autorius yra analizavęs šį artefaktą papildomai ir rašęs muziejaus almanache⁶. Šalmas datuotas vadovaujantis nustovėjusia kai kurių žirgo

² J. Antanavičius, X–XIII a. balno kilpos Lietuvoje, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1976.

³ Kremuotų (sudegintų) mirusiųjų kapai.

⁴ Nedegintų žmonių ar gyvūnų palaikų kapai.

⁵ K. Gabriūnaitė, Pakalniškių (Šakių r.) kapinyno 1963 m. tyrinėjimų duomenys, *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas* (toliau – *LIIR*), f. 1, b. 197, K. Gabriūnaitė, Pakalniškių (Šakių r.) kapinyno 1963 m. tyrinėjimų dienoraštis, t. 1, *LIIR*, f. 1, b. 195, K. Gabriūnaitė, Kauno valst. istorijos muziejaus 1963 m. archeologinių tyrinėjimų Pakalniškių /Šakių r./ kapinyne ataskaita, *LIIR*, f. 1, b. 198; K. Gabriūnaitė, Pakalniškių kapinyno (Šakių r.) 1964 m. tyrinėjimų dienoraštis, t. 2, *LIIR*, f. 1, b. 196; J. Antanavičius, 1966 m. Pakalniškių kapinyno (Šakių r.) tyrinėjimų dienoraštis, *LIIR*, f. 1, b. 370, 1966; J. Antanavičius, Pakalniškių kapinyno (Šakių r.) 1971 m. tyrinėjimų dienoraštis, *LIIR*, f. 1, b. 371; J. Antanavičius, Pakalniškių kapinyno (Šakių r.) 1972 m. tyrinėjimų dienoraštis, *LIIR*, f. 1, b. 436; J. Antanavičius, Archeologinių kasinėjimų Pakalniškių kapinyno (Šakių r.) 1973 m. dienoraštis, *LIIR*, b. 437; J. Antanavičius, Pakalniškių kapinyno, Šakių r., 1974 m. kasinėjimų dienoraštis, *LIIR*, f. 1, b. 438.

⁶ P. Bugys, Keletas įžvalgų apie ankstyviausius lietuviškus šalmus iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių, *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2017 metais*, 2018, p. 74–85.

aprangos detalių tipologija, kuri, šiuo metu, įdėmiau peržvelgus bendrą Pakalniškių kapinyno kontekstą, kelia šiokių tokių abejonių ir reikalauja papildymo.

Iki šiol nėra galutinai aišku, kaip žirgų kapai Lietuvoje yra susiję su žmonių palaidojimais ir ar galėjo kai kuriais atvejais šalia (virš) žirgo būti palaidotas ir jo savininkas, kaip tai pastebima Prūsijos kapinyuose. Lietuvos žirgų kapus interpretuoti bandžiusi archeologė Regina Volkaitė-Kulikauskienė mini, kad greičiausiai žirgų palaidojimai sietini su degintiniais žmonių kapais, kurie laikui bėgant galėjo ir nunykti⁷. Veikiausiai žirgams buvo išskirta atskira kapinyno dalis, kurioje jie ir būdavo laidojami. Bet kokių atveju, žirgų kapus derėtų interpretuoti kaip žmogaus kapo įkapės. Deja, vienus su kitais susieti yra gana komplikuoti, todėl iki šiol žirgo aprangos detalių interpretavimas ir datavimas yra labai sudėtingas ir kelia daug nesusipratimų. Siekiant atkreipti dėmesį į šią situaciją nuspręsta panagrinėti vieną iš daugelio Pakalniškių kapinyno žirgų kapų, kurio komplikuoatą analizę ir norėtusi pailustruoti šiame straipsnyje. Dviejų žirgų kapas Nr. 17 nėra išskirtinis Pakalniškių kapinyne, kur, atrodytų, gerokai įdomesni turėtų būti kapai su ypatingomis įkapėmis ar didesniu žirgų skaičiumi. Atskiram tyrimui pasirinktas kapas išsiskiria tik dviejų žirgų palaidojimu. Būtent dviejų žirgų palaidojimo pasirinkimas nulemtas galimybės analizuoti dviejų žirgų aprangos detalių tarpusavio sąsajas, tipologinį ir chronologinį panašumą bei skirtumus. Norėtusi pastebėti, kad kapas nors ir neišskirtinis, pasirinktas ne atsitiktine tvarka, bet buvo vienas iš tų, kurių radiniai kažkiek išsiskyrė iš nusistovėjusios žirgo aprangos detalių tipologijos bei kėlė papildomų neaiškumų datuojant kapą kaip vieną uždara objektą.

Dviejų žirgų kapas Nr. 17

Pakalniškių kapinyno griautinis dviejų žirgų kapas Nr. 17 buvo atkastas pirmaisiais šio archeologinio objekto tyrimo metais. 1963 m. Kauno valstybinio istorijos muziejaus ekspedicija ištyrė 537 m² plotą, kuriame pavyko aptikti 8 degintinius žmonių ir 68 griautinis žirgų kapus. Surinktos 363 įkapės bei 88 atsitiktiniai radiniai. Iš aptiktų įkapių buvo nustatyta, kad kapinyne laidota V–VI ir XI–XIII amžiais⁸. Kape Nr. 17 rasti du žirgai, palaidoti vienas virš kito. Pirmasis kapas užfiksuotas 91 cm gylyje nuo kapinyno paviršiaus tyrimų metu ir 53 cm gylyje nuo buvusio kapinyno kalvos paviršiaus (užneštas 38 cm smėlio sluoksnis). Fiksuota 180x84 cm dydžio duobė, kurioje atidengti suardyti žirgo griaučiai. Nustatyta, kad žirgas buvo paguldytas vakarų kryptimi, galva palenкта tarp priekinių kojų. Gyvūnas palaidotas su aprangos detalėmis – prie apatinio žandikaulio aptikti geležinis „grakštus žąslų narelis (laužtukas) su tokiu pat grakščiu skersinuku“ (1 pav.). Šalia apatinio šonkaulio rastas geležinis skambalas, tarp priekinių kojų kaulų fragmentų – dvi geležinės

⁷ R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuvio kario žirgas*, 1971, p. 1.

⁸ K. Gabriūnaitė, Pakalniškių (Šakių r.) kapinyno 1963 m. tyrinėjimų dienoraštis, t. 1, *LIIR*, f. 1, b. 195, 1963.

1 pav. Pirmojo žirgo žąslai. Pakalniškių kapinyno kapas Nr. 17. P. Bugio nuotrauka
VDKM archeologijos rinkinys, AR-830:61

2 pav. Pirmojo žirgo balnakilpė. Pakalniškių kapinyno kapas Nr. 17. P. Bugio nuotrauka.
VDKM archeologijos rinkinys, AR-830:6

3 pav. Pirmojo žirgo antroji balnakilpė. Pakalniškių kapinyno kapas Nr. 17. P. Bugio nuotrauka.
VDKM archeologijos rinkinys, AR-830:65

balnakilpės (2 ir 3 pav.). Stuburkaulio vietoje ties priekinėmis kojomis aptikta geležinė diržo sagtis. Remiantis tuometine Pakalniškių kapinyno tyrimų ataskaita pakankamai sunku identifikuoti aprašytą žirgo kapo inventorių. Tiesa, balnakilpės aprašytos tiksliau: „Ovalinės formos. Vienos kilpos lankelio viršūnėje apvali maža skylutė diržui pritvirtinti, kitoje kilpos lankelio viršūnėje išplota keturkampės formos atauga, kurios viduryje yra keturkampė skylė diržui pritvirtinti. Abiejų balno kilpų lankelis apvalaus skersinio pjūvio, ornamentuoti skersiniais ranteliais.“

Antrasis, žemiau esantis, žirgas užfiksuotas 124 cm gylje nuo kapinyno kalvos paviršiaus ir 85 cm gylje nuo buvusio kapinyno kalvos paviršiaus, tiesiai po pirmuoju žirgu. Antrojo žirgo pasturgalinių kojų kaulai buvo susimaišę su pirmojo žirgo kaulais. Priekinės kojos gulėjo ištiestos, sprandas pariestas, galva – ant dešinio šono. Nasruose – dvinariai žąslai masyviais, nupjauto trikampio formos laužtukais

4 pav. Antrojo žirgo žąslai. Pakalniškių kapinyno kapas Nr. 17. P. Bugio nuotrauka.

VDKM archeologijos rinkinys, AR-830:66

5 pav. Antrojo žirgo žąslų laužtukas. Pakalniškių kapinyno kapas Nr. 17. P. Bugio nuotrauka.

VDKM archeologijos rinkinys, AR-830:66

(„skersiniais“) (4 ir 5 pav.). Aptiktos ir dvi balnakilpės (6 pav.), iš kurių viena gulėjo tarp priekinės kojos dilbio ir plaštakos sąnario, kita – prie priekinės kojos mentikaulio. Ten pat rasta ir geležinė sagtis. Balnakilpės – vienodos, ataskaitoje įvardytos kaip „aukšto trikampio formos, su išžesto rombo pamina“. Antrasis žirgas orientuotas kiek kita kryptimi – į šiaurės vakarus (300°). Kapo duobės matmenys nesiplėtė – 180x84 cm.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus fonduose saugomas Pakalniškių kapinyno dviejų žirgų kapo Nr. 17 inventorių – pakankamai gerai išsilaikęs ir tai, šiuo atveju, palengvino artefaktų identifikacijos galimybę. Kape aptikti dviejų žirgų palaikai su pakankamai aiškių tipų balnakilpėmis, ko negalima pasakyti apie žąslus ir jų laužtukus. Vien pažvelgus į abiejų žirgų balnakilpes, net nesigilinant į datavimo problematiką, galima pastebėti tam tikrų nesusipratimų. Pirmojo ir antrojo žirgų balnakilpių tipai sunkiai telpa į vieno laikotarpio ribas. Taigi, nevienalaikio žirgų palaidojimo klausimas turėtų būti atmetamas ne vien dėl glaudaus žirgų tarpusavio sąlyčio (antrojo žirgo pasturgalinių kojų kaulai buvo susimaišę su pirmojo žirgo kaulais), bet ir kad tradiciškai ankstyvesniu periodu datuojamos balnakilpės priklausė viršutiniam žirgui. Visiškai suprantama, kad apatinis žirgas negalėjo būti palaidotas vėliau, sunkiai suvokiamu būdu: po pirmojo žirgo apačia.

Analizuojamo kapo žirgų aprangos detalės tiksliau aprašytos archeologinių tyrimų ataskaitos radinių sąrašė, iš kurio galime sužinoti ir apie pirminę radinių būklę prieš jiems patenkant į muziejų⁹. Kai kuriais atvejais radinių aprašymas pačiame sąrašė būna vienintelis būdas sužinoti daugiau apie artefaktą, kuris, dėl įvairiausių priežasčių, gali iki mūsų dienų išlikti ne visas arba neišlikti visai. Laimei, muziejaus fonduose kapo Nr. 17 medžiaga išsaugota pakankamai gerai.

⁹ K. Gabriūnaitė, Pakalniškių (Šakių r.) kapinyno radinių sąrašas (1963 m. tyrinėjimai), *LIIR*, f. 1, b. 195a, p. 11–12.

6 pav. Antrojo žirgo balnakilpė. Pakalniškių kapinyno kapas Nr. 17. P. Bugio nuotrauka.

VDKM archeologijos rinkinys, AR-830:68

tipų galime pamatyti ir Anatolijaus Kirpičinkovo Rusios balnakilpių tipologijoje¹². Pakalniškių kapinyno griautinio žirgų kapo Nr. 17 pirmojo žirgo balnakilpės yra skirtingos formos ir tipų. Tai nėra ypatingas išskirtinumas. Nevienodų balnakilpių žirgų kapuose pasitaiko. Remiantis tyrimų archeologine ataskaita, pirmoji balnakilpė (1 pav.) yra „apvalaus trikampio formos“, keturkampio skerspjūvio lankeliu ir išplota viršūne. Lankelyje prie paminos – dvi ataugos. Pamina – plokščia, išgaubta. Antroji balnakilpė – taip pat „apvalaus trikampio formos“, keturkampio skerspjūvio lankeliu ir viršuje išplotu aukštu keturkampiu su pailga keturkampe kiauryme (2 pav.). Pamina – plokščia, išgaubta. Nors balnakilpės ir skirtingos, jų aukštis – vienodas (13,1 cm). Pirmoji balnakilpė pagal J. Antanavičiaus sudarytą tipologiją turėtų būti priskirtina 6 tipo II atmainai, antroji – 7 tipo I atmainai. Pirmosios balnakilpės tipas, anot tyrėjo, turėtų būti datuojamas X–XII a. ir į Lietuvą atėjęs iš Vakarų Europos per prūsų gentis. Antroji – priskirtina XI–XII a. Autorius mini, kad analogiškų balno kilpų rasta Rusijoje, kur jos datuojamos XII–XIII a., taip pat Latvijoje su XI–XII a. radiniais, Kaliningrado srityje (Prūsijoje). Remiantis N. Goslerio tipologija pirmąją balnakilpę galima datuoti tuo pačiu trijų šimtų metų periodu. Populiarumo laikotarpiu laikomi – X ir XI amžiai. XII amžiuje tokių balnakilpių egzistavimas įmanomas, bet ne tendencingas šiam laikotarpiui. N. Gosleris tokias balnakilpes priskiria BI tipo 1a variantui (BI1a) ir spėja, kad šis tipas, kaip ir kitos balnakilpės, turinčios kilpą diržui įverti, yra kilusios iš klajoklių aplinkoje nuo IX–XI/XII a. naudotų, panašios tvirtinimo sistemos, balnakilpių. Autorius mano, kad šios, kaip ir

Artefaktų analizę norėtusi pradėti nuo balnakilpių, nes pastarųjų tipai yra gan gerai žinomi ir ne kartą tyrinėti. Kaip jau minėta, Lietuvoje pirmasis balnakilpių tipologizacija užsiėmė ir vienas iš Pakalniškių kapinyno tyrėjų Juozas Antanavičius. Autoriui pavyko išskirti 12 balnakilpių tipų bei dar 8 jų atmainas¹⁰. Prūsiškas balnakilpes, kurių tipai buvo naudoti ir Lietuvoje, iš Berlyno muziejaus Prūsijos rinkinio tyrė ir tipologizavo vokiečių archeologas Norbertas Gosleris (*Norbert Goßler*)¹¹. Taip pat nemažai pas mus žinomų balnakilpių

¹⁰ J. Antanavičius, X–XIII a. balno kilpos Lietuvoje, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*.

¹¹ N. Goßler, Die mittelalterlichen Steigbügel aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) – Studien zu Typologie, Chronologie und Kulturgeschichte, *Acta Praehist. et Arch.* 45, 2013, s. 109–215.

¹² А. Н. Кирпичников, *Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв.*, Ленинград, 1973, с. 72–99.

kiti stepių klajoklių balnakilpių tipai, gana greitai turėjo pasklisti iš rytų į vakarus. Antroji balnakilpė, remiantis vokiečių tyrėjo tipologija priskirtina – CI tipo 2 variantui ir datuotina XI–XII a. (XIII a. egzistavimas įmanomas, bet ne tendencingas). C tipas taip pat susijęs su Eurazijos stepių klajokliais, kurių aplinkoje, XI amžiuje, jis turėjo ir užgimti. Šių balnakilpių kelias į Europą analogiškas ir toks pat greitas kaip ir anksčiau aprašyto tipo B. Kijevo Rusios ir Lenkijos archeologiniai radiniai leidžia šio tipo egzistavimo ribas (be regioninio tendencingumo) praplėsti į visą XIII a. O konkrečiai 2-ojo varianto balnakilpių egzistavimą šiame amžiuje liudija ir Dunojaus regiono bei Lietuvos radiniai¹³.

Trumpai aprašius pirmojo žirgo balnakilpes norėtusi pereiti prie antrojo žirgo balno kilpų, kurios bus svarbios tolimesnei pirmųjų bei viso kapo konteksto analizei. Antrojo, apačioje palaidoto, žirgo balnakilpės – vienodos, 13,9 cm aukščio, trikampio formos, trikampio skerspjūvio lankeliu, „viršūnėje trikampis išplojimas, kurio apačioje pailga kiaurymė. Pamina tiesi, išžesto rombo formos, galuose ataugos“ (6 pav.). J. Antanavičius tokios formos balnakilpes priskyrė 8 tipo II atmainai. Šis tipas Lietuvoje ir Prūsijoje gerokai retesnis nei prieš tai aprašytųjų. Tyrėjo nuomone, šis tipas, „matyt susiformavo buv. Rytprūsioje ar pietvakarių Lietuvoje, iš ten ši forma perimta kituose kraštuose“. Lietuvoje jos datuotinos XI a. II puse–XIII a. pradžia¹⁴. N. Gosleris Prūsijos rinkinyje randa tik dvi tokios formos balnakilpes iš Bludau ir Kirpainių (*Kirpehnen*) kapinynų, kurias autorius priskiria CII tipui. Naudojantis paminėtų kapinynų chronologija, šis balnakilpių tipas Prūsijoje datuojamas XI–XIII a. pastarąjį tyrinėtojas kildina iš IX–X a. Vidurio Azijos balnakilpių tipų. Panašių balnakilpių aptikta Ukrainoje taip pat ir Dunojaus regione, kur jų datavimas pratęsiamas iki XIV a. Vokiečių tyrėjas šio tipo populiarumo laikotarpiu įvardija XII–XIII a.¹⁵ Analogišku laikotarpiu ši balnakilpių tipą datuoja ir Anatolijus Kirpičnikovas (*Анатолий Курпичников*).

Dėl anksčiau išvardytų priežasčių turėdami omenyje, kad Pakalniškių kapinyno kape Nr. 17 palaidoti du žirgai yra vienalaikiai, aprangos detales taip pat galime laikyti vienalaikėmis. Nors šių artefaktų naudojimo terminai gali būti gana ilgi ir nesutapti, tačiau, kad patektų į tą patį kapą, jie turėjo susikirsti kažkuriame laiko taške. Vieno ar kito kadaise naudoto daikto pagaminimo, naudojimo ir populiarumo laikotarpis priklauso nuo daugybės skirtingų aplinkybių. Iš archeologinės medžiagos geriausiai matyti tam tikro daikto naudojimo populiarumo (piko) etapas, kuris gali tęstis labai skirtingą laiko tarpą. Pavyzdžiui, kurio nors balnakilpių tipo tam tikra-

¹³ N. Goßler, Die mittelalterlichen Steigbügel aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) – Studien zu Typologie, Chronologie und Kulturgeschichte, *Acta Praehist. et Arch.* 45, s. 139–146.

¹⁴ J. Antanavičius, X–XIII a. balno kilpos Lietuvoje, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, p. 76–77.

¹⁵ N. Goßler, Die mittelalterlichen Steigbügel aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) – Studien zu Typologie, Chronologie und Kulturgeschichte. *Acta Praehist. et Arch.* 45, s. 142.

me regione naudojimo periodas gali būti nulemtas daugybės procesų, susijusių su jodinėjimu ar karyba arba visiškai neutralių. Bet kokių atveju, daikto populiarumo augimas, jo pikas bei nuosmukis yra geriausiai fiksuojami ir sukelia mažiausiai ginčų tarp tyrėjų. Gerokai sudėtingesnė problema yra konkrečiai nustatyti jo naudojimo pradžią ir pabaigą. Jeigu, pavyzdžiui, turint tam tikro artefakto didžiausio populiarumo laikotarpio tašką ir sąlyginio populiarumo ribas laiko skalėje dar galime kalbėti apie tam tikrą laikotarpio stabilumą su nežymiais pokyčiais į vieną ar kitą pusę, tai apie tipo atsiradimo ir išnykimo taškus to paties pasakyti negalime. Dėl įvairiausių priežasčių, šios datos yra labai nestabilios ir kintančios. Archeologijoje datos pokyčio priežastis gali būti tiek ilgalaikiai ir rimti rezultatyvūs tyrimai, tiek atsitiktinumas, nulemtas, pavyzdžiui, naujo archeologinio atradimo. Iš kitos pusės, tyrėjas, bandydamas datuoti tam tikrą daiktų tipą, be matematinio skaičiavimo ir artefaktų koreliavimo, turėtų atsižvelgti į tam tikro regiono savitumus, vietinės ir globalios reikšmės istorinius procesus bei paties daikto radimo aplinką ir aplinkybes. Analizuojant tipo atsiradimo datą, labai svarbu įvertinti ankstyvesnio daikto tipo įtaką, nes vieno tipo ar varianto išnykimas galėjo būti nulemtas daugybės aplinkybių, kurios sukūrė sąlygas naujesniam tipui atsirasti. Taip pat derėtų atkreipti dėmesį, kad naujo tipo atsiradimas tam tikram regione yra nebūtinai nulemtas senojo pokyčių, o dėl tam tikrų procesų galėjo atsirasti ir iš svetimos kultūrinės terpės. Kalbant apie žirgo aprangos detales, geriausias to pavyzdys būtų vis pasikartojanti stepių klajoklių įtaka žirgo aprangos detalių tipams Europoje. Vėlyvosios artefakto naudojimo ribos paieška yra dar sudėtingesnis dalykas. Didžiausių problemų čia sukelia atsitiktiniai, be konteksto ir pavieniai radiniai, vėlyvesnės nei įprastai tam tikro archeologinio objekto tipo paplitimo chronologinės ribos. Taigi, atsižvelgę į turimus duomenis bei pirmojo ir antrojo žirgų balnakilpių datavimą, matome, kad chronologinių ribų susikirtimo taškas turėtų būti maždaug XII a. Į ankstyvesnį periodą nukelti neleistų apačioje palaidoto žirgo balnakilpės, pastarojo žąslų laužtukai – netipiniai ir nedatuoti.

Interpretacija

Dėl išsamios tipologinės schemos stokos Lietuvoje aptiktų kamanų ir su jomis susijusių detalių datavimas yra labai problemiškas. Norint tiksliau datuoti šiuos artefaktus, yra reikalinga užsienio tyrėjų pagalba, tačiau ir ji ne visais atvejais padeda. Kai kurie Lietuvoje aptikti žąslų tipai ar jų variantai yra unikalūs ir niekur neanalizuoti ar datuoti. Vienintelis Lietuvos archeologas kiek labiau analizavęs šiuos artefaktus yra jau anksčiau minėtasis J. Antanavičius. Savo straipsnyje tyrėjas aprašo ir datuoja kamanas iš Pakalniškių gana plačiai, nesiekdamas tipologizavimo. Deja, be šio darbo, jokio rimtesnio lietuviškų kamanų ar žąslų tyrimo iki šiol ir nesulaukėme. Kadangi Lietuva turi bene didžiausius archeologinius žirgų palaidojimų kompleksus Europoje, užsienio tyrėjai ieškodami analogų dažnai remiasi ir lietuviškais radiniais. Pastarieji datuoti labai plačiai, dažniausiai, tik objektą tyrusio archeologo, kurio

užduotis ir nebuvo tikslus atskirų radinių datavimas ar tipologija. Su šia problema kaip tik ir susiduriame analizuodami kapo Nr. 17 žirgų žąslus.

Viršutinio žirgo žąslai – dvinariai, keturkampio skerspjūvio, galuose – laužtukai „plokšti, kiek išlenkti, viduryje išlinkimas, jo viršuje – pailga keturkampė skylė“, už jų – pavadžio grandys, kurių išlikusi viena (1 pav.). Žąslų forma iš dalies¹⁶ primena rusų archeologo A. Kirpičnikovo išskirto III tipo žąslus, datuojamus XI–XII a. Tokie žąslai dažniausiai turi „sparno“ formos laužtukus ir aptinkami Rusios, Prūsijos, Volgos bulgarų ir stepių klajoklių teritorijose. Neretais atvejais tokio tipo laužtukai sidabruojami ir ornamentuojami. Apatinio žirgo žąslai – dvinariai, keturkampio skerspjūvio, galuose – laužtukai, su „trikampės formos“ išpjova, už jų – pavadžio grandys (4 ir 5 pav.). Šio žirgo žąslai primena pirmojo, bet yra masyvesni ir skiriasi laužtukais. Tokie laužtukai neįtraukti į jokiais tipologines schemas ir panašu, kad tai yra vietinis, masyvus sparno formos laužtukų variantas. Norint tiksliau datuoti Pakalniškių kapo Nr. 17 inventorių būtina papildoma artefaktų analizė, analogų paieška, bei tipologijos papildymas.

Palyginus Pakalniškių kapo Nr. 17 dviejų žirgų aprangos detales galima pastebėti datavimo ir tipologinių nesutapimų, kuriuos norėtusi detaliau panagrinėti. Jei pirmojo žirgo antroji balnakilpė (CI2 tipo pagal N. Goslerį, VI tipo II atmaina pagal J. Antanavičių) dar santykinai datuotina ir XIII a., tai pirmosios (BI1a, VII tipo II atmaina) tradicinis datavimas baigiasi XII a. imtinai. Dažniausiai tokios balnakilpės datuojamos XI a. ir kartais siejamos su vengrais. 2015 m. pasirodė ir šio tipo, X–XI a. pirmuoju ketvirčiu datuojamų, balnakilpių iš Transilvanijos tipologija¹⁷. Iš tiesų, Lietuvoje aptinkamo šio tipo balnakilpių panašumas su kai kuriais Transilvanijos tipais (Pe1b3, Pe1b4) sukelia svarstymų dėl sąsajų su vengriškosiomis, vis dėlto dauguma šio laikotarpio vengriškų balnakilpių skiriasi lankelio ir dirželio laikiklio forma. Lietuvoje ir Prūsijoje dominuojančios BI1a balnakilpės yra gerokai žemesnės ir platesniu dirželio laikikliu. Nors vengriška jų kilmės teorija neatmestina, būtent šis balnakilpių tipas per transformaciją iš vengriškosios (jei darysime prielaidą, kad ši transformacija buvo) pakito ir turėtų būti išskirtas mažiausiai potipiu, variantu ar atmaina. Transilvanijos baseine aptinkamos balnakilpės išsiskiria savo forma ir yra labiau artimesnės ankstyvosios stepių klajoklių balnakilpėms. Mūsų analizuojamas balnakilpių tipas Lietuvoje ir Prūsijoje toliau vystosi ir, panašu, išauga į dar vieną masyvesnę variantą (BI1b). Abiejų variantų balnakilpės kai kuriais atvejais būna gausiai inkrustuotos sidabru. Panašių balnakilpių yra aptikta ir Čekijoje, Bohemijos regione, kur jų sidabruoti variantai siejami su Bohemijos kariniu elitu arba svetimų samdinių pajėgomis¹⁸. Datuojamos jos įvairiai, VII, VIII, IX ar XIV a. ir priskiria-

¹⁶ A. Н. Кирпичников, *Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX—XIII вв.*

¹⁷ Kape Nr. 17 pirmojo žirgo žąslai yra plokštesni.

¹⁸ E. Gall, An attempt to classify the stirrups dating from the 10th century and the first quarter of the 11th century in the Transylvanian Basin, the Crişana/Partium and the Banat with an outlook to the Carpathian Basin, *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin*, Vol. XXII, 2015, p. 355–406.

mos vietiniam, ankstyvųjų vengrų, avarų, Vakarų ar Šiaurės Europos regionams. Labai panašu, šiuo atveju, datavimas ir regioninė prieskyra tiesiogiai priklausė nuo individualaus tyrėjo. Kaip jau minėta, poroje esanti, CI2 varianto balnakilpė, nors ir datuojama kiek platesniu laikotarpiu, bendrą chronologinį sąlyčio tašką su antrąja randa XII amžiuje. CI2 balnakilpių tipo paplitimas gerokai platesnis, šis tipas siejamas su stepių klajokliais ir jų įtaka teritorijoms į Vakarus nuo jų. Įdomu, kad šių balnakilpių yra ne tik teritorijose, kurioms tiesiogiai įtaką darė klajokliai. Baltų žemėse jų randama netgi prūsų ir kuršių kapinyuose.

Jeigu pirmojo žirgo balnakilpių koegzistavimo galimas laikotarpis nukeliamas į XII a. ir šiame amžiuje abu tipai baigia savo egzistavimą, tai antrojo žirgo balnakilpių tipas šiuo laikotarpiu tik ima išsigalėti. Beje, šio taip pat su stepių klajokliais (kumanais)¹⁹ siejamo tipo balnakilpių paplitimas siekia vidurio Vokietiją²⁰. Taigi, atrodytų, turint šiuos duomenis kapą apytiksliai būtų galima datuoti XII a., bet padėtį komplikuoja žąslai ir jų laužtukai. Minėtieji sparno formos laužtukai A. Kirpičnikovo priskirti prie III tipo žąslų, Rusios teritorijoje datuojamų XI–XII a., ir telpa į XII a. datuotą, kitų artefaktų iš Pakalniškių kapo Nr. 17 chronologinių ribų susikirtimo tašką. Visgi pirmojo žirgo žąslų laužtukai, nors ir panašūs į A. Kirpičnikovo išskirtus „sparnuotuosius“, yra kiek kitokios formos (kiek tiesesni ir grakštesni) ir turėtų būti išskirti kaip atskiras variantas. Lietuvoje tokios formos laužtukų aptinkama gana dažnai ir jie datuojami tuo pačiu XI ir/ar XII a. Labai panašu, kad išsamesnė šio tipo laužtukų iš Lietuvos analizė, apimanti ir visą žirgo (ar žirgų) kapo inventorių, padėtų išskirti naują variantą ir jį tiksliau datuoti. Mūsų atveju, atrodytų, kad šis, spėjamas, laužtukų variantas turėtų būti datuojamas XII a. ir puikiai tilpti į rusų tyrinėtojo nustatytas šio tipo chronologines ribas. Vis dėlto padėtį komplikuoja antrojo žirgo žąslų laužtukai. Kaip jau minėta, tokio tipo laužtukai niekur nenagrinėti, neįtraukti į jokias tipologijas ir labai gali būti, kad tai yra vietinis, lietuviškas jų variantas. Labai gali būti, kad pastarieji laužtukai yra tarpinis tipas tarp sparno formos (pagal A. Kirpičnikovą) ir Rusių (Kaišiadorių r.) laužtukų, ir galimai išsivystęs iš paskutiniojo. Panašūs, tik dar kiek masyvesni, sidabru inkrustuoti ir ornamentuoti laužtukai rasti šalia garsiojo šalmo iš Rusių, kurį šių eilučių autorius yra datavęs XIII a. pab.–XIV a. pr.²¹. Antrojo žirgo žąslų laužtukus lyginant su artefaktu iš Rusių galima pastebėti, kad pagrindinis skirtumas tarp jų – ornamentacija ir dantytas išorinis kraštas. Visgi, įvertinus dabartinę laužtukų būklę, matyti, kad Pakalniškių laužtukai gerokai prasčiau išlikę, restauravimo proceso metu

¹⁹ R. Liwoch, *Militaria z połowieckiego cmentarzyska w Rosawie (wybór)*, *Acta Militaria Mediaevalia*, vol. XIII, 2017, s. 155–163.

²⁰ N. Goßler, *Steppennomadische Einflüsse im hoch- und spätmittelalterlichen Mitteleuropa? Neues zur Pferdebestattung von Schleenhain*, Kr. Leipzig, *Sonderdruck aus: Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 64, s. 203–216.

²¹ P. Bugys, *Keletas įžvalgų apie ankstyviausius lietuviškus šalmus iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių*, *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2017 metais*, 2018, p. 85

naujai sutvirtintas ir išlygintas išorinis kraštas (4 ir 5 pav.). Analogiški žąslai aptikti ir Bedugnės kapinyne²², o laužtukų apkalų plokštelių žinoma ir iš kitų Lietuvos laidojimo paminklų. Tai – dažniausiai atsitiktiniai radiniai iš suardytų degintinių kapų, datuojamų XIII–XIV a. Tiksliau galima datuoti šio tipo laužtukus ar jų detales tik iš naujausių archeologinių tyrimų – Bedugnės kapinyno Trakų rajone ir vakarų Baltarusijoje esančio Senųjų Barūnų lietuvių degintinio kapinyno. Pastarojo laidojimo paminklo kapai yra datuojami XIII a. II puse–XIV a. pr.²³. Beje, ten pat rasta ir CII tipo (pagal N. Goslerį) balnakilpė. Bedugnės kapinyno tyrimų rezultatai šį laužtukų tipą nukelia dar vėliau – į XIV a. Taigi, šiuo atveju, chronologinis artefaktų susikirtimo taškas lieka nebeaiškus. Vadovaujantis vien sveika logika yra aišku, kad antrojo (apatiniojo) žirgo aprangos detalės negalėjo „nusikelti į praeitį“. Todėl jos turėtų būti datuojamos ankstyvesniu periodu, arba – pirmojo žirgo aprangos detalės, praplėsdamos nusistovėjusias chronologines ribas, egzistavo mažiausiai iki XIII a. vidurio. Greičiausiai, teisingas yra paskutinis teiginys, bet užuot darius išvadas norėtųsi palikti šį klausimą neatsakytą su viltimi sulaukti archeologų susidomėjimo analizuojant panašius atvejus.

²² G. Petrauskas, Senųjų Trakų apylinkių (Trakų r., Senųjų Trakų sen., Bedugnės k.) žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2012 m. ataskaita, *LIIR*, f. 1, b. 6169, Vilnius, 2013.

²³ Kapinyno tyrėjo, archeologo Yauheno Ulasovetso informacija.

Naujos kalavijų tyrimų perspektyvos. Trijų kalavijų iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus rentgenografiniai tyrimai

ANDRIUS JANIONIS

Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas

Prieš daugiau kaip 5 tūkst. metų atsiradę kalavijai nuėjo ilgą raidos kelią ir, palyginti su kita archeologine medžiaga, yra be galo įvairūs. Praėjo daugiau nei 30 metų, kai buvo nuodugniau šie ginklai Lietuvoje tyrinėti. Per tą laiką buvo išgryninta daugelis archeometalurginių tyrimų metodų, kurie nebuvo taikomi Lietuvoje aptiktiems kalavijams. Vienas tokių metodų yra rentgenografinis kalavijų geležčių tyrimas, leidžiantis nustatyti ornamentus ir rašmenis ant geležčių. Nemaža dalis kalavijų būna ganėtinai pažeisti korozijos. Todėl žymėjimai ant geležčių ne visada matomi ir išskiriami. Švietimas rentgeno spinduliais neintervenciniu būdu leidžia aiškiau juos analizuoti. Šiam metodui patikrinti paėmiami mažą imtį iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus, tačiau jos pakanka tyrimo pranašumui ir trūkumams nustatyti. Be abejo, taip pat tikiuosi patikslinti šių radinių duomenis pagal žinomas kalavijų tipologijas ir chronologijas.

Tyrimų apžvalga

Darbų, kuriuose būtų daug dėmesio skiriama išskirtinai įrašams ant geležčių nėra daug. Seniausia publikacija šioje srityje – šveicaro R. Vėgelio (*R. Wegeli*) mokslinė disertacija „Inschriften auf mittelalterlichen Schwertklingen“¹. Tai fundamentalus darbas, aptariantis dažniausiai pasitaikančius XII–XIII a. įrašus ant kalavijų. Iki šiol nėra išsamesnio darbo šia tema.

Latvių tyrėjas A. Anteinis (*A. Anteins*) tyrė rašmenis ant geležčių Rytų Baltijos regione². Tiesa, jis daugiau dėmesio skyrė ankstyvesniems (X–XI a.) kalavijams, tačiau šių tyrimų informacija yra aktuali iki šiol, o tyrimo metodiką galima pritaikyti ir vėlesniems kalavijams.

Lenkų tyrėjas M. Glosekas (*M. Głosek*) 1973 m. publikavo monografiją „Znaki i napisy na mieczach sredniowiecznych w Polsce“, paskirtą rašmenų ant kalavijų tyrimui. Autorius plačiai aptarė užrašus ant geležčių, suskirstė juos į grupes: kalvių

¹ R. Wegeli, *Inschriften auf mittelalterlichen Schwertklingen*, Zürich, 1904.

² A. К. Антейн, *Дамасская сталь в странах бассейна Балтийского моря*, Рига: Зинатне, 1973.

užrašai, maldos užrašai, kiti užrašai. M. Glosekas labai nedaug aptarinėjo ankstyvesnius užrašus, pavyzdžiui, „Vlfberht“ (*Vlfberht* ir *Ingelri* yra vardai. Ką jie reiškia, diskutuojama iki šiol.) Ankstyvesni kalavijai skiriasi nuo vėlyvesnių tuo, kad ant pirmųjų yra tikriniai vardai, o ne invokaciniai įrašai, kaip vėlyvesniųjų, ir kt.), o didesnę dalį publikacijos paskyrė XI–XV a. kalavijams, skirstydamas ir datuodamas pagal E. Aukšoto (*E. Oakeshott*) tipologiją.

Būtų galima paminėti dar du straipsnius. 2009 m. pasirodė svarbus vėlyvesnių užrašų tyrimo straipsnis: Vagnerio (*T. G. Wagner*) ir grupės kitų mokslininkų darbas „Medieval Christian invocation inscriptions on sword blades“³ bei 2013 m. išspausdintas kitas J. Vorlio (*J. Worley*) ir T. Vagnerio (*T. Wagner*) straipsnis „How to make swords talk: an interdisciplinary approach to understanding medieval swords and their inscriptions“.⁴ Pirmajame straipsnyje aptaria keturis Fyris (*Fyrisån*) upėje (Centrinė Upsala, Švedija) aptiktus viduramžių kalavijus su užrašais. Jame autoriai išsamiai aptarė ankstesnius įrašų ant kalavijų tyrimus (atkreipdami dėmesį, kad didesnė tyrimų dalis yra susijusi su IX–XI a. „Vlfberht“ kalavijais), taip pat labai išsamiai išnagrinėjo rašmenis ir užrašus ant geležčių, nors pačių kalavijų netyrė. Šis straipsnis, pačių autorių nuomone, yra tarpdisciplininis tyrimas, kuris galėtų būti kalavijų su rašmenimis vadinamuoju Rozetos akmeniu,⁵ leidžiančiu suprasti ir interpretuoti kitų kalavijų epigrafiją. 2013 m. straipsnis daugiau teorinis, aptariantis naujos disciplinos – kalavijų epigrafijos – teorinius pagrindus bei praktinius veiksmus tiriant įrašus ant kalavijų. Autoriai išskiria užrašų klasifikacijas, lyginamąjį metodą, kalbos ir gramatikos tyrimą, ornamentų ir simbolių tyrimą bei kontekstinio lyginamojo metodo svarbą tiriant šiuos įrašus. Taip pat nemažą straipsnio dalį autoriai paskyrė kalavijų aprašymams (dokumentacijai) pateikti.

Šiame straipsnyje pristatomas tyrimas negalėjo apsieiti be kalavijų bendrųjų charakteristikų tyrimų, todėl čia verta aptarti ir pagrindines publikacijas apie juos. Kalavijai, kaip pavieniai radiniai, gana anksti sulaukė atskiro tyrėjų dėmesio. 1919 m. išleistas ir iki šiol aktualus yra J. Peterseno (*J. Petersen*) darbas „De Norske Vikingesverd: Ein Typologisk-Kronologisk Studie over Vikingtidens Vaaben“⁶, turėjęs įtakos visai Europos kalavijų tipologijos raidai. Prie kalavijų tyrimų pradininkų priskirtina ir Ada Bruhn-Hofmejer (*Ada Bruhn-Hoffmeyer*), ji 1954 m. apgynė daktaro disertaciją „Middelalderens Tvaeggede Svaerd“⁷. Vienas garsiausių Europos

³ T. Wagner, J. Worley, A. Holst Blennow, G. Beckholmen, Medieval Christian invocation inscriptions on sword blades, *Waffen- und Kostümkunde*, 51(1), p. 11–52.

⁴ J. Worley, T. Wagner, How to make swords talk: an interdisciplinary approach to understanding medieval swords and their inscriptions, *Waffen- und Kostümkunde*, 55(2), p. 113–132.

⁵ *Ten pat*, p. 58.

⁶ J. Petersen, De Norske Vikingesverd: En Typo-logisk-kronologisk Studie over Vikingetidens Vaaben, *Videnskapselskapets Skrifter*, II Hist.-filos. Klasse, No. 1., Dybwad, Kristiania, 1919.

⁷ A. d. V. Bruhn-Hoffmeyer, Middelalderens tvaeggede svaerd: En undersøgelse af dets udviklingshistorie, kronologi og nationalitet, dets stilling i den almindelige våbenhistoriske udvikling og dets krigsmaessige betydning, København, 1954.

kalavijų tyrėjas – E. Aukšotas, sudaręs ne vieną kalavijų katalogą ir bene plačiausią kalavijų tipologiją apkritai. Jo tyrimų sritis daugiau apima vėlyvųjų viduramžių ir Renesanso laikotarpio ginkluotę, tačiau savo darbuose taip pat skyrė dėmesio ir ankstyvesniems kalavijams. Visų pirma paminėtinas jo 1960 m. išleistas darbas „The Archaeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry“⁸. Kiti E. Aukšoto darbai yra itin svarbūs norint pažinti kalavijų raidą Europoje. Jo sukurta tipologija (aiškiausiai išdėstyta knygoje „The Sword in the Age of Chivalry“ ir „Records of the Medieval Sword“) apima apytiksliai 1050–1550 m. ir yra aktuali iki šiol. Be to, ši tipologija įtraukia ir geležtės formą, ir buoželės bei skersinio formas. Taigi kalavijo apibūdinimas ir skirstymas į tipus pasidaro dar aiškesnis ir išsamesnis.

Alfredas Gaibigas (A. Geibig) 1991 m. išleido katalogą „Beitrage zur Morpholoischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter“⁹. Šis darbas, nors ir ne itin didelės inties, tiria 347 kalavijus iš Vakarų–Pietvakarių Vokietijos muziejinių rinkinių ir yra itin aukštai vertinamas dėl savo kruopštumo ir detalumo. Autorius sukūrė dvi tipologijas: vieną, paremtą rankenos konstrukcija, kurią vadino „Kombinationstyp“ (kombinavimo tipas). Ją sudarė 19 rankenos konstravimo tipų. Kitą, paremtą geležtės forma, vadintą „Klingentypen“ (geležtės tipas), sudarė 14 tipų. Apie šią tipologiją plačiau galime sužinoti iš trijų straipsnių: paties A. Gaibigo mėginimo pritaikyti savo klasifikaciją 12-ai kalavijų, aptiktų Hedebiu (dab. Vokietija) „Die Schwerter aus dem Hafen von Haithabu“¹⁰, L. A. Joneso (L. A. Jones) straipsnyje „Overview of Hilt and Blade Classifications“¹¹ ir K. L. Milerio (C. L. Miller) straipsnyje „The Sword Typology of Alfred Geibig“¹². Autorius taip pat šiek tiek dėmesio paskyrė užrašams ant geležčių. Jis išskyrė „Vlfberht“ ir „Ingelri“ kalavijus, sudarė 122 „Vlfberht“ ir 37 „Ingelri“ kalavijų radimo vietų Europoje sąrašą.¹³ Nurodė ir Lietuvoje, Latvijoje bei buv. Rytprūsiose aptiktus kalavijus, tik nenurodė Elbingo apylinkėse aptikto „Ingelri“ kalavijo.¹⁴ Autorius taip pat pateikė šių kalavijų datavimo versijas.

Dar viena svarbi publikacija – tai 1984 m. M. Gloseko „Miecze śródkioweuro-

⁸ E. Oakeshott, *The Archaeology of Weapons, Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, New York, 1960.

⁹ A. Geibig, *Beitrage zur Morpholoischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter, Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8 bis zum 12 Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, Neuminster, Germany: Karl Wachholtz Verlag, 1991.

¹⁰ A. Geibig, *Die Schwerter aus dem Hafen von Haithabu, Das Archaeologische Fundmaterial*, IV. A. Geibig and H. Paulsen (eds.), Wachholtz Verlag, 1999, p. 9–92.

¹¹ L. A. Jones, *Overview of Hilt and Blade Classifications, Peirce I. (eds.), Swords of the Viking Age*, Woodbridge, England: The Boydell Press, 2002, p. 15–23.

¹² C. L. Miller, *The Sword Typology of Alfred Geibig*, http://myarmoury.com/feature_geibig.php, <žiūrėta: 2019-10-20>.

¹³ A. Geibig, *Beitrage zur Morpholoischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter, Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8 bis zum 12 Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, Neuminster, Germany: Karl Wachholtz Verlag, 1991.

¹⁴ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 22.

pejskie z X - XV w.¹⁵ Šis lenkų autorius nagrinėja 497 X–XV a. kalavijus iš Centrinės ir Rytų Europos (daugiausia Lenkijos teritorijos). Autorius remiasi E. Aukšoto tipologija (prie pastarosios prideda tik vieną tipą), nors taip pat cituoja ir kitus žymius šios srities specialistus: J. Peterseną, M. Vylerį (*R. E. M. Wheeler*), A. Kirpičnikovą.¹⁶ Ypatingą dėmesį autorius skiria ženklams ir užrašams ant geležčių.¹⁷ Iki šiol tai išlieka vienas plačiausiai aptariančių užrašus ant geležčių regione darbų. Tais pačiais metais publikuojama rusų tyrėjo D. Drboglavo (*Д. А. Дрбоглав*) monografija „Загадки латинских клейм на мечах IX—XIV веков“¹⁸. Tai gana išsamus ir svarbus darbas, skiriamas rašmenims ant kalavijų nagrinėti. Ši monografija labai didelės apimties, išnagrinėta daugelis žinomų įrašų ar ženklų ant kalavijų, tačiau autorius yra kritikuojamas dėl to, kad nagrinėjo tik įrašus, be konteksto, net neaptardamas pačių kalavijų¹⁹. Galima pridėti, kad autorius pateikia daug nepagrįstų faktų, be jokio pagrindimo šifruoja tam tikrus rašmenis ir pateikia datavimą.

Paminėtinas taip pat rusų autorius A. N. Kirpičnikovas, daug dėmesio skyręs užrašams ant kalavijų. Svarbiausia ir plačiausia jo monografija – „Древнерусское оружие – Выпуск первый. Мечи и сабли IX–XIII вв.“²⁰.

2012 m. latvių archeologas A. Tomsonas (*A. Tomsons*) apgynė daktaro disertaciją „Divasmeņu zobeni latvijas arheoloģiskajā materiālā 9.–13. Gs.“²¹. Šios disertacijos pagrindu 2018 m. autorius išleido monografiją²². Šiuo metu tai daugiausia įvairios informacijos apie kalavijus Latvijos teritorijoje paskelbęs autorius. Savo darbuose jis pateikia daug metrologinės kalavijų informacijos. Nors dalį Latvijos kalavijų iš šio laikotarpio jau yra aptaręs ir V. Kazakevičius, pastarieji du darbai papildė žinias apie kalavijus Latvijos teritorijoje. Tai be galo svarbus darbas, tiriant Vikingų kalavijus baltų kraštuose.

Kalavijų tyrinėjimo patirtis Lietuvoje gana kukli, nors yra ir išskirtinių darbų. Visų pirma paminėtinas R. Volkaitės-Kulikauskienės straipsnis „IX–XII amžių kalavijai Lietuvoje“²³. Jame autorė aptaria 82 kalavijus iš Lietuvos teritorijos, bando juos suskirstyti, remdamasi J. Peterseno ir A. Nadolskio darbais. Visuotinai pripažįstamas ir vertinamas yra V. Kazakevičiaus darbas „IX–XIII a. baltų kalavijai“²⁴. Autorius

¹⁵ M. Glosek, *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa, *Wydawnictwo Geologiczne*, 1984.

¹⁶ *Ten pat*, p. 23–29.

¹⁷ *Ten pat*, p. 103–119.

¹⁸ Д. А. Дрбоглав, *Загадки латинских клейм на мечах IX–XIV вв.*, Москва, 1984.

¹⁹ L. Marek, *Early Medieval Swords from Central and Eastern Europe Dilemmas of an Archeologist and Student of Arms*, University of Wrocław, Wrocław 2005, p. 13.

²⁰ А. Н. Кирпичников, *Древнерусское оружие - Выпуск 1, Мечи и сабли IX–XIII вв., Свод археологических источников*, Москва, 1966.

²¹ A. Tomsons, *Divasmeņu zobeni latvijas arheoloģiskajā materiālā 9.–13. Gs.*, Riga, 2012.

²² A. Tomsons, *Zobeni Latvijas teritorijā no 7. līdz 16. gadsimtam, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti*, Nr. 27, Riga, 2018.

²³ R. Volkaitė-Kulikauskienė, *IX–XII amžių kalavijai Lietuvoje, Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1964, t. IV, p. 197–226.

²⁴ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996.

suklasifikavo tuo metu žinomus Lietuvos, Latvijos, dalies Lenkijos ir Karaliaučiaus srities kalavijus, remdamasis J. Peterseno tipologija, sukūrė savą Lietuvos kalavijų klasifikaciją (iš dalies panaudojo ir R. Volkaitės-Kulikauskienės įdirbį šioje srityje). Iš viso autorius aptaria 190 radinių iš Latvijos, 170 iš Lietuvos ir apie 100 kalavijų iš prūsų genčių teritorijos. Tai išsamiausiai kalavijus Lietuvos teritorijoje aptariantis darbas. Autorius taip pat sudarė kalavijų su įrašais ir ženklais lentelę, kurioje pateikė 50 kalavijų.

Taip pat paminėtinas ir lietuvių archeologo 1970 m. J. Stankaus tyrimas „Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a.“²⁵ Tai, ko gera, yra vienintelis darbas Lietuvoje, tiriantis kalavijų gamybos technologijas. Autorius aptaria 30 Lietuvoje aptiktų kalavijų gamybos technologijas. J. Stankus įveda „paketinio“ plieno terminą, kuris atitinka angl. terminą „pattern-welding“, t. y. turintį charakteringą raštuotą struktūrą²⁶.

1989 m. du tyrėjai J. Langas (*J. Lang*) ir B. Eigeris (*B. Ager*) publikavo straipsnį apie Britų muziejuje saugomų V–XI a. kalavijų geležčių nedestrukcinį tyrimą rentgeno spinduliais²⁷. Autoriai ištyrė 142 kalavijus (iš jų tik 32 iš Vikingų laikotarpio) rentgeno aparatu. Tyrimas atskleidė kalavijų struktūrą. Autoriai išskyrė 5 tipus pagal geležtės struktūrą: A tipas sudarytas iš 2 sluoksnių, B – iš 3, C – 4, o D – 5 suvirintų sluoksnių, P tipas priskirtas neidentifikuotos struktūros geležtėms. Be to, iš radiogramų buvo galima nuskaityti rašmenis, kurie dėl korozijos ne visuomet matomi paviršiuje. Autoriai pateikė 9 tokių kalavijų užrašus, nuskaitytus iš radiogramų²⁸. Šiuo darbu yra paremtas Lietuvoje saugomų kalavijų radiografinis tyrimas, kurį ir pristatysiu.

Tipologijos ir jų problematika

Kalavijų tyrimai pradėti jau daugiau kaip prieš 100 metų, bet iki šiol išlieka daug neatsakytų klausimų. Šiuos tyrimus apsunkina, iš vienos pusės, gausi archeologinė medžiaga apskritai, iš kitos pusės, tyrimų ir analizės fragmentiškumas. Galbūt dėl labai ryškaus kalavijų regioniško, iki šiol nėra nei vieno tyrimo, apimančio bent jau didesnę kalavijų paplitimo Europoje arealo dalį. Čia taip pat reikėtų ieškoti ir priežasties dėl daugelio skirtingų tipologijų, susidariusių per ilgus kalavijų tyrinėjimo metus.

Visų pirma, reikėtų pabrėžti, kad šiuo metu didžiausią vertę įgauna tarpdisciplininiai kalavijų tyrimai, todėl reikėtų kalbėti ne apie vieną, o apie kelias tipologijų

²⁵ J. Stankus, Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a., *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, T. 2 (33), Vilnius, 1970, p. 113–130.

²⁶ *Ten pat*, p. 118.

²⁷ B. Ager, J. Lang, Swords of the Anglo-Saxon and Viking periods in the British Museum: a radiographic study, S. C. Hawkes (ed.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*, Oxford University Committee for Archaeology, mono, 21, 1989, p. 85–122.

²⁸ *Ten pat*, p. 101–106.

rūšis: morfologinę, epigrafinę ir technologinę. Kiekviena tipologijos rūšis nuėjo savo raidos kelią, todėl vertėtų aptarti pagrindines šiame straipsnyje naudojamas tipologijas ir jų trūkumus.

Morfologinę tipologiją galima laikyti tradicine. Kalavijų tipologijos, paremtos ginklo pagaminimo būdu ir forma, pradininkas norvegų tyrėjas J. Petersenas²⁹. Jo linijos laikėsi ir analogiškas tipologijas savo regionams kūrė daugelis Europos tyrėjų, įskaitant lietuvių archeologą V. Kazakevičių. Kitokį požiūrį pateikė A. Gaibigas³⁰ – jis mėgino atsisakyti subjektyvaus požiūrio į rankenos ir geležtės formą, stengėsi pateikti metriniais duomenimis paremtą buoželės, rankenos ir geležtės apibūdinimą ir klasifikavimą. Vienas garsiausių Europos kalavijų tyrėjų yra E. Aukšotas, jis ištyrė kelis tūkstančius kalavijų iš daugelio Europos regionų³¹.

Epigrafinę tipologiją vienas pirmųjų pradėjo kurti šveicarų tyrėjas R. Vėgelis³². Šis autorius išanalizavo daugelį Europoje įrašų, aptinkamų ant kalavijų geležčių. Trumpai aptaręs X–XI a. įrašus, XII–XIII a. įrašus skirsto į kelias grupes: 1) simbolius; 2) maldas Dievui ir Kristui; 3) su Marijos kultu susijusius įrašus; 4) įrašus iš Biblijos ir inicialus. Pastarąją grupę autorius dar suskirstė į keturis pogrupius: a) anagramatinis raidžių išdėstymas; b) periodiškai kartojamos raidės; c) raidžių kompleksai (šie dar skirstomi į pogrupius: NED grupė ir DIC grupė); d) į a–c kategorijas nepatenkantys; 5) mistiniai-kabalistiniai įrašai. Nors šis autorius greit sulaukė kritikos³³, jo tyrimas iki šiol išlieka aktualus ir svarbus.

Svarbus rašmenis ant kalavijų tiriantis M. Gloseko darbas „Znaki i napisy na mieczach sredniowiecznych w Polsce“³⁴. Šis autorius išskirstė Lenkijoje žinomus ženklus ir įrašus į kelias grupes: 1) kalvių ženklai; 2) ženklai, susiję su tam tikrais gamybos centrais, kuriuos taip pat skirstė į kelias grupes: vardiniai ženklai, vilko ženklai, lotyniško kryžiaus ir vengrų žemių centrų ženklai; 3) ženklai, kurie nėra sietini su tam tikrais gamybos centrais. Šie dar buvo skirstomi į: su konkrečia istorine asmenybe susijusius ženklus ir invocacinius ženklus; 4) kiti ženklai, kuriuos skirstė į: lygiašonio kryžiaus ženklus, kitus ženklus ir kitus įrašus.

Vienintelė epigrafinė tipologija, įtraukianti ir baltiškuosius kalavijus su rašmenimis, buvo sukurta D. Drboglavo³⁵. Autorius aptarė 165 kalavijų užrašus ir išskirstė į

²⁹ J. Petersen, *De Norske Vikingesverd: En Typo-logisk-kronologisk Studie over Vikingetidens Vaaben*, Videnskapselskabetes Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse 1919. No. 1. Dybwad, Kristiania.

³⁰ A. Geibig, *Beitrage zur Morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter, Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8 bis zum 12 Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, Neuminster, Germany: Karl Wachholtz Verlag, 1991.

³¹ E. Oakeshott, *The Archaeology of Weapons, Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, 1960, New York.

³² R. Wegeli, *Inchriften auf mittelalterlichen Schwertklingen*, Zürich, 1904.

³³ P. Post, *Enricus dux?*, *Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde*, Vol. 8 (1918–1920), p. 246–250.

³⁴ M. Glosek, *Znaki i napisy na mieczach sredniowiecznych w Polsce*, Warszawa, 1973.

³⁵ Д. А. Дрбоглав, *Загадки латинских клейм на мечах IX–XIV вв.*, Москва, 1984.

9 grupės. Nemažą dalį (22 – Latvijoje, 5 – Lietuvoje, 5 – Kaliningrado sritis) kalavijų sudaro aptiktieji baltų teritorijoje. Vis dėlto šiuo autoriumi gana sunku remtis. Jis tyrė tik įrašus ant geležčių, visiškai ignoruodamas pačius kalavijus, daug kur pritempdamas pačių įrašų reikšmes. Pavyzdžiui, ornamentą ant šiame straipsnyje aptariamo kalavijo iš Sargėnų, jis klaidingai interpretavo kaip rašmenis ir net pateikė jų reikšmę. Autorius taip pat dažnai nurodo tam tikrų įrašų datavimą visiškai niekuo nepagrįsdamas. Tad, galima konstatuoti, kad remtis šia tipologija negalima (nors ankstesni baltų kalavijų tyrėjai ja rėmėsi)³⁶.

Vienas iš nedaugelio Lietuvos tyrėjų, kuris domėjosi archeologinių metalo dirbinių technologijomis, buvo J. Stankus. Mano tyrimui svarbus jo 1970 m. straipsnis „Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a.“³⁷, kuriame autorius analizuoja 30 kalavijų iš 22 Lietuvos archeologinių vietovių technologinius aspektus. Tiesa, autorius nenurodo, kuriuo metodu buvo atliekamos šios analizės, tačiau iš gautų duomenų sudaro 5 gamybos technologijų tipų klasifikaciją: 1) kalavijai plienine geležte; 2) kalavijai cementuota geležte; 3) kalavijai su geležte, suvirinta iš kelių geležinių ir plieninių juostų („pakietinės“ geležtės); 4) kalavijai trijų juostų geležte; 5) kalavijai, kurių geležtės turi privirintus plieninius ašmenis. Kiekvienam tipui autorius nurodė tipinę plieno struktūrą bei kietumą.

Pagrindinis klausimas, kaip turi būti sudaroma kalavijų tipologija, yra aktualus ir diskutuojamas iki šiol. Akivaizdu, kad kalavijų rankenų įvairovė, palyginti su geležčių formų variacijomis, nulėmė būtent J. Peterseno klasifikacijos pasirinkimą. Per ilgą laiką ši tipologija sulaukė nemažai kritikos, bet iki šiol daugelis archeologų vis tebenaudoja šią tipologiją arba kuria savą J. Peterseno tipologijos pagrindus. M. Moras (*M. Maure*) 1977 m. kritikavo J. Peterseno poziciją³⁸, nes laikė geležtę pagrindiniu kalavijo elementu. Pasak jo, dviejų kalavijų, kurių rankena yra tokia pati, o geležtės skiriasi, negalima laikyti to paties tipo kalavijais³⁹. Pats M. Moras suskirstė vienašmenius ir dviašmenius kalavijus į tipus pagal ilgį. Šią diskusiją papildė F. Androšukas (*F. Androschuk*), jis išmatavo 36 Švedijoje rastus vikingų laikotarpio kalavijus, sudarė lentelę, iš kurios matyti, kad sąsajos tarp buoželės tipo ir geležtės ilgio nėra⁴⁰. Atrodytų, skirstant tipais, kalavijai turėtų būti apibūdinami ir pagal kalavijo rankenos konstrukciją, ir pagal geležtės formą, kaip ir siūlė A. Gaibigas savo kalavijų kataloge⁴¹. Tačiau, sudarydamas klasifikaciją, A. Gaibigas rėmėsi gana nedidelio regiono (Vakarų–Pietvakarių Vokietijos) muziejų rinkiniais. Juose

³⁶ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 77.

³⁷ J. Stankus, Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a., *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, T. 2 (33), Vilnius, 1970, p. 113–130.

³⁸ M. Maure, *Les epees de l'époque Viking – essai de classification typologique*, Oslo, 1977.

³⁹ *Ten pat*, p. 96.

⁴⁰ Ф. Андрощук, *Мечи викингов*, Киев, 2013, p. 93–94, Таблица III.

⁴¹ A. Geibig, *Beitrage zur Morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8 bis zum 12 Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, Neuminster, Germany: Karl Wachholtz Verlag, 1991.

tyrinėjo tik visiškai arba beveik visiškai išlikusius kalavijus ir tyrimo imtis nebuvo itin didelė (347 kalavijai). Šios klasifikacijos trūkumus ir privalumus galime pastebėti iš A. Gaibigo straipsnio „Die Schwerter aus dem Hafen von Haithabu“⁴², kuriame autorius tyrė 12 kalavijų iš Hedebiu (dab. Vokietija). Iš visų kalavijų tam tikram tipui autorius galėjo priskirti tik 4, nes kitų kalavijų buvo išlikę tik fragmentai. Tačiau likusių kalavijų analizė buvo itin išsami. Tirdamas kalaviją Nr. 6 ir naudodamas savo klasifikacijos chronologiją, autorius nustatė, kad kalavijo geležtė buvo pagaminta VIII a., o rankena – X a. Taigi, šis pavyzdys akivaizdžiai nurodo kitų klasifikacijų trūkumus, ribojančius šių ginklų pažinimą. Tai ypač aktualu kalbant apie įrašus ant geležčių. Vis dėlto, net ir ši tipologija nėra universali. Kad ir kaip stengėsi autorius išreikšti tam tikrus kalavijų tipus skaitinėmis reikšmėmis, tačiau be vizualinio apibūdinimo ir tam tikro susiejimo su ankstesnėmis tipologijomis neapsiėjo. Taip, pavyzdžiui, 5 A. Gaibigo tipo I variantas dažnai atitiks J. Peterseno H tipą, o 1 tipo I variantas atitiks J. Petersen B tipą ir t. t. Kita vertus, tai išlieka vienintelė tipologija, leidžianti datuoti geležtes atskirai nuo rankenų. E. Aukšotas irgi pateikė gana sudėtingą, bet aiškią tipologiją. Vis dėlto, pats autorius kartais ją sukompromituodavo, kai aprašinėdamas kalavijus įtraukdavo ir M. Vylerio tipologiją. Pavyzdžiui, nurodydamas, kad kalavijo geležtė yra X tipo, o buoželė VI tipo pagal Vylerį⁴³. Kitu atveju, tam pačiam X tipui jau nurodo savo B tipo buoželę⁴⁴. Nepaisant įvardytų trūkumų, ši tipologija dar yra plačiai naudojama ir pripažįstama. Dar daugiau, autorius vis daugiau išskirdavo tipų, pavyzdžiui, savo knygoje 1991 m. „Records of the Medieval Sword“ jis nurodo 22 kalavijų tipus, o 2001 m. „The Sword in Hand“⁴⁵ – jau 26.

Kita vertus, V. Kazakevičiaus anksčiau minėta tipologija yra pripažįstama iki šiol ir, atrodytų, jos vienos pakaktų baltiškiems kalavijams aptarti. Nors šio darbo didžioji dalis yra solidi ir aiški, pasitaiko vietų, kurių vertinti vienareikšmiškai neišeina. Autorius daugeliu atvejų buvo priverstas kliautis kitų autorių literatūra ir, matyt, todėl kyla problemų, jei tie autoriai pateikia klaidingą ar ne visą informaciją. V. Kazakevičiaus tipologijos trūkumus geriausia įvardyti pavyzdžiais. Autorius D tipą iliustruoja vieninteliu pavyzdžiu, aptiktu Lenkijoje, Elbingo apylinkėse. Jį, pasitikėdamas V. Kulakovu, datuoja IX a.⁴⁶, neatsižvelgdamas į tai, kad jis turi geležtę su įrašu „Ingelri“. Šios geležtės pradėtos gaminti ne anksčiau kaip X a.⁴⁷ Taigi, reikėtų peržvelgti šio kalavijo, o gal ir viso tipo datavimą bei vietą tipologijoje. Darbą su V. Kazakevičiaus tekstais dažnai apsunkina daugybė smulkių, o kartais ir gana didelių

⁴² A. Geibig, Die Schwerter aus dem Hafen von Haithabu, *Das Archäologische Fundmaterial IV*, A. Geibig and H. Paulsen (eds.), Wachholtz Verlag, 1999, p. 9–92.

⁴³ E. Oakeshott, *Records of the Medieval Sword*, 1991, Boydell Press, Woodbridge, p. 26.

⁴⁴ *Ten pat*, p. 27.

⁴⁵ E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, 1964, Boydell Press, Woodbridge.

⁴⁶ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 22.

⁴⁷ E. Oakeshott, introduction to the Viking Sword, *Peirce I. (eds.), Swords of the Viking age*, Boydell and Brewer, 2002, p. 8.

1 pav. Kalavijas iš Sargėnų kapinyno (Kauno m.), inv. Nr. 1665

klaidų: pavyzdžiui, citavimo, neteisingos nuorodos į šaltinius ir pan. Aptardamas H tipą autorius nurodo, kad B. Mūlenas (*B. Mühlen*) aprašo tik vieną „Vlfberht“ kalaviją iš Kaupo⁴⁸, tačiau lentelėje, kurioje B. Mūlenas pateikė visų žinomų kalavijų su užrašais sąrašą, jis nurodo ir antrąjį.⁴⁹ Pastarasis kalavijas autoriaus pateiktame kataloge yra priskirtas M tipui⁵⁰, tačiau prie M tipo nenurodoma, kad kalavijas yra su užrašu. V. Kazakevičiaus formuluotėmis taip pat sunku pasitikėti: pavyzdžiui aprašydamas Ivandės (dab. Lielivandē) kalaviją (A 485), autorius nurodo, kad šio kalavijo geležtė „su geležies įrašu“⁵¹. Tačiau šis kalavijas turi tik augalinį ornamentą⁵².

Kaip matome, nėra nė vienos morfologinės tipologijos, kuria galėtume pasikliauti be išlygų. Tačiau aktualiausiomis savo darbui laikau V. Kazakevičiaus, E. Aukšto ir A. Gaibigo tipologijas, kuriomis ir remsiuosi aptardamas kalavijus šiame straipsnyje. Iš epigrafinių tipologijų galima remtis R. Vėgelio ir M. Gloseko sukurtomis, iš technologinių – tik J. Stankaus.

Kalavijai

1939 m. Sargėnų (Kauno m.) kapinyne atsitiktinai aptiktas kalavijas ornamentuota geležte, kuri išlikusi ne visa: pats geležtės galas ties smaigaliu (3–5 cm) nulūžęs; nei kalavijo skersinio, nei buoželės neišliko. Likusi geležtė yra 91,5 cm ilgio, geležtės ilgis nuo rankenos – 77,9 cm. Geležtė nežymiai siaurėjanti. Jos plotis plačiausioje vietoje (ties rankena) – 4,2 cm, 40 cm nuo tos vietos, kur turėtų būti skersinis – 3,78, 60 cm – 3,0 cm. Rankenos ilgis – 13,5 cm, plotis ties skersinio vieta – 2,65 cm, plotis ties buoželės vieta – 1,6 cm. Geležtė plonėja labai nežymiai, storis ties rankena – 0,34 cm, 40 cm nuo rankenos – 0,31 cm, 60 cm nuo rankenos – 0,3 cm. Rankenos storis netolygus, vidutiniškai apie 0,36 cm. Apie 41 cm nuo rankenos ant geležtės matyti įkirtimas. Per visą geležtės ilgį eina apie 3 cm pločio griovelis. Jame pirmame trečdalyje arčiau rankenos matyti du ornamentai. Kitoje geležtės pusėje, arčiau vidurio (antrajame trečdalyje) yra siauras, lyg sudarytas iš Z raidžių ornamentas, einantis išilgai griovelio per patį jo vidurį. Šį kalaviją tyrė ir aprašinėjo

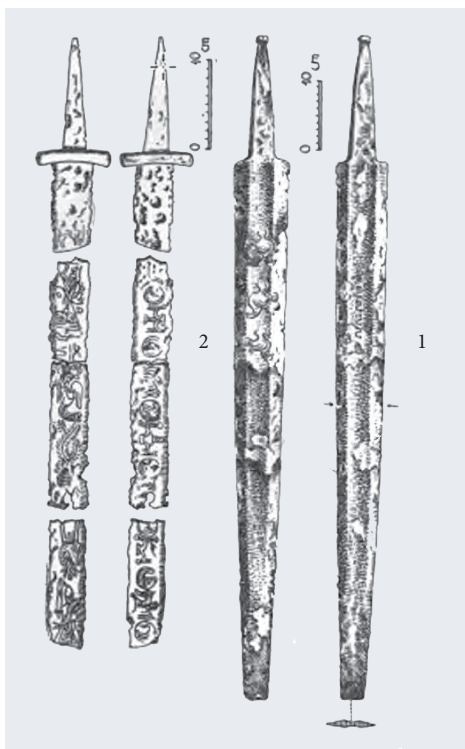
⁴⁸ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 29.

⁴⁹ *Ten pat*, p. 98, lent. 2:9.

⁵⁰ *Ten pat*, p. 106.

⁵¹ *Ten pat*, p. 109.

⁵² A. Tomsons, *Divasmeņu zobeni latvijas arheoloģiskajā materiālā 9.–13. Gs.*, Rīga, 2012, l. 395, lent. 7:21.

2 pav. Kalavijo iš Sargėnų piešinys (dešinėje)

Paimta iš: Sadauskaitė, I. Dėl Sargėnuose rasto kalavijo ornamentuota rankena kilmės ir datavimo, in: Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, t. 1(14), 1963, p. 93, pav. 1

ornamentas yra gana specifiškas. Jis yra ne iškaltas, o išgraviruotas, labai negilus. Tą patvirtina rentgenografinis tyrimas. Šio ginklo ankstesnį datavimą XI–XII a. būtų galima patikslinti. Deja, bet pats kalavijo smaigalys yra nulūžęs, todėl nėra tiksliai aiškus geležtės ilgis bei smaigalio forma. Tai šiek tiek apsunkina geležtės tipo nustatymą. Pagal geležtės ir griovelio formą ji būtų arčiausiai Xa ar XI Aukšoto tipo⁵⁷. Xa tipas buvo naudojamas ilgą laiką nuo X iki XIII a. XI tipas yra datuojamas nuo XII a. pr. iki trečiojo ketvirčio. A. Gaibigo tipologijoje šis kalavijas būtų arčiausiai 9 tipo⁵⁸ ir datuojamas visu XII a.⁵⁹

⁵³ I. Sadauskaitė, Dėl Sargėnuose rasto kalavijo ornamentuota rankena kilmės ir datavimo, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, serija A, t. 1(14), 1963, p. 91–98.

⁵⁴ *Ten pat*, p. 92.

⁵⁵ J. Stankus, Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a., *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, Vilnius, 1970. T. 2 (33), p. 119.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 119.

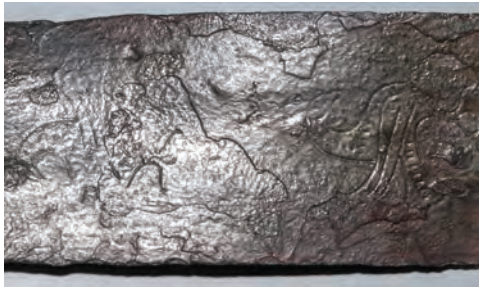
⁵⁷ E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, 1964, Boydell Press, Woodbridge, p. 24.

⁵⁸ A. Geibig, *Beitrage zur Morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8 bis zum 12 Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, Neuminster, Germany: Karl Wachholtz Verlag, 1991, s. 87.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 153, Abb. 40.

I. Sadauskaitė⁵³. Ji teigė, kad tai XI–XII a. kalavijas, atgabentas į Lietuvos teritoriją iš Prancūzijos ar Reino srities. Autorė išvelgė tris stilizuoto erelio formas⁵⁴. Ornamento kitoje pusėje neaptarinėjo. Šį kalaviją taip pat tyrė J. Stankus⁵⁵. Jis priskyrė šį kalaviją 4, t.y. kalavijų suvirintomis iš 3 juostų geležtėmis, tipui. Vidurinėje juostoje anglies yra žymiai daugiau nei išorinėse, joje daugiausia perlitas ir feritas (0,6–0,7 proc. C), kietumas – 350 Kg/mm². Išorinių juostų metalo sudėtis kitokia – feritas ir perlitas (0,3–0,4 proc. C), kalavijas negrūdintas. Autorius taip pat nurodo, kad tai kalavijas su gana unikaliu ornamentu ir toliau, remdamasis I. Sadauskaitės teiginiais, nurodo šio kalavijo kilmę ir datavimą⁵⁶.

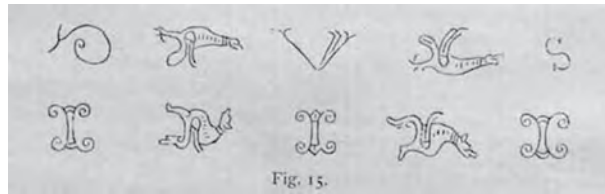
Iš šio ir ankstesnių tyrimų matome, kad Sargėnų kalavijas yra iš aukštos kokybės metalo, greičiausiai importas iš Vakarų Europos. Jo gamybos vietą ir laikmetį galima patikslinti. Kalavijo

3 pav. Ornamantas ant kalavijo iš Sargėnų fragmentas

4 pav. Kitos kalavijo iš Sargėnų pusės ornamanto fragmentas

5 pav. Piešinys ant kalavijo, saugomo Madrido karališkajame arsenale.

Paimta iš: Wegeli, R. *Inschriften auf mittelalterlichen Schwertklingen*, Zürich, 1904, p. 18, fig. 15

Daugiau galėtų pasakyti ornamantas ant geležtės. Jo analogijų aptikta keliose Europos šalyse. I. Sadauskaitė nurodo, kad Sargėnų kalavijui analogiškas buvo aptiktas Estijoje, Liumados apylinkėse⁶⁰. Vis dėlto, iš autorės pateikto aprašymo ir schematiško piešinio⁶¹ sunku surasti panašumų tarp šių kalavijų. R. Vėgelis pateikė trijų graviruotų kalavijų piešinius. Vienas yra iš Iverno miesto Šveicarijoje⁶², kitas saugomas Madrido karališkajame arsenale (*Le Real Armeria de Madrid*)⁶³, o trečiasis iš Ciuricho (Šveicarija) istorijos muziejaus⁶⁴.

E. Aukšotas taip pat pateikė trijų ornamentuotų kalavijų pavyzdžius: du cituodamas R. Vėgelio (*Iverno* ir *Ciuricho*), o trečiąjį iš Kokemakio vietovės Suomijoje⁶⁵. Visi šie kalavijai turėjo erelio ornamentą, o E. Aukšotas priskyrė visus tris kalavijus Xa tipui. Taigi, atsižvelgiant į šiuos duomenis, galima teigti, kad šis kalavijas yra XII a., gamintas Vakarų Europoje, galimai Šveicarijoje.

Martyniškių kalavijo išliko tik 46,5 cm fragmentas. Geležtė nežymiai siaurėjanti, jos plotis ties skersiniu – 4,7 cm, storis taip pat išlieka toks pat per visą likusį ilgį – 0,4 cm. Per geležtę eina apie 1,5 cm griovelis. Jame matyti įrašo liekanos. Išlikęs skersinis 9,6 cm ilgio, 0,9 cm storio. Buoželė balno tipo, jos plotis 5,2 cm, aukštis 2,5 cm, storis – apie 1,6 cm.

⁶⁰ I. Sadauskaitė, Dėl Sargėnuose rasto kalavijo ornamentuota rankena kilmės ir datavimo, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, serija A, t. 1(14), 1963, p. 94.

⁶¹ *Ten pat*, p. 93, pav. 1:2.

⁶² R. Wegeli, *Inschriften auf mittelalterlichen Schwertklingen*, Zürich, 1904, s. 18, pav. 12.

⁶³ *Ten pat*, p. 18 pav. 15.

⁶⁴ *Ten pat*, p. 18, pav. 13.

⁶⁵ E. Oakeshott, *Records of the Medieval Sword*, 1991, Boydell Press, Woodbridge, p. 49–51.

6 pav. Kalavijas iš Martyniškių (Joniškio r.), inv. Nr. 883

7 pav. Kalavijo iš Martyniškių įrašo fragmentas

Martyniškių kalaviją jau 1964 m. aptarė R. Volkaitė-Kulikauskienė, nurodama, kad šis kalavijas turi žymes ir spėdama, kad nedideliame griovelyje galėtų būti „Ulfberht“ įrašo imitacija⁶⁶. M. Müller-Vilis (*M. Müller-Wille*) per klaidą įtraukė šį kalaviją į savo „Ulfberht“ kalavijų katalogą⁶⁷. Jį cituoja V. Kazakevičius, taip pat įtraukdamas į savo kalavijų sąrašą ir nurodydamas, kad tai „Ulfberht“ kalavijas⁶⁸. Tiesa, jau R. Volkaitė-Kulikauskienė nurodo, kad kalavijai balno pavidalo buoželėmis yra datuojami XI–XII a. ar net XII–XIII a.⁶⁹ V. Kazakevičius datuoja šį kalaviją ankstyviausiai iš visų šio tipo kalavijų – t. y. XI a.⁷⁰

1970 m. šį kalaviją metalografiškai tyrė J. Stankus⁷¹. Jis nurodo, kad šis kalavijas buvo pagamintas iš trijų dalių: vidurinė buvo daug žemesnio įanglinimo (~0,2 % C) plieninė juosta, o abipus ašmenys buvo iš daug kietesnio plieno (0,4–0,5 % C) anglies.⁷² Autorius atkreipia dėmesį, kad tai XI–XII a. jau buvo tapusi įprasta praktika gaminant ginklus ir įrankius⁷³.

Analizuojant šį kalaviją, galima remtis tik rankenos forma, kadangi geležtė išlikusi ne visa. Buoželė yra balno tipo, kaip minėta, V. Kazakevičius datuoja šį

⁶⁶ R. Volkaitė-Kulikauskienė, IX–XII amžių kalavijai Lietuvoje, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1964, t. IV, p. 197–226.

⁶⁷ M. Müller-Wille, Ein neuer Ulfberht-Schwert aus Hamburg. Verbreitung Formenkunde und Herkunft, *Offa 27. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie*, Neumünster, 1970, t. 27, s. 86.

⁶⁸ V. Kazakevičius, IX–XIII a. baltų kalavijai, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 121.

⁶⁹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, IX–XII amžių kalavijai Lietuvoje, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1964, t. IV, p. 219.

⁷⁰ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 121.

⁷¹ J. Stankus, Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a., *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, Vilnius, 1970. T. 2 (33), p. 113–130.

⁷² *Ten pat*, p. 120.

⁷³ *Ten pat*, p. 121.

8 pav. Kalavijas iš Kejėnų (Raseinių r.), inv. Nr. 1011

9 pav. Kalavijo iš Kejėnų įrašo fragmentas

kalaviją XI a., tačiau patį tipą – XII–XIII a. (nurodydamas, kad dėl Martyniškių kalavijo datavimo dar reiktų diskutuoti)⁷⁴. Tokios buoželės A. Gaibigo tipologijoje yra priskiriamos 16 tipo II variantui⁷⁵, kuris yra datuojamas gana trumpu laikotarpiu: XII a. pab.– XIII a. pr.⁷⁶

Kejėnų kalavijo išlikęs tik fragmentas – apie 45,5 cm ilgio, jo pats galas nupjautas, matyt tyrimams. Geležtė nežymiai siaurėja, jos plotis 4,15 cm, geležtės ilgis nuo skersinio 33 cm. Išlikusi buoželė yra rombo formos, jos plotis – 5,5 cm, aukštis 2,5 cm, storis – 1,4 cm. Skersinis 9,8 cm ilgio, jo plotis 0,9 cm, o storis – 1 cm. Rankenos plotis ties skersiniu – 2,1 cm, ties buožele – 1 cm. Griovelis – apie 2,5 cm pločio, jame išlikę kai kurie įrašo fragmentai.

Šį kalaviją aptarė R. Volkaitė-Kulikauskienė, lygindama su A. Nadolskio minimu kalaviju iš Žukų, kurį datuoja XII a.⁷⁷ Autorė taip pat linkusi priskirti šį kalaviją XII a. V. Kazakevičius patikslina šio kalavijo chronologiją: XII a. pab.–XIII a. pr.⁷⁸

J. Stankus, metalografiškai tyręs šį kalaviją, nurodo, kad jis metalo sudėtimi panašus į Martyniškių – prie mažai įanglinto vidurio privirinami tvirtesni ašmenys, o geležtės negrūdintos⁷⁹. A. Gaibigo tipologijoje rombo formos buoželės yra priskiriamos 19 tipui⁸⁰, kuris yra datuojamas XII a. pirma puse⁸¹.

⁷⁴ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 78.

⁷⁵ A. Geibig, *Beiträge zur Morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8 bis zum 12 Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, Neuminster, Germany: Karl Wachholtz Verlag, 1991, s. 70–72.

⁷⁶ *Ten pat*, p. 151, Abb. 39.

⁷⁷ R. Volkaitė-Kulikauskienė, *IX–XII amžių kalavijai Lietuvoje*, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1964, t. IV, p. 219–220.

⁷⁸ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 122.

⁷⁹ J. Stankus, Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a., *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, Vilnius, 1970. T. 2 (33), p. 120.

⁸⁰ A. Geibig, *Beiträge zur Morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8 bis zum 12 Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, Neuminster, Germany: Karl Wachholtz Verlag, 1991, s. 77–79.

⁸¹ *Ten pat*, p. 151, Abb. 39.

Rentgenografiniai kalavijų tyrimai

Nagrinėdami užrašus ant geležčių, tyrėjai visų pirma susiduria su jų perskaitymo problema. Ilgą laiką išgulėję žemėje ar vandenyje kalavijai yra smarkiai paveikti korozijos, gali būti pasidengę kitomis medžiagomis. Siekiant išsaugoti kalavijus, šie kartais muziejuose būdavo lakuojami. Norėdami perskaityti ženklus ant geležčių, kai kurie tyrėjai naudojo itin reaktyvias medžiagas korozijos produktams nuvalyti, pavyzdžiui, sieros rūgšties tirpalą (1:2) arba įvairius chloro junginius⁸². Tai leisdavo pamatyti įrašus, tačiau kartu ir smarkiai paveikdavo geležtes. O tyrimas rentgenu yra ne intervencinis ir todėl nesuardo paviršiaus. Rentgeno aparato veikimo principas yra paremtas didelės galios spinduliuote į tam tikrą objektą ir atsispindėjusių spindulių atvaizdavimu rentgenogramoje. Kuo didesnis medžiagos tankis, tuo daugiau šios spinduliuotės ji sugers ir rentgenogramoje bus atvaizduojama šviesiau. Mažesnio tankio objektai ar jų dalys atspindės mažiau⁸³. Tai ypač aktualu tiriant kalavijus ir įrašus ant geležčių, nes tikėtina, kad geležtės ir įrašo metalų tankis bus skirtingas ir todėl šis skirtumas gerai matysis rentgenogramoje. Ne intervencinis tyrimas, leidžiantis nustatyti metalo sluoksniavimą ir, atskirais atvejais, įrašus geležtėje, buvo panaudotas 1989 m., tiriant 142 viduriniojo ir vėlyvojo geležies amžiaus kalavijus iš įvairių Didžiosios Britanijos muziejų⁸⁴. B. Eidžeris (*B. Ager*) ir L. Langas (*L. Lang*) atliko šiuos tyrimus, siekdami išsiaiškinti, ar smarkiai korodavę kalavijai yra pagaminti iš raštuoto plieno ir ar turi ant geležčių padarytus įrašus. Šių tyrėjų iniciatyva buvo atlikti stereorentgenografiniai ir kseroradiografiniai tyrimai. Stereorentgenografiniai tyrimai buvo atlikti „Raymax“ aparatu, kurio nominali didžiausia galia yra 150 kV, nors tyrimas buvo atliktas 70 kV įtampa, 10 mA stipriu ir iš 1 m atstumo⁸⁵. B. Eidžeris ir J. Langas, ištyrę 142 kalavijus nustatė, kad daugiau kaip pusė kalavijų buvo pagaminti iš raštuoto plieno. Rentgenografiniais tyrimais pavyko nustatyti įrašus ant 9 kalavijų. Šis tyrimas sudaro Lietuvoje esančių kalavijų tyrimo teorinę bazę. Lietuvoje rentgenografiniai tyrimai jau naudojami nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio, tačiau daugiausia konservavimo ar restauravimo tikslais, rečiau – atskleisti metalinio paviršiaus dekoravimo ypatumus⁸⁶. Tačiau kalavijų geležtėms tirti ir rašmenų paieškoms ant jų

⁸² A. N. Kirpichnikov, L. Thalin-Bergmann, I. Jansson, A New Analysis of Viking Age Swords from the Collection of the Statens Historiska Musser, Stockholm, Sweden, *Russian History*, 28, 2001, p. 222–223.

⁸³ V. Lukšėnienė, Rentgenografijos pritaikymas archeologinių radinių tyrimui, *Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos Lietuvos praeities pažinimui*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, p. 206.

⁸⁴ B. Ager, J. Lang, Swords of the Anglo-Saxon and Viking periods in the British Museum: a radiographic study, S.C. Hawkes (ed.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*, Oxford University Committee for Archaeology, mono. 21, 1989, p. 85–122.

⁸⁵ *Ten pat*, p. 88–89.

⁸⁶ V. Lukšėnienė, Rentgenografijos pritaikymas archeologinių radinių tyrimui, *Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos Lietuvos praeities pažinimui*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, p. 210–211.

rentgenografinis metodas yra naudojamas pirmą kartą. Šiam tyrimui buvo atrinkti kalavijai, turintys matomus rašmenų požymius. Rentgenografinį matavimą atliko įmonė „Meno kūrinų tyrimai“ (specialistas – R. Vedrickas) medicininio rentgeno aparatu IMD E-100R HF E7846, taikytas režimas: 120-150kV, 5mA, atstumas 1 m. Jau iš pirmųjų rentgenografinių tyrimų buvo žinoma apie šio metodo trūkumus – visų pirma, kad ne visi rašmenys išryškėja. B. Eidžeris ir J. Langas nurodo, kad tik ant kai kurių kalavijų matomus įrašus galima perskaityti⁸⁷. Daugiausia tai yra susiję su metalo suirimo laipsniu. Jei korozija per daug paveikusi metalą, rentgeno aparatas neišryškina tos vietos (dažniausiai matoma juoda dėmė). Kita problema yra tai, kad absoliuti dauguma geležčių su rašmenimis turi ornamentus ar įrašus ir kitoje geležtės pusėje⁸⁸. Atliekant rentgenogramą jie persidengia, todėl interpretuoti įrašą pasidaro dar sudėtingiau.

Tyrimo rezultatai

1. Sargėnai, Kauno m. Vizualiai ant šio kalavijo vienos geležtės pusės matyti vienas ryškesnis, kitas mažiau ryškus negilūs ornamentai. Trečiojo, kurį vaizduoja I. Sadauskaitė šio kalavijo 1963 m. piešinyje⁸⁹, nematyti. Kitoje geležtės pusėje, per griovelio vidurį matomas maždaug 5 cm ilgio labai siauras ornamentas, lyg sudarytas iš Z raidžių.

Atlikus rentgeną, paaiškėja, kad nors kalavijas vietomis ir aprtrupėjęs, matyti korozijos židinių, tačiau pats metalas dar vienalytis ir tvirtas. Išryškėjo du erelio ornamentai. Trečiąjį, matyt, uždengė korozijos dėmės. O kitos pusės ornamentas visai neišryškėjo, galbūt dėl to, kad tik labai nedaug įrėžtas į metalą.

Tai, kad kuriant ornamentą metalas buvo ne kertamas, o graviruojamas, suteikia šiam kalavijui labai aiškias charakteristikas ir išskiria iš visų kitų Lietuvoje aptiktų kalavijų. Rentgenogramoje maždaug 30 cm nuo rankenos matyti tam tikra riba tarp skirtingų atspalvių. Tai atrodo lyg skersai geležtės puslankiu eitų beveik taisyklinga linija. Plika akimi to užfiksuoti nepavyko, tai matoma tik rentgenogramoje. Linija eina maždaug toje vietoje, kur baigiasi erelio ornamentas, ir kitoje geležtės pusėje

10 pav. Kalavijo iš Sargėnų rentgenografinio tyrimo rezultatas

11 pav. Kalavijo iš Sargėnų rentgenogramoje išryškėjęsio ornamento fragmentas

⁸⁷ B. Ager, J. Lang, Swords of the Anglo-Saxon and Viking periods in the British Museum: a radiographic study, S.C. Hawkes (ed.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*, Oxford University Committee for Archaeology, mono. 21, 1989, p. 103.

⁸⁸ *Ten pat*, p. 103.

⁸⁹ I. Sadauskaitė, Dėl Sargėnuose rasto kalavijo ornamentuota rankena kilmės ir datavimo, in: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, serija A, t. 1(14), 1963, p. 93, pav.

prasideda smulkus Z raidės formos ornamentas. Maždaug 41 cm nuo rankenos, ten kur regimai buvo fiksuotas įkirtimas, rentgenogramoje pasimatė didelė išpjova. Ji, atrodo, padaryta šiais laikais (matyt, atliekant metalografinius tyrimus) ir užmaskuota bei nudažyta panašiais į korozijos produktus dažais, taigi, pastebima tik rentgenogramoje.

2. Martynišķiai, Jonišķio r. Tai atsitiktinis radinys, saugomas Vytauto Didžiojo karo muziejuje (inv. Nr. Ar 883). Jo išlikęs tik ~46,5 cm fragmentas, geležtės plotis – 4,2 cm.

12 pav. Kalavijo iš Martynišķių rentgenograma

Geležtės galas nupjautas. Apžiūrėjus kalaviją, iškart paaiškėjo, kad tai ne „Vlfberht“ įrašą turintis kalavijas. Jo įrašas prasideda maždaug 4–5 cm nuo rankenos laužtiniu kryžiumi ir tęsiasi iki pat išlikusio fragmento galo, o paprastai „Vlfberht“ įrašai neviršija 20 cm ilgio⁹⁰. Daugiausia išlikusį įrašą sudaro vertikalios įkartos, einančios per visą griovelio plotį, bet įskaityti rašmenų nepavyksta. Laužtinis kryžius pasitaiko ir „Vlfberht“ įrašuose, nors dažniau tiesus, o kryžiai apskritai yra beveik visuose kalavijuose su rašmenimis iki XIV a.⁹¹ Vis dėlto, norint įsitikinti iki galo, buvo nuspręsta atlikti rentgenografinį tyrimą. Jis tik patvirtino, kad tai nėra „Vlfberht“ kalavijas. Ir nuotraukoje, ir rentgenogramoje matyti laužtinis kryžius, tačiau dėl korozijos ir nusitrynimo pats įrašas nėra įskaitomas.

Vis dėlto, akivaizdu, kad tai nėra IX–XI a. paplitęs įrašas su asmens vardu, o greičiausiai invokacinis įrašas. Deja, paties įrašo perskaityti nepavyksta. Rentgenogramoje išryškėja tik kryžius ir vertikalios įkartos. Gali būti, kad rentgenogramoje persidengia abiejų geležtės pusių vertikalios įkartos, todėl jos išryškėja labai arti viena kitos. Bet koku atveju, įrašas nėra įskaitomas.

3. Kejėnai, Raseinių r. Saugomas Vytauto Didžiojo karo muziejuje (inv. Nr. Ar 1011). Išlikęs tik kalavijo 47,5 cm ilgio fragmentas, pats galas nupjautas, matyt tyrimams.

13 pav. Kalavijo iš Kejėnų rentgenograma

Vizualiai ištyrus matyti, kad ginklas yra smarkiai korodavęs, rašmenų likusios tik liekanos (geriausiai išsilaikę ties fragmento viduriu). Atlikus rentgenogramą, taip pat patvirtino, kad rašmenys per daug nusitrynę, kad būtų įskaitomi. Rentgenogramoje išryškėjo daug korozijos židinių, galima įžiūrėti tik vieną raidę M.

⁹⁰ Антейн, А.К. Дамасская сталь в странах бассейна Балтийского моря. Рига: Зинатне, 1973, p. 43

⁹¹ *Ten pat*, p. 43.

Diskusija

Iš vizualinės apžiūros ir gautų rentgenografinių tyrimų rezultatų matyti, kad kalavijai yra gana smarkiai pažeisti. Ypač nukentėjęs Kejėnų kalavijas. Tai apsunkina šių kalavijų tyrimų perspektyvas. Vis dėlto, rentgenogramoje matomi rašmenų bei ornamentų likučiai leidžia daryti keletą išvadų.

Pavyko patikslinti Sargėnų kalavijo ornamento pobūdį – jis yra negilus, nes yra ne iškirstas, kaip rašmenų, o išgraviruotas. Europoje yra ir daugiau panašaus tipo (Xa pagal Aukšotą) su graviruotais ornamentais. Daugiausia jų aptikta Šveicarijoje. Tokių kalavijų inkrustacijos dažniausiai būdavo atliekamos sidabru⁹². Taigi, būtų galima naudoti kitus tyrimo būdus (pavyzdžiui, spektrometrinę analizę), siekiant patikslinti šio kalavijo panašumą su minėtais inkrustuotais kalavijais. Be to, rentgenogramoje išryškėjo, kad pažeidimas maždaug 40 cm nuo rankenos yra ne įkirtimas, o užmaskuota mėginio ėmimo vieta.

Martyniškių kalavijo vizualinė apžiūra ir rentgenografinis tyrimas ištaisė bibliografijoje įsivėlusią klaidą. Iki šiol buvo teigiama, kad Martyniškiuose aptiktas kalavijas turi „Vlfberht“ tipo įrašą ant geležtės. Dabar galima tai paneigti. Tačiau koks tiksliai yra įrašas, šiuo metu pasakyti negalima. Rašmenys per daug sunykę ir rentgenogramoje neišryškėja. Aiškiai matomas tik laužtinis kryžius. Galima spręsti tik iš gana vienodu atstumu vienas nuo kito esančių įkirtimų, kad tai turėtų būti pasikartojantys rašmenys, t. y. R. Vėgelio išskirtos 4 grupės b pogrupio elementai. Tai galėtų būti dažnai ant ašmenų pasitaikantis įrašas „In nomine Domini“⁹³ arba kuris nors jo variantas. Būtent tokių įrašų priekyje ir gale pasitaikydavo laužtinių kryžių. M. Glosekas pateikia vieno kalavijo iš Štecino piešinį, kuriame pateikiamas įrašas priekyje turi laužtinį kryžių, o toliau lygiais tarpais kartojasi anagrama „NI“⁹⁴.

Kejėnų kalavijas ir rašmenys ant jo labiausiai sunykę iš čia aptariamų. Nors iki šio tyrimo šis kalavijas apskritai nebuvo skiriamas prie kalavijų su rašmenimis.⁹⁵ Aiškiai išlikęs tik vienas rašmuo – raidė M, jis aiškiai matomas ir rentgenogramoje. Iš vieno rašmens viso įrašo atkurti neįmanoma. Vėlgi, galima spėti, kad tai galėtų būti vienas iš „In nomine Domini“ variantų arba lygiai tokias pat lygiašones M raides turi įrašai „Me fecit“. Pastarieji įrašai dažnai turėdavo meistro vardą. Vienas toks kalavijas „Gicelin me fecit“ buvo aptiktas Latvijoje, Kuldygoje.⁹⁶ Jame M raidė yra labai panaši į Kejėnų kalavijo rašmenį.

Jei tai yra iš viso įmanoma, ši (ir Martyniškių) kalavijo įrašą reiktų tirti kitokiais metodais.

⁹² E. Oakeshott, *Records of the Medieval Sword*, 1991, Boydell Press, Woodbridge, p. 49–51.

⁹³ T. Wagner, J. Worley, A. Holst Blennow, G. Beckholmen, *Medieval Christian invocation inscriptions on sword blades*, *Waffen- und Kostümkunde*, 51(1), p. 17.

⁹⁴ M. Glosek, *Znaki i napisy na mieczach sredniowiecznych w Polsce*, Warszawa, 1973, s. 40, Tabl. XII:1.

⁹⁵ V. Kazakevičius, *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996, p. 122.

⁹⁶ A. Tomsons, *Divasmeņu zobenī latvijas arheoloģiskajā materiālā 9.–13. Gs.*, Rīga, 2012, l. 253.

Išvados

Šių kalavijų tyrimas atskleidė, kad rentgenografinis metodas gali būti naudojamas kalavijams tirti, tačiau turi ir trūkumų. Visų pirma, tai yra gana pigus, neinterven-
cinis būdas, suteikiantis daug informacijos apie tiriamą objektą. Tai ypač akivaizdu
Sargėnų kalavijo rentgenografinių tyrimų rezultatuose. Iš trūkumų galima pažymėti
tai, kad tiriant rentgenu ne visi įrašai išryškėja. Tai greičiausiai yra dėl rašmenų ir
pačių geležčių sunykimo laipsnio. Gali būti, kad kai kurie rašmenys neišryškėja dėl
to, kad jiems reikia kitokio, nei kitų šalia esančių (bet mažiau ar daugiau sunykusių)
rašmenų išryškinimui, rentgeno spindulių režimo. O tokio, t. y. taškinio švitinimo
režimo, neturi dauguma rentgeno aparatų.

Patys objektai nėra labai informatyvūs, bet taikant naujus tyrimo metodus
ir analizuojant visą su šiais kalavijais susijusią informaciją, pavyko pateikti naujų
duomenų apie šių kalavijų gamybos laikotarpį, vietovę ar įrašus ant ašmenų.

Sargėnų kalavijas yra XII a. Vakarų Europoje (tikėtina Šveicarijoje) gamintas
kalavijas. Kalavijas iš Martyniškių yra ne „Vlfberht“ tipo, kaip buvo teigiama iki
šiol, o XII a. pab.–XIII a. pr. (greičiausiai Vakarų Europoje) gamintas kalavijas su
invokaciniu įrašu. Kalavijas iš Kejėnų greičiausiai XII a. pradžioje gamintas Vakarų
Europoje kalavijas, turintis arba invokacinį, arba kalavijo meistro vardo įrašą geležtėje.

Laisvės varpai pasaulyje ir Lietuvoje

DR. AUŠRA JUREVIČIŪTĖ

2019 m. birželio 9 d. sukako 100 metų, kai JAV lietuviai įgyvendino Jono Bagdžiūno-Borden idėją nulieti Laisvės varpą, padovanoti jį Lietuvai ir taip pažymėti joje paskelbtą nepriklausomybę. Laisvės varpų liejimas nebuvo nauja idėja pasaulyje, juo labiau Amerikoje. Nes pagal JAV Laisvės varpo pavyzdį ir buvo nulietas Lietuvos Laisvės varpas.

Šio straipsnio tikslas ne tik papasakoti Lietuvos Laisvės varpo istoriją, bet ir trumpai supažindinti su laisvės varpo fenomenu bei kokią žiną jis skelbia ir kuriose valstybėse pasaulyje yra analogiški varpai. Laisvės varpų pasaulyje tyrimas yra naujas ir tai tik pirmieji žingsniai supažindinant su jų istorija. Galima numanyti, kad tokių varpų yra daugiau, negu mes šiame straipsnyje paminėsime, tai ateities tyrimų laukas. Mūsų turimomis žiniomis, dabar pasaulyje yra keturi laisvės varpai, įamžinantys kovą už laisvę. Du yra Šiaurės Amerikos žemynė: „Liberty Bell“ Filadelfijoje, „Grito de Dolores“ Meksikoje, du Europoje: „Liberty Bell“ Norvegijoje ir Laisvės varpas Lietuvoje. Su kiekvienu iš šių varpų supažindinsime, o Lietuvos Laisvės varpui skirsime didžiąją straipsnio dalį pateikdami visą jo sukūrimo ir atgabenimo į Lietuvą istoriją. Nagrinėjamai temai atskleisti naudojamos Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomais, iš JAV atvežtais Lietuvių emigrantų fondo (1911–2009 m.) dokumentais, kurie čia bus skelbiami pirmą kartą. Dokumentus į Lietuvą parvežė Jonas Vileišis kartu su Laisvės varpu ir su jo pagaminimo ir aukų rinkimo dokumentais. Vertinga medžiaga saugoma ir Lietuvos centriniame archyve, Vytauto Didžiojo karo muziejaus fonde, jame rasti su varpo pargabenimu ir pašventinimu susiję dokumentai. Šiek tiek informacijos radome ir to meto spaudoje ir kelių autorių monografijose: Juozo Skyriaus apie Kazį Balutį¹, Alekso Ambrose (Ambrazevičiaus) „Chicagos lietuvių istorija 1869–1959 m.“² bei monografija apie Joną Vileišį³.

Varpas yra stacionarus muzikos instrumentas – mušamasis idiofonas, taikomios dekoratyvinės dailės (metalo liejininkystės) kūrinys. Varpai liejami iš bronzos (72 proc. arba 80 proc. vario ir 22 proc. arba 20 proc. alavo), puošiami ornamentų juostomis, figūrinėmis heraldikos, insignijų reljefinėmis kompozicijomis, įkomponuojami varpo liejiko, fundatoriaus vardai. Kabinami bažnyčių ir kituose bokštuose, varpinėse, kapinių, dvarų, prekyviečių vartuose, geležinkelio stotyse ir prieplaukose, laivuose, gaisriniuose automobiliuose. Jais skambinama norint įspėti apie pavojų:

¹ J. Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967)*, Vilnius, 2001.

² A. Ambrose, *Chicagos lietuvių istorija 1869–1959*. Chicago, 1967.

³ J. Aničas, *Jonas Vileišis*, Vilnius, 1995.

Jungtinių Amerikos Valstijų „Liberty Bell“ –
Laisvės varpas.

Violetos Rakauskienės archyvas

karą, prieš antpuolį; pranešti apie mirtį, laidotuves ir kt. svarbius įvykius; skelbti laikui, darbo pradžiai ir pabaigai, nugalėtojams ir svečiam pasveikinti, kviešti į sueigas, šventes, religines šventes, signalizavimui, muzikavimui (karilionas). Mokslas apie varpus vadinamas kampanologija⁴. Lietuvoje varpai atsirado nuo XIII a. įvairių tikybių bažnyčiose. Pirmasis ne bažnytinis, ne utilitarinis ir ne laikrodžio, o paminklinis varpas yra Laisvės varpas. Šio straipsnio tikslas yra papasakoti Lietuvos Laisvės varpo istoriją ir supažindinti su panašioms intencijoms skirtais varpais pasaulyje.

Nagrinėjant varpų istoriją, būtina žinoti, kada ir kodėl buvo suteikiami vardai varpams ir kaip tai buvo daroma.

Mūsų atveju varpo vardas yra labai svarbus. Laisvės varpai gavo tokį pavadinimą dėl jų svarbos valstybėms. Varpų krikštijimo ir vardų teikimo paprotys atsirado VIII a., bet yra manančių, kad jis prasidėjo anksčiau. VIII a. tekstuose atsispindi faktai tikro varpų krikšto, kuris greičiausiai buvo praktikuojamas panardinant visą varpą į švęstą vandenį, ir vėliau paplitusio papročio – nuplauti varpą švęstu vandeniu. Manoma, kad varpai nuo VIII a. nėra krikštijami kaip žmonės, o tik pašventinami vyskupo specialiu būdu, tačiau visais atvejais varpams suteikiami šventųjų vardai. Tokia yra katalikų tradicija, ją iš dalies paveldėjo liuteronai. Rusų stačiatikiai, nors ir šventina varpus, tokios reikšmės šventinimui nesuteikia ir jų varpai negauna vardų, tačiau vadinami įvairiomis pravardėmis – pagal fundatorių vardus, pagal dydį, pagal vietą (pvz., „Vyšnik“ – aukštai kabantis), pagal svarbą („car kolokol“ – caro varpas) ir pan. Pasaulietiniai varpai paprastai neturi krikšto vardų, tačiau labai dažnai turi suteiktus vardus, kurie buvo žinomi jau juos liejant (pvz., Kauno kariliono Adamkų varpas, pavadintas varpo fundatorių garbei), arba vėliau gaudavo pravardes.

Dabartinis JAV Laisvės varpas buvo nulietas Pensilvanijos asamblėjos užsakymu 1751 m., minint 50 metų, kai 1701 m. buvo paskelbta Viljamo Peno (*William Penn* (1644-10-14–1718-07-30) Privilegijų chartija. V. Penas buvo Pensilvanijos provincijos, vėliau – valstijos įkūrėjas. Varpas buvo pakabintas Pensilvanijos valstijos namuose, vėliau pavadintuose Nepriklausomybės rūmais. Šių namų bokšte 1776 m. liepos 8 d. šis varpas skambėjo, kai buvo skaitoma JAV nepriklausomybės deklaracija. Britams užpuolus Filadelfiją 1777–1778 m., jis buvo paslėptas Alentaune (*Allentowne*), vėliau

⁴ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2013, p. 704.

grąžintas į Filadelfiją. 1835 m. suskilęs iš *State House* perkeltas į *Independence Hall*⁵.

JAV Laisvės varpo vardas buvo suteiktas varpui, kuris iki tol buvo žinomas kaip Nepriklausomybės ar Senasis jankių varpas. Varpas buvo nulietas 1837 m., kaip vergijos panaikinimo – abolicionistų sąjūdžio, kuris kilo JAV pirmoje XIX a. pusėje, už juodaodžių vergijos panaikinimą (1865 m. įstatymu panaikinus vergiją, 1870 m. juodaodžiams gavus rinkimų teises, judėjimas nustojo veikti) simbolis.

Varpo korpuso viršų juosia gumbeliais įrėmintas frizas, kurį sudaro dvi įrašo / inskripcinės juostos. Viršutinėje juostoje nulietas varpo devizas, paimtas iš Senojo Testamento Kunigų (dar vadinamos Levitų) knygos, – „Proclaim Liberty Throughout All the Land Unto All the Inhabitants thereof Lev. XXV / v X“ (*liet.* Skelbia laisvę visame krašte visiems jo gyventojams. Kun 25, 10).

Apatinėje juostoje nulietas dedikacija: „By order of the Assembly of the Province of Pennsylvania, for the State House in Philadelphia“ (*liet.* Pensilvanijos provincijos Asamblėjos / Susirinkimo nurodymu Filadelfijos valstijos / valstybės / valstybiniams namams). Žemiau frizo juostos nulietas gamintojų signatūra, iš kurios galima spręsti, kad pirminis varpas, nulietas 1751 m. Londone „Whitechapel Bell Foundry“ varpų liejykloje, buvo po dviejų metų (1753 m.) perlietas Filadelfijoje „Pass and Stow“ liejykloje. Varpas yra 943 kg svorio ir 1 m aukščio. Paskutinį kartą skambėjo 1946 m. per Džordžo Vašingtono gimtadienį. Dabar neskamba, nes yra įtrūkęs.

Meksikos Laisvės varpas „Dolores“ („Grito de Dolores“), pavadintas mažo miestelio pavadinimu. „Grito de Dolores“ („Dolorės šauksmas“) buvo Meksikos Nepriklausomybės karo, taip pat žinomo kaip El Grito, kovos šauksmas. Šiame miestelyje 1810 m. rugsėjo 16 d. prasidėjo sukilimas, kuriam vadovavo šio mažo Doloreso (*Dolores*), netoli Gvanachuato (*Guanajuato*), miestelio katalikų kunigas Migelis Hidálgas i Kostilija (*Miguel Hidalgo y Costilla*) reikalaudamas panaikinti socialines klases ir indėnų baudžiavą. Dolorese prasidėjęs sukilimas prieš Ispanijos valdžią netrukus apėmė didesniąją šalies dalį ir virto karu dėl Meksikos nepriklausomybės. Tai buvo pirmasis bandymas kurti nepriklausomą Meksiką. Sukilėlių kariuomenę sudarė indėnai ir metisai. Ši diena vadinama „El Grito“ (*liet.* šauksmas), nes 1810 m. kunigas M. Hidalgas, dar vadinamas tautos tėvu, skambindamas varpu pašaukė tautą kilti į kovą už nepriklausomybę nuo Ispanijos. Kadangi tai įvyko ankstyvą rytą,

Meksikos Laisvės varpas „Dolores“ („Grito de Dolores“)

<http://en.wikipedia.org/wiki/Grito_de_Dolores>
[žiūrėta 2019-11-10]

⁵ *Lietuvių enciklopedija*, XIV t., Bostonas, p. 84.

Nepriklausomybės dienos ceremonija pradama rugsėjo 15 d. vėlų vakarą. Miestų ir miestelių centrinėse aikštėse renkasi minios žmonių, pasipuošę žalia, balta ir raudona spalvomis, ragauja tradicinių čia pat gaminamų ir pardavinėjamų patiekalų. Valgoma dar actekų civilizaciją siekianti pozolė sriuba, tamaliai (kukurūzinis paplotis su mėsos įdaru) ir „chile en Nogada“ (įdarytos žalios paprikos su baltu riešutų kremu ir granatų sėklomis) – vėlgi, viskas su Meksikos vėliavos spalvomis. Ceremonijos metu miestelio meras, valstijos gubernatorius ar prezidentas, laikydamas vėliavą, skambant varpui, šaukia „Viva!“ (*liet.* Tegyvuoja!) ir taria nacionalinių Nepriklausomybės kovų didvyrių pavardes, minia atsako „Viva!“, galiausiai šaukiama „Viva Mexico!“, t. y. „Tegyvuoja Meksika!“ Meksikos Laisvės varpas nulietas 1896 m. liepos 27 d. Jis sveria 785 kg ir yra 77 cm aukščio bei 11 cm storio. Kiekvienais metais rugsėjo 15 d., Meksikos nepriklausomybės dieną, Meksikos prezidentas skambina Laisvės varpu, kuris yra įkeltas į Konstitucijos rūmų bokštą, Sokalio aikštėje. Tą dieną čia susirenka tūkstančiai meksikiečių, vyksta kariuomenės paradas⁶.

Laisvės varpas kabo Rumerikės (*Romerike*) bokšte, Ākešhio (*Akershus*) tvirtovėje, Osle (Norvegija). Jį 1909 m. nuliejo Olsenas Nauenas (*Olsen Nauen*), varpų liejikas iš Tonsbergo miesto. Šis varpas buvo Bruklino, JAV gyvenusių norvegių, moterų dovana, įteikta Norvegijos ir Švedijos unijos (1814–1905) pabaigai paminėti. Ši sąjunga žlugo 1905 m. birželio 7 d. Laisvės varpo eskizą nupiešė architektas Holgeris Sinding-Larsenas (*Holger Sinding-Larsen*), kuris taip pat buvo atsakingas už tvirtovės restauracijos darbus. Pirmą kartą juo buvo skambinama 1909 m. gegužės 17 d. – Konstitucijos dieną, nacionalinės šventės proga, kuri buvo švenčiama nuo 1814 m. Po Napoleono karų nugalėtoji Danijos ir Norvegijos sąjunga turėjo perleisti Norvegiją Švedijai. Nenorėdama to leisti, Norvegija pasiskelbė nepriklausoma karalyste ir 1814 m. paskelbė savo konstituciją. Nors iki pat 1905 m. Norvegija vis dar buvo laikoma sąjungos su Švedija dalimi, norvegai ėmė šią šventę švęsti nuo pat konstitucijos pasirašymo. Kurį laiką šventė buvo laikoma protestu, karalius ragino joje nedalyvauti ir netgi draudė. Šventė plačiau paplito ir tapo pripažinta 1829 m. Nuo 1864 m. pradėti rengti vaikų paradai, iš pradžių juose galėjo dalyvauti tik berniukai, o nuo 1899 m. įtrauktos ir mergaitės. Antrojo pasaulinio karo pabaigos diena minima likus devynioms dienoms iki Konstitucijos dienos – tai pridėjo papildomą atspalvį šventei.⁷ Taigi, Norvegijos Laisvės varpas skamba retai, tik 4 kartus per metus: gegužės 17 d. – Konstitucijos dieną, birželio 7 d. – Norvegijos ir Švedijos unijos nutraukimo dieną, Naujųjų Metų išvakarėse bei teikiant Taikos premijas. Ant balkio, laikančio varpą, užrašytas eilėraštis, kurį sukūrė rašytojas Bjornscherne Martinijus Bjørnsonas (*Bjørnstjerne Martinius Bjørnson*). Varpas labai didelis, todėl skambinti juo naudojama rankų jėga. Paprastai garbė skambinti

⁶ Kazakevičiūtė, Gegužės 17-oji, arba Konstitucijos diena – išskirtinė Norvegijos šventė. O kaip ši šventė atsirado ir vystėsi?, <<https://skandinavija.today/naujienos/pasaulio-naujienos/geguzes-17-oji-ypatinga-norvegijos-svente-kaip-ji-atsirado-ir-kaip-svenciamai/>>, [žiūrėta: 2019-11-01].

⁷ *Ten pat.*

Norvegijos „Liberty Bell“ – Laisvės varpas

<<https://skandinavija.today/naujienos/pasaulio-naujienos/geguzes-17-oji-ypatinga-norvegijos-svente-kaip-ji-atsirado-ir-kaip-svenciamas>/<https://skandinavija.today/naujienos/pasaulio-naujienos/geguzes-17-oji-ypatinga-norvegijos-svente-kaip-ji-atsirado-ir-kaip-svenciamas>> [žiūrėta 2019-12-01]

Laisvės varpas JAV. 1919 m.

M. Mažvydo biblioteka, f. 28-32, l. 21

varpu atitenka vienam iš karaliaus sargybinių. Išties nedaug žmonių Osle žino apie šį Laisvės varpą ir ateina jo pažiūrėti.

1918 m. sausio 8 d. Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas Tomas Vudras Vilsonas (*Thomas Woodrow Wilson*) paskelbė „14 punktų“ taikos programą, kurioje išdėstė naują pasaulio politiką, paremtą laisva prekyba, atvirais susitarimais, demokratija ir apsisprendimo laisve. Tačiau joje JAV lietuvių bendruomenė nerado Lietuvos vardo ir tai juos labai sujaudino ir kartu paskatino susivienyti bei siekti Lietuvos nepriklausomybės palaikymo. Ta proga JAV lietuviai nutarė 1918 m. kovo 13–14 d. sušaukti Visuotinį lietuvių seimą, kuris priimtų sprendimą remti Lietuvos nepriklausomybę. Buvo siekiama suvienyti visus JAV lietuvius bendram darbui ir reikalauti, kad JAV ir kitos valstybės pripažintų Lietuvą. Vykdomojo komiteto narys Jonas Šliūpas lankėsi JAV Karo departamente ir kalbėjosi dėl galimybės sukurti Amerikos lietuvių karinį dalinį, kurį nugabentų į Lietuvą. Buvo tikimasi, kad jei JAV parems tokią idėją, tai kiti sąjungininkai pripažins Lietuvos nepriklausomybę.

1918 m. spalio 26 d. Filadelfijoje Vidurio Europos sąjunga, į kurią įėjo JAV, čekai ir slovakai, lenkai, ukrainiečiai, vengrai, rumunai, lietuviai, pietų slavai ir kitų tautų atstovai, pasirašė bendrą deklaraciją, ginančią mažų tautų teises. Lietuvių vardu pasirašė JAV lietuvių veikėjas, inžinierius Tomas Naruševičus, kuris vėliau dirbo Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. Deklaracija buvo pasirašyta Nepriklausomybės salėje, kur 1776 m. liepos 4 d. amerikiečiai skelbė JAV nepriklausomybę.

Siekdamas garsinti Lietuvos vardą 1919 m. gegužės 9 d., Čikagos lietuvių konferencijoje, advokatas Jonas Bagdžiūnas-Borden pasiūlė nuliedinti nepriklausomybės simbolį – Laisvės varpą ir įteikti jį Amerikos lietuvių seimui, kuris turėjo įvykti birželio 9 d., o Seimas padovanotų šį varpą Lietuvai. Laisvės varpo idėją J. Bagdžiūnas susiejo su JAV Laisvės varpu („Liberty Bell“), kuris skambėjo 1776 m. liepos 8 d., kai buvo viešai skaitoma liepos 4 d. JAV Nepriklausomybės deklaracija. Lietuvai skirtas Laisvės varpas buvo užsakytas ir nulietas Sent Luiso metalurgijos gamykloje (*St. Louis, MO*) pagal JAV, Filadelfijos Laisvės varpą – vieną svarbiausių JAV nepriklausomybės simbolių. Varpas buvo 4 pėdų (121,92 cm) aukščio ir 3 pėdų (91,44 cm) pločio. Svėrė 1000 svarų (500 kg) be rėmų, o su rėmais 1200 svarų (600 kg)⁸. Vienoje varpo pusėje buvo užrašytas diplomato Broniaus Kazio Balučio sukurtas tekstas „O skambink per amžius vaikams Lietuvos, kad laisvės nevertas kas negina jos“, o kitoje – „Amerikos lietuvių seimas Lietuvai, birželio 9, 10 ir 11 d. 1919 m. Chicago, ILL.“...

Plakatas Amerikos lietuvių seimo iškilmių, Čikagoje, JAV.

Violetos Rutkauskienės archyvas

Toliau supažindinsime su Arijaus Vitkausko užrašytais Jono Bagdžiūno atsiminimais, kurie saugomi Lietuvių išeivijos fonde, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Juose rasime Laisvės varpo idėjos gimimo ir pagaminimo istoriją, jo kelionę po JAV lietuvių bendruomenes, renkant aukas Lietuvai, iškilmingą sutikimą Čikagoje ir varpo perdavimą Lietuvai. Atsiminimai, manome, užrašyti JAV XX a. 4 deš.

Lietuvos Laisvės varpo įkūrimas⁹

Arijas Vitkauskas

Jono Bagdžiūno pasakojimas

Visa lietuvių tauta žino, kad Laisvės varpas, kuris dabar pakabintas Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokšte, yra gražiu Nepriklausomybės simboliu, daugelis girdėjo

⁸ A. Ambrose *Chikagos lietuvių ...* p. 446.

⁹ Lietuvos laisvės varpo įkūrimas, *Martyno Mažvydo biblioteka*, Lietuvių emigrantų fondas, f. 28-32, l. 1-17.

tą varpą skambant, bet kas tą varpą pirmas sumanė, kas nutiesė pirmus kelius jo įkūnijimo darbuose, beveik niekas nežino. O Laisvės varpo įkūrėjas yra gyvas. Jis, kuris, daugybės Amerikos lietuvių patriotiškumu remiamas, įkūnijo tą reikšmingą lietuvių tautos simbolį, yra gyvas ir sveikas. Tas asmuo yra lietuvis, advokatas Jonas B. Bagdžiūnas-Borden, kuris tebegyvena didžiausioje lietuvių kolonijoje pasaulyje, Čikagoje, savo raštinėje, kurioje padėtas ir gražus anūko atvaizdas, šis, jaunas, išvaizdus, energingas veikėjas, pasakojo apie Lietuvos Laisvės varpo atsiradimą – kas čia yra parašyta.

Jonas Bagdžiūnas-Borden.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-21800

Didžiajam karui pasibaigus, pasaulis šiek tiek atsiduso. Lietuva, kaip ir kiti karo prispausti kraštai, turėjo teisę pagalvoti apie šviesią ateitį. Lietuviai manė, kad karą laimėję talkininkai, supras Lietuvos skausmus ir įvertins jos Didžiojo karo aukas. Amerikos lietuviai kantriai laukė pripažinimo mūsų tautos troškimų, paskelbimo pilnos mūsų laisvės ir nepriklausomybės. Tačiau, daugumas santarvininkų mūsų troškimų ir reikalavimų neatjautė ir nesuprato, o gal atjausti ir suprasti nenorėjo ir nesistengė. Jie mėginio pavesti Lietuvą naujiems išnaudotojams, kurie nuo senovės kasė mums prapulties duobę ir dirbo mūsų tautos gyvybės karstą.

Atėjo laikas, kai kilo reikalas, kad Amerikos lietuviai turėjo griebtis darbo ir padėti savo gimtajam kraštui laisvę įsigyti. Reikėjo kreiptis į Amerikos valdžią (tuo metu buvo šaukiamas specialus kongresas) ir į visą pasaulį, reikalaujant Lietuvos užtarimo ir jos pripažinimo laisva ir nepriklausoma valstybe. To valia reikėjo reikalauti visų Amerikoje gyvenančių lietuvių vardu, o jų vardu galėjo kalbėti tik tam tikras juos atstovaujantis organas. Todėl, tokiu svarbiu momentu, buvo reikalinga Amerikos lietuvių seimas. Tautininkai bendrame tarybų posėdyje New Yorke reikalavo, kad būtų šaukiamas Amerikos lietuvių seimas. Seimo reikalingumą pripažino abiejų Tarybų bendras suvažiavimas ir abiejų tarybų bendra komisija, kuri buvo susirinkusi 1919 m. sausio 29 d. „Tribune“ name New Yorke. Tame posėdyje ir buvo nutarta šaukti Amerikos lietuvių seimą. Tautininkai norėjo, kad Seimas įvyktų New Yorke arba Vašingtone, o katalikai – Pitsburge ar Klivlende. Amerikos lietuvių tautinei tarybai ir Amerikos lietuvių tarybai nesutarus, nebuvo vilties, kad šiuo momentu tiek reikalingas Amerikos lietuvių seimas kada nors įvyks. Todėl čikagiečiai, su Čikagos draugijų konferencija priešakyje, matydami tokio Seimo reikalingumą ir svarbą, pasiėmė iniciatyvą 1919 m. birželio 9–11 d. šaukti Lietuvių seimą. Taigi, ALS surengtas didžiausios Amerikos lietuvių kolonijos susiorganizavusių draugijų, su pritarimu įvairių Amerikos lietuvių organizacijų, Amerikos lietuvių tautinės tarybos ir didžiausios Lietuvių organizacijos – Susivienijimo lietuvių Amerikoje.

Varpo sumanymas kilo Čikagos lietuvių draugijų konferencijos posėdyje, įvykusiame 1919 m. gegužės 9 d. Ponas Jonas B. Bagdžiūnas iškėlė sumanymą nuliedinti „Lietuvos Laisvės Varpą“ ir įteikti jį įvyksiančiam Amerikos lietuvių seimui, kad Seimas visų Amerikos lietuvių vardu padovanotų jį Lietuvai. Idėja buvo prakilni ir artimai susijusi su Jungtinių Valstijų žmonių tradicijomis, o Jungtinės Valstybės taip maloniai priglaudė lietuvius čion atvykusius. Todėl, draugijų konferencija šį sumanymą karštai sutiko ir priėmė. Šiame susirinkime p. Bagdžiūnas buvo išrinktas važiuoti į St. Louis, Mo greitai užsakyti nulieta Varpą ir prižiūrėti, kad Varpas tikrai būtų nulietas iki šaukiamo Seimo. Darbas pavyko ir birželio 5 d. Varpas buvo Čikagoje.

Bronius Kazys Balutis (1880–1967)
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16567

Varpas yra 4 pėdų aukščio ir 3 pėdų pločio. Sveria 1000 svarų be rėmų, o su rėmais 1200 svarų. Vienoje pusėje yra nulietas Lietuvos Vytis ir šios parašytos B. K. Balučio eilės:

„O, skambink per amžius,
vaikams Lietuvos,
kad laisvės nevertas,
kas negina jos“

Kitoje pusėje:
„Amerikos lietuvių seimas
Lietuvai
Birželio 9,10 ir 11
1919 m.
Chicago. Ill.“

Lai tas varpas, laisvės simbolis, liudys būsimoms kartoms, per amžius, kiek Amerikos lietuviai užjaučia savo tėvynės Lietuvos ir ją myli.

Lietuvos Laisvės varpo atidengimas

Varpo atidengimas ir skambinimas pirmą kartą įvyko 1919 m. birželio 8 d. prieš Seiminiame vakare, didžiausiam Čikagos Auditorium teatre. Toje lietuvių prieš Seiminėje iškilmėje dalyvavo su virš 4000 žmonių ir daug Jungtinių Valstybių žymių valdžios atstovų. Didi minia su nekantrumu laukė iškilmės pradžios. Aštunta valanda prisiartino. Uždanga pradėjo lėtai kilti, smarkus rankų plojimas, išreiškė žmonių džiaugsmą, kad taip ilgai lauktas momentas atėjo, visų akys nukreiptos į pagrindinę estradą. Priešakyje, dešinėje estrados pusėje sėdėjo kalbėtojas ir prašyti žymūs svečiai, kairėje pusėje, priešakyje buvo Varpas, uždengtas Amerikos ir Lietuvos vėliavomis,

iš vienos Varpo pusės stovėjo Columbia – Amerika (ponia Draugelienė, dabar žymi Amerikos lietuvių dainininkė) iš kitos Varpo pusės stovėjo Lietuva (panelė S. Staniuliūtė). Jas ir Varpą apsiautė pusračio formos tinkamai papuoštos mažos mergaitės, vaizduojančios vaidilutes. Estrados viduryje užėmė vietą skaitlingas „Birutės“ choras, vadovaujamas kompozitoriui Stanislovui Šimkui. Chorą iš šonų ir užpakalio apsupo uniformomis apsiredę keli šimtai lietuvių kareivių, tarnavusių JAV kariuomenėje, paskutiniojo Didžiojo pasaulinio karo metu. Programa parsidėjo Amerikos ir Lietuvos himnais. Po to sekė Varpo atidengimas, užskambinimas ir padovanojimas.

Columbia [Bronė Draugelienė (Barbara Darlys), – A. J.], įteikdama Lietuvai Varpą, prabilo taip:

*Cradle of ancient Liberty
Whose voice inspired, armed the free,
Unto a smiling land brought peace
And blessed they sons whith freedom's ease,
Lithuania, Thee I hail*

*They happy lot – from tyrant's freed –
Inspired the base, insensate greed
Of evil foes from near and far
Who waged on thee unholy war,
Lithuania, to the death.*

*And though thy sons with valor rare
And bravery beyoud campare
Spent precious blood into the end
The cherished homeland to defend,
Lithuania, t'was in vain.*

*Then come base hordes, with hateful
The Pole, the Russ, the Teuton e'en
The Tartar on each fertile field
Till thou, exhausted, could but yield,
Lithuania, then come night*

*But on the world a bright day, broke,
A day that crushed the tyrant's yoke
When, in pity, drew my sword
And my best blood for freedom poured,
Lithuania, and for free.*

*That day, when in the tyrnat's mow
A trembling, shackled world I saw,
I could not let my bright sword rest.
Until the world with peace was blest,
Lithuania – now thourt free,*

*Lopšys senosios laisvės,
Kurios balsas įkvėpė, apginklavo laisvuosius,
Į besišypsančių žemę atnešė taiką
Ir palaimino sūnus laisvės lengvumas,
Lietuva, Tave aš sveikinu.*

*Jie laimingi išlaisvinę iš tirono gniaužtų.
Jie įkvėpė mases, sunaikino bejausmį godumą
Nuo blogio priešų iš arti ir iš toli,
kariavo dėl tavęs per nešventąjį karą,
Lietuva, iki mirties.*

*Ir jeigu tavo sūnus turi išskirtinę valia
Ir begalinę narsa,
Pabaigoje bus išlietas brangus kraujas
Brangiai gimtinei apginti.
Lietuva, viskas buvo veltui.*

*Tada ateis neapykantos kupinos
lenkų, rusėnų, vokiečių minios.
Ant kiekvieno derlingo lauko.
Kol tu, išvargusi galėtum duoti derlių,
Lietuva, tuomet ateis naktis.*

*Bet pasaulis išvydo naują dieną
Dieną, kuri sutrypė tirono vergovę.
Kuomet iš gailėsčio ištraukiau savo kardą
Ir mano brangus kraujas vardan laisvės ištryško
Lietuva, dėl tavęs.*

*Tą dieną, kai tironas šienavo,
Drebantį, sukrėstą pasaulį mačiau,
Neleidau savo šviesiajam kardui ilsėtis.
Iki kuomet pasaulis bus laisve palaimintas,
Lietuva, nuo šiol tu laisva.*

*And now this bell I give to you.
Fashioned, like mine, of metal truce,
That throught thy land again shall ring,
Its note of peace, and gladness bring,
Lithuania, ring for free.*

*And this bell, symbol of the free
Lithuania, glad I give to thee.
My its free chimes sound quick surcease.
From tyranny, in endless peace.
Lithuania – guard it true.*

Lietuva [Stefa Staniuliūtė – A. J.] priimdama nuo Amerikos dovaną – Laisvės simbolį – atsakė:

*In years which seemd in horror draped,
Years when my soil by foe was raped,

I dreamed of better, happier days,
Of ancient times – throught mem'ry's ha,
Columbia.*

*When o'er my soil brute armiers trod
And crushed my soul beneath, cry my sod,
I saw my sons and daughters leal,
Die, as in shambles, for my weal
Columbia.*

*I saw my very soul enslaved,
Daspair'd that I might e'er be saved

As ruthless ruin spread around
And clanking chains my freedom bound

Columbia*

*Until one day, when through the earth
Come world of new and better birth
They gallant sons that yours word

Of freedom sent – and freedom heard,
Columbia.*

*They glorious soul, they giant night
Armed in the holy couse of right,
Fought nobly for the sore oppressed*

*Dabar šį varpą duodu tau.
Išlietas kaip ir mano metalinė taika
ir vėl skambės per visą tavo kraštą,
Jo taikios natos džiaugsmą neš,
Lietuva, skambėk dėl laisvės.*

*Šis varpas – laisvės simbolis.
Lietuva, su džiaugsmu jį duodu tau.
Jo šviesus laisvės garsas greitai pasklis.
Nuo tironijos savo begaline ramybe,
Lietuva, gink jį.*

*Metais, kurie atrodė įsupti į siaubą,
Metais, kuomet mano siela buvo priešo
įkalinta,
Aš svajojau apie džiaugsmingas dienas
Prisimindama senovės laikus,
Kolumbija.*

*Kada mano žemę barbarai išniekino
Ir sugniuždė mano sielą, verkė mano pievos.
Aš mačiau savo ištikimus sūnus ir dukras
Žūstančius dėl mano gerovės,
Kolumbija.*

*Aš mačiau savo sielą įkalintą,
Netekusi vilties tą naktį, vyliausi būti
išlaisvinta,
Kada negailestingi griuvėsiai plytėjo aplink
Ir žvangančios grandinės supančiojo mano
laisvę,
Kolumbija*

*Iki tos dienos, kai per žemę
Ateis naujas pasaulis ir atgimimas.
Jie, galingieji sūnūs, kurie kovėsi dėl tavo
laisvės žodžio,
Ir laisvė buvo išgirsta,
Kolumbija.*

*Jų šlovinga siela,
Ginkluota šventu teisingumu, ilgąją naktį
Kilniai kovėsi dėl skausmo prispaustų*

*Of all the world, with noble reast,
Columbia.*

*And now, that thou has sent to me
This glorious emblem of the free
Patterned on thine, that it may sing
Of freedom, and for freedom rung,
Columbia.*

*Be sure that to thex very and
This emblem, will my sons defend
And it will sound and anthem clear
Of praise and love for thee so dear,
Columbia.*

*Visame pasaulyje, su kilnia ramybe,
Kolumbija.*

*Ir dabar, kuomet atsiuntei man
Šį šlovingą laisvės simbolį,
įspaustą tavyje, lyg jis galėtų skambėti
laisvę ir dėl laisvės,
Kolumbija.*

*Šį simbolį mano siela gins,
Šią emblema mano sūnūs apgins
Ir tai skambės, ir gyriaus himnas bus aiškus
dėl meilės, tokios brangios, tau
Kolumbija¹⁰*

Po minėtų ceremonijų sakė prakalbas. Kalbėjo JAV kongresmenai: William Mason ir A. J. Sabath, abu iš Ilinojaus valstybės, kurie yra užprašyti tam tyčia atvyko iš Vašingtono. Ilinojaus valstybės legislatūros pirmininkas David E. Shanahan, teisėjas George F. Barret iš Cook pavieta, V. F. Jankus iš New Yorko; J. S. Lopattous Wilke-Barre, Po, ir M. J. Vinitas iš Washingtono, D. K. Ilinous gubernatorius Frank O. Lowden, negalėdamas atvykti atsiuntė tokį laišką: „Gerbiami lietuviai, labai apgailėtina, kad mano pareigos nelaidžia man šiandien būti kartu su jumis. Ypač apgailestauju, kad aš asmeniškai negaliu išreikšti jums padėką už jūsų pasitarimą Didžiojo karo metu. Jus kooptuotomis ir atskiromis jėgomis pasiaukavote labai šios šalies ir labai tų, kurie kovojo karo laukuose. Niekas negali apkainuoti jūsų pasišventimo ir jūsų tėvynės likimas turi būti kitoks, negu jis šiandien yra. Esu kupinas vilties, kad po šio karo tėvynė Lietuva įžengs į naują progreso ir laisvės gdynę. Siunčiu nuoširdžiausius linkėjimus jūsų didžiajam Seimui“. Frank O Lowden.

Visi jautėsi taip, kaip 1776 m. jautėsi šios šalies gyventojai, kada Laisvės varpo gaudimą išgirdo, pranešant, jog kraštas pasiskelbė laisvu ir nepriklausomu. Nuo kaktos prakaitą braukė jaunikaitis. Jis vos prieš kelerius metus, priespaudos ir persekiojimo vejamas, buvo priverstas apleisti savo tėvynę, nežinodamas, ar begrįš kada nors į savo gimtąjį kraštą. Žilaplaukė senutė šluostėsi nuo veido ašaras. Eilės metų kai ji čion atplaukė. Ji praleido čia gražiausias savo gyvenimo dienas. Užaugino šiam kraštui dorus ir pavyzdžingus piliečius. Užmiršo gimtą šalelę, bet šioje valandoje jos mintis apsireiškė Tėvynės Lietuvos paveikslas, ir priminė jas nors vergovėje, bet linksmas dienas, ten praleistas. Nori kalbėti, bet susijaudinimas atėmė jai balsą. Ir vienas, ir kitas, ir visi kartu pajuto, kad naujos godynės valandos išmušė ir, kad laisvės saulė Lietuvai jau užtekėjo ir ji niekad nenusileis, kol jos sūnūs ir dukterys mylės savo tautą, savo tėvynę ir jai bus ištikimais. Toje valandoje visi kartojo Varpe nulietus žodžius: „O, skambink per amžius vaikams Lietuvos, kad laisvės nevertas, kas negina jos“. Dramatiškas buvo

¹⁰ Vertė į lietuvių kalbą Lina Bliusiūtė.

tai reginys. Gabios plunksnos reikia jį tinkamai aprašyti. Geriausiai turbūt pritinka Prano Vaičiaičio žodžiai: „Tą neišreikš nei vienas raštas / Tą pasakys vieni jausmai“. Kokia tai didi permaina įvyko lietuvių gyvenime. Kai kurie pirmutiniai lietuviybės gaivintojai gyvi tebėra. Jų triūsas, pastangos ir pasišventimas atnešė vaisių, kurių jie patys išvysti tokiu trumpu laiku nesitikėjo. Vos prieš porą dešimčių metų vienas mūsų tautos sūnus, būdamas mirties patale, šaukė viengėnčiams: „kelkitės, kelkitės“. Jo šaukiama sukilo ir su pasiryžimu dirbo išlaisvinti Lietuvą iš svetimo jungo, paskatinti šių žodžių:

„Giria liūdnu balsu šniokščia

Ir būdink sielą miegančią,

Į kovą lietuvius šaukia

Ieškoti žmoniškų tiesų“

Tokia tai mintis kiekvieną lietuvių prie savo tikslo vedė.

Vakaras buvo baigtas sugiedant Lietuvą Tėvynę mūsų. Vakaro vedėjas buvo Jonas I. Bagdžiūnas.

Amerikos Lietuvių Seimas prasidėjo 1919 m. birželio 9 d. iš užsibaigė birželio 11 d. vidurdienį. Atstovų buvo virš 500 iš visos Amerikos. Jau prieš 9 val. pradėjo rinktis atstovai.

Amerikos lietuvių seimas su Laisvės varpu. 1919 m. birželio 9–11 d.

LCVA, P-07745

Visi linksmi, sveikinasi su pažįstamais ir nori pasitarnauti tėvynei. Vienas tikslas visus vienija – laisva ir nepriklausoma Lietuva. Užmiršta visos tikėjimiškos ir politiškos pažiūros. Tautininkai, katalikai, socialdemokratai – visi kartu. Dešimtą trisdešimt valandą Seimo rengimo komitetui pakviestas dr. Antanas Zimontas, susirinkusių paprašė prie tvarkos. Tuo metu įvažiavo Laisvės varpas ir sekant Seimo rengimo komiteto pirmininku ir sekretorium, kareivio įvežama JAV vėliava. Varpui gaudžiant sugiedamas Amerikos himnas „The Star-Spangled Banner“. Po to lydint Draugijų konferencijų pirmininkui ir sekretoriui, kareivio įnešama Lietuvos vėliava ir sugiedamas Lietuvos himnas, skambant varpai. Vedimą dr. Zimonas perdavė Bagdžiūnui – Seimo rengimo komiteto pirmininkui, kuris pakvietė prie stalo Seimo sušaukimui pasidarbavusius asmenis: dr. K. Draugelį, Benedigtą M. Butkų, Joną Martinkų, M. J. Viniką, Egzekutyvinio tarybų komiteto pirmininkas adv. J. Lopatto ir prof. F. L. Andersoną (jis skaitė paskaitą apie Europos istoriją ir tautų apsisprendimą). Po to Lopatto – Amerikos lietuvių atstovas prie Lietuvos Taikos delegacijos Paryžiuje – pasakė, kad lenkai viską daro, kad pasisavintų Lietuvą. Lietuvių delegacija Paryžiuje įrodė, kad rytiniame fronte prieš bolševikus kovoja lietuviai, latviai ir estai, bet ne lenkai.

Paaiškėjus lenkų melams Paryžiuje prieš Lietuvą, jie griebėsi ginklo ir užėmė Vilnių. Pripažino, kad jis jiems labai reikalingas. Buvo gauti sveikinimai iš A. Smetonos ir A. Voldemaro.

Seimas pasiuntė sveikinimą JAV prezidentui Wilsonui, A. Smetonai ir Paryžiaus delegacijai ir 100 telegramų įvairiems senatoriams, kad užtartų Lietuvos reikalus ir lietuvių kovą ir nepriklausomybę. Seimą pagerbė savo atsilankymu ir prakalba pasakė ponija Marė McDowell, Amerikos visuomenės veikėja, daug pridėjusi triūso prie lietuvių ateivių Čikagoje. Seimo pirmininkas viešniai padėkojo už malonius linkėjimus ir gražią prakalbą ir įteikė Garbės ženklą – Laisvės varpo ženklą. Taip pat buvo gauta daugybė telegramų nuo senatorių ir kongresmenų, kuriose išreikšta užuojauta Lietuvai jos kovoje už laisvę ir linkėjimai greitai atsiekti tikslą. Po minėtų prakalbų prasidėjo prezidiumo ir įvairių komisijų rinkimai. Rinkimų rezultatai buvo tokie: St. Gegužis iš Mahany City, Pa – pirmininkas; advokatas J. Lopatto ir Wilkes-Bare, Pa – pirmasis vicepirmininkas; advokatas F. P. Bradulis iš Chicago, Ill. – antrasis vicepirmininkas; Jonas P. Evaldas iš Chicago, Ill – pirmasis sekretorius; V. K. Račkauskas iš New York, NY – antrasis sekretorius. Rezoliucijų komisijon paskirti šie: B. K. Balutis, F. P. Bradulis, Jonas Kučinskas, St. Kodis, J. J. Hermantavičius, V. F. Jankus, J. W. Lietkauskas, M. J. Vinikis ir dr. J. Jonikaitis. Spaudos komisijon išrinkti: St. Kodis, dr. K. Draugelis ir V. F. Jankus. Finansų komisijon užtvirtinti Seimo rengimo komisijos finansų komiteto nariai: būtent Jonas I. Bagdžiūnas, J. J. Elijošius, P. Pivoriūnas, J. Biežis ir M. Dūdas. Maršalkomis buvo paskirti: Bijauskas, Jucius, Dimša ir Vilkevičius. Užbaigus rinkimus pirm. Bagdžiūnas pasakė gražią ir prasmingą prakalbą, kurioje prisiminė apie Seimą ir Varpą ir įvesdino Seimo prezidiumą. Seimo pirmininkas St. Gegužis, užimdamas vietą, trumpai parkalbėjo į atstovus. Užbaigęs kalbą atidarė Amerikos lietuvių Seimą. Po Seimo atidarymo, pirmininko pakvietimu, visi Seimo

atstovai atsistojo ir minutės laiko tylą atidavė pagarbą visiems kritusiems kovoje už Lietuvos Laisvę ir viso pasaulio demokratiją. Seimo metu gauta šimtai sveikinančių laiškų ir telegramų, o jų tarpe ir telegrama nuo Lietuvos Prezidento Antano Smetonos iš Kauno, Lietuvos taikos delegacijos nario prof. Augustino Voldemaro iš Paryžiaus ir Martyno Yčo. Prezidento Smetonos atsiliepimas į amerikiečius buvo toks: „Garbingas, bet sunkias dienas gyvena Lietuva. Ją mindo ir kamuoja grobuonys, atėję iš tos rytų šalies, kuri pasiskelbė nešaukti laisvės visoms tautoms, įsiveržė į mūsų kamuojamą šalį iš pietų, vakarų kaimynai, kurie dedasi visam pasaulyje mūsų priedeliai esą. Jie ūmai iš pasalų užgrobė Lietuvos sostinę Vilnių ir iš ten siekia paveržti ir visą mūsų kraštą. Jauna Lietuvos valdžia ir jauna Lietuvos kariuomenė kur tik įstengia spiriasi priešininkams. Padėkite, įsigyvenę laisvės šaly, kurios vadas, prezidentas Wilsonas, nurodė pasauliui naujus tautų bendravimo dėsnius ir stengiasi juos įvykdyti. Jūs esate mūsų viltim sunkią Lietuvos atsikėlimo valandą. Amerikos lietuviai, nuvargusi Lietuva šaukiasi jūsų pagalbos. Padėkite jau ginklu ir visomis pajėgomis apginti tėvynę nuo užpuolėjų ir jai demokratiškai susitvarkyti. Širdingiausia padėka Amerikos lietuviams... Išsiilgusi jūsų Lietuva laukia ateinat į pagalbą iš užjūrių“. Telegrama nuo Lietuvos Taikos delegacijos, per prof. A. Voldemarą buvo tokia: „Lietuvos Taikos delegacija karštai sveikina savo vientaučius Seime, kurie šiuo kritišku momentu mėgina suvienyti visas lietuvių jėgas Amerikoje kovojančias už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę ir linki ko geriausio pasisekimo ir santaikos bendroms pastangoms dėl bendro reikalo.

Laisvės varpo perdavimo fragmentas. Viduryje stovi Lietuvos atstovas Valdemaras Čarneckis, kairėje dr. M. J. Vinikas, dešinėje – dr. J. J. Bielskis. Tarp jų stovi Lietuva – kairėje ir Kolumbija – dešinėje.

Violetos Rutkauskienės archyvas

Lietuva yra kovoje, žūt būt, su priešais besiveržiančiais ant jos laisvės. Perniek yra visos priešų pastangos. Lietuva turi būti neprigulminga ir neprigulmybė bus išgauta su jūsų pagalba“. Gerb. Martynas Yčas savo pasveikinimo kalboje sakė: „Lai visos kolonijos, kurias jūs atstovaujate, prideda prie atgavimo Neprigulmingos, demokratiškos Lietuvos. To lietuviai karštai pageidauja. Lai gyvuoja Amerikos lietuviai ir Seimas“.

Šeštoje Seimo sesijoje Prezidiumas įteikė Laisvės varpą ir priėmė rezoliuciją: 1) kai aukojantiems mažiau 5 dolerių būtų duodamas bronzinis ženklelis, virš 5 dol. – specialus „Lietuvos Laisvės varpo“ garbės ženklas. 2) kad būtų parengta knyga – Lietuvos Laisvės varpo istorija ir aukotojų sąrašas (knyga neišleista, šis rašinys jos vietoje), 3) knyga bus pasiūsta į Lietuvą su varpu ir aukomis.

Pirmininkas Stasys Gegužis Seimo atstovų vardu priėmė varpą ir padėkojo už dovaną. „Priimti globon“.

Aukos

Amerikos lietuvių seimo metu aukų įplaukė 7304 dol 6 ct.

Lietuvos Laisvės varpui – 4713 dol 71 ct.

Seimas baigėsi birželio 11 d. 10.30 vakare.

„Lietuvos Laisvės varpo“ išleistuvės

Laisvės varpo išleistuvės buvo Čikagoje 1919 m. rugpjūčio 24 dieną. Dalyvavo su virš 18 tūkstančių žmonių, atstovaujančių įvairias Čikagos draugijas. Pirmiausia buvo maršavimas gatvėmis, po to atlikta programa vienoje iš didžiausių svetainių Čikagoje: The Seventh Regiment Armory, prie Wetwarth ir 34-tos gatvių. Jau nuo vidurdienio žmonės rinkosi prie Auburn Avenus ir 35-osios gatvės, vienoje iš seniausių Čikagos Lietuvių kolonijų. Žmonės būriais nuolat plaukė iš visur ir minia nuolat didėjo. Gatvė per aštuonis tarpgatvius buvo užkimšta žmonių. Visur matyti apsukriai sukinėjosi draugijų maršalkos, tvarkydami savo draugijų narius, kad kuo gražiau pasirodyti parodoje [parade – A. J.]. Šimtai Amerikos ir Lietuvos vėliavų plevėsavo ir buvo daugybė plakatų su obalsiais ir reikalavimais. Paroda [paradas – A. J.] buvo iš 3 dalių. Pirmoji ir antroji buvo iš draugijų, o trečioji – iš automobilių. Dalyvavo ir daug lietuvių kareivių, tarnavusių JAV kariuomenėje. Iš viso buvo 508 paprasti kareiviai, 11 seržantų ir 3 karininkai, pasidalinę į dvi dalis, jie vedė pirmą ir antrą parodos dalis. Užtruko 3 valandos, kol sutvarkė minią. Paroda buvo didžiausia kokią kada buvo matęs Čikagos miestas, bet dar nebuvo kareivių, kurie turėjo žygiuoti pirmi, nes jie buvo susirinkę parke pasitreniruoti. Tik pasigirdus orkestro muzikai, vienas atkreipė dėmesį į tą pusę, iš kurios pasigirdo tas jaudinantis jausmas, ir nusistebėjo pamatę tokį didį atmarširuojančių kareivių. Jiems priešus arčiau, minia juos pasitiko didžiausia ovacija ir entuziazmu. Kareiviai užėmė savo vietas ir paradas prasidėjo. Pirmuoju jojo vyriausias parado maršalas. Po jo sekė būrys raitos policijos, po jų eilė pėsčių, už policijos buvo orkestras, už orkestro kareiviai, už jų – draugijos. Antroji parado dalis panašiai sutvarkyta, tik nebuvo policijos. Trečioji – automobilių, jų buvo daug. Kiti stovėjo ant šaligatvių ir stebėjosi, iš kur tiek žmonių galėjo susirinkti. Ypatingą dėmesį

parodoje atkreipė vedimas vežimo, ant kurio buvo vaizduojama „Laisvė Lietuvos“ ant aukšto kalno, žemiau stovėjo tautiškais rūbais lietuvaitė ir kareiviai. Tai buvo įspūdingas laisvos Lietuvos simbolis. Visi buvo su plakatais ir vėliavomis ir tekstu: laisva ir nepriklausoma Lietuva. Visi suėjo į svetainę, kurioje tilpo 12 000, o lauke liko tiek pat. Toks buvo žmonių ūpas ir pasiryžimas. Muzikinę dalį atliko Marijona Rakauskaitė ir „Birutės“ choras. Vadovavo S. Šimkus. Kalbėjo JAV pulkininkas 130 pėstininkų pulko coln. [plk. – A. J.] John Clinin, kuris lietuvius didžiausiai išgyrė už jų patriotizmą ir narsumą kare, nes jis savo pulke turėjo daug lietuvių karių, kur jis pats patikrino jų ištikimybę. Antras kalbėjo kunigas P. Conway Šv. Pilypo Rymo katalikų bažnyčios klebonas. Iš jo kalbos buvo aišku, kad jis žino istoriją ir ragino visus padėti Lietuvai įgyti laisvę. Trečias – kompozitorius S. Šimkus sujaudino žmonių minios jausmus ir privedė prie ašarų. Ketvirtas kalbėjo – tėvynainis, kareivis profesionalas dr. Steponas Biežis. Jis kalbėjo apie karo lauką, iš kurio ką tik buvo grįžęs ir žmonėse sukėlė ūpą. Realistiškai nupiešė įspūdingą paveikslą, ką reiškia būti tikru patriotu ir paguldyti galvą už savo kraštą laisvės ir demokratijos apgynime. Iškilmeje pirmininkavo J. Bagdžiūnas, daug pasidarbavęs Lietuvos labui. Jis savo karšta ir jausmus uždegančia kalba privertė klausytojus prie gausaus aukojimo, nes toje dienoje svetainėje surinkta su virš 5 t. dolerių. „Lietuvos Laisvės varpas“ apleidęs Čikagą aplankė daug kolonijų, šaukdamas lietuvius į vienybę – prie bendro darbo, padėti savo broliams ir seserims užmarštyje kovoti už laisvę ir tautos kelią.

1920 m. rugpjūčio 20 d. „Lietuvos Laisvės varpas“ vėl sugrįžo į Čikagą, į Auditorium teatrą – dalyvauti manifestacijoje, kuri buvo surengta paminėti Lietuvos galutinį Vilniaus atgavimą. Ton manifestacijon čikagiečiams užprašius, atvyko ir Lietuvos Misija, asmenyse gerb. Jono Vileišio, Misijos pirmininko ir majoro Povilo Žadeikio. Toje manifestacijoje, akivaizdoje 4 t. žmonių. J. Bagdžiūnas, Lietuvos Laisvės varpo komiteto pirmininkas, atidavė Lietuvos valstybei per jos atstovą pirmininką Joną Vileišį, tą laisvės simbolį – Amerikos lietuvių dovaną ir pasakė kalbą: „Prie šios džiaugsmingos progos, Lietuvos Laisvės varpo komitetas turi garbės įteikti mūsų tėvynei Lietuvai, per jos atstovybę, Amerikos lietuvių dovaną, „Lietuvos Laisvės varpą“. Tegul jis keliauja į Lietuvą, į Vilnių ant Gedimino kalno ir ten būna ant visados sargu Lietuvos laisvės. „O tu, Varpe, simboli laisvės, mes Amerikos lietuviai, atiduodame tave savo tėvynei Lietuvai. Tu, būdamas ant Gedimino kalno, dieną ir naktį sergėk mūsų tėvynę! Jeigu kada pamatytum, kad mūsų tėvynei gresia pavojus, jeigu koks priešas norėtų mūsų brolius ir seseris nuskriausti ar jiems laimę atimti – užskambink pilna jėga, o mes išgirde, tavo balsą, pulsime visi, pagelbėt Lietuvai ir ginsim ją nuo priešų, kas jie bebūtų. Todėl, gerbiama Misija, Lietuvos atstovai, gerb. J. Vileiši, meldžiu priimti šį laisvės simbolį, Amerikos lietuvių dovaną Lietuvai, ir visą turtą su juo surištą, kurio sąskaitą čia tamstai įteiksim. Meldžiu tą turtą priimti su širdingiausiais Amerikos lietuvių velijimais [palinkėjimais – A. J.]“.

J. Vileišis priėmė Varpą ir visą su juo susijusį turtą ir pasakė labai turtingą kalbą, sykiu padėkodamas už dovaną iš anksto. Jo kalba liko ilgai čikagiečių atmintyje,

nes padarė nepaprastą įspūdį. Laimė, kad turime tokių gabių ir pasižventusių Lietuvai vyrų, kaip J. Vileišis, kurie taip sėkmingai veda jos valstybinius reiklaus. Taigi 1920 m. rugpjūčio 15 d. „Lietuvos Laisvės varpas“ perėjo į Lietuvos valstybės rankas. Kartu misija priėmė filmą, aukų knygą ir 16 290 dolerių 26 centus suaukotų lėšų¹¹.

Apie Laisvės varpo įteikimą Lietuvai radome įdomią medžiagą ir Aleksandro Račkaus rankraščių fonde. Jame yra dokumentai Laisvės varpo komiteto, išrinkto Amerikos lietuvių seime 1919 m. birželio 8, 9, 10 ir 11 d. Į komitetą buvo išrinkti: Chicago Illinois – Jonas I. Bagdžiūnas, Benediktas Butkus, dr. Kazys Draugelis, Tomas Paukštis, Kaje-tonas Šniuolis, Antanas Kranauskas, Stasys Gegužis, adv. Jonas Lopatto, Jonas Grinius, Kastantas Norkus, dr. Adomas Dambrauskas, Vincas Jankauskas, Jonas Taraila, Matias J. Vinikas, Antanas Koreipa, Jonas Viskontas¹². Į Laisvės varpo pildomąją komisiją buvo išrinkti: Jonas I. Bagdžiūnas – pirmininkas, Benediktas Butkus – vicepirmininkas, dr. Kazys Draugelis – sekretorius, Tomas Paukštis – išdininkas, Jonas Viskontas ir Antanas Kareiva – turto globėjai¹³. Perduodant Lietuvai Laisvės varpą buvo perduotas ir prie jo buvęs turtas. Jis buvo toks: Varpas 1200 svarų sunkumo, 5500 pėdų. Filmas fotografui, metalinė dėžė filmui, valiza [lagaminas – A. J.] įrankių, 2 įrankiai filmo vyniojimui, 2 vielos privedimui prie elektros, 2 Amerikos vilnonės vėliavos, 2 lietuviškos vilnonės vėliavos, 4 kotai vėliavoms, bronziniai ereliai vėliavų kotams, 82 bronziniai Laisvės varpo Garbės ženklai, 322 Laisvės varpo bronziniai ženkleliai, sąrašas aukotojų ant kortelių 2700, dėžė su keturiais stalčiais užlaikymui kortelių, popiera, konvertai [vokai – A. J.], klišės ir keli mažesni daiktai, knyga su aukotojų vardais ir Varpo istorija, finansų knyga, Išmokėti čekiai, Apmokėtos bylos, gryni pinigai sumoje 1830,15¹⁴. (nuotrauka su komiteto raštais) Račkaus fone rasti dokumentai papildo anksčiau cituotą dokumentą ir patvirtina, kad atsiminimai yra teisingi. Amerikos lietuvių seimas buvo priėmęs tokio turinio rezoliuciją dėl Lietuvos Laisvės varpo. Joje sakoma: „kadangi Chicago Seimo rengimo komitetas, Draugijos ir šiaip tėvynainiai pateikė Amerikos Lietuvių Seimui Lietuvos Laisvės varpą, todėl lai būna nutarta: 1. Kad Lietuvos Laisvės varpas būtų priimtas; 2. Kad Lietuvos

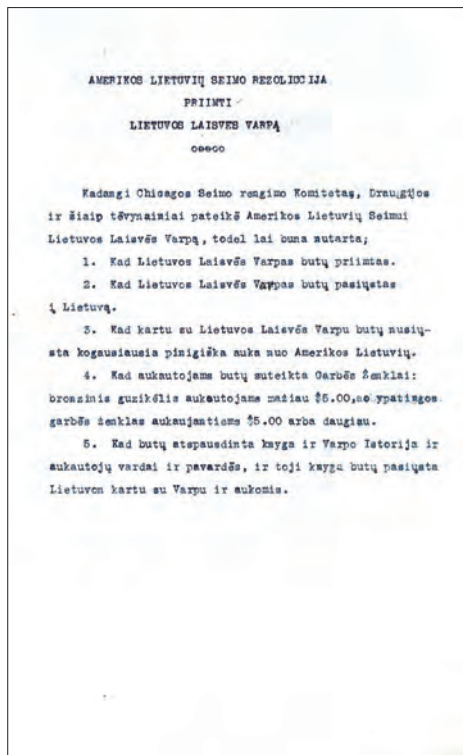
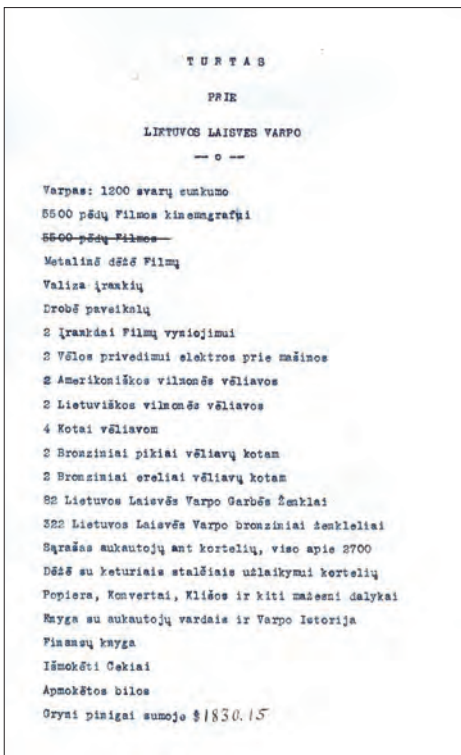
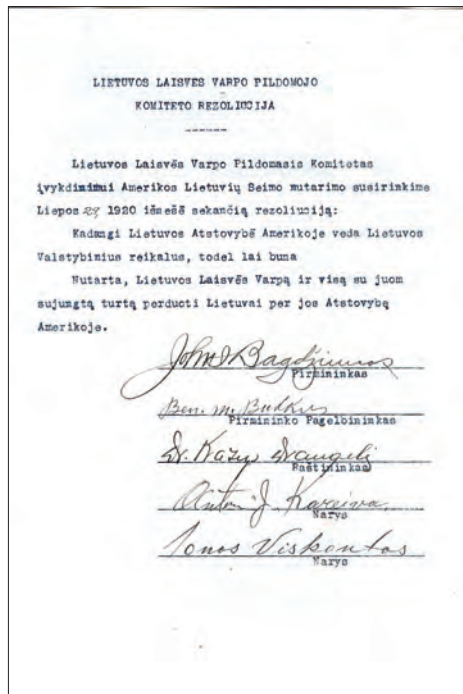
Jonas Vileišis (1872–1942).
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-10441-6

¹¹ J. Aničas. Jonas Vileišis 1872–1942, p. 267–265.

¹² Laisvės varpo komiteto nariai. M. Mažvydo biblioteka, f. 63–761, l. 4.

¹³ Ten pat, l. 5.

¹⁴ Ten pat, l. 6.

Varpo perdavimo dokumentai.

LCVA, F. 1764, ap. 1, b. 54

Laisvės varpas būtų pasiūstas į Lietuvą.³ Kad kartu su Lietuvos Laisvės varpu būtų nusiųstas kuo gausiausia pinigėška auka. 4. Kad aukotojams būtų suteikta Garbės ženklai: bronzinis guzikėlis [sagutė – A. J.] aukotojams mažiau 5 dol., o ypatingas Garbės ženklas aukotojams 5 arba daugiau. 5. Kad būtų atspausdinta knyga ir Varpo istorija ir aukotojų vardai ir pavardės ir toji knyga būtų pasiūsta Lietuvon su Varpu ir aukomis¹⁵. Viename paskutiniųjų Pildomojo komiteto posėdžių, kuris vyko 1920 m. liepos 29 d. buvo priimta tokia rezoliucija: „Kadangi Lietuvos atstovybė veda Lietuvos valstybės reiklaus, todėl Lietuvos Laisvės varpas ir visą su juom sujungtą turtą perduoti Lietuvai per jos Atstovybę Amerikoje¹⁶. O finansiniame raporte buvo išvardintos visos išlaidos, susijusios su varpo perdavimu. Buvo išmokėta – už popierių Varpo istorijai ir knygai – 5,25, Kasos ženklams – 0,48, Carbon popierius nuorašams – 2,00, 2 kaspinams Typewriter mašinai – 1,50, Surašymas Varpo istorijos – 20,00, atidarymas Varpo istorijos knygų – 20,00, Atspausdinimas varpo istorijos knygų – 105,00, Paskelbimas ataskaitų laikraščiuose – 44,56, Parvežimas varpo, palaikymas „Storope“ ir nudažymas rėmų – 11,00, Padarymas skrynios turto siuntimui New Yorkan – 10,00, Pasiūsta Lietuvos Atstovybei per gerb. Joną Vileišį 1830,15, iš viso: 2049,94¹⁷.

Laisvės varpo išleistuvėse dalyvavo 66 draugijų bei organizacijų atstovai. Iš jų 41 organizacija sudėjo 1,1772 auksinų¹⁸.

Laisvės varpas Lietuvoje

Laisvės varpo ir aukų rinkimo Lietuvai kelionė po Ameriką truko beveik metus. Per tą laikotarpį buvo surinkta 16 290 dolerių ir 96 centai¹⁹. Dar tik pradėdant varpo kelionę, jau buvo surinkta nemažai aukų ir jos buvo skirtos Lietuvos delegacijos veiklai Paryžiuje 1919 m. finansuoti. Laisvės varpo komitetas paskyrė dvi dideles pinigines aukas: 6 tūkst. dolerių spalio mėnesį ir 2 536 dolerius gruodžio mėnesį²⁰. Apie šių aukų panaudojimą K. B. Balutis, dėkodamas J. Bagdžiūnui prašė visus surinktus pinigus siūsti į Prancūziją, nes „1) Delegacija turi padengti ne tik savo, bet ir didžiąją dalį Lietuvos valdžios išlaidų, kurios surištos su prekių pirkimu iš JAV Likvidacinės komisijos, prekių sandėliavimu ir pakrovimu į laivus; lietuvių kareivių išlaikymu Prancūzijoje, Lietuvos pasiuntinybių finansavimu ir t. t., tai pat 2) reikia remti mūsų valdžią ir kariuomenę Lietuvoje.“²¹ Remiantis šiais faktais, galima teigti, kad Laisvės varpas ir surinkti pinigai labai padėjo besikuriančiai Lietuvos valstybei. Lietuvą Laisvės varpas pasiekė beveik po dvejų metų ir tai truko

¹⁵ Ten pat, l. be numerio.

¹⁶ Ten pat, l. 9.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ A. Ambrose, *Chikagos lietuvių ...* p. 447.

¹⁹ J. Aničas, *Jonas Vileišis ...* p. 284.

²⁰ J. Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ...* p. 154.

²¹ Ten pat.

nuo 1920 m. rugpjūčio 20 d. iki 1922 m. sausio 13 d. Dar prieš perplukdant Laisvės varpą į Lietuvą buvo sprendžiamas klausimas, kur jis turi kabėti. Kadangi jau tuo metu Vilnius buvo lenkų okupuotas, tai reikėjo surasti kitą varpui tinkamą vietą. 1920 m. sausio 3 d. raštu Užsienio reikalų ministras Juozas Purickis kreipėsi į Ministrų kabinetą, prašydamas nurodymų, „kieno žiniai šis varpas pavesti“²². Taip pat ministras siūlė ir sprendimą. Jis rašė, kad „[i]š savo pusės Ministerija manytų, kad bent šiuo laiku, rasiti [galbūt – A. J.], būtų patogiausia jis pavesti Karo Muziejui. Iš pasikalbėjimo su gen. Nagevičium paaiškėjo, kad Karo Muziejus su labai dideliu noru šį varpą norėtų paimti savo globon.“²³ Ministrų kabinetas sprendimą priėmė sausio 9 d. raštu, kuris buvo adresuotas užsienio reikalų ministrui ir kopija nusiųsta Lietuvos atstovybei Amerikoje, 1922 m. sausio 14 d. buvo rašoma: „1922 m. sausio 9 d. Ministrų Kabinetas nutarė Amerikos lietuvių paaukotą „Laisvės varpą“ laikinai pavesti Karo Muziejui“²⁴. Nuo tos dienos Laisvės varpu ėmė rūpintis Karo muziejaus organizatorius gen. ltn. Vladas Nagevičius. Ši dovana buvo labai maloni, bet dėl jos pargabenimo iš Liepojos uosto kilo nemažai problemų. Pirmiausia gen. ltn. Vladas Nagevičius pasiekė Liepojos uostą ir ten jį savo globon paėmė Lietuvos konsulatas Latvijoje ir paskui parsiantė Lietuvon. Šį persiuntimą atliko Baltijos transporto bendrovė, rezidavusi Kaune, Laisvės al. 70. Sausio 11 d. gen. ltn. V. Nagevičius gavo raštą, kuriame buvo prašoma dokumentų, patvirtintų parašu, kad būtų galima paimti siuntinį. Varpas buvo atgabentas į Mažeikius ir už šią paslaugą bendrovė išrašė Užsienio reikalų ministerijai 2 905,16 auksinų sąskaitą²⁵. Dėl sąskaitos apmokėjimo prasidėjo ilgas susirašinėjimas tarp bendrovės ir ministerijų. Užsienio reikalų ministerija vasario 28 d. raštu atsakė bendrovei, kad negali sąskaitos apmokėti, nes neaišku, kas tai turi padaryti Užsienio reikalų ar Krašto apsaugos ministerija, nes Karo muziejus priklausė pastarajai. „Prašome kantriai palaukti“ – šiais žodžiais baigiamas raštas²⁶. Susirašinėjimas truko iki 1922 m. rugsėjo 13 d. Buvo atsižvelgta į visus reikalavimus, kuriuos išsakė Užsienio reikalų ministerija, ir prašoma sumokėti Latvijos rubliais 2149 arba auksiniais – 12986,12²⁷. Sąskaitą apmokėjo, manome, Krašto apsaugos ministerija, nes 1922 m. rugpjūčio 21 d. raštu Ministrų kabineto reikalų vedėjas rašė, kad ministras pirmininkas pavedė jam kreiptis į šią ministeriją, kad sąskaitą už Laisvės varpo parvežimą ji apmokėtų iš Krašto ministerijos kreditų²⁸.

²² Raštas Ministrui pirmininkui, 1922 m. sausio 3 d., LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 67, l. 54.

²³ Ministrų kabineto raštas Nr. 144, 1922 m. sausio 14 d., *ten pat*, l. 222.

²⁴ Baltijos transporto bendrovės raštas generolui Nagevičiui, 1922 m. sausio 11 d., *ten pat*, l. 20.

²⁵ Baltijos transporto bendrovės raštas Užsienio reikalų ministerijai Nr. 108, 1922 m. vasario 13 d., *ten pat*, l. 224.

²⁶ Užsienio reikalų ministerijos raštas Nr. 5549, 1922 m. vasario 28 d., *ten pat*, l. 231.

²⁷ Baltijos transporto bendrovės raštas Užsienio reikalų ministerijai, 1922 m. rugsėjo 13 d., *ten pat*, l. 217.

²⁸ Ministrų kabineto Reikalų vedėjo raštas Krašto apsaugos ministeriui, 1922 m. rugpjūčio 21 d., Nr. 2596, *ten pat*, l. 228.

Ministrų kabineto sprendimu Karo muziejui perduotas Laisvės varpas nuo 1922 m. sausio 14 d. iki vasario 16 d. buvo eksponuojamas šalia paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“, po to įkeltas į muziejaus varpų bokštą ir vasario 16 d. iškilmingai pašventintas. Šią varpo pašventinimo ir Vasario 16-osios šventę aprašysime plačiau, kad suvoktume to įvykio svarbą to meto Lietuvai.

Dar iki iškilmių dienos Kauno visuomenės atstovai rašė raštus Karo muziejaus organizatoriui gen. ltn. V. Nagevičiui, norėdami įsigyti bilietų į Vasario 16-osios iškilmes ir Laisvės varpo pašventinimą. Žemaičių seminarijos rektoratas parašė rašą, kuriuo prašė septynių bilietų į iškilmes Seminarijos profesoriams²⁹. Panašiu raštu į muziejų kreipėsi ir Šančių Pavasario kuopos valdyba, norėjusi gauti 4 pakvietimus į iškilmes³⁰.

Ne tik pakvietimus dalino muziejaus vadovybė, bet ir rengė iškilmių scenarijų. Jau vasario pradžioje buvo nusiųstas raštas – pareiškimas karšto apsaugos ministrui su numatoma dienotvarka. Joje buvo rašoma:

1) *Prieš 12 val. kariuomenės dalys, dalyvaujanti parodoj [parade – A. J.], užima atitinkamas vietas Laisvės [dabar Vienybės – A. J.] aikštėje ir Donelaičio gatvėje, bendra tvarka pridabojant Šaulių sąjungai. 2) 12 val.; lygiai atvažiuoja p. Valstybės Prezidentas Donelaičio gatve nuo Finansų Ministerijos ir neapsistodamas prie Muziejaus vyksta Laisvės aikštėn, kur sutiktas vadovaujantį rikiuotės paradu, apeina išsirikiavusias dalis, besisveikindamas su jomis, po to įeina į Karo Muziejaus vartus, kur sutinkamas yra raportu Karo Muziejaus Organizatoriaus ir griežimu Prezidento maršo. Fanfaros trimitais paduoda signalą iškilmei pradėti. 3) Žemaičių Vyskupo įgaliotas benedikciją [padėką Dievui – A. J.] Laisvės varpui, laike kurios, operos choras, Starkos vedamas atlieka atitinkamą choralą. Po to Kun. Kanauninkui Tumui atitinkamą žodį į susirinkusius pratarus, orkestras ir choras išpildo Lietuvos Himną; kartu su tuo Lietuvos Nepriklausomybei pagerbti skamba Laisvės varpas /skambina seniausias iš esamų Kaune iš Lietuvos kovotojų veteranų/, o iš Žaliojo kalno duodamas salutas 16 šūvių iš minosvaidžių. Himnui ir skambinimui pasibaigus, Laisvės varpas sveikinamas iškilmingu maršu, atliekant orkestrui su fanfaromis. 4) Kalbos iš tribūnos: a/ p. Valstybės*

Gen. ltn. Vladas Nagevičius (1881–1954)
Karo muziejaus organizatorius, kurio globon
1922 m. buvo perduotas Laisvės varpas.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16920

²⁹ Dv. Žemaičių Seminarijos raštas Karo muziejaus užvaizdai, 1922 m. vasario 15 d. Nr. 45, *ten pat*, b. 66, l.55.

³⁰ Šančių Pavasario kuopos raštas, 1922 m. vasario 12 d., *ten pat*, b. 64, l. 60.

Kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933), pašventinę JAV nulieta Laisvės varpą.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-14434-1

Prezidentas, po to himnas skambinant varpą, pirmam atgijusios Lietuvos armijos sužeistam ir invalidui Sereikai, b) Krašto Apsaugos Ministeris ir c) Gynimo Komiteto atstovas. 5) Ceremonialinis maršas: kariuomenė praeina atiduodama pagarbą p. Valstybės Prezidentui, Laisvės varpui ir paminklui Žuvusiems už Lietuvos laisvę, varpas skambina pagerbiant kariuomenę (į varpą skambina jauniausias dalyvaujančių iškilnėse pil. Šaulių sąjungos narys arba skautas³¹.

Ar toks scenarijus ir buvo iškilnių metu, galime matyti iš to meto spaudos.

1922 m. vasario 16 d. iškilnėms Kauno miestas ruošėsi dar iš vakaro. Jau vasario 15 d. namai buvo puošiami vainikais, eglė šakelėmis, vėliavomis. Krautuvių languose buvo pastatyti Vyčiai, Lietuvos kunigaikščių paveikslai, žymesni Lietuvos istorinių įvykių

vaizdai. Laisvės alėja buvo papuošta žibintais. Vasario 16 d. iškilnės prasidėjo šv. Mišiomis Bazilikoje, iš kurios išėję žmonės susirinko Rotušės aikštėje. Ten juos pasitiko Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis ir pasakė sveikinimo kalbą. Po kalbos procesija pajudėjo link Steigiamojo Seimo rūmų, kur jos laukė Seimo prezidiumas ir Seimo pirmininkas. Pagrindinė šventės vieta buvo prie Karo muziejaus. Tačiau visa susirinkusi minia sustojo Vienybės aikštėje. Ten buvo išsirikiavusi kariuomenė, atžygiavo visuomenė nuo Steigiamojo Seimo rūmų, dalyvavo prezidentas Aleksandras Stulginskis, Steigiamojo Seimo nariai, Krašto apsaugos ministras mjr. Balys Šližys, štabų viršininkai, kariuomenės dalių vadai, valdžios nariai, svetimų valstybių atstovai, žydų suvažiavimo atstovai, moksleiviai ir kt.³² Iškilnės prasidėjo 12 val., kai prezidentas A. Stulginskis pasveikino susirinkusią visuomenę aikštėje ir nuėjo į Karo muziejaus sodelį, kur prie vartų jį grojant maršui pasitiko muziejaus organizatorius gen. ltn. V. Nagevičius. Po prezidento sutikimo fanfaronis buvo pradėtos iškilnės. O tuo metu muziejaus bokšte jau buvo kunigas kanauninkas Juozas Tumas, kuris pradėjo Laisvės varpo šventinimo apeigą. Tuo metu Juliaus Štarkos diriguojamas choras atliko choralą. Po to kun. J. Tumas pasakė „Bokšto pamokslą“:

Mozė. Tautos vadas ir įsakytojas, padirbino sidabro trimitus, idant kunigams per aukavimą sutrimitavus, saldus jų balsas palenktų žydus garbinti Dievą ir žadintų viltį, jog tvirta yra sandora su Juo.

³¹ Krašto apsaugos ministrui Pareiškimas, 1922 m. vasario mėn. Nr. 217, LCVA, f. 1764, ap. 1 b. 64, l. 60.

³² Vasario 16 dienos iškilnės Kaune, *Karys*, 1922 m. Nr. 8, p. 98.

Sandoros skrynioj – tautos testamentas,
 angelai sergsti jos voką užvožtą;
 Kunigų būrio rankose jos nestys,
 kunigas pučia sidabro trimitą.
 Minia nudriskus, minia baigia vargti;
 Alkis ir troškis jai vidurius raižo;
 ji dar nežino, kur vedama eina,
 kur gi atras ji gyvenimą vietą.
 Pajėgos silpsta ir vilčių mažėja,
 laidoti baigia jau ištisą kartą;
 skurdas juos seka ir skurdas jų laukia,
 dykumos mirtį ir jiems pažadėjo.
 Galo kelionės nė sapny nemato –
 eina ir eina jau daugely metų;
 svetimos tautos paveldėję kraštą,
 kur jiems gyventi, patriarchus gerbti.
 Baras ir murma, kad Dievas apleidęs,
 nors vadas sakė Dievas neapleisiąs!
 Jis gi Sinajų mokė vaikus savo
 davė į ženklą akmens testamentą.
 O, nepames to, kuomi pasiklovė,
 eis minios žydų dar tūkstantį mylių,
 nes negi grįš į nelaisvės jungą,
 sykį išsprukus nors į dyką vietą.
 Vilties nebuvo ir vilties vėl pilnos;
 mainos jų sielos, kaip veido šešėliai;
 dyka aplinkui, bet pilnos jų širdys –
 balsas trimitu jas vėl atgaivina.
 Balsas malonus suvirpina orą,
 veriantis skardas sutamprino kūną –
 ir tiesias vėlei belėpstanti minia
 ir vėl keliauja žadėton tėvynėn.
 Štai, ir senoji žydų motinėlė,
 štai, Chanaano žemė žadėtoji!
 Sveikas gi būki, krašte mūs kelionės,
 būk kaip ir buvęs, mūs tautos lopšelis.
 Sienos tvirtovių mums kelią užstoja?
 minia beginklė, nėra su kuo griauna?
 Pūskite trūbas, pūskit savo norą –
 Grius Jerichono, kad ir stori mūrai!
 Lietuva brangi, ir tu kaip tie žydai,
 pernai užpernai jungu nusikračius,
 bėgi į laisvę nors per dykas vietas –
 skubės užmiršti Egipto nelaisvę.

Dykumos priešais, nėra talkininkų,
 sostinė Vilnius už Jericho mūro;
 minia beginklė, alkana ir trokšta,
 baras, vaitoja, kad vadai suklysta.
 Silpsta, kaip žmonės kūnu mažajėgiai,
 viltį atsiimtų nuo tikro Dievo;
 liedintus pigų iš aukso „veršelį“,
 tenkintus, pilvą duonos prisikimšę,
 mirtų, kas buvo nelaisvėj kentėta,
 trauktųs atgalio, kaip sraigis į kiautą,
 tik širdin dėtas laisvės testamentas;
 jis verč užmiršti ir žaizdas ant kojų,
 dykumas bristi, savim pasikliaujant
 akis įtemti vos regiman tolin.
 Silpstantį kūną sustiprina siela,
 mingančią sielą prižadina –Varpas:
 liedino Varpą tautos laisvininkai,
 kad juos atstotų, kai vadaut negali.
 Vadų nedaugel, minia gi didinga.
 balsas per silpnas, kad visus užgautų, –
 gausk tad tu, Varpe, virpink orą, širdį,
 stiprinki viltį: štai galas kelionės.
 Ginklas ne rankoj esti galingiausias –
 tirtas širdyje esti pasiryžimas;
 valia nelūžta, kai kūną sušaudai,
 iečių dūrimas tik ragina eiti.
 Smarkiems taranams statai mūro sieną,
 kaip sustabdysi žmogaus pasiryžimą,
 kai jis keliauja per dykumų vietas
 ir čia pat mato – žemę pažadėtą?
 Viesulu, audra, vėju susisukęs,
 gaivalas slenka, kurdink yra skirta,
 pakeliui verčia Jericho tvirtoves
 arba aplenkia laukų batarėjas;
 šauk gi į orą: visais tarpais skverbias
 jis gi ir žiotis patrankų pripildo;
 gink gi, kad geras Vilniaus Chanaaną,
 kad jis tau yra Apvaizdos žadėtas!
 Gausk gi tu Varpe, tautos vadų balsu,
 rink gi į vieną tuos, kurie nerimsta,
 vesk gi į „Viečę“ laisvus „naugardiečius“
 ir būki amžiams – budėjimo ženklas!³³

³³ Ten pat, p. 99.

Po kanauninko J. Tumo pamokslo ir Laisvės varpo pašventinimo Laisvės varpas pirmą kartą suskambėjo Lietuvoje nepriklausomybei pagerbti. Pirmasis skambino prezidentas Aleksandras Stulginskis, antras – inžinierius Petras Vileišis, pirmo laikraščio po spaudos atgavimo „Vilniaus žinių“ redaktorius ir leidėjas, trečias – turėjo skambinti seniausias Amerikos lietuvių darbuotojas Jonas Šliūpas, bet jam neatvykus, šią pareigą atliko Amerikos lietuvis Julius Kaupas, o prisidėjus kariuomenės paradiui, varpu skambino karo invalidas Antanas Sereika ir jauniausias šio iškilmingo skambinimo dalyvis skautas Virkša.

Po skambinimo Laisvės varpu kalbą pasakė prezidentas, minėdamas jau atliktus darbus atkuriant valstybę ir priminė, kad Lietuvos sostinė vis dar yra okupantų rankose ir laukia išvadavimo. Savo kalbą baigė sušukdamas: „Valio, nepriklausoma Lietuvos Respublika!“³⁴. Po jo kalbėjo krašto apsaugos ministras mjr. Balys Sližys, pažymėdamas, kad Lietuvai reikalinga vienybė ir pasiryžimas, kad galėtų iškovoti laisvės kovą. Savo kalbą baigė šūksniu „Valio!“ Po jo kalbėjęs Vyriausiojo Lietuvos gynimo komiteto atstovas Petras Ruseckas išreiškė tvirtą tikėjimą, kad Lietuvos kova dėl Nepriklausomybės bus laimėta. Vykstant iškilmėms nuo Žaliojo kalno buvo saliuuojama 16 minosvaidžių šūviu³⁵. Renginio pabaigoje pražygiavo kariuomenės daliniai, kuriuos lydėjo net 11 orkestrų. Šventė tęsėsi iki vakaro, miestas buvo gražiai iliuminuotas ir buvo mėtomos įvairiaspalvės raketos. Kareiviams buvo suteikta galimybė nemokamai nueiti į kiną ir teatrą. Mūsų aprašytas, spaudoje rastas Laisvės varpo iškilmių scenarijus buvo parengtas Karo muziejaus organizatoriaus gen. ltn. V. Nagevičius, nes jis beveik atitinka Krašto apsaugos ministrui siūlytąjį. Tai tik parodo išskirtinius muziejaus vadovo gebėjimus ir didelį organizatoriaus talentą.

Praslinkus kelioms dienoms po iškilmingo Laisvės varpo šventinimo kan. Juozas Tumas perdavė Karo muziejui Žemaičių vyskupo raštą dėl jam suteiktų įgaliojimų pašventinti šį varpą ir dėl perdavimo muziejui „savo kuoro (bokšto – A. J.) pa-

Laisvės varpas Karo muziejaus bokšte. 1928–1932 m.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-10404-1

³⁴ Vasario 16 dienos iškilmės Kaune, *Karys*, 1922 m. Nr. 8, p. 99.

³⁵ Vienybės aikštė, *Lietuva*, 1922 m. vasario 18 d. Nr. 40.

mokslo teksto“. Savo raštą jis baigė tokiais žodžiais: „Man rodos, tai bus reikalinga Muziejaus kronikai.“³⁶ Šiuo metu negalime atsakyti, ar aprašytieji dokumentai yra Karo muziejaus archyve. Per okupacijas jie galėjo būti prarasti.

Laisvės varpo įkėlimas ir pašventinimas buvo tik pirmas žingsnis pradėdant jo gyvenimą muziejaus bokšte. Reikėjo numatyti, kada ir kokiomis progomis bus juo skambinama. Muziejaus organizatorius gen. lttn. V. Nagevičius pradėjo tuo rūpintis dėl Laivės varpo statuto parengimo. Sprendžiant iš 1922 m. balandžio 7 d. rašto, adresuoto Švietimo ministrui, galima teigti, kad toks nutarimas buvo priimtas 1922 m. sausio 23 d., nes Švietimo ministrui jis rašė, kad „pasiremdamas Ministrų Kabineto nutarimu sudaryti komisiją iš atstovų: Krašto apsaugos, Švietimo ir Vidaus reikalų ministerijų išdirbti statuto Laivės varpui“³⁷. Panašaus turinio raštas buvo išsiųstas ir vidaus reiklų ministrui gegužės 1 d.³⁸ Statutas buvo parengtas ir juo remiantis Laisvės varpas skambėdavo minit ypatingas datas ir įvykius. Laisvės varpas skambėdavo Vasario 16-ąją, Gegužės 15-ąją, Steigiamojo Seimo susirinkimo dieną (tačiau tik iki 1927 m.), Kariuomenės dieną lapkričio 23 d., Kariuomenės ir visuomenės susiartinimo dieną nuo 1935 m., Naujųjų Metų naktį, kai „laikrodžiui išmušus 24 val. Laisvės varpas pradėdavo skambinti laimingai Lietuvos ateičiai“³⁹. Jis taip pat skambėjo Jono Basanavičiaus mirties dieną.

1934 m. pastačius naują Vytauto Didžiojo karo muziejaus pastatą ir nugriovus senąjį, o 1937 m. įrengus ir Kovos varpų karilioną bokšte, gale arkados, Laisvės varpas buvo perkeltas į bokštą ir pakabintas šalia kariliono. 1939 m. atgavus Vilnių ir Vilniaus kraštą buvo galvojama perkelti varpą į Vilnių, kaip buvo pageidauta Amerikos lietuvių dar 1919 m. Šiuo svarbiu klausimu „Lietuvos aide“ buvo atspausdintas straipsnis antrašte „Gen. Nagius apie Laisvės varpo kėlimą į Vilnių“. Jame buvo aptarti siūlymai, kur varpas turėtų kabėti. Į žurnalisto užduotą klausimą, kur jį kabinti Vilniuje, generolas atsako: „Mūsų manymu, jis turi būti pakabintas Gedimino kalno pilies bokšte. Jame Laisvės varpą pakabinus jis skambės ne kur nuošaliai ir bereikišmiai, bet visai sostinei iš jos centro, kur arti yra ir Vytauto palaikai.“⁴⁰ Tačiau buvo ir kitų nuomonių. Buvo manančių, kad pilies bokšte negalim kabinti varpo, nes jis savo virpesiais gali sugriauti senąsias sienas. Inžinieriai gi manė, kad galima kabinti, tik reikia jį atskirti nuo sienų ir jo virpesiai skambant sienų negadins. Pratęsdamas pokalbį su Nagevičiumi, žurnalistas sužino, kad generolas dėl Laisvės varpo yra gavęs laišką iš Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Londone Kazio

³⁶ Vytauto bažnyčios rektoriaus raštas Nr. 130, 1922 m. vasario 19 d. Lietuvos karo muziejui Kaune, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 64, l. 2.

³⁷ Karo muziejaus organizatoriaus raštas Švietimo ministeriui Nr. 498, 1922 m. balandžio 7 d., *ten pat*, b. 64, l. 30.

³⁸ Karo muziejaus organizatoriaus raštas Vidaus reikalų ministeriui Nr. 662, 1922 m. gegužės 1d., *ten pat*, b. 67, l. 80.

³⁹ Naujieji metai Kaune, *Karys*, 1937, Nr. 2, p. 38.

⁴⁰ Gen. Nagius apie Laisvės varpo kėlimą į Vilnių, *Lietuvos aidas*, 1940 m. kovo 5 d., Nr. 106.

Balučio, kuris rūpinosi šio varpo parvežimu iš Amerikos ir dovanojimu Lietuvai. K. Balutis siūlė varpą pakabinti sename istoriniame bokšte, katedros varpinėje ir šį įvykį susieti su Lietuvos vyriausybės persikėlimu į Vilnių. Kitokią nuomonę išsakė JAV lietuvis dr. A. Graičiūnas, kategoriškai nesutikęs varpą įkelti į katedros varpinę. Jo manymu, tik Gedimino pilies bokšte jam vieta, nes varpas yra „politinis daiktas“ ir jo niekaip negalima sieti su bažnyčia⁴¹. Brg. gen. V. Nagevičius pažymėjo, kad jis gauna laiškus ir iš kitų visuomenės atstovų, kurie rūpinasi Gedimino kalnu ir kitais Vilniaus reikalais. Dr. Vladas Kairiūkštis siūlo Gedimino sapnui prisiminti pilies kalne laikyti gyvą vilką. Tam kategoriškai nepritarė rašytojas Petras Vaičiūnas, pareiškę, kad ten „neturi būti zoologijos“, o reikia pastatyti įspūdingą Geležinio vilko paminklą. Viename laiške iš provincijos, Pumpėnų, Brazaitis rašo, kad „Vilniuje būtų kapas lietuvių, kuriuos lenkais yra žiauriausiai nukankinę, kaip kun. Lajausko, mokytojo Bakano ir kt.“⁴². O Stasys Šilingas generolui rašė, kad „[č]ia pat Gedimino metai, šitoji 600 metų sukaktis labai brangi mūsų širdžiai.<...> Teišauga jais Gedimino statula, pilies rūmų kalne ir tebūnie padėti pamatai atgijimo paminklui Katedros aikštėje“⁴³. Straipsnis baigiamas tokia išvada, kad Laisvės varpas į Vilnių galėtų būti keliamas, kai ten persikels Lietuvos vyriausybė, o siūlymai dėl Gedimino ir Geležinio vilko paminklo gali būti priimti, bet tai turėtų spręsti visuomenė. Kadangi Lietuvos vyriausybė į Vilnių nepersikėlė, tai ir Laisvės varpas liko Kaune.

Lietuvos valstybė neliko skolinga JAV lietuvių veikėjui Jonui Bagdžiūnui-Borden už Laisvės varpo idėją ir atliktus didžiulius organizacinius darbus ją įgyvendinant. 1936 m. jis apsilankė Lietuvoje ir įteikė prezidentui Antanui Smetonai JAV lietuvių paskirtą auksinį Lietuvos Laisvės varpo medalį. Lyg atsakydamas į šį apdovanojimą, rugsėjo 8 d. prezidentas savo aktu apdovanojo J. Bagdžiūną-Borden Vytauto Didžiojo 3-iojo laipsnio ordinu. J. Bagdžiūnas-Borden svečiuodamasis Lietuvoje susitiko su visuomene ir Šaulių sąjungos nariais, kurie jam dėkojo jau kaip Amerikos lietuvių olimpinio komiteto pirmininkui ir įteikė du Vlado Putvinskio-Pūtvio raštų tomus⁴⁴.

Už nuopelnus Lietuvos valstybei 1928 m. buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 2-ojo laipsnio, o 1931 m. – Vytauto Didžiojo 2-ojo laipsnio ordinais ir Kazys Balutis, kurio žodžiai buvo iškalti ant Laisvės varpo.

Sovietų ir nacių okupacijų metu Laisvės varpas neskambėjo. Viena išimtis 1941 m. birželio 23 d. sukilimas, kurio metu varpas sugaudė, paskelbdamas nepriklausomybės atstatymą. Nacių okupacijos metais, vykstant metalo vajui, jam buvo iškilusi reali grėsmė būti sunaikintam, bet brg. gen. V. Nagevičiaus pastangomis visi varpai buvo išsaugoti. Po to ilgiems dešimtmečiams nutilo, nors ir kabėjo muziejaus bokšte, Laisvės varpas buvo užblokuotas metaline sija⁴⁵. Pirmą kartą po ilgo laiko suskambo

⁴¹ *Ten pat.*

⁴² *Ten pat.*

⁴³ *Ten pat.*

⁴⁴ Advokatas J. Badžiūnas-Borden pas Šaulius, *Karys*, 1936 m. Nr. 38, p. 958.

⁴⁵ S. Gečas, Lietuvos laisvės simbolis, *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2006 metais*, Kaunas, 2007, p. 49.

Laisvės varpas Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokšte. 2005 m.
R. Žemio nuotrauka

Nukeltas Laisvės varpas pastatytas muziejaus varpų bokšto. 2005 m. lapkričio 15 d.
R. Žemio nuotrauka

Parodos fragmentas Tanežo (Taninges) miesto salėje. Prancūzija. 2018 m.
A. Telšinskienės nuotrauka

1988 m. spalio 8 d., kai buvo virš bokšto iškelta trispalvė Lietuvos vėliava, po to jis skambėjo 1989 m. vasario 16 d., atidengiant Laisvės paminklą, paskelbus atkurtą Lietuvos valstybę 1990 m. kovo 11 d. ir kitoms Lietuvai svarbioms datoms pažymėti.

2005 m. lapkričio 15 d. remontuojant Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokštą, Laisvės varpas buvo nuimtas ir eksponuojamas muziejaus viduje iki 2006 m. balandžio 6 d. Tuo metu jį pamatė apie 20 tūkstančių žmonių.

Šiuo metu Laisvės varpas pakabintas muziejaus bokšte ir skamba įvairių iškilnių metu. Šiais metais, švenčiant Nepriklausomybės 100-metį, Laisvės varpas suskambėjo 100 dūžių, sveikindamas Lietuvą su jubiliejumi. Juo skambino Vyčio Kryžiaus ordino kavalierius partizanas Stasys Dovydaitis.

2018 m. šio straipsnio autorė parengė kilnojamąją parodą apie Laisvės varpą „O skambink per amžius vaikams Lietuvos...“, kuri Lietuvos kampanologų draugijos (*Societas campanarum Lituaniae*) pirmininko Leonardo Šoblinsko ir narių: Audronės Telšinskienės, Raimundo Eimonto, dr. Aušros Jurevičiūtės, Vijolės Arbas, Arvydo Karaškos ir Eglės Gerasimovaitės iniciatyva buvo nuvežta į Prancūziją ir ten buvo pristatyta bei eksponuojama renginio, skirto Lietuvos Nepriklausomybės 100-mečiui paminėti, metu. Renginyje taip pat dalyvavo lietuvių diplomatas, Lietuvos nuolatinės atstovybės prie Jungtinių Tautų biuro ir kitų tarptautinių organizacijų Ženevoje vadovas Andrius Krivas, Tanežo (*Taninges*) miesto meras ir bendruomenė. Vėliau ši paroda buvo eksponuojama Lietuvoje.

Laisvės varpų istorijos tyrimus reikia tęsti, nes mes dar nežinome, kiek iš tikrųjų tokių varpų yra pasaulyje. Šiame straipsnyje supažindiname tik su keturiais. Apie ketvirtąjį sužinojome, tik rašant šį straipsnį. Tačiau galime didžiulius, kad vieną iš tų keturių turime Lietuvoje, Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokšte... jis skamba ir skelbia mums Laisvės žinią.

Laisvas varpas bokšte, atšventęs savo 100-metį.
2019 m. A. Užgalio nuotrauka

Aukštųjų karininkų kursų (1921–1933) ženklas

EDVINAS VAIDOTAS

Aukštųjų karininkų kursų pradžia

Aprimus aktyvioms kovoms dėl Nepriklausomybės, Lietuvos kariuomenės vadovybė nutarė steigti karininkų kursus, siekdama suvienodinti karininkų žinias, nes XX a. 3 dešimtmečio pradžioje labai skyrėsi jų pasirengimas. Vieni karininkai buvo baigę Rusijos imperijos karo mokyklas taikos metu, kiti – karo metu, dar kiti – praporščikų¹ mokyklas. Lietuvos kariuomenėje buvo carinės Rusijos kariuomenės taikos meto atsargos karininkų bei karininkų, baigusių pirmąsias Lietuvos karo mokyklų laidas².

1921 m. kovo 25 d. parengtas kursų įstatymo projektas. Kursai pavadinti Aukštaisiais karininkų kursais. Generalinio štabo aplinkraštis Nr. 57 nurodė kursų įsteigimo datą 1921 m. balandžio 1 d., tačiau oficialiai jie veiklą pradėjo tik balandžio 13 d. adresu Tolstojaus g. 1 (dab. Sapiegos g.). 1923 m. lapkričio 15 d. Aukštieji karininkų kursai įsikūrė Aukštojoje Panemunėje, carinės Rusijos laikotarpiu statytose kareivinėse³.

1923 m. Lietuvos Respublikos prezidento Aleksandro Stulginskio įsakymu Nr. 74 kursams leista pasivadinti „Aukštaisiais karininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto kursais“⁴. Tačiau siekiant nesikartoti toliau šiame straipsnyje bus minimas tik bendras pavadinimas – Aukštieji karininkų kursai (AKK). 1930 m. LR prezidento Antano Smetonos aktu Nr. 61, pavadinimas pakeistas į „Vytauto Didžiojo karininkų kursai“⁵.

AKK viršininkas buvo pavaldus Generalinio (Vyriausiojo) štabo viršininkui bei krašto apsaugos ministrui. Pirmuoju Aukštųjų karininkų kursų viršininku 1921 m. kovo 24 d. buvo paskirtas gen. lttn. Maksimas Katchė⁶, tačiau jau tų pačių metų gegužės 29 d. gen. lttn. M. Katchė atleidžiamas iš užimamų pareigų ir paskiriamas

¹ Rus. *прапорщик*, iš sen. slav. *прапор* „vėliava“ – karinis laipsnis Rusijos, SSRS ir kai kurių iš SSRS susidariusių valstybių kariuomenėse. Rusijos kariuomenėje praporščikai užėmė vietą tarp vyriausiųjų puskarininkų (seržantų) ir leitenantų.

² B. Štencelis, Aukštieji karininkų DLK Vytauto kursai, *Mūsų žinynas*, 1928, Nr. 45, p. 389–390.

³ V. Nemunėlis, Vytauto Didžiojo karininkų kursų 10 gyvavimo metų sukaktuvės, *Karys*, 1931, Nr. 28, p. 553–554.

⁴ *Įsakymas kariuomenei*, Kaunas, 1923, Nr. 136/1.

⁵ *Ten pat*, 1930, Nr. 10/1.

⁶ *Ten pat*, 1921, Nr. 60/2.

Generalinio štabo viršininku⁷. Nuo 1921 m. liepos 29 d. kursams pradeda vadovauti gen. Leonas Radus-Zenkavičius⁸, kurio vadovavimas buvo ilgiausias, jam vadovaujant iš esmės pasikeitė kursų struktūra. 1928 m. sausio 31 d. gen. L. Radus-Zenkavičių pakeitė gen. št. plk. Vladas Skorupskis⁹, kuris 1929 m. kovo 8 d. AKK viršininko pareigas perleido plk. Brunonui Štenceliui¹⁰. Tačiau jau liepos 3 d. plk. B. Štencelis buvo atleistas iš užimamų pareigų¹¹. Rugpjūčio 14 d. AKK viršininku paskiriamas plk. inž. Stasys Dirmantas¹², kuris, baigus karininkų kursų pertvarkymą ir išskaidymą, 1933 m. rugpjūčio 24 d. paleistas į atsargą¹³, o 1935 m. lapkričio 2 d. grąžintas į tarnybą¹⁴ bei paskirtas krašto apsaugos ministru.

Pagal 1922 m. spalio 3 d. priimtą Aukštųjų karininkų kursų statutą, kursus turėjo sudaryti Bendrojo ir Generalinio štabo skyriai. Tačiau pradžioje veiklą vykdė tik Bendrasis skyrius, o dėl įvairių priežasčių Generalinio štabo skyriaus organizavimas strigo ir realią veiklą pradėjo tik 1932 m. Baigusieji Bendrąjį skyrių gaudavo teisę būti batalionų, baterijų ir pulkų vadais, teisę nešioti kursų baigimą liudijantį Bendrojo skyriaus ženklą. O baigusieji Generalinio štabo skyrių turėjo gauti teises tarnauti Generaliniame štabe bei teisę nešioti Generalinio štabo skyriaus baigimo ženklą¹⁵.

1927 m. buvo atlikta Aukštųjų karininkų kursų reorganizacija. Prie kursų buvo prijungti Aukštųjų karo technikos kursų Elektromechanikos ir Statybos skyriai, kurie Aukštųjų karininkų kursuose gavo Technikos ir Inžinerijos skyrių pavadinimus. Prie AKK taip pat buvo prijungtas Aviacijos skyrius¹⁶. Karo topografijos kursai įsteigti 1930 m. spalio 13 d.¹⁷ Nuo 1932 m. balandžio 1 d. įsteigtas Generalinio štabo skyrius¹⁸.

Aukštuosiuose karininkų kursuose taip pat veikė Kūno lavinimo skyrius, tačiau neturime duomenų, ar šiuos kursus baigusiems karininkams būdavo suteikiama teisė nešioti AKK ženklą. Prie AKK taip pat būdavo organizuojami trumpalaikiai kursai (aukštesniųjų karininkų¹⁹; karo valdininkų; gimnastikos ir fechtavimo instruktorių²⁰;

⁷ *Ten pat*, Nr. 127/3.

⁸ 1921 08 01 Įsakymo Aukštiesiems karininkų kursams Nr. 2/1-2 nuorašas, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 1451, ap. 1, b. 5, l. nenum.

⁹ 1928 01 31 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 5/1 nuorašas, *ten pat*, b. 28, l. nenum.; 1928 01 31 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 6/1 nuorašas, *ten pat*, l. nenum.

¹⁰ *Įsakymas kariuomenei*, 1929, Nr. 21/1; 4.

¹¹ *Ten pat*, Nr. 54/1.

¹² *Ten pat*, Nr. 65/1.

¹³ *Ten pat*, 1933, Nr. 61/4.

¹⁴ *Ten pat*, 1935, Nr. 82/2.

¹⁵ *Ten pat*, 1922, Nr. 242/1.

¹⁶ *Ten pat*, 1927, Nr. 41/1.

¹⁷ V. Dainius, Dvejos iškilmės Vytauto D. karininkų kursuose, *Karys*, 1931, Nr. 30, p. 592.

¹⁸ *Įsakymas kariuomenei*, 1932, Nr. 20/1.

¹⁹ *Ten pat*, 1930, Nr. 63/3.

²⁰ *Ten pat*, 1924, Nr. 115/2.

Kursų lektoriai ir Technikos skyriaus III laidos karininkai su mokymo prietaisais prie Aukštųjų karininkų kursų (AKK) pastato ir vartų. Sėdi iš kairės: vyr. ltn. Jonas Sirvydas, nežin., kpt. Vitalis Kozlovas, vyr. ltn. Česlovas Kudokas, kpt. Jeronimas Matelis, mjr. Antanas Jurgelionis, plk. Aleksandras Bobinskis, kpt. Marijonas Vitkūnas (Vitkauskas), nežin., ltn. Kostas Sekleckas (Seklaitis). Stovi iš kairės: nežin., vyr. ltn. Jonas Lagenpušas, ltn. Kazys Stosius, vyr. ltn. Mikas Slyvauskas (Slyvėnas), vyr. ltn. Jonas Baranauskas, vyr. ltn. Petras Vilkaitis, ltn. Bronius Užemeckas, nežin. Kaunas, 1928–1930 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17961/28

karininkų kulkosvaidininkų²¹; ryšių karininkų²²; slidininkų²³; atsargos karininkų; žvalgų; karo gaisrininkų; chemikų; karo sanitarijos; karo kapelionų; medicinos kontrolės ir kiti), kuriuos baigusiems būdavo įteikiami tai liudijantys pažymėjimai.

Vytauto Didžiojo kursų Aviacijos skyrius nuo 1931 m. lapkričio 2 d. buvo grąžintas Aviacijos viršininko pavaldumui²⁴. 1933 m. Vyriausiojo štabo viršininko nurodymu Vytauto Didžiojo karininkų kursai nuo rugpjūčio 1 d. išskaidyti taip: Bendrasis ir Artilerijos skyriai priskirti Karo mokyklos, o Inžinerijos ir Technikos skyriai – Karo technikos viršininkui. Administracijos kursų skyrius mokymo atžvilgiu priskirtas Tiekimų viršininkui, visais kitais atžvilgiais Karo mokyklos viršininkui²⁵. Generalinio štabo kursų ūkio atžvilgiu aprūpino Vyriausiojo štabo ūkio skyrius²⁶. Tolimesnę veiklą tęsė Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyrius ir iki 1938 m. išleido tris karininkų, kuriems buvo teikiami Generalinio štabo skyriaus

²¹ *Ten pat*, 1931, Nr. 64/5.

²² *Ten pat*, 1932, Nr. 85/6.

²³ *Ten pat*, 1933, Nr. 18/1.

²⁴ *Ten pat*, 1931, Nr. 64/3.

²⁵ 1933 08 04 LR Generalinio štabo valdybos III skyriaus rašto Nr. 49885 nuorašas, LCVA, f. 929, ap. 4, b. 567, l. 11.

²⁶ *Įsakymas kariuomenei*, 1933, Nr. 39/1.

baigimo ženklai, laidas. Su antrosios Generalinio štabo skyriaus laidos baigimu buvo pažymėta ir naujojo Intendantų skyriaus mokslo pradžia. Šis skyrius išleido vieną laidą karininkų, kuriems teikti ženklai savo išvaizda panašūs į Generalinio štabo skyriaus ženklus. 1938 m. Vytauto Didžiojo karininkų kursai pavadinami Vytauto Didžiojo aukštąja karo mokykla²⁷.

Kadangi 1933 m. Vytauto Didžiojo karininkų kursai buvo struktūriškai pertvarkyti ir prarado savarankiškumą, tai šiame darbe apsiribosime būtent šiuo 1921–1933 m. laikotarpiu, kai kursai veikė savarankiškai, ir tuo metu išleistos karininkų laidos įgijo teisę nešioti AKK ženklus.

Kursų baigimą liudijantys atestatai ir ženklai

Visiems karininkams, baigusiems ilgalaikius AKK, buvo oficialiai ir iškilmingai įteikiami tai liudijantys atestatai. Juos įteikdavo ne tik kursų vadovybė. 1931 m. Artilerijos skyriaus laidą baigusiems karininkams šventės metu pažymėjimus įteikė LR prezidentas A. Smetona²⁸. Atestatų teikimo tvarka buvo aprašyta ir AKK įsakymuose: „Šaukiami baigusieji pagal vyresniškumą. Bendrojo sk. klausytojai prieina prie išduodančiojo atestatą, turėdami dešinę ranką laisvą ir be pirštinės, o kairėje laikydami kardą, kepurę ir dešinės rankos pirštinę virš matiko. Atestatų gavimo metu visi judesiai: sustojimas, pasisukimas, sugrįžimas rikiuotėn, daromi pagal statutą.“²⁹

1922 m. ir 1926 m. AKK statutuose buvo numatyta, kad baigusieji kursus įgyja teisę nešioti tai liudijantį ženklą. Tačiau tiek archyvuose, tiek publikuotuose šaltiniuose nepavyko rasti informacijos, kad AKK rūpintųsi paties ženklo gamyba ir oficialiu jo įteikimu. Tad

Aukštųjų karininkų kursų Bendrojo skyriaus IV laidos baigimo atestatas, įteiktas kpt. Panteleonui Soltanui. Nr. 21 (205). Lietuva, Kaunas. 1924 09 15. (370 x 249 mm).

VDKM spaudos rinkinys, S-26805

²⁷ A. Ažubalis, R. Kazlauskaitė-Markelienė, A. Petrauskaitė, B. Puzinavičius, F. Žigaras, *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2007, p. 154.

²⁸ Iškilmingai pašventintas Vytauto Didž. paminklas, *Karys*, 1932, Nr. 38, p. 741.

²⁹ 1928 11 26 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 47 nuorašas, LCVA, f. 1451, ap. 1, b. 28, l. nenum.

galime daryti išvadą, jog karininkai, įgiję teisę nešioti ženklą, patys užsisakydavo ir savo lėšomis apmokėdavo jo gamybą. Kadangi AKK ženklai buvo gaminami kursų baigusiu karininkų užsakymu, ne visi baigę karininkai juos turėjo. Be to, ir ženklų įteikimas galėjo būti neoficialus. Rengiant šį darbą nepavyko aptikti žinių apie ženklo autorių. Tačiau pats ženklas savo dizainu nebuvo išskirtinis ir atitiko to meto tendencijas, nes panašios išvaizdos ženklų būdavo ir kitose valstybėse. Maltos kryžius yra tarptautinis ir plačiai faleristikoje³⁰ naudojamas simbolis. Valstybės valdovo simbolikos (šiuo atveju Vytauto Didžiojo) naudojimas taip pat buvo įprastas.

1923 m. Įsakymu kariuomenei taip pat buvo patvirtintos ženklo nešiojimo taisyklės. Ženkla nešioti galėjo visi karininkai, kurie baigę AKK, bei viršininkas, profesoriai ir lektoriai, kurie skaitė AKK be pertraukos ne mažiau nei 3 metus, remiantis AKK mokslo tarybos sprendimu (išimtis sudaroma lektoriams, kurie skaitė nuo kursų įsteigimo dienos iki ženklo įsteigimo dienos). Ženklas buvo nešiojamas dešinėje pusėje, ties viršutinės švarko kišenės viduriu. Teisė nešioti ženklą buvo nustatoma dalinio įsakymu, ir tai įrašoma tarnybos lape³¹. Toje pačioje uniforminio švarko vietoje buvo nešiojami ir kiti ženklai, liudijantys aukštojo karo mokslo baigimą. Pvz., AKK viršininkas plk. S. Dirmantas ties dešinės švarko kišenės viduriu segėdavo net tris ženklus (viršuje – Aukštųjų karo technikos kursų ženklą, žemiau – AKK Technikos / Inžinerijos skyrių ženklą, o apačioje – Maskvos Konstantino matininkų instituto, kurį baigė 1914 m., ženklą).

Kaip anksčiau minėta, AKK ženklus galėdavo nešioti ne tik kursų baigę karininkai, bet ir lektoriai, leidus AKK Mokslo tarybai. Remiantis 1925 m. tarybos protokolu, teisė nešioti AKK ženklą buvo suteikta šiems karininkams lektoriams: gen. št. plk. S. Černiveckiu, plk. ltn. Juliui Betcheriu, kpt. Valteriu Hinentaliu, kpt. Karoliui Austui³². 1928 m. AK kursų ženklą leista nešioti šiems lektoriams: plk. Aleksandrui Bobinskiui, mjr. Antanui Banėnui, kpt. Alfonsui Jurskiui, inž. doc. Vasariui Gorodeckiu, inž. M. Piskorskiui, doc. inž. Artūru Langei, inž. Petru Narutavičiui, ats. gen. Aleksandrui Kurkauskui, plk. inž. S. Dirmantui, prof. Mykolui Songailai, doc. inž. K. Jankevičiui, doc. inž. S. Grinkevičiui, mjr. Antanui Novickiui, plk. ltn. Antanui Slabšinskiui, plk. B. Štenceliui, ats. gen. Juozui Kraucevičiui, gen. št. plk. Zenonui Gerulaičiui, plk. inž. Marijonui Juliui Reingardui, mjr. Antanui Kriškčiūnui³³. Nuo 1932 m., remiantis AKK įsakymais, teisė nešioti AKK ženklus suteikta lektoriams plk. Vincui Vitkauskui ir plk. Pranui Kvedarui³⁴.

³⁰ Lot. *phalerae* dgs. – kariniai pasižymėjimo ženklai. 1. pagalbinė istorijos disciplina, tirianti ordinus, medalius, pasižymėjimo ženklus. 2. karinių ordinų kolekcionavimas.

³¹ *Įsakymas kariuomenei*, 1923, Nr. 113/1.

³² 1925 12 30 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 54/7 nuorašas, LCVA, f. 1451, ap. 1, b. 20, l. 283.

³³ 1928 12 20 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 50/1-4 nuorašas, *ten pat*, b. 28, l. nenum.

³⁴ 1932 02 23 Įsakymo Vytauto Didžiojo karininkų kursams Nr. 6 nuorašas, *ten pat*, b. 73, l. 118; 1932 04 18 Įsakymo Vytauto Didžiojo karininkų kursams Nr. 18 nuorašas, *ten pat*, l. 104.

Krašto apsaugos ministras plk. Balys Giedraitis įteikia baigimo atestatą Technikos skyriaus IV laidos karininkui adm. ltn. Broniui Bartkūnui (Bartkevičiui). Lietuva, 1932 m. gruodžio mėn. – 1933 m. sausio mėn. Aukštųjų karininkų kursų viršininkas plk. Stasys Dirmantas segi Aukštųjų karo technikos bei Aukštųjų karininkų kursų ženklus.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-15783/302

Aukštųjų karininkų kursų Bendrojo skyriaus baigimo ženklas, priklausęs V laidą baigusiam mjr. Kazimierui Mackevičiui. Nr. 205. Lietuva, XX a. 3–4 dešimtmečiai.

VDKM numizmatikos rinkinys, M-993

Bendrojo skyriaus ženklas

Remiantis Aukštųjų karininkų kursų statutu, patvirtintu 1926 m. rugsėjo 15 d., Bendrojo skyriaus uždavinys buvo „tobulinti, gilinti ir vienodinti įvairių ginklų ir tarnybų karininkų parengimą karui, duodant jiems naujausio karo mokslo“³⁵. Nuo 1922 m. iki 1928 m. Aukštieji karininkų kursai išleido 7 Bendrojo skyriaus laidas (405 karininkus)³⁶. Kursus baigę karininkai įgijo teisę nešioti Bendrojo skyriaus ženklą, kurio aprašymas pateikiamas 1923 m. Įsakyme kariuomenei³⁷.

³⁵ 1929 11 30 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 40 nuorašas, *ten pat*, b. 53, l. 125.

³⁶ *Įsakymas kariuomenei*, 1922, Nr. 25/1; *Ten pat*, Nr. 223/1; *Ten pat*, 1923, Nr. 193/1; *Ten pat*, 1924, Nr. 91/1; *Ten pat*, 1925, Nr. 55/1; *Ten pat*, 1926, Nr. 77/1; *Ten pat*, 1928, Nr. 87.

³⁷ *Ten pat*, 1923, Nr. 113/1.

Ženklas sidabrinis, trijų aukštų. Pirmajame aukšte – ovalios formos, oksiduotas ažuolo lapų vainikas (55 x 40 mm). Antrajame aukšte – Maltos kryžius³⁸, kurio paviršius padengtas baltu emaliu. Kryžiaus kraštai auksuoti. Ženklo apatinėje dalyje pritvirtintas stilizuotas kaspinėlis. Trečiajame aukšte – skydas, kuriame pavaizduoti Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto Didžiojo simboliai (raidė „V“, kalavijas ir ietigalis). Skydo paviršius padengtas raudonu emaliu, o kraštai sidabruoti. Virš skydo – karūna. Ženklas reljefiškai išgaubtas. Reverso apatinėje dalyje dažniausiai būdavo apskrita plokštuma, skirta ženklui numerui. Ženklas tvirtinamas prie drabužių strypeliu ir veržle. Tarp poveržlės ir ženklų buvo dedamas tam tikros spalvos veltinis.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose yra saugomi šeši Bendrojo skyriaus ženklai (I laidą baigusio vyr. ltn. Juozo Kartano (Nr. 51), II laidą baigusio ltn. Petro Gužo (Nr. 100) ir ltn. Antano Gaušo (Nr. 133), III laidą baigusio vyr. ltn. Vinco Žiliaus (Nr. 178), IV laidą baigusio vyr. ltn. Vinco Asevičiaus (be Nr.), V laidą baigusio mjr. Kazimiero Mackevičiaus (Nr. 205)). Siekdami įvertinti šių ženklų panašumus ir skirtumus pateikiame 1 lentelę „Bendrojo skyriaus ženklai Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose“.

1 lentelė. Bendrojo skyriaus ženklai Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose

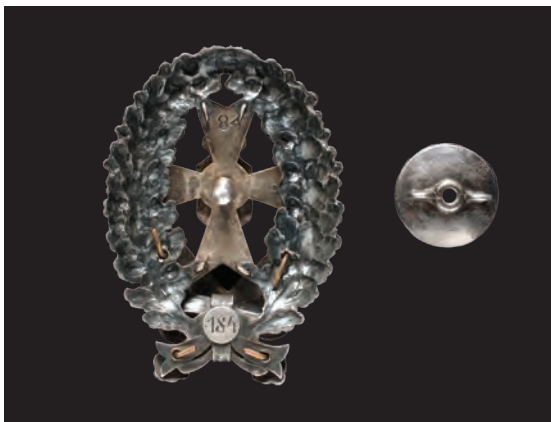
Ženklo savininkas	Matavimai	Įrašai	Pastabos	Inv. Nr.
Juozas Kartanas	Ženklas – 54,5 x 40 mm Veržlė – 18 mm (Ø)	Kryžiaus reversas: viršuje – „51“, dešinėje – „938“. Vainiko reverso apačioje – „51“.	Ženklas turi juodos ir žalios spalvų veltinius	M-1923
Petras Gužas	Ženklas – 54 x 40,5 mm Veržlė – 18 mm (Ø) Poveržlė – 33 x 25 mm	Vainiko reverso apačioje – „100“. Ant poveržlės – „938“.	Ženklas turi juodos spalvos veltinį	M-1541
Antanas Gaušas	Ženklas – 55 x 40 mm Veržlė – 18 mm (Ø) Poveržlė – 33 x 24 mm	Kryžiaus reversas: viršuje – „133“, dešinėje – „938“. Vainiko reverso apačioje – „133“. Ant poveržlės – „938“.	Ženklas turi juodos spalvos veltinį	M-1307/7
Vincas Žilius	Ženklas – 54,5 x 40 mm Veržlė – 18 mm (Ø)	Kryžiaus reversas: viršuje – „178“, dešinėje – „938“. Vainiko reverso apačioje – „178“.	----	M-1649
Vincas Asevičius	Ženklas – 57 x 41 mm Veržlė – 15,5 mm (Ø) Poveržlė – 32 x 24 mm	Ant veržlės – „IG / 0800“. Ant poveržlės – „IG / 0800“.	Ženklas turi juodos spalvos veltinį. Ženklas be numerio	M-1526
Kazimieras Mackevičius	Ženklas – 56,5 x 41 mm Veržlė – 15,5 mm (Ø) Poveržlė – 32 x 24,5 mm	Vainiko reverso apačioje – „205“. Ant veržlės – „IG / 0800“. Ant poveržlės – „IG / 0800“.	----	M-993

³⁸ Keturių galų kryžius, kurio galai platėjantys, užsibaigia dviem spinduliais. Šis simbolis primena keturias sujungtas raides „V“ arba keturis sujungtus strėlių antgalius. Maltos kryžius kilo iš Joanitų ordino, kuris nuo 1530 m. buvo įsikūręs Maltoje.

AKK Bendrojo skyriaus ženklus tikriausiai gamino mažiausiai du gamintojai. VDKM rinkiniuose yra du Bendrojo skyriaus ženklai su Juozo Gerštyko graverių dirbtuvių simboliais („IG“). Šie du ženklai nežymiai skiriasi nuo kitų keturių ženklų, todėl galima daryti išvadą, kad kiti ženklai buvo pagaminti kitose dirbtuvėse. Šie, nežinomose dirbtuvėse, kurias pavadinsime X/1, pagaminti ženklai, yra šiek tiek mažesni (apie 2–3 mm), turi identišką veržlę ((Ø) – 18 mm); ženklo numeriai yra ne tik ženklo reverso apatinėje dalyje, bet ir Maltos kryžiaus viršuje. Toje pačioje kryžiaus dešinėje pusėje įspausta ir ženklo sidabro praba (938), kuri yra žymiai aukštesnė už J. Gerštyko dirbtuvėse pagamintų ženklų prabą (800). Taip pat nežymiai skiriasi Maltos kryžiaus tvirtinimas prie ažuolo lapų vainiko. J. Gerštyko dirbtuvėse pagaminto ženklo vaizdas pateikiamas šio skyriaus pradžioje, o X/1 dirbtuvėse pagaminto ženklo vaizdą galime pamatyti darbo dalyje, skirtoje Artilerijos skyriaus ženkliams.

Kpt. Alfonsas Antanaitis su AKK Bendrojo skyriaus baigimo ženklu. Lietuva, 1929 m. Karininkas 1925 m. baigė Bendrojo skyriaus V laidą.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16969/401

Artilerijos skyriaus baigimo ženklas, priklausęs II laidą baigusiam kpt. Baliui Steikūnui. Nr. 184. Lietuva, 1925–1933 m.
VDKM numizmatikos rinkinys, M-1555

Artilerijos skyriaus ženklas

Artilerijos skyriaus uždaviniai buvo šie: a) tobulinti artileristų karininkų specialybę; b) rengti artilerijos karininkus baterijoms ir aukštesniems artilerijos vienetams vadovauti; c) rengti artilerijos karininkus įvairioms artilerijos, technikos ir tiekimų

Kpt. Anatolijus Okulič-Kazarinas su
AKK Artilerijos skyriaus baigimo
ženklų. Lietuva, 1930–1934 m.
Karininkas 1930 m. baigė Artilerijos
skyriaus III laidą, o 1926 m. buvo
baigęs Bendrojo skyriaus VI laidą.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-15781/42

pareigoms eiti³⁹. Aukštuosiuose karininkų kursuose nuo 1925 m. iki 1933 m. buvo išleistos 5 Artilerijos skyriaus laidos (83 karininkai)⁴⁰. Kursus baigę karininkai įgijo teisę nešioti AKK ženklą, kurio, remiantis 1925 m. Įsakymu kariuomenei, apatinėje dalyje pritvirtinti du sukryžiuoti auksuotu paviršiumi patrankos vamzdžiai⁴¹.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose yra saugomi du Artilerijos skyriaus ženklai. Pirmasis priklausė Artilerijos skyriaus II laidos kpt. Kaziui Abarui-Abaravičiui. Šis ženklas (57 x 40 mm) yra nenumeruotas ir net neturi reverse apskritos plokštumos, skirtos numeriui. Tačiau šis ženklas turi dvi metalines plokšteles-poveržles. Ant vienos ovalios poveržlės (31,5 x 23 mm) yra užrašas „Graverių dirbtuvė J. Gerštykas. La. al. Kaune. / IG 0800“. Kita poveržlė (Ø – 40 mm) be užrašų ir yra tikimybė, kad ji skirta ne šiam ženklui.

Kpt. Balys Steikūnas taip pat baigė tą pačią Artilerijos skyriaus laidą, tačiau šio karininko ženklas (57 x 40 mm) reverse turi keletą esminių skirtumų nuo kpt. K. Abaro-Abaravičiaus ženklo. Kpt. B. Steikūno ženklas turi identišką veržlę (Ø – 18 mm), kokią turi keturi Bendrojo skyriaus ženklai, esantys VDKM rinkiniuose. Taip pat šio ženklo reversas yra panašus su minėtais ženklais (kryžiaus viršuje įrašytas ženklo numeris „184“, dešinėje – sidabro praba „938“, o ažuolo lapų vainiko apačioje – „184“). Tad galime teigti, kad šis ženklas buvo pagamintas X/1 dirbtuvėse, kaip ir anksčiau pateikti keturi Bendrojo skyriaus ženklai. Kpt. B. Steikūno ženklas turi Nr. 184. Kadangi Artilerijos skyrių baigė tik 83 karininkai, todėl galime spėti, kad ženklų numeracija buvo bendra, nepriklausomai nuo to, kurį AKK skyrių baigė karininkas.

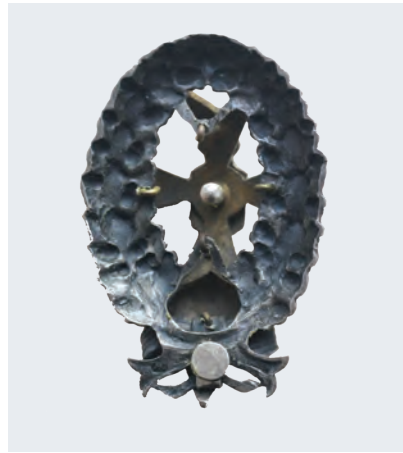
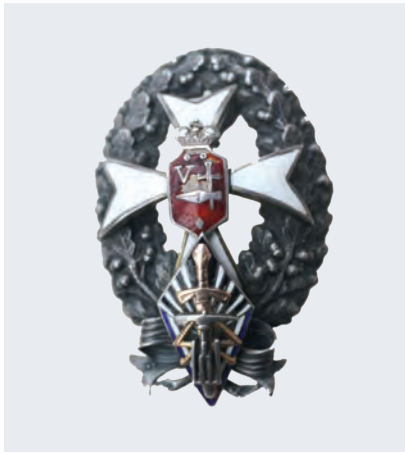
Technikos ir Inžinerijos skyrių ženklas

Technikos skyriaus uždaviniai: rengti ryšių tarnybos specialistus ir automobili-ninkus. Todėl skyrius turėjo du poskyrius (Ryšių ir Automobilių). Inžinerijos skyriaus uždaviniai: rengti karininkus karo inžinerijos specialistus. Šis skyrius taip pat turėjo

³⁹ 1929 11 30 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 40 nuorašas, LCVA, f. 1451, ap. 1, b. 53, l. 125 ap.

⁴⁰ Įsakymas kariuomenei, 1925, Nr. 55/1; *Ten pat*, 1929, Nr. 9/1; *Ten pat*, 1930, Nr. 46/9; *Ten pat*, 1932, Nr. 58; *Ten pat*, 1933, Nr. 68; *Ten pat*, 1934, Nr. 42/2.

⁴¹ *Ten pat*, 1925, Nr. 87/6.

Technikos / Inžinerijos skyrių baigimo ženklas. Lietuva, 1928–1933 m.

Iš Liudo Šulinsko nuotraukų rinkinio

du poskyrius (Fortifikacijos ir Statybos). Fortifikacijos poskyris rengė pionierius⁴², Statybos – karininkus statytojus ir geležinkelininkus⁴³. Nuo 1928 m. iki 1932 m. buvo išleistos trys AKK Technikos skyriaus laidos (44 karininkai)⁴⁴, o nuo 1929 m. iki 1932 m. dvi Inžinerijos skyriaus laidos (31 karininkas)⁴⁵.

Iki 1927 m. Technikos ir Inžinerijos skyriai priklausė Aukštiesiems karo technikos kursams ir jie buvo vadinami Elektromechanikos ir Statybos skyriais. Dar 1928 m. buvo išleistas Įsakymas kariuomenei, kuriuo karininkams, baigusiems Aukštųjų karo technikos kursų I ir II laidas, įsteigtas ženklas. Jis buvo sidabrinis, rombo formos ir išgaubtas (autorius Stasys Kudokas⁴⁶). Ženklo fonas dengtas juodu emaliu, spinduliai – baltu, kraštinė – mėlynu. Kalavijas ir žaibai auksuoti; kirtiklis blizgančio sidabro, Gediminaičių stulpai matinio sidabro. Ženklo ilgis – 52 mm, plotis – 24 mm⁴⁷. Tačiau, matyt, buvo apsižiūrėta, kad Technikos ir Inžinerijos skyrių II laidos karininkai baigė jau priklausydami Aukštiesiems karininkų kursams, todėl 1928 m. Įsakymu kariuomenei Nr. 23 nustatyta, kad Aukštųjų karo technikos kursų ženklus nešioja tik karininkai, baigę pirmąsias Elektromechanikos ir Statybos skyrių laidas⁴⁸.

Aukštųjų karininkų kursų Technikos ir Inžinerijos skyrių laidas baigę karininkai nešiojo AKK ženklą, kurio apatinėje averso dalyje buvo pritvirtinta sumažinta

⁴² Lietuvos kariuomenėje taip buvo vadinami inžinerinių dalinių kariai.

⁴³ 1929 11 30 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 40 nuorašas, LCVA, f. 1451, ap. 1, b. 53, l. 125 ap.

⁴⁴ Įsakymas kariuomenei, 1928, Nr. 9/1; *Ten pat*, 1930, Nr. 35/1; *Ten pat*, 1931, Nr. 24/9; *Ten pat*, 1932, Nr. 86/1.

⁴⁵ *Ten pat*, 1929, Nr. 9/2; *Ten pat*, 1932, Nr. 15/1.

⁴⁶ 1927 12 23 LR KAM Vyriausiojo štabo raštas Nr. 13017, skirtas Aukštųjų karininkų kursų viršininkui, LCVA, f. 1451, ap. 1, b. 6, l. 253.

⁴⁷ Įsakymas kariuomenei, 1928, Nr. 23/6.

⁴⁸ *Ten pat*, 1928, Nr. 40/12.

Mjr. Jonas Juknevičius su AKK Technikos / Inžinerijos skyriaus ženklų. Lietuva, 1935–1937 m. Karininkas 1928 m. baigė Technikos skyriaus II laidą.
VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-19270/45

kai turi kelis nedidelius skirtumus. 1930 m. laidos ženklas yra 1–3 mm didesnis. Taip pat šio ženklų skydas su Vytauto Didžiojo simbolika ir karūna yra pateikiami modernesniu stiliumi.

Aviacijos skyriaus ženklas

Aviacijos skyriaus uždavinys buvo rengti aviacijos specialistus⁴⁹. Aviacijos skyrius nuo 1927 m. iki 1932 m. išleido tris karininkų laidas (44 karininkai)⁵². Kursus baigę karininkai įgijo teisę nešioti AKK ženklą, skirtą Aviacijos skyriui, kuris buvo patvirtintas 1930 m. Įsakymu kariuomenei. Ženklo pagrindu vėlgi buvo paimtas AKK Bendrojo skyriaus ženklas, kurio apatinėje dalyje buvo pritvirtinta aukso spalvos paukščio sparnų ir lėktuvo propelerio kompozicija⁵³.

VDKM saugomas vienintelis Aviacijos skyriaus ženklas (58 x 39 mm), priklausęs j. ltn. Alfonsui Svilui, baigusiam III laidą. Šis ženklas nėra numeruotas ir turi keletą esminių skirtumų nuo kitų AKK ženklų. Šie skirtumai gali nurodyti ir trečiąją, nežinomą gamintoją, kuri galime pavadinti – X/2. Kalbant apie ženklų aversą yra pastebimi šie skirtumai: ąžuolo lapų vainikas savo dizainu skiriasi nuo kitų VDKM

Aukštųjų karo technikos kursų ženklų versija⁴⁹. Tiesa, tokius ženklus galėjo nešioti ir AKK kursuose dėstę lektoriai (pvz., plk. S. Dirmantas).

Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose nėra šių ženklų, tačiau dviejų ženklų variantai pateikiami Liudo Šulinsko leidinyje „Pakelti iš užmaršties garbės ženklai“. Šiame leidinyje pateikiami 1928 m. ir 1930 m. karininkų laidų ženklai. 1928 m. laidos ženklas yra šiek tiek mažesnis (55 x 39 mm), su poveržle (32 x 22 mm), ant kurios užrašas „Graverių dirbtuvė J. Gerštykas. La. al. Kaune / 800 JG“. 1930 m. laidos ženklas – didesnis (58 x 40 mm). Šio ženklų reverso apatinėje dalyje ant kaspino užrašas „AG / 0800“. Ženklas turi veržlę (Ø – 16 mm) su užrašu „J. Gerštykas Kaunas“. Poveržlė (32 x 22 mm) su užrašu „Graverių dirbtuvė J. Gerštykas. la. al. Kaune“⁵⁰. Šie žen-

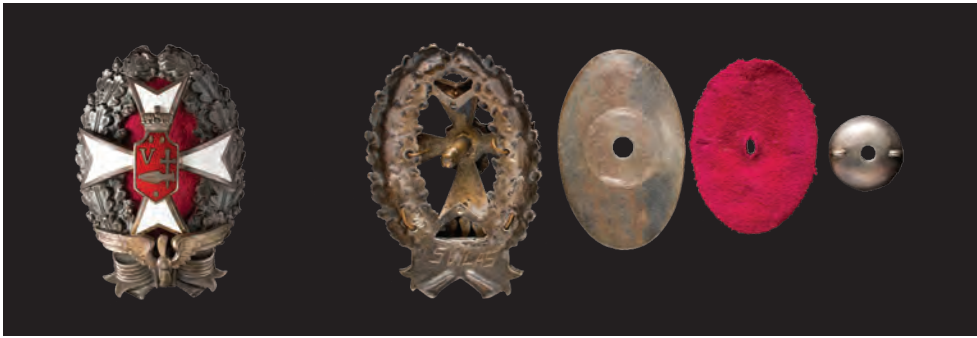
⁴⁹ *Ten pat*, 1930, Nr. 35/4.

⁵⁰ L. Šulinskas, *Pakelti iš užmaršties Garbės ženklai*, Kaunas, 2015, p. 100–103.

⁵¹ 1929 11 30 Įsakymo Aukštiesiems karininkų DLK Vytauto kursams Nr. 40 nuorašas, LCVA, f. 1451, ap. 1, b. 53, l. 125 ap.

⁵² *Įsakymas kariuomenei*, 1927, Nr. 86/1; *Ten pat*, 1930, Nr. 10/2; *Ten pat*, 1931, Nr. 19/9; *Ten pat*, 1932, Nr. 31/1.

⁵³ *Ten pat*, 1930, Nr. 35/4.

Aviacijos skyriaus baigimo ženklas, priklausęs III laidą baigusiam j. ltn. Alfonsui Svilui. Lietuva, XX a. 4 dešimtmetis. Šio ženklo reverse yra įbrėžta savininko pavardė „Svilas“. O šiek tiek kairiau ir romėniškas skaičius VIII. Tarp ženklo ir poveržlės įdėtas avietinės spalvos veltinis.

VDKM numizmatikos rinkinys, M-650

rinkiniuose saugomų ženklų. Taip pat skiriasi kaspino sulenkimų padėtis. Yra pastebimų skirtumų ir šio ženklo reverse. Ažuolo lapų vainikas neturi tokių ryškių reljefų, o apatinė dalis yra vientisa, be ertmių. Be to, nėra palikta vietos ženklo numeriui. Identiškas Aviacijos skyriaus ženklas pateikiamas leidinyje „Pakelti iš užmaršties garbės ženklai“⁵⁴. Beje, šiame leidinyje pateikiami trys ir, galime manyti, trijų skirtingų gamintojų Aviacijos skyriaus ženklai. Pirmasis aprašomas ženklas (55 x 39 mm) turi aiškius simbolius, nurodančius gamintoją – J. Gerštyko graverių dirbtuves. Antrasis ženklas (53 x 40 mm) turi poveržlę su prabos įrašu „938“ (šią sidabro prabą gaminant ženklus naudojo gamintojas X/1). O trečiasis ženklas (59 x 40 mm) atitinka VDKM rinkiniuose esantį Aviacijos skyriaus ženklą (gamintojas – X/2)⁵⁵.

Karininkas Alfonsas Svilas prie Lietuvos karo aviacijos lėktuvo „Fiat CR.20“. Lietuva, 1931–1940 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-16013

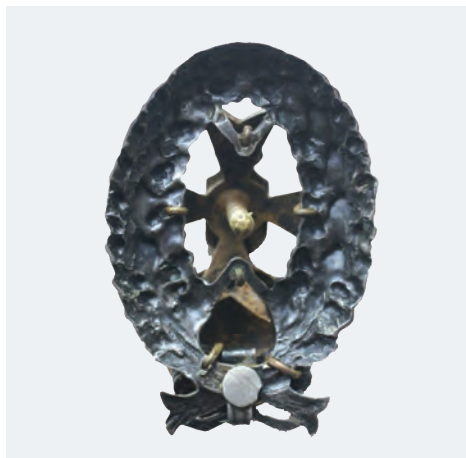
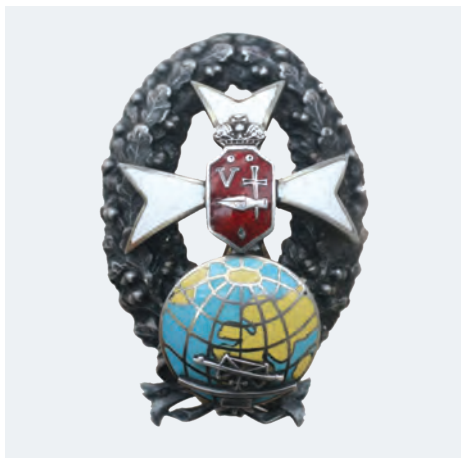
Topografijos skyriaus ženklas

Kariuomenėje labai trūko aukštos kvalifikacijos topografijos specialistų, todėl pirmoji ir vienintelė Topografijos skyriaus laida buvo labai laukiama. 1931 m. Topografijos skyriaus I laidą baigė 20 karininkų⁵⁶, kuriems 1932 m. įsakymu kariuomenei buvo nustatyta nešioti Aukštųjų karininkų kursų ženklą, kurio apatinėje

⁵⁴ L. Šulinskas, *Pakelti iš užmaršties garbės ženklai*, p. 99.

⁵⁵ *Ten pat*, p. 94–99.

⁵⁶ *Įsakymas kariuomenei*, 1931, Nr. 40/3; *Ten pat*, 1931, Nr. 49/2.

Topografijos skyriaus I laidos baigimo ženklas. Lietuva, 1931–1932 m.

Iš L. Šulinsko nuotraukų rinkinio

dalyje, ant vainiko kaspino buvo pritvirtintas sidabrinis gaublys (Ø – 22 mm). Gaublio paviršius padengtas emaliu (vandenynai – mėlynu, sausuma – geltonu). Plonomis auksuotomis linijomis pažymėti meridianai ir paralelės⁵⁷. Gaublio apatinėje dalyje pritvirtinta blizgančio sidabro menzula⁵⁸ su kivrėgeliu⁵⁹. Tvirtinimas prie uniformos toks pat kaip ir kitų anksčiau pateiktų ženklų.

Kadangi ženklai buvo gaminami pagal karininkų užsakymus, tai jų galėjo būti pagaminta mažiau negu 20 vnt., tokiu atveju, tai yra pats rečiausias AKK ženklas. Šiuo metu yra žinoma tik apie dviejų tokių ženklų egzistavimą. Šie ženklai yra pateikiami L. Šulinsko leidinyje. Abiejų ženklų matmenys vienodi. Yra tik keli smulkūs skirtumai: vieno ženklo gaublyje Šiaurės jūra pažymėta geltonai (kaip sausuma); tame pačiame ženkle kivrėgelis pasviręs. Šie du ženklai buvo pagaminti J. Gerštyko dirbtuvėse, nes jie turi vienodas veržles ir ovalias poveržles su užrašais „J. Gerštykas / Kaunas“; „Graverių dirbtuvė J. Gerštykas. La. al. Kaune“⁶⁰.

Gen. št. kpt. Juozas Ivašauskas, 1931 m. baigęs Topografijos skyriaus I laidą. Karininkas segi Topografijos skyriaus ženklą. Lietuva, 1934–1937 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-19270/27

⁵⁷ *Ten pat*, 1932, Nr. 5/7.

⁵⁸ Lot. *mensula* – stalelis. Lauke vartojamas braižymo stalelis vietovės planui ar žemėlapiui nubraižyti.

⁵⁹ Vok. *kippen* – ap(si)versti + *Regel* – liniuotė. Geodezinis prietaisas taškų padėčiai erdvėje nustatyti, darant menzulinę vietovės nuotrauką.

⁶⁰ L. Šulinskas, *Pakelti iš užmaršties garbės ženklai*, p. 104–107.

Trumpos išvados

Nuo pat Aukštųjų karininkų kursų įsteigimo 1921 m. iki jų išskaidymo 1933 m. buvo išleistos septynios Bendrojo, penkios Artilerijos, trys Technikos, po dvi Inžinerijos bei Aviacijos ir viena Topografijos skyrių laidos (627 karininkai). AK kursus baigę karininkai gaudavo teisę nešioti AKK ženklą. Tačiau ženklai buvo gaminami pačių karininkų užsakymu ir pageidavimu, todėl jų turėjo būti pagaminta mažiau, negu buvo bendras kursų baigusių skaičius. Pagal nustatytą tvarką, dalis AKK lektorių taip pat turėjo teisę nešioti minėtą ženklą. Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose yra saugomi šeši Bendrojo, du Artilerijos ir vienas Aviacijos skyrių ženklai. Tiriant ženklus pastebėta, kad AKK ženklai galėjo būti gaminami mažiausiai trijų gamintojų. Dalis ženklų turėjo aiškius gamintojo (J. Gerštyko graverių dirbtuvių veikusių Laisvės alėjoje (dab. Laisvės al. 25)) simbolius, tačiau kiti ženklai, tikriausiai, pagaminti dviejų nežinomų gamintojų. Nepavyko aptikti žinių apie galimą ženklų autorių, tačiau pats ženklų dizainas atitiko to meto tendencijas.

Rengiant straipsnį labai naudingos informacijos suteikė L. Šulinsko leidinys „Pakelti iš užmaršties garbės ženklai“. Šiame leidinyje pateikti ypač reti AKK Topografijos skyriaus ženklai, kurių, kaip manoma, tebėra išlikę tik du egzemplioriai. Taip pat minėtoje publikacijoje yra pateikiami reti AKK Technikos / Inžinerijos skyrių ženklai.

Tikimės, kad šis straipsnis praplės skaitytojų akiratį ir padės geriau pažinti tarpukario Lietuvos faleristikos retenybes.

Lietuvos karo aviacijos lakūną Jeronimą Garolį menančios muziejinės vertybės VDKM rinkiniuose

SOLVEIGA LUKMINAITĖ

Jeronimas Garolis¹ (1900 m. lapkričio 17 d.–1972 m. gruodžio 22 d.) gimė Rokiškio apskrities Kriaunų valsčiaus Petrašiūnų kaime, mokėsi Švenčionių gimnazijoje, Pirmojo pasaulinio karo metu – Voroneže, o brandos atestatą įgijo Kauno suaugusiųjų gimnazijoje. Lėktuvai J. Garolį domino nuo pat mažų dienų. Kai vaikystėje atostogaudavo Kryme, jis dienas leisdavo prie Simferopolyje buvusios rusų aviacijos mokyklos angarų ir aerodromo. Ten jis stebėjo lėktuvus, sekė lakūnų elgesį, stengėsi suprasti, kas ir kaip daroma, norint lėktuvu kilti ar leistis. „Aviacija mane traukė iš pat pirmųjų jaunystės dienų. Tačiau ji mums visiems, civiliams, atrodė nepaprastas dalykas, toks didingas ir nepasiekiamas, jog svajojome tebuti su ja bent artimesni pažįstami ir niekad nedrįsdavome galvoti, kad patys galime būti skrendą žmonės.“² – pasakojo pats J. Garolis.

1919 m. rugsėjo 13 d. J. Garolis nusprendė stoti savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir buvo paskirtas į 1-ojo artilerijos pulko 3-iąją bateriją. Jam teko kovoti Nepriklausomybės kovose prieš bolševikus (Dauguvos fronte) ir prieš bermontininkus.

1920 m. sausio 15 d.–spalio 17 d. mokėsi Karo mokykloje. Ją baigęs buvo paskirtas į 1-ąją artilerijos pulką. Tačiau paties J. Garolio prašymu 1921 m. vasario 4 d. buvo paskirtas į Karo aviaciją. Baigęs aviacijos karininkų kursus, 1922 m. liepos 15

Lietuvos karo aviacijos lakūnai prie Linksmadvario angaro vartų. 1-as Jeronimas Garolis, 2-as Steponas Darius. Kaunas, 1923–1927 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-15406/51

¹ 1920 spalio 17 d. gavo leitenanto laipsnį; 1923 m. balandžio 21 d. suteiktas karo lakūno vardas; 1925 m. sausio 8 d. pakeltas į vyr. leitenantus; 1932 m. suteiktas majoro laipsnis.

² Šešiolika metų lėktuve. Pasakoja aviacijos mjr. Jeronimas Garolis, *Lietuvos sparnai*, 1938, Nr. 4, p. 120.

d. J. Garolis pirmą kartą skrido savarankiškai. 1924 m. baigęs aukštojo pilotažo kursų, tarnavo 3-iojoje bombonešių oro eskadrilėje. 1927 m. birželio 20 d. paskirtas 3-iosios eskadrilės vado padėjėju ir jau galėjo instruktuoti naujai ruošiamus lakūnus. Įdomus faktas, kad 1929 m. birželio 20 d. J. Garolis pirmasis iš Lietuvos lakūnų išsigelbėjo parašytu „Salvator“ iš krentančio lėktuvo „Ansaldo A. 120“.

J. Garolis nemažai stažavosi užsienyje. 1927 m. komandiruotas į Čekoslovakiją, 1929 m. – į Italiją. 1930 m. liepos 1 d. trys Lietuvos karo aviacijos lėktuvai skrido į Maskvą. Tai buvo pirmas grupinis mūsų aviacijos skrydis į užsienį. Ore teko išbūti 5 val. 20 min. ir įveikti 970 km distanciją, kas sėkmingai pavyko. Lietuvos karo aviacijos vizito Maskvoje metu J. Garolis pilotavo lėktuvą „Ansaldo A.120“³. 1932 m. Italijos karo aviacijoje J. Garolis atliko 6 mėnesių stažotę, kur aviacijos pratimus kartu su italų įgulomis atliko prie Alpių kalnų. Vėliau 3 mėnesius stažavosi italų aviacijos daliniuose. Kai grįžo į Lietuvą, buvo paskirtas 6-osios (žvalgybinės) eskadrilės vadu⁴.

Dėl to, kad 1934 m. birželio 7 d. dalyvavo voldemarininkų perversme, J. Garolis buvo atleistas iš Karo aviacijos. Tada lakūnas susitelkė į civilinę aviaciją: aktyviai dalyvavo Lietuvos aeroklubo veikloje, tarnavo kaip instruktorius, buvo paskirtas Kauno civilinio aerodromo viršininku. Taigi jis žymiai prisidėjo prie aeroklubo gyvavimo, daug žinių suteikė lakūnams, juos mokindamas ir treniruodamas. 1935 m. vienas pirmųjų išbandė ir į Kauną atskraidino Anglijoje pirktą malūnsparnį „Cierva C-30“, vėliau jį nuolat demonstravo aviacijos šventėse bei skraidino keleivius. Nuo 1939 m. buvo Kauno civilinio aerodromo skraidymų tvarkytoju.

Kaip rašė Lietuvos karo aviacijos lakūnas, žurnalistas Jonas Dovydaitis: „Kas apsilanko Kauno aerodrome dažnai ten gali pamatyti Jeronimą Garolį. Lėtas, nedidelio ūgio, petingas vyras, šaltu veidu, kiekvieną dieną, kaip „Lufthansa“ stoties viršininkas, sutinka ir išleidžia keleivinius lėktuvus, paskui padeda savo uniforminę tarnybinę kepurę darbo kambaryje ir ateina prie LAK [Lietuvos Aeroklubo – S. L.] angarių. Savo patyrusia seno lakūno akimi tada žiūri, kaip skraido jaunieji lakūnai.“⁵

Malūnsparnis C-30 P LY-LAS Kauno aerodrome. 1935–1936 m. Malūnsparnis priklausė Kauno aeroklubui. Pirmasis skraidęs šiuo lėktuvu – ats. mjr. J. Garolis. Jis ir parskaidino šį lėktuvą iš Didžiosios Britanijos 1935 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-10246

³ Šešioliką metų lėktuve. Pasakoja aviacijos mjr. Jeronimas Garolis, *Lietuvos sparnai*, 1938, Nr. 6–7, p. 186.

⁴ *Ten pat*, p. 187.

⁵ *Ten pat*, p. 188.

Lietuvos karo aviacijos lakūnas Jeronimas Garolis. Dail. V. Didžiokas. 1939 m.

VDKM meno rinkinys, D-1212

Antrojo pasaulinio karo metu J. Garolis aktyviai dalyvavo 1941 m. birželio 22–24 d. sukilime, kaip Linksmadvario būrio vadas ir štabo viršininko pavaduotojas plk. ltn. J. Jankausko grupėje. 1942–1944 m. J. Garolis buvo alaus daryklos „Sudavija“ direktorius, o 1944 m. gegužės 1 d. tapo netgi Prienų burmistru. 1944 m. J. Garolis su šeima nusprendė pasitraukti į Vokietiją, kur laikinai gyveno karo pabėgėlių stovyklose, o 1949 m. persikėlė į Australiją, Sidnėjaus miestą. Ten jis tapo Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių ir „Ramovės“ Sidnėjaus skyrių nariu. Mirė 1972 m. gruodžio 22 d. Palaidotas netoli Sidnėjaus, Rukvudo (*Rockwood*) kapinių lietuviškojoje dalyje.

Karo aviacijos lakūnas apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 4-ojo laipsnio ordinu (1929), Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu (1928), Lietuvos Nepriklausomybės medaliu (1928), taip pat Garbės ženkle „Plieno sparnai“ (1932-12-31)⁶.

Muziejaus rinkiniuose iki 2018 m. buvo saugoma keliolika atsitiktinių fotografijų, kuriose įamžintas karo aviacijos lakūnas J. Garolis. Meno rinkinyje saugomas 1939 m. dailininko Vlodo Didžioko nutapytas 104 x 83 cm dydžio J. Garolio portretas. Jame lakūnas vaizduojamas odiniu paltu, su aviatoriaus šalmu ir akiniais. Šį portretą 1991 m. Vytauto Didžiojo karo muziejui perdavė lakūno dukra Jolanta Garolytė-Janavičienė.

Taigi iki pastarųjų metų muziejaus rinkiniuose buvo saugomos tik pavienės J. Garolio asmenybę menančios muziejinės vertybės. Tačiau 2018 m. rudenį Jeronimo Garolio anūkė Viktorija Janavičiūtė-McDonell iš Australijos Vytauto Didžiojo karo muziejui perdavė 236 vnt. J. Garolio nuotraukų ir dokumentų archyvą. Reikėtų pridurti, kad dalį savo šeimos archyvo V. Janavičiūtė-McDonell dar perdavė Nacionaliniam M. K. Čiurlionio meno ir Kauno Maironio literatūros muziejams.

Gautą fotografijų archyvą (iš viso 87 spalvotos ir nespalvotos fotografijos) sudaro pavienės fotografijos ir nedidelio formato albumas. Didžioji jų dalis yra susijusi su J. Garolio gyvenimo etapu XX a. antroje pusėje išeivijoje – Vokietijoje ir Australijoje. Jose daugiausia įamžintas pats J. Garolis, tačiau dalyje jų ir šeimos nariai – žmona Elžbieta, vaikai Jolanta ir Andrius Vytis bei draugai. Fotografijos tiek portretinės, tiek siužetinės, daugiausia iš šeimos laisvalaikio momentų. Padovanotoje kolekciijoje tik kelios fotografijos mena XX a. 3–4 dešimtmečio J. Garolio gyvenimo etapą Lietuvos karo aviacijoje.

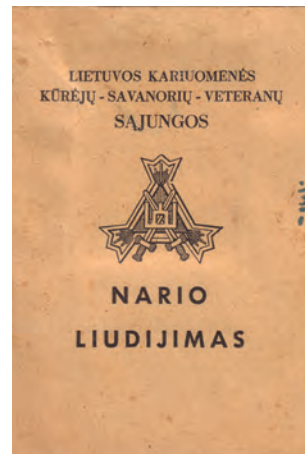
⁶ Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. 3, Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, 2003, p. 145.

Jeronimo Garolio Lietuvos Respublikos užsienio pasas.
VDKM spaudos rinkinys, S-29098

Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliao liudijimas, išduotas Karo aviacijos lakūnui mjr. Jeronimui Garoliui.
VDKM spaudos rinkinys S-29181

Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių veteranų sąjungos nario liudijimas, išduotas Karo aviacijos lakūnui mjr. Jeronimui Garoliui.
VDKM spaudos rinkinys S-29127

Perduotą XX a. 3–8 dešimtmečių dokumentų kolekciją sudaro įvairaus pobūdžio vertybės: J. Garolio ir jo šeimos narių asmens ir kitokio pobūdžio dokumentai, įvairios pažymos, rankraščiai (laiškai, daugiausia adresuoti J. Garoliui, atsiminimai), žemėlapiai, leidiniai.

Pirmiausia vertėtų išskirti J. Garolio rašytą 6 lapų rankraštį apie Lietuvos karo aviaciją – jos ištakas ir vystymąsi. Atsiminimuose aptariamas jo paties dalyvavimas

Nepriklausomybės kovose, Karo aviacijos mokyklos svarba. Taip pat rankraštyje aprašomas 1924 m. aeroklubo įsteigimas Kaune bei jo skyriai Šiauliuose, Panevėžyje, skraidymo mokykla Nidoje. Atsiminimuose minimi žinomi Lietuvos lakūnai, lėktuvų konstruktoriai ir skraidymo instruktoriai.

Reiktų paminėti išlikusius su J. Garolio tarnyba susijusius dokumentus. Pavyzdžiui, J. Garolio apdovanojimo kūrėjo-savanorio medaliu liudijimo nuorašas (1928 m. spalio 31 d.), kuriuo pažymima, kad jis tikrai yra Lietuvos kariuomenės kūrėjas-savanoris, įstojęs į jos gretas 1919 m. rugsėjo 13 d. Taip pat lakūno šeimos narių išsaugotas ir muziejui perduotas 6-osios eskadrilės vado mjr. J. Garolio tarnybos lapas, kuriame pateikti nuoseklūs duomenys apie tarnybos eigą nuo 1920 m. sausio 16 d iki 1934 m. liepos 11 d. Paminėtinas ir Tarptautinės aeronautikos federacijos (pranc. *Fédération aéronautique internationale* FAI) Lietuvos aeroklubo įgaliotinių Je-

Karo aviacijos lakūno Jeronimo Garolio Lietuvos aeroklubo lakūno liudijimas.
VDKM spaudos rinkinys, S-29184

Karo aviacijos lakūnas mjr. Jeronimas Garolis. XX a. 6 deš.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-21688/3

Jeronimas Garolis su žmona Elžbieta Garoliene ir sūnumi Andriumi Vyčiu Garoliu. Vokietija, apie XX a. 5 deš. II pusė.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa21688/33

ronimui Garoliui išduotas pažymėjimas, liudijantis, kad jis yra išlaikęs normatyvus ir įgijęs lakūno piloto vardą.

Atskirą J. Garolio dokumentinio archyvo dalį sudaro žemėlapiai, kurie, manytina, buvo naudojami tarnybos metu. Tai tiek Lietuvos, tiek užsienio žemėlapiai: Birštono–Stakliškių, Sasnavos–Prienų, Freiburgo, Vokietijos, Prancūzų okupacinės zonos Vokietijoje. Be viso to, išsaugoti J. Garolio Lietuvos Respublikos ir užsienio pasai, vizitinės kortelės (kaip atsargos aviacijos majoro).

Iš J. Garolio gyvenimo išėivijoje išlikusi Tarptautinės pabėgėlių organizacijos (IRO) pažyma, patvirtinanti, kad J. Garoliui suteikta oro transporto dispečerio kvalifikacija; J. Garolio Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių veteranų sąjungos tremtyje nario liudijimas.

Karo aviacijos lakūno Jeronimo Garolio anūkės Viktorijos Janavičiūtės-McDonell išsaugotas ir padovanotas muziejui senelio archyvas, akivaizdu, kad žymiai praturtino muziejaus rinkinius. Išlikusi kolekcija liudija apie vieno iš žymiausių XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvos karo aviacijos asmenybių karjerą. Tikimės, kad šis archyvas įneš svarų indelį į karo aviacijos tyrimus ateityje, o taip pat paskatins visuomenę labiau domėtis šia karo istorijos sritimi.

Lietuvių veteranų sąjungos „Ramovė“ minėjimas. Šalia „Ramovės“ vėliavos stovi kunigas Butkus. Lietuvos Karo aviacijos lakūnas mjr. Jeronimas Garolis stovi pirmas iš kairės. Sidnėjus, Naujojo Pietų Velso valstija, Australija, apie XX a. 7–8 deš. pradžia.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-21720

Betonas. Metalas. Mitas: sunkusis tankas IS-2 Kaune

VYR. LTN. DR. ANDRIEJUS STOLIAROVAS

Sunkusis tankas IS-2 prie Kariškai istorinio muziejaus. Kaunas, 1963 m. gegužės 22 d. Nuotr. V. Pručinsko.
VDKM negatyvų rinkinys, N-8612

Daugelis Kauno miesto gyventojų, miesto svečių ir Karo muziejaus lankytojų iki šiol atsimena prie muziejaus, vėliau prie Kauno tvirtovės VI forto, stovėjusį sovietinį tanką. Tai buvo suklastotos istorijos, propagandos ir iškreipto paveldo mitais, bet gyva atmintimi¹ apipintas vaizdinys. Visgi nedaugelis žino tikrąją sovietinio karinio relikto atsiradimo, vietos keitimo ir išgabenimo istoriją.

Šiame straipsnyje siekiama apžvelgti 1963–1993 m. sovietinio „relikto“ istorinę raidą. Straipsnio pavadinimą suponavo ir netgi tam tikrų sąsajų būtų galima rasti kolektyviniame veikalė „Kariai. Betonas. Mitas: Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungos karių palaidojimo vietos Lietuvoje“². Rengiant straipsnį autoriui teko susidurti su įvairių žurnalistų, istorikų ir kitų susidomėjusiųjų šia tema tyrėjų išsakytomis nuomonėmis, pateiktais faktais ir darbais.

Tačiau tik fragmentiški duomenys ir tam tikros užuominos apie tanko buvimą Kaune buvo naudingi rengiant šią publikaciją. Daugiausia šiam rašiniui pasitarnavo periodinėje ir internetinėje spaudoje aptikta fragmentiška, bet naudinga informacija,

¹ Kur dingio tankas, stovėjęs šalia VI forto žiedo? <<https://kaunas.kasvyksta.lt/2016/02/18/senasis-kaunas/kur-dingo-tankas-stovejes-salia-vi-ojo-forto-ziedo/>>, [žiūrėta: 2019 07 07].

² I. Arlauskaitė Zakšauskienė, N. Černiauskas, S. Kulevičius, A. Jakubčionis, *Kariai. Betonas. Mitas: Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungos karių palaidojimo vietos Lietuvoje*, Vilnius, 2017.

Sovietų kariuomenės kariai prie sunkiojo tanko IS-2. Kaunas, 1964 m. Nuotr. autorius nežinomas.

Каунасский ИС-2. Возвращение из небытия, <<https://grinnols.livejournal.com/38877.html?fbclid=IwAR08peKYFmKByvlnU-3p7-J9BfZUYsOMrdu84PN81RhoH-FHls31wtr31w>>, [žiūrėta: 2019 07 08]

Sunkusis tankas IS-2. Salantai, apie 7–8 dešimtmečiai/Orvidų sodyba, Salantai, 2005 m. Nuotr. autorius nežinomas.

Nuo Skilandžių iki Salantų... Salantai. Gimtojo miesto praeitis, <<http://salantiskis.blogspot.com/2012/11/salantu-tankas-ir-tarybinu-kariu.html>>, [žiūrėta: 2019 07 08];

D. Janauskaitė. Bandymai nupirkti Orvidų sodybą nebuvo sėkmingi, <<https://www.diena.lt/naujienos/klajpeda/miesto-pulsas/bandymai-nupirkti-orvydu-sodyba-nebuvo-sekmingi-680829/full>>, [žiūrėta: 2019 07 18]

„Analogų neturinčio“ tanko atsiradimas ir panaudojimas

Sunkusis tankas IS-2 (kartais IS-122) (rus. ИС, *Иосиф Сталин*) buvo pradėtas gaminti įvykus persilaužimui Sovietų Sąjungos ir Vokietijos kare, Rytų fronte. 1943 m. vasario 25 d. buvo inicijuota dviejų tipų IS-1 ir IS-2 sunkiųjų tankų gamyba, panaudojant senesnės KV sunkiųjų tankų serijos bazę ir patirtį. Šių tankų pagrindinė paskirtis buvo pirmiausiai naikinti priešinininko karinę techniką – lauko įtvirtinimus, prieštankinę artileriją, infrastruktūrą ir gyvąją jėgą – pėstininkus. Pirmieji bandomieji IS-2 tanko modeliai turėjo būti pagaminti 1943 m. kovo 8 d., o po poros dienų Čeliabinske (Rusija), gamykloje Nr. 100, išbandyti ir paženklinti kodiniu pavadinimu „Objektas 234“. Tai buvo 39,5 t svorio, galėjęs išvystyti iki 55 km/h greitį, su 600 AJ ir mechanine 8 pavarų greičio dėže, su 90–100 mm storio šarvuote, 5 karių įgula, ginkluotas 122 mm pabūklų, trimis 7,62 mm kulkosvaidžiais, turėjęs 30–35 sviedinių, 32 kulkosvaidžio diskų, 25 vnt. granatų F-1 kovinį komplektą tankas³.

³ И. Желтов, И. Павлов, М. Павлов, А. Сергеев. Танки ИС, *Танкомастер*, Москва, 2004, с. 10.

Sovietų kariuomenės kariai prie sunkiojo tanko IS-2. Kaunas, XX a. 6-asis dešimtmetis.
Nuotr. autorius nežinomas. Viena iš pasklidusių klaidingų versijų buvo, kad būtent šis stovėjo miesto centre. Visgi šis tankas ne mažiau kaip dešimtmetį po Antrojo pasaulinio karo vaidino nemažą propagandinį vaidmenį.

Каунасский ИС-2. Возвращение из небытия, <<https://grinnols.livejournal.com/38877.html?fbclid=IwAR08peKYFmnKBvylNu-3p7-J9BfZUYs0Mrdu84PN81RhoH-FHls31wtr31w>>, [žiūrėta: 2019 07 08]

Grupė vaikų prie sunkiojo tanko IS-2. Kaunas, apie 1963–1970 m. Nuotr. autorius nežinomas.

<<https://www.miestai.net/forumas/forum/bendrosios-diskusijos/miestai-ir-architekt%C5%ABra/miest%C5%B3-architekt%C5%ABros-raida/938-kau-kaunas-sovietme%C4%8Diu>>, [žiūrėta: 2019 07 11];

Каунасский ИС-2. Возвращение из небытия, <<https://grinnols.livejournal.com/38877.html?fbclid=IwAR08peKYFmnKBvylNu-3p7-J9BfZUYs0Mrdu84PN81RhoH-FHls31wtr31w>>, [žiūrėta: 2019 07 08]

Sunkusis tankas IS-2 prie Kauno valstybinio istorijos muziejaus. Kaunas, 1965 m. Nuotr. autorius nežinomas.
Каунасский ИС-2. Возвращение из небытия, <<https://grinnols.livejournal.com/38877.html?fbclid=IwAR08peKYFmKByvlnU-3p7-J9BFZUYs0Mr-du84PN81RhoH-FHls31wtr31w>>, [žiūrėta: 2019 07 08]

Pirmieji šio tanko bandymai įvyko 1943 m. kovo 28 d. tame pačiame Čeliabinsko poligone, kai IS-2 nuvažiavo 449 km, liepos 22–30 d. – 355 km, įveikęs 1,25 m gylio vandens kliūtį, spalio 11–23 d. Gorochoveckio poligone atliko pirmuosius šaudymus. Po visų bandymų ir patobulinimų, susijusių su tanko ginkluote, konstrukcija, vaizdo ir stebėjimo prietaisų įrengimu, šarvuote, buvo nuspręsta pradėti serijinių sunkiųjų tankų gamybą, vėlgi paženklus nauju pavadinimu „Objektas 240“⁴.

1943 m. spalio 31 d. IS-2 tipo tankai buvo paimti į ginkluotę, o gruodžio mėn. jų buvo pagaminta 35 vnt., 1944 m. – 2210 vnt., 1945 m. – 10 vnt. Iš viso pagaminta 3 395 vnt.⁵ Nuo 1944 m. pr. pėstininkams remti ir pralaužti pozicinei gynybai IS-2 tipo tankus naudojo Raudonosios armijos atskirieji gvardijos sunkiųjų tankų pulkai, nuo gruodžio – atskirosios gvardijos sunkiųjų tankų brigados⁶.

„Išvaduotam“ miestui priminti apie save...

Rengiantis 1963 m. gegužės 9 d. Pergalės dienos minėjimui, pagal įprastą sovietinę praktiką statyti paminklus „išvaduotuose“ miestuose ir miesteliuose, propagandiniiais tikslais, prie tuometinio Kauno valstybinio istorijos muziejaus, sodelyje, buvo atidengtas paminklas sunkiajam tankui IS-27.

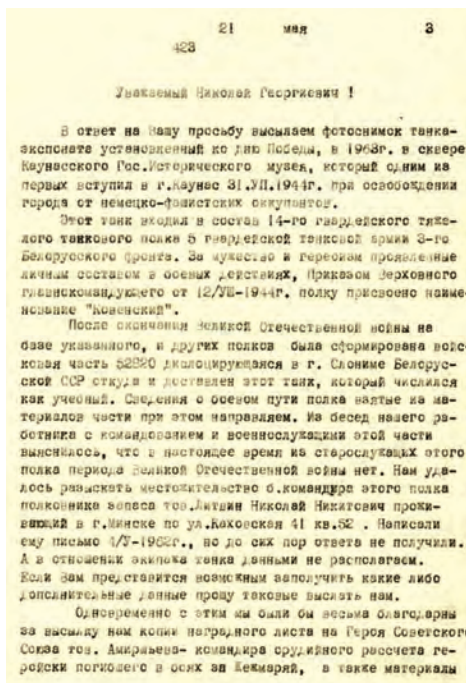
1961 m. pabaigoje tanko paieškomis, transportavimu iš Slonimo karinio dalinio

⁴ *Ten pat*, c. 11, 22, 25, 36.

⁵ *Ten pat*, c. 60.

⁶ И. Желтов, И. Павлов, М. Павлов, А. Сергеев. Танки ИС в боях, *Танкомастер*, Москва, 2002, с. 38.

⁷ *Vytauto Didžiojo Karo muziejaus istorija*. Nepublikuota. Stepono Gečo asmeninis archyvas.

Kariškai istorinio muziejaus direktoriaus Jono Apuoko-Maksimavičiaus laiškas SSRS ats. plk. Kuzminui Nikolajui Georgijevičiui. 1963-05-21.

VDKM spaudos rinkinys, S-26066

Nr. 52820 arba 32037 (Baltarusija), susirašinėjimu su Sovietų Sąjungos gynybos ministerija rūpinosi tiek Kauno partinė vadovybė (Kauno miesto Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoja Janina Narkevičiūtė), tiek muziejaus darbuotojai (vyresnysis mokslinis bendradarbis B. Glibickas), karo veteranai. Tankas buvo atvežtas iš Slonimo (Baltarusija)⁸, kur kaip mokomasis priklausė sovietų armijos sausumos kariuomenės 28-osios tankų Aleksandrijos Raudonosios žvaigždės ordino Kutuzovo divizijos 241-ajam gvardijos Vilniaus–Kauno tankų pulkui. Šis pulkas 1944 m. liepos pab. buvo suformuotas 3-iojo Baltarusijos fronto 5-osios gvardijos tankų armijos 14-ojo gvardijos sunkiųjų tankų pulko pagrindu. Pastarasis pulkas tikrai dalyvavo Kauno puolamojoje operacijoje, 1944 m. rugpjūčio 1 d. naktį rėmė 72-ojo korpuso 63-osios šaulių divizijos, kartu ir 291-ujo šaulių pulko, puolamuosius veiksmus iš šiaurės rytų, taip įsiverždamas į Palemoną ir Kauno miestą⁹. Pati divizija suformuota / atkurta 1957 m. 8-osios mechanizuotosios divizijos pagrindu¹⁰.

⁸ 1963 05 21 Kariškai istorinio muziejaus direktoriaus Juozo Apuoko-Maksimavičiaus laiškas SSRS ats. plk. Kuzminui Nikolajui Georgijevičiui (rusų k.), *Vytauto Didžiojo karo muziejaus, Spaudos rinkinys S-26066*.

⁹ П. Я. Егоров, И. В. Кривоборский, И. К. Ивлев, А. И. Рогалевич, *Дорогами побед. Боевой путь 5-й гвардейской танковой армии*, Москва, 1969, с. 218–264; I. Konajevus, *Ant pjedestalo tankas, Kauno tiesa*, 1984 m. rugpjūčio 1 d., Nr. 176, p. 2, 4.

¹⁰ Танковые дивизи, <<https://arsenal-info.ru/b/book/1627328415/38>>, [žiūrėta: 2019 07 08].

Algirdas ir Daiva Gamziukai prie sunkiojo tanko IS-2 Kaune. 1965 m. Nuotr. autorius nežinomas.

Algirdo Gamziuko asmeninis archyvas

Sunkusis tankas IS-2 prie Kauno tvirtovės VI forto. 1972 m. Nuotr. autorius nežinomas.

<<https://kaunas.kasvyksta.lt/2016/02/18/senasis-kaunas/kur-dingo-tankas-stovejes-salia-vi-ojo-forto-ziedo/>>, [žiūrėta: 2019 07 10]

Sunkusis tankas IS-2 prie Kauno tvirtovės VI forto. Apie 1980 m. Nuotr. autorius nežinomas.

<<https://www.facebook.com/sestasfortas/posts/1820865491329168/>>, [žiūrėta: 2019 07 11]

Sunkiojo tanko IS-2 transportavimas į Ašigalio gatvę. Kaunas, 1989 m. liepos 21 d. Nuotr. Algirdo Kairio.

D. Stankutė, „Veterano“ išskeldinimas, Kauno tiesa, 1989 m. liepos 22 d., Nr. 167, p. 3; Tanko likimas, Kauno tiesa, 1992 m. kovo 21 d., Nr. 57, p. 1

Puoselėjant ideologinius ir propagandinius tikslus, naudojant tanko kaip tiesioginio įvykių „dalyvio“, „liudininko“ vaizdinius, tankas buvo pastatytas pačiame miesto centre, prie Kovų už tautos laisvę ir nepriklausomybę šventovė tarpukario Lietuvoje laikyto Karo muziejaus, kuris sovietmečiu virto ideologijos įrankiu. Šiam tikslui pasiekti buvo „prikelta“ šlovinga pulko, tankų kovų ir suklastota kovų dalyvių istorija¹¹. Oficialiai 1963 m. gegužės 22 d. tankas tapo muziejaus eksponatu G-1558, o užrašas ant tanko klaidingai skelbė, kad IS-2 vienas pirmųjų įsiveržė į Kauno miestą, tačiau pats tankas (Nr. 412225) buvo pastatytas 1944 m. gruodžio mėn. ir negalėjo būti panaudotas 1944 m. liepos 31 d. Kauno „išvadavimo“ operacijoje¹².

Minėtinas dar vienas mitą griauantis teiginys, kad remiantis muziejinko, aviacijos istoriko Algirdo Gamziuko teigimu, tuometinio Kauno valstybinio istorijos muziejaus darbuotojas Aleksandras Kemovas buvo paprašęs neįvardinto sovietinio dalinio artileristų iššauti tanko „bokštelio šonan, kad būtų bent kokia karo žaizda“.

¹¹ A. Didžiulis, Vieno tanko pėdsakais, *Vakarinės naujienos*, 1964 m. gegužės 20 d., Nr. 118, p. 2.

¹² ИС-2 из Слонима, *<<https://iam-krasnoyarsk.livejournal.com/tag/%D0%B3%D0%BE%D0%B4%2044-%D0%B9>>*, [žiūrėta: 2019 07 08].

Sunkusis tankas IS-2 prie VI forto. Kaunas. XX a. 8 dešimtmetis. Nuotr. autorius nežinomas.

VDKM informacija

Sunkusis tankas IS-2. Kaunas, 1989 m. liepa. Nuotr. autorius nežinomas.

VDKM negatyvų rinkinys, N-12312/3

Sunkusis tankas IS-2 prie VI forto nukeliamas nuo postamento. Kaunas. 1989 m. liepos 21 d. Nuotr. A. Kairio.

A. Dargis, Ant deimantų – juodo verslo ir politikos dėmės. „Lietuvos rytas“ tiria brangakmenių kontrabandos kelių per Lietuvą paslaptis, *Lietuvos rytas*, 2005 m. vasario 19, Nr. 41, p. 7–8

Sunkusis tankas IS-2 prie Kauno tvirtovės VI forto. Apie 1988–1989 m. Nuotr. autorius nežinomas.

<[Manytina, kad 1968 m. tankas buvo perkeltas prie Kauno tvirtovės VI forto¹³ ir stovėjo dabartinio Kryžių kalnelio vietoje, nes pradėjus įgyvendinti Juliaus Janonio aikštės rekonstrukciją, tanko, kaip sudėtinio aikštės elemento, buvo atsisakyta, pagrindiniu aikštės simboliu tapo perkeltas paminklas Leninui. Pačių kauniečių VI forto žiedas buvo vadinamas „žiedu prie tanko“. Yra žinių, kad tankas buvo susijęs su brangakmenių spekuliantų byla ir pačiame tanke buvo įrengta deimantų slėptuvė¹⁴. Iš šios vietos 1989 m. liepos 21 d., jau Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio metu visuomenei reikalaujant, Kauno miesto Vykdomojo komiteto nurodymu, Komunalinio ūkio valdyba \(14-oji žemės darbų mechanizacijos valdyba\) su „Kanto“ firmos kranu, neinformavusi muziejaus, iškeldino tanką ir laikinai saugoti jį nuvežė į Ašigalio gat-](https://www.facebook.com/groups/292654554239358/permalink/1198966316941506/?__xts__[0]=68.ARBO62gGl699kFxZszvltOQujgRchk8m60w9S8Tl7xzU08Zrw8m7ZTchVQwhQ1TaSyjnfMVKgy3eNy_iU3W2ST5_SVoYkAjov14Q43ykNSVli9iDmUl8lr64XmRj-UNvWBhXjbnb43c804bP1WQ3Jmg1Vvvg-tJ9WPX8c2TglvtZK6iDAO-PBFZThNdaQcHBC3HwCd6G5s8vhGgGRIgpD1_4zMcUHVkOumD4s5v9P-WhzZ5bqouKblacTX_C02s3bp-G77eOnM9M65hKlgxD98UCz1k40c1DuxZn-bR0AbWVYrtf1D3AJ9Gy8Jm5-3sPPZZXajDL143jgdpbfkYqkUMcOR&__tn__=CH-R/>, [žiūrėta: 2019 07 10]</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹³ A. Jurevičiūtė, A. Markūnas, A. Jankūnas, Muziejaus istorinė kronika (1952–1970), *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais*, Kaunas, 2012, p. 214, 223.

¹⁴ A. Dargis, Ant deimantų – juodo verslo ir politikos dėmės. „Lietuvos rytas“ tiria brangakmenių kontrabandos kelių per Lietuvą paslaptis, *Lietuvos rytas*, 2005 m. vasario 19, Nr. 41, p. 7–8.

vę, kur apkaltas lentomis buvo saugomas gamybos įmonės aikštelėje, vėliau buvusių tankų gamyklos ir remonto dirbtuvių filiale, tarp garažų Aukštuosiuose Šančiuose¹⁵.

1989 m. lapkričio 3 d. tankas, kurio vertė, vėliau nustatant sovietinės okupacijos žalą, muziejui siekė 500 000 Lt, buvo nukeltas be muziejaus ir tanko priežiūrą vykdžiusio Kelių ir tiltų eksploatavimo tresto žinios karinio dalinio Nr. 02291, atstovaujamo vyr. lt. C. K. Zacharovo, ir išvežtas į karinį dalinį Nr. 65426 (Tankų / Mechaninė remonto gamykla). Tuometinio tanko paėmimo faktą patvirtina Kelių ir tiltų eksploatavimo tresto kolektorių baro statybos aikštelėje, Ašigalio g., dirbusių keturių darbuotojų liudijimai¹⁶. Kariškiai primygtinai reikalavo tanką atstatyti senoje vietoje. 1990 m. vasarą vyko susirašinėjimas su Karinės įgulos Politinio skyriaus viršininku plk. Valerijumi Višinškiu (*Валерий Вышинский*) ir jo pavaduotoju paplk. Orlovu (*Орлов*) dėl tanko pergabenimo iš karinio dalinio į Panerių g. Nr. 149¹⁷, nors yra duomenų, kad tanko likimą sprendė net Pabaltijo karinės apygardos Politinis skyrius. Buvo duotas sutikimas jį perduoti Lietuvos technikos muziejui, tačiau dėl vietos jį eksponuoti trūkumo tankas liko karinio dalinio Nr. 02291 žinioje¹⁸. Vėliau nuogastaujant, kad tankas gali būti išvežtas, muziejus informavo Krašto apsaugos ministerijos Gynybos štabą ir muitinės tarnybą.

Netrūko Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo veteranų, tanko įgulos narių paieškų, tanko atsiradimo Kaune, „susipainiojusių“ kovų dalyvių (tankisto Makaro (Maksimo?) Ševčenkos), pasipiktinusių sovietinių generolų (gen. plk. Grigorijus Krivošejevas (*Григорий Федотович Кривошеев*) istorijų, ir ne tik jų, negatyvių kalbų dėl paminklo iškeldinimo¹⁹. Buvo net svarstoma jį perduoti kariniam daliniui arba pastatyti Šančių karių kapinėse, arba restauruoti ir eksponuoti Lietuvos technikos muziejuje (dabar Lietuvos aviacijos muziejus)²⁰, kuriame buvo numatyta galima eksponavimo erdvė, tačiau dėl planuojamo muziejaus profilio, persitvarkymo sąjūdžio aktualijų, negatyvios asociacijos su sovietine praeitimi, abejotina eksponato būkle ir abejotinu jo dalyvavimo Kauno „išvadavime“ faktų, neturėjimo Karo muziejuje vietos eksponuoti, saugoti ir prižiūrėti bei transportuoti tanką, šios idėjos buvo atsisakyta²¹.

¹⁵ D. Stankutė, „Veterano“ iškeldinimas, *Kauno tiesa*, 1989 m. liepos 22 d., Nr. 167, p. 3; Tanko likimas, *Kauno tiesa*, 1992 m. kovo 21 d., Nr. 57, p. 1.

¹⁶ 1989 m. lapkričio 4 d. Kelių-tiltų eksploatacijos tresto aktas, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus informacija*.

¹⁷ [Be datos] Kauno valstybinio istorijos muziejaus raštas Centrinio sportinio klubo „Rieduva“ direktoriui „Dėl tanko IS-2 pastatymo“; [Be datos] Kauno valstybinio istorijos muziejaus raštas Kauno miesto karinės įgulos prokuratūrai, Kauno miesto prokuratūrai „Dėl tanko IS-2 likimo“, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus informacija*.

¹⁸ 1990 m. lapkričio 19 d. Vytauto Didžiojo karo muziejaus raštas Lietuvos kultūros ir švietimo ministerijai „Dėl tanko J. S-2 perdavimo kariniam daliniui“, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus informacija*.

¹⁹ J. Ramuckis, Ašaros dėl tanko, *Komjaunimo tiesa*, 1989 m. spalio 4 d., Nr. 190, p. 1.

²⁰ S. Gečas, Tegu generolas žino..., *Vakarinės naujienos*, 1989 m. lapkričio 14 d., Nr. 261, p. 2.

²¹ 1990 m. gegužės 2 d. Vytauto Didžiojo karo muziejaus raštas Nr. 103 Kauno miesto Liaudies deputatų tarybos pirmininkui „Dėl tanko JS-2 perdavimo“, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus informacija*.

Sunkusis tankas IS-2 po perkėlimo. XX a. 10-asis dešimtmetis. Nuotr. autorius nežinomas.

Каунасский ИС-2. Возвращение из небытия, <<https://grinnols.livejournal.com/38877.html?fbclid=IwAR08peKYFmnbVvylnU-3p7-J9BfZUYs0Mrdu84PN81RhoH-FHls31wtr31w>>, [žiūrėta: 2019 07 08]

Sunkusis tankas IS-2, galimai stovėjęs Kaune, Nižnekamske. Rusija, XXI a. 1-ojo dešimtmečio II pusė. Nuotr. autorius nežinomas.

Каунасский ИС-2. Возвращение из небытия, <<https://grinnols.livejournal.com/38877.html?fbclid=IwAR08peKYFmnbVvylnU-3p7-J9BfZUYs0Mrdu84PN81RhoH-FHls31wtr31w>>, [žiūrėta: 2019 07 08]

Tanko likimas

1993 m. liepos 29 d., išvedant Rusijos kariuomenę iš Lietuvos, tankas buvo užkeltas ant geležinkelio platformos²² ir rugpjūtį išvežtas į Rusiją, į karinį dalinį Nr. 68054, Kubinkoje, prie Maskvos²³. Nors šiame muziejuje yra / buvo nemaža dalis trofėjinės karinės technikos iš Pabaltijo valstybių, visgi šiam istoriniam „artefaktui“ Kubinkoje vietos tarp pasididžiavimo vertos technikos neatsirado. Tačiau, ilgainiui prabuvęs niekam nereikalingas tankas buvo „prikeltas“ naujam gyvenimui ir kaip „tankas išvaduotojas“ ar „analogų neturintis“ tankas, o gal „šlovingai praeičiai“ įprasinti dar kartą buvo panaudotas. Manytina, kad 2005 m. Nižnekamske (Tatarstanas, Rusija) ant postamento buvo pastatytas sunkusis tankas IS-2. Labai tikėtina, kad tai

²² A. Dambrauskas, Žymusis VI forto tankas palieka Kauną..., *Kauno tiesa*, 1993 m. liepos 30 d., Nr. 145, p. 1.

²³ D. Lukas, Kur rūdią sovietinis Kauno tankas? *Savaitraštis Kaunui*, 2016 m. liepos 21–27 d., Nr. 29, p. 10–11.

tas pats iš Kubinkos atgabentas tankas. Tai matyti iš žymių ant bokštelių, angos apatinėje tanko dalyje ir lentelės (liko muziejuje) tvirtinimo žymių²⁴, kurioje buvo įrašas, kad „Vaduoju Tarybų Lietuvą iš vokiškųjų fašistų okupacijos, šis tankas gvardijos 14-ojo sunkiųjų tankų Kauno pulko sudėtyje, vienas iš pirmųjų 1944 m. liepos mėn. 31 d. įsiveržė į Kauno miestą.“²⁵

Tenka konstatuoti, kad sovietinės karinės technikos įamžinimas – vaizdavimas, naudojant skulptūros leitmotyvą – buvo populiarus sovietmečiu, o kai kuriose postsovietinėse valstybėse – dar ir iki šiol. Toks atvaizdavimas tarnavo kaip stipri poveikio priemonė, ideologinis įrankis, simbolizavęs „Didžiojo Tėvynės“ karo laikmetį, jo dalyvius, kariuomenės galią, „pergalę“, „išvadavimą“. Neatsitiktinai buvo parinkta ir paminklo-tanko vieta – Kauno miesto centre, prie Kovų už tautos laisvę ir nepriklausomybę šventovė tarpukario Lietuvoje laikomo Karo muziejaus, vėliau prie VI forto – vienu pagrindinių miesto gatvių sankryžoje. Pati sovietinio tanko istorija buvo apipinta legendomis, žurnalistiniais detektyvais apie jo atsiradimą Kaune, perkėlimą prie VI forto ir išgabėnimą į Rusiją ir net mitais apie jo dalyvavimą kovose dėl Kauno miesto 1944 m. vasarą, o iškreipta, užmaskuota ir net „pritempta“ tanko įgulos istorija buvo pateikta kaip patogi tiesa, monumentaliai pavaizduota ideologizuota militaristine išraiška.

Sunkiųjų tankų IS-2 transportavimui ant geležinkelio platformų ruošia tankų remonto gamyklos darbininkai Jurgis Maznevas ir Igoris Šuvalovas. Aukštieji Šančiai, Kaunas, 1993 m. Nuotr. A. Kairio.

A. Dambrauskas, *Žymusis VI forto tankas palieka Kauną...*, Kauno tiesa, 1993 m. liepos 30 d., Nr. 145, p. 1

²⁴ <https://grinnols.livejournal.com/38877.html>"Каунасский ИС-2. Возвращение из небытия, <<https://grinnols.livejournal.com/38877.html?fbclid=IwAR08peKYFmnKBvylU-3p7-J9BfZUYs0Mrdu84PN81R-hoH-FHls31wtr31w>>, [žiūrėta: 2019 07 08])

²⁵ 1989 m. rugsėjo 8 d. Kauno miesto prokuratūros pavaduotojo I klasės teisininko V. Barkausko, išnagrinėjusio medžiagą dėl tanko „IS-2“ pervežimo, nutarimas atsisakyti iškelti baudžiamąją bylą, *Kauno regioninis valstybės archyvas*, f. R-1724, ap. 1, b. 35, l. 25–26.

Lietuvoje kurta lengvoji ginkluotė: šaunamieji ginklai ir rankiniai sprogmenys, pagaminti XX a. pab., Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugomi pavyzdžiai

ALBERTAS SULIKAS

Įvadas

Ginkluotės gamyba ir kariuomenės aprūpinimas ekipuote visada buvo vieni svarbiausių karybos aspektų. Šiandien apginkluoti karines pajėgas galime trimis būdais – plėtodami ginkluotės gamybą valstybės viduje, vykdydami ginkluotės importą iš valstybių sąjungininkių ir derindami šiuos du būdus kartu. Lietuva, atgavusi nepriklausomybę, turėjo ir ketvirtąjį variantą – palikto bei įvairiais būdais įsigyto sovietinio inventoriaus panaudojimą, bet tai tebuvo tik trumpalaikis problemos sprendimas, nes tam tikrų resursų (amunicijos, rankinių sprogmenų) kiekis buvo ribotas. Norint išspręsti ginklavimosi problemą, 1991 m. krašto apsaugos ministro Audriaus Butkevičiaus iniciatyva buvo įkurta eksperimentinė bendrovė „Vytis“¹ (EB „Vytis“), kurios pagrindiniai produktai buvo rankiniai svaidomieji sprogmenys ir lengvieji šaunamieji ginklai, ypač pistoletai-kulkosvaidžiai. Šiandien išlikę lietuviškų šaunamųjų ginklų ir rankinių sprogmenų pavyzdžiai yra saugomi Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

EB „Vytis“ istorija

Pirmieji ginklai XX a. pab., paskutiniiais sovietinės okupacijos metais, Lietuvoje buvo kuriami dar pogrindžio sąlygomis. Patriotiškai nusiteikęs asmenys suprato, jog galimas ir kraujo praliejimas, todėl ėmėsi veiklos, pirmiausia, prisidengę kraštotyrene istorijos klubų veikla, ieškojo nuo antisovietinio partizaninio judėjimo likusių ginklų ir amunicijos slėptuvių². Kiti, turėję amatininko gyslelę, dirbo slapta, kurdami *craft produced*³ apibrėžimą atitinkančius šaunamuosius ginklus ir rankinius sprogmenis.

¹ A. Sulikas, *Interviu su A. Petrusevičiumi* 2019.05.02, Alberto Suliko asmeninis archyvas.

² *Ten pat.*

³ N.R. Jenzen-Jones, G. Hays, *Beyond State Control: Improvised and Craft-produced Small Arms and Light Weapons*, Geneve, 2018, p.19. *Craft produced* – ginklai, pagaminti namų sąlygomis, pusiau profesionaliomis priemonėmis, iš visų savadarbių ginklų panašiausi į komercinius analogus.

Kaip pagrindiniai ginklakai, įvardijami tautodailininkai Algirdas Petrusevičius ir Raimundas Velykis bei asmuo pavarde Daškus, bet iš viso veikė dešimties asmenų grupė⁴. A. Petrusevičiaus teigimu, Parlamento gynybai buvo paruošta apie 600 savadarbių svaidomųjų sprogmenų įskaitant ir vadinamuosius Molotovo kokteilius⁵. Ginklai, pagaminti pogrindžio sąlygomis Lietuvoje, sovietų okupacijos metu, buvo itin aukštos kokybės, tai liudija ginklų vamzdžių graižtvos. Paprastai pogrindyje pagaminti ginklai, nepaisant to, jog yra pritaikyti šaudyti šaudmenimis, skirtais pistoletams ar graižtviniams šautuvams, dažniausiai yra lygiavamzdžiai, kas lemia analogiškų ginklų prastus taiklumo parametrus.

EB „Vytis“ veiklai nuo pat pradžių buvo trukdoma, t. y. vis kildavo tam tikrų sunkumų, viena pirmųjų buvo patalpų gamybiniam cechui paieška⁶, patalpas gauti kliudė tuo metu šalyje vykusi pramoninių objektų ir kito nekilnojamojo turto privatizacija. Galiausiai patalpos cechui buvo parūpintos EB „Vytis“ direktoriaus profesoriaus Sauliaus Stonio iniciatyva buvusiose tvirtinimo detalių gamyklos patalpose, Kaune. Kaip teigia A. Petrusevičius, patalpos turėjo visą reikiamą įrangą, įskaitant ir metalo grūdinimo įrenginius⁷.

Pagrindinės EB „Vytis“ problemos prasidėjo 1993 m., kai keletas EB „Vytis“ darbuotojų, įskaitant A. Petrusevičių, buvo suimti pateikus jiems kaltinimus bendradarbiaujant su organizuoto nusikalstamumo grupuotėmis ir verčiantis neteisėta ginklų gamyba⁸. Šis tyrimas galiausiai buvo nutrauktas dėl įkalčių stokos. Kita problema, susijusi su šia valstybine įmone, buvo jos perdavimas iš Krašto apsaugos ministerijos (KAM) Prekybos ir pramonės ministerijos (PPM) administracijai⁹. Kaip teigiama V. Stašaičio straipsnyje „LDDP krašto apsaugos koncepcija: „berdankos“ vietoj automatų“, šis administracijos pasikeitimas lėmė, jog EB „Vytis“ neteko 42 mln. laikinosios valiutos (vadinamųjų talonų) valstybinio kredito¹⁰. Ši suma, kaip spėjama, turėjo būti panaudota EB „Vytis“ gamybos pajėgumams plėsti. Tame pačiame straipsnyje nurodoma, kad 1993 m. pabaigoje buvo skirta 1,2 mln. litų suma įmonės pastatų kapitaliniam remontui. Po šio Vyriausybės sprendimo iš EB „Vytis“ direktoriaus posto atsistatydino Saulius Stonys, taip protestuodamas prieš šį sprendimą, nes ši suma, žiūrint iš bendrovės administracijos pozicijos, privalėjo būti investuota į ginkluotės gamybą ir skirta naujiems įrenginiams ar gamybos technologijoms įsigyti. A. Petrusevičiaus teigimu, buvo siekiama visą EB „Vytis“ gamybos

⁴ A. Sulikas, *Interviu su A. Petrusevičiumi* 2019.05.02, Alberto Suliko asmeninis archyvas.

⁵ *Ten pat.*

⁶ *Ten pat.*

⁷ *Ten pat.*

⁸ V. Sutkus, Lietuvos šio ginklo istorijos, *Lietuvos Aidas*, 1993, Gruodžio 17, Nr. 245(6456) p. 1.

⁹ *Ten pat.*

¹⁰ V. Stašaitis, *LDDP krašto apsaugos koncepcija: „berdankos“ vietoj automatų*, nenustatyto laikraščio iškarpa, Algirdo Petrusevičiaus asmeninis archyvas.

procesą perkelti iš Kauno į Vilnių¹¹. Atsistatydinus S. Stoniui, naujasis EB „Vytis“ direktorius uždarė Kaune veikusį gamybos cechą¹².

Besivystant šiems politiniams procesams, gamybinė veikla vyko lėtais tempais, rankinių sprogmenų gamyba buvo padalyta tarp dviejų cechų – sprogmenų korpusai buvo gaminami gamybinėse patalpose Kaune, tačiau užpildyti sprogstamąja medžiaga buvo gabenami į Vilnių, į Ginklų fondui priklausančias dirbtuves¹³. Tikslus EB „Vytis“ pagamintų rankinių sprogmenų kiekis per metus yra nežinomas. Be šaunamųjų ginklų ir rankinių sprogmenų, EB „Vytis“ taip pat gamino ir antrankius, tačiau jų realizavimas Lietuvos rinkoje vyko vangiai, nes Lietuvos VRM nusprendė antrankius pirkti iš užsienio gamintojų, bent jau miestų policijos pareigūnams aprūpinti. Pasak to meto spaudos pranešimų, EB „Vytis“ pagaminti antrankiai „nenoromis“, kaip rašoma dienraštyje „Lietuvos Aidas“, buvo nupirkti rajonų policijos nuovadoms¹⁴.

Šaunamųjų ginklų gamybos mastai buvo maži, KAM užsakė 30 pistoletų-kulkosvaidžių partiją bandymams. A. Petrusevičiaus teigimu, iš viso EB „Vytis“ pagamino apie 24 vnt. pistoleto-kulkosvaidžio „Vytis“ per visą bendrovės gyvavimo laikotarpį¹⁵. Į šį skaičių įeina 9x18 mm „Makarov“ kalibro „Vytis-2“ ir 9x19 mm „Parabellum“ kalibro „Vytis-3“, tačiau kiek buvo pagaminta „Vytis-2“ ir kiek „Vytis-3“ vienetų yra nežinoma, nes visuose šaltiniuose nurodoma bendras pagamintų ginklų skaičius. A. Petrusevičius pagrindines kliūtis sėkmingai ir masinei šaunamųjų ginklų gamybai įvardija to laikotarpio sąlygas – tiek politinį, tiek ekonominį klimatą¹⁶.

Taigi galima teigti, jog EB „Vytis“ veiklai tiesiogiai įtaką darė to meto Lietuvoje vykstantys politiniai procesai. EB „Vytis“ veikla sustojo 1996 m. Tuo metu bendrovė beveik nebedirbo. Dėl bendrovės žlugimo joje dirbantys asmenys kaltina tuometinę Lietuvos demokratinę darbo partiją (LDDP) ir jos atsainų požiūrį į krašto apsaugą bei vietinės karinės pramonės vystymą. Nepatvirtintais duomenimis, tuometinis LR prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas buvo išreiškęs pageidavimą, kad EB „Vytis“ gamintų ir civilinei rinkai skirtus ginklus, t. y. lygiavamzdžius šautuvus medžioklei ir sportui¹⁷. Tačiau nei šis, nei kiti planai nebebuvo įgyvendinti. 1993 m. pabaigoje EB „Vytis“ tapo nemoki ir veikė nuostolingai. 1996 m., po Seimo rinkimų, Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetas, kurio nariu buvo ir Algirdas Petrusevičius, galutinai likvidavo EB „Vytis“ kaip nuostolingą valstybinę įmonę. Pati likvidavimo data kvestionuojama, kai kurie šaltiniai nurodo 1996 m. pabaigą, kiti – 1997 m. pradžią. A. Petrusevičius teigia, jog įmonė buvo likviduota 1996 m.

¹¹ A. Sulikas, *Interviu su A. Petrusevičiumi* 2019.05.02, Alberto Suliko asmeninis archyvas.

¹² V. Stašaitis, *LDDP krašto apsaugos koncepcija: „berdankos“ vietoj automatų*, nenustatyto laikraščio iškarpa, Algirdo Petrusevičiaus asmeninis archyvas.

¹³ A. Sulikas, *Interviu su A. Petrusevičiumi* 2019.05.02, Alberto Suliko asmeninis archyvas.

¹⁴ V. Sutkus, Lietuvos ginklo istorijos, *Lietuvos Aidas*, 1993, Gruodžio 17, Nr. 2 45(6456), p. 7.

¹⁵ A. Sulikas, *Interviu su A. Petrusevičiumi* 2019.05.02, Alberto Suliko asmeninis archyvas.

¹⁶ *Ten pat*.

¹⁷ V. Stašaitis, *LDDP krašto apsaugos koncepcija: „berdankos“ vietoj automatų*, nenustatyto laikraščio iškarpa, Algirdo Petrusevičiaus asmeninis archyvas.

Tačiau, reikia paminėti, jog buvo bandymų ir gaivinti bendrovę bei įrodyti Lietuvos politikams, kad karinė pramonė Lietuvai gali būti naudinga. 1994 m. žurnalo „Karys“ Nr.10 pasirodė majoro V. Perkausko straipsnis „Karo pramonė Lietuvai reikalinga“, kuriame karininkas argumentuoja už karinės pramonės vystymą Lietuvoje, jis siūlo neapsiriboti tik ginkluotės gamyba, išnaudoti sovietų paliktas radijo gamyklas ir kitą pramoninį inventorių ir pateikia keletą kitų karinės pramonės gamyklų koncepcijų. Taip pat straipsnyje piktinamasi, kad EB „Vytis“ nevykdo gamybos, nepaisydamas faktų, jog turi paruošę planus gaminti ne tik pistoletus-kulkosvaidžius ir rankinius sprogmenis, bet ir kitą ginkluotę, pavyzdžiui minosvaidžius¹⁸. V. Stašaičio straipsnyje teigiama, jog EB „Vytis“ iš viso turėjo paruošęs 76 gaminių techninę dokumentaciją¹⁹ ir buvo pasiruošęs juos gaminti. Kadangi įmonė buvo valstybinė, nėra pagrindo manyti, kad apie bendrovės veiklą valdžios institucijose, ypač KAM, o vėliau ir PPM, nebuvo žinoma. Tačiau dėl nežinomų priežasčių įmonė buvo sunaikinta ir galutinai likviduota, jos neišgelbėjo net karių argumentai dėl karinės pramonės vystymo būtinumo. Atsakomybę už šį vietinės karinės pramonės nuosmukį galima suversti ginklų prekybos lobistams, kurie buvo suinteresuoti pirkti ginklus tik iš užsienio, bet tai tėra tik viena iš neoficialių ir nepatvirtintų „EB Vytis“ žlugimo versijų, ir oficialia bendrovės likvidavimo priežasties versija išlieka įmonės nemokumas ir nuostoliai valstybei. Bendrovės likvidavimui pagrįsti buvo argumentuojama dideliais gamybos kaštais ir prastu EB „Vytis“ šaunamųjų ginklų pasirodymu kariuomenės bandymuose.

Lietuvos karinė pramonė šiandien

Iki Giraitės ginkluotės gamyklos (GGG) projekto, pradėto 2000 m.²⁰, EB „Vytis“ buvo vienintelis nepriklausomybę atgavusios Lietuvos karinės pramonės objektas, užsiimantis ginkluotės gamyba. Be NATO standartus atitinkančios GGG, šiandien Lietuvoje veikia ir privati bendrovė UAB „Perkūno ginklinė“, kuri prekiauja pusiau automatiniais ginklais bei Lietuvoje surenka JAV bendrovės „ArmaLite“ dizaino pusiau automatinius šautuvus „AR-15“, skirtus civilinei rinkai. Teisine prasme „AR-15 Vytis“²¹ yra Lietuvoje pagamintas ginklas, nepaisant to fakto, jog Lietuvoje nėra gaminamas nei vienas iš jo komponentų. Taigi net ir praėjus daugiau kaip dvidešimt metų nuo EB „Vytis“ likvidavimo, karinė pramonė Lietuvoje atsigauna ir yra tebevystoma.

¹⁸ V. Petrauskas, Karo pramonė Lietuvai reikalinga, *Karys*, 1994, Nr. 10, p. 16–17.

¹⁹ V. Stašaitis, *LDDP krašto apsaugos koncepcija: „berdankos“ vietoj automatų*, nenustatyto laikraščio iškarpa, Algirdo Petrusevičiaus asmeninis archyvas.

²⁰ Giraitės ginkluotės gamyklos istorijos laiko juosta įmonės oficialiame puslapyje, <<http://www.ggg-ammo.lt/lt/apie-mus>>. [žiūrėta 2019-10-05]

²¹ UAB „Perkūno ginklinė“ internetinės parduotuvės puslapis, <http://thunderarmory.lt/?product_cat=thunderarmory-ar15>. [žiūrėta 2019-10-05]

Lietuvoje gamintos lengvosios ginkluotės pavyzdžiai

Toliau bus pateikiami detalūs Lietuvoje gamintos lengvosios ginkluotės aprašai. Išskyrus pistoletą-kulkosvaidį „Vytis“, šaudantį uždaros spynos principu²², visi likę šaunamieji ginklai veikia atviros spynos principu. Kitas visų ginklų panašumas – jų dėtuvės. Visos lietuviškų pistoletų-kulkosvaidžių dėtuvės yra *single feed, double stack* tipo, vidutiniškai talpinančios 30–32 šovinius. Atsižvelgiant į pagaminimo laikotarpį, ginklai buvo skirti partizaniniam karui prieš agresorius iš rytų, šie ginklai buvo pritaikyti naudoti 9x18 mm „Makarov“ kalibro pistoleto šaudmenis. EB „Vytis“ veiklos laikotarpiu buvo sukurtas ir pistoleto-kulkosvaidžio „Vytis“ variantas (oficialus žyminys – „Vytis-3“), kuriam tiko 9x19 mm „Parabellum“ kalibro šaudmenys. Išskyrus „Vytis-2“ bei jo modifikaciją „Vytis-3“, visi šaunamieji ginklai atitinka *craft produced* apibrėžimą, tai yra, jie buvo pagaminti namų sąlygomis, mėgėjiškose dirbtuvėse naudojant mėgėjiškus ir pusiau profesionalius įrankius, itin ribotais kiekiais.

Pistoletas-kulkosvaidis „L-1“

Ginklo dizainas sukurtas pagal Antrojo pasaulinio karo laikų Didžiosios Britanijos pistoletų-kulkosvaidžių „Lanchester“, „Sten“, „Sterling“ ir Vokietijos Hugo Šmaiserio (*Hugo Schmeisser*) ginklą „MP-18“.

Ginklo korpusas pagamintas iš plieno, pistoletinės rankenos gamybai panaudota fanera. Ginklas turi elementarius taikymosi kryptukus, kurie yra nereguliuojami. Kryptukas ir jo apsaugos primena pistoleto-kulkosvaidžio „Sterling“ kryptuką. Užtaisymo rankena yra dešinėje, dėtuvės lizdo ir dėtuvės fiksatoriaus pozicija analogiška „Sten“ pistoletui-kulkosvaidžiui, šie elementai yra įmontuoti ginklo korpuso šone, kairėje. Taip pat kairėje pusėje, korpuso priekyje ir gale yra žiedai skirti diržui pritvirtinti. Ginklo vamzdis baigiasi liepsnos slopintuvu. Gamyklinių žymių ir išpaudų ant ginklo nėra. Plieninės ginklo dalys yra juodintos naudojant oksidacijos metodą, fanerinė ginklo rankena dengta lako sluoksniu. Ginklo nuleistukas yra neproporcingai didelis palyginti su analogiškais ginklais. Šis pistoletas-kulkosvaidis taip pat neturi jokios buožės. Pistoletinė rankena palyginti su nuleistuku ir nuleistuko apsauga yra neproporcingai maža. Kitas šio pistoleto-kulkosvaidžio trūkumas – ginklas neturi jokios saugiklio / ugnies parinktės sistemos, taigi jame galima tik automatinė ugnis. Ginklo tvirtinimo detalės – kniedės ir varžtai.

Ginklo ilgis – 400 mm, vamzdžio ilgis 110 mm, masė – 2,44 kg. Dėtuvės matmenys: ilgis – 198 mm, plotis – 28,5 mm, storis – 21 mm, apytikrė talpa – 9x18 mm „Makarov“ kalibro 30 šovinių. Dėtuvė stačiakampio formos, tiesi. Šaudymo tipas – atatranks valdomas, atviros spynos. Medžiagos – medis, plienas. Ginklas pagamintas XX a. 9–10 dešimtmečiais. Balistiniai duomenys nežinomi.

²² A. Sulikas, *Interviu su A. Petrusėvičiumi* 2019.05.02, Alberto Suliko asmeninis archyvas.

Pistoletas-kulkosvaidis „L-1“, Lietuva, XX a. pabaiga. Vaizdas iš vidinės (kairės) pusės.

VDKM ginklų rinkinys, G-2560

Pistoletas-kulkosvaidis „L-1“, Lietuva, XX a. pabaiga. Vaizdas iš dešinės pusės.

VDKM ginklų rinkinys, G-2560

Pistoletas-kulkosvaidis „L-1“, Lietuva, XX a. pabaiga. Vaizdas iš viršaus.

VDKM ginklų rinkinys, G-2560

Pistoletas-kulkosvaidis „L-1“, Lietuva, XX a. pabaiga. Demonstruojami ginklo vidaus komponentai.

VDKM ginklų rinkinys, G-2560

Pistoletas-kulkosvaidžio „L-1“ spynos elementai iš arti. Pagal laikrodžio rodyklę: spyruoklė, drūtgalio dangtelis, spyna, užtaisymo rankena.

VDKM ginklų rinkinys, G-2560

Šis pistoletas-kulkosvaidis yra vienas iš *craft produced* apibrėžimą atitinkančių ginklų, pagamintų Lietuvoje. Tai yra vienas iš antisovietinio pagrindžio ginkladirbystės pavyzdžių. Kaip ginklas sukonstruotas pagrindžio sąlygomis, šis pistoletas-kulkosvaidis yra itin aukštos kokybės gaminys, pagamintas itin profesionaliai, nors su esminiu trūkumu – neturi jokios saugiklio sistemos. Jo kompaktiškas dizainas, bent jau teoriškai, puikiai tinka partizaniniam karui urbanistinėje aplinkoje.

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis“, bandomasis variantas

Ginklas vizualiai primena Izraelio ginkluotės gamybos koncerno IWI gamybos pistoletą-kulkosvaidį „Mini UZI“ ir JAV gaminamą ginklą „Ingram MAC-10“, bent jau esmine geometrika. Šis objektas yra *craft produced* apibrėžimą atitinkantis, iš improvizuotų detalių surinktas šaunamasis ginklas. Didžiąją dalį jo konstrukcijos sudaro detalės, pagamintos iš plieninės žaliavos ruošinių – korpuso pagrindą sudaro plieninės juostos ar lakšto gabalas, rankena, kuri taip pat yra ir dėtuvės lizdas, pagaminta iš plieninio keturkampio vamzdžio. Šias medžiagas buvo galima nesunkiai

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis“, bandomasis variantas. Lietuva, XX a. pabaiga. Vaizdas iš vidinės (kairės) pusės.

VDKM ginklų rinkinys, G-2630

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis“, bandomasis variantas. Lietuva, XX a. pabaiga. Vaizdas iš dešinės pusės. Matomas KASP inventoriaus lipdukas.

VDKM ginklų rinkinys, G-2630

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis“, bandomasis variantas. Lietuva, XX a. pabaiga. Ginklo spyna iš arti.

VDKM ginklų rinkinys, G-2630

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis“, bandomasis variantas. Lietuva, XX a. pabaiga. Ginklo vamzdis ir jo tvirtinimas iš arti.

VDKM ginklų rinkinys, G-2630

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis“, bandomasis variantas. Lietuva, XX a. pabaiga. Ginklo dėtuvė, vaizdas iš galo. Matomi geltono metalo fragmentai.

VDKM ginklų rinkinys, G-2630

įsigyti statybinių medžiagų parduotuvėse ar pavogti iš darbovietės, jei ginklo konstruktorius dirbo pramonės srityje, kurioje buvo naudojamos tokios ar analogiškos žaliavos. Atidžiai apžiūrint ginklą, susidaro įspūdis, kad jis pagamintas iš pasitaikiusių po ranka žaliavų. Vienintelės profesionaliai pagamintos ginklo detalės – unikalaus dizaino spyna ir vamzdis. Kadangi ginklo korpusas yra atviras, spyna pagaminta taip, kad galėtų laikytis ant teleskopinio tipo vamzdžio. Atatrakos smūgiui sumažinti, ginklo korpuso gale yra priklijuota apie 5 mm storio guminė poveržlė. Kryptukų ir užtaisymo rankenos ginklas neturi. Norint užtaisyti šį šaunamąjį ginklą reikia suimti ginklo spyną. Dėtuvės fiksatorius primityviai privirintas prie ginklo rankenos (matomos aiškios virinimo žymės), vamzdis prie ginklo korpuso – taip pat, tačiau ši siūlė yra šiek tiek nušlifuota. Analogiška virinimo žymė jungia ginklo rankeną ir nuleistuko sistemos korpusą. Kitos ginklo tvirtinimo detalės – varžtai ir kniedės. Šis pistoletas-kulkosvaidis neturi jokių taikymosi kryptukų. Vamzdis taip pat yra sriegiuotas, tačiau sriegis yra išorinės vamzdžio dalies gale, o ne priekyje, kaip įprasta kitiems ginklams, prie kurių galima pritvirtinti liepsnos ar garso slopintuvus. Nepaisant ginklo primityvumo, vamzdis vis dėlto yra graižtvinis.

Ginklo dėtuvė pagaminta iš plieno, stačiakampė, tiesi, talpinanti apie 30 šovinių, šiek tiek apšlifuotomis virinimo siūlių žymėmis, tačiau vienoje iš jos kraštinių matyti geltonos spalvos metalo, galimai žalvario, žymės. Ginklo kairėje pusėje, nuleistuko sistemos korpuse yra įmontuota jungtis, galimai saugiklio svertas, tačiau keičiant jos padėtį niekas nesikeičia.

Bendrieji ginklo matmenys: bendras ilgis – 338 mm, vamzdžio ilgis – 220 mm. Masė – 2,30 kg. Kalibras – 9x18 mm „Makarov“. Medžiagos – plienas, galimai žalvaris, guma. Ginklo pagaminimo data: XX a. paskutinis dešimtmetis. Ginklas muziejui perduotas iš Krašto apsaugos savanorių pajėgų. Balistiniai duomenys nežinomi.

Tai yra bene unikaliausias iš modernių šaunamųjų ginklų, kurie saugomi Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Iš kitų šaunamosios ginkluotės pavyzdžių šis egzempliorius išsiskiria primityvumu. Nepaisant to, kad šis šaunamasis ginklas įvardijamas kaip EB „Vytilis“ produktas, kaip vienas iš bendrovėje pagamintų prototipų, iškyla kiek kita hipotezė: gali būti, kad ginklas yra pagamintas nusikalstamo pasaulio atstovų, nes analogiškai primityvius šaunamuosius ginklus gamina Brazilijos lūšnynuose, vadinamosiose favelose, veikiančios nusikaltėlių gaujos²³, tačiau ši hipotezė yra nepatvirtinta, ir neturi jokių svarių įrodymų, kaip Lietuvos kriminalinės policijos tyrimų ataskaitos, ar pranešimai spaudoje apie Lietuvoje veikusius ir išaiškintus nelegalius ginklų fabrikėlius XX a. 10 dešimtmečio pradžioje. Galime daryti prielaidą, kad ginklo konstruktorius buvo nepatyręs ginklų gamybos srityje ir jo įrankių ir metalo apdirbimo žinių arsenalas buvo bazinio lygmens, nes kiti Lietuvoje pagaminti šaunamieji ginklai, atitinkantys *craft produced* apibrėžimą, yra kur kas aukštesnės kokybės, be tokių akivaizdžiai primityvių konstrukcijos elementų.

²³ The Firearms Blog, *Common illicitly homemade submachine guns in Brazil*, <<https://www.thefirearm-blog.com/blog/2014/01/22/common-illicitly-homemade-submachine-guns-brazil/>> [žiūrėta 2019.10.05]

Pistoletų-kulkosvaidžių „Vladas“ serija

Šių šaunamųjų ginklų dizaineris, Lietuvos Respublikos AT apsaugos skyriaus konstruktorius Vladas Šlechtavičius nėra susijęs su EB „Vytis“. Vytauto Didžiojo karo muziejuje saugomi trys visiškai surinkti ginklai ir vienas spynos korpusas. Visi V. Šlechtavičiaus sukonstruoti šaunamieji ginklai veikia atviros spynos principu ir yra pritaikyti 9x18 mm „Makarov“ kalibro šaudmenims. Šių ginklų dizainas įdomus tuo, jog spynos korpusas atsiskiria nuo rankenos ir nuleistuko mechanizmo kaip atskiras elementas. Šie šaunamieji ginklai atitinka *craft produced* apibrėžimą, nes masinė jų gamyba pramoniniu būdu nebuvo pradėta. V. Šlechtavičiaus dizainas turi vieną trūkumą – ginklo masės centras nėra tinkamai subalansuotas. Dalis masės yra sutelkta spynos korpuso gale, tai teoriškai gali turėti lemiamą įtaką ginklo taiklumui.

Pistoletų-kulkosvaidžių „Vladas“ serija.
Lietuva, 1992. Iš viršaus į apačią: spynos korpuso
prototipas, N:001, N:3, N:4.
VDKM ginklų rinkinys, G-1758, G-1753, G-1757/2, G-1757/1

Pistoletų-kulkosvaidžio „Vladas“ spynos korpusas

Spynos korpusas yra cilindro formos, pagamintas iš plieno, juodintas oksidacijos metodu. Korpusą sudaro ginklo vamzdis, spyna ir spyruoklė. Yra ertmė, skirta šovinių padavimui iš dėtuves į spynos korpusą. Ginklo vamzdžio išorinė dalis yra su sriegiu šiluminiam gaubtui (angl. *barrel shroud*) tvirtinti. Korpuso gale yra įmontuotas taikiklis.

V. Šlechtavičiaus konstrukcijos spynos korpusas
ir spynos elementai, Lietuva, 1992.
VDKM ginklų rinkinys, G-1758

Užtaisymo rankena kairėje pusėje, įmontuota apie 75 laipsnių kampų. Šis spynos korpusas neturi jokių gamyklinių žymių. Iš spynos komponentų trūksta pagrindinio elemento – skiltuvo, kuris kituose V. Šlechtavičiaus dizaino ginkluose yra. Cilindras, kuris laiko skiltuvą, turi išgręžtą ir sriegiuotą ertmę skiltuvui tvirtinti. Ginklo matmenys: ilgis – 360 mm, diametras – 45 mm, kalibras – 9x18 mm „Makarov“. Medžiaga – plienas. Pagamintas 1992 m.

Pistoletas-kulkosvaidis „Vladas“, serijos numeris N:001, Lietuva, 1992. Išardyto ginklo vaizdas.
VDKM ginklų rinkinys, G-1753

Pistoletas-kulkosvaidžio „Vladas“, serijos numeris N:001, gamyklinės žymės.
VDKM ginklų rinkinys, G-1753

Pistoletas-kulkosvaidis „Vladas“, serijos numeris 001

Pirmasis visiškai užbaigtas V. Šlechtavičiaus dizaino pistoletas-kulkosvaidis. Ginklas išoriškai primena UZI serijos ginklus ir Čekiškus pistoletus-kulkosvaidžius „Sa vz. 23“, tačiau išoriniai panašumai minimalūs, išskyrus bendrą geometrinę formą. Ginklo korpusas plieninis, rankena turi medines kriaunas. Plieninė ginklo dalis nėra nei juodinta naudojant oksidacijos metodą, nei dažyta, palikta natūrali plieno išvaizda, vietomis matyti frezavimo ir kitos žymės. Ginklo vamzdis apgaubtas šilumos gaubtu (angl. *barrel shroud*). Medinės kriaunos dažytos rudu pigmentu, vadinamuoju beicu, ir padengtos lako sluoksniu, lygios, ne ornamentuotos. Tvirtinimo detalėms naudojamos kniedės ir varžtai. Ginklo dėtuvės lizdas rankenoje, dėtuvės fiksatoriaus jungtis rankenos apačioje. Kryptukai nereguliuojami, galinis kryptukas pritvirtintas skėstygio jungtimi, priekinis kryptukas trikampio formos. Užtaisymo rankena pakreipta įstrižai, apie 75 laipsnių kampą, į vidinę (kairę) ginklo pusę. Taip pat kairėje pusėje ant spynos korpuso yra iškaltos gamyklinės žymės: Ginklo konstruktoriaus parašas, pagaminimo metai – 1992, skydas su Vyčio Kryžiumi ir virš jo esančiu užrašu „Lietuva“, ir serijos numeris – N: 001. Ginklo korpusė yra išgręžta ektmė užlenkiamo tipo buožei tvirtinti, tačiau pats ginklas neturi jokios buožės.

Saugiklio ir ugnies parinkties svertas yra kairėje pusėje, turi tris veikimo parametrus, pažymėtus lotyniškais raidėmis, paeiliui iš dešinės į kairę puslankiu: S – aktyvuotas saugiklis, ginklas neiššaus, A – automatinė ugnis P – ugnis pavieniais šūviais. Ginklo dėtuvė tiesi, stačiakampio formos, talpinanti 35 9x18 mm „Makarov“ kalibro šovinius. Medžiagos – plienas, medis. Bendrieji ginklo matmenys: ilgis – 358 mm, vamzdžio ilgis apytiksliai 120 mm, masė – 2,94 kg. Iš balistinių duomenų žinoma tik šūvių per minutę skaičius – 850 šūvių. Pagaminimo data 1992 m.

Pistoletas-kulkosvaidis „Vladas“, serijos numeris 3

Šis V. Šlechtavičiaus dizaino šaunamasis ginklas (toliau – N:3), yra beveik identiškas N:001, bet turi keletą skirtumų. Šis pistoletas-kulkosvaidžio „Vladas“ variantas turi oksidacijos metodu juodintą plieninį korpusą ir šviesesniu pigmentu dažytas ir

Pistoletas-kulkosvaidžio „Vladas“, serijos numeris N:3, ugnies parinkties svertas. Ant sverto iškaltas serijos numeris, šalia – Gediminaičių stulpai.

VDKM ginklų rinkinys, G-1757/2

Pistoletas-kulkosvaidis „Vladas“, serijos numeris N:3, išardytas. Demonstruojama ginklo konstrukcija ir spynos elementai.

VDKM ginklų rinkinys, G-1757/2

lakuotas rankenos kriaunas. Kriaunos išraižytos vadinamuoju langelineiu raštu. Kaip ir ant N:001, ant N:3 galime įžiūrėti frezavimo ir kitų įrankių žymes. Taip pat yra išgręžta ertmė užlenkiamai buožei tvirtinti, tačiau N:3 taipogi neturi šio elemento. Ginklo vamzdis taip pat yra ilgesnis už N:001, bet neturi jokio liepsnos slopintuvo ar tvirtinimo galimybės šiam ir kitiems prie ginklo vamzdžio tvirtinamiems aksesuarams. N:3 taikymosi kryptukai forma yra identiški N:001 – kryptukas yra trikampio formos, taikiklis įrantinio tipo, prie korpuso pritvirtintas skėstydžio tipo sujungimu.

Ugnies parinkties žymės iš raidžių pakeistos į skaičius, išdėstytos puslankiu, iš dešinės į kairę: 0 – saugu, ginklo saugiklis užfiksuotas, 1 – ugnis pavieniais šūviais, 35 – automatinė ugnis. Šalia saugiklio sverto yra iškalti Gedimino stulpai. Kitos gamyklinės žymės – serijos numeris iškaltas trijose vietose: ant ugnies parinkties / saugiklio sverto, ant spynos korpuso ginklo dešinėje pusėje, ir ant užtaisymo rankenėlės. Ant užtaisymo rankenėlės yra iškaltas numeris 4, taigi esama minimalių gamyklinių žymių nesutapimų.

Pagrindiniai matmenys: ilgis – 408 mm, vamzdžio ilgis – 170 mm; apytikrė masė – 3 kg. N:3 neturi dėtuvės, bet pagal žymes ant ginklo galima teigti, jog dėtuvės talpa buvo tokia pati kaip N:001, t. y. 35 9x18 mm „Makarov“ kalibro šoviniai. Balistiniai duomenys nežinomi. Medžiaga – plienas, medis. Pagamintas 1992 m.

Pistoletas-kulkosvaidis „Vladas“, serijos numeris 4

Paskutinis iš V. Šlektavičiaus sukonstruotų šaunamųjų ginklų (toliau – N:4), šis egzempliorius yra identiškas N:3 – juodintas plieninis korpusas, šviesiai rudos spalvos medinės kriaunos, kurios yra raižytos langelineiu raštu. Užtaisymo rankena, saugiklio svertas ir kryptukai identiškoje pozicijoje, taikiklis keliais milimetrais mažesnis už N:3. N:4 iš savo pirmtakų išsiskiria vienu esminiu skirtumu – turi užlenkiamą buožę, pagamintą iš storos, apie 5 mm diametro plieninės vielos. Ginklo buožė užlenkiama į viršų, sulenktoje pozicijoje remiasi į ginklo šiluminį gaubtą, tačiau dėl savo lizdo laikosi netvirtai. Buožės užlenkimo sistema yra primityvi,

norint buožę užlenkti, pakanka ją praskėst ties jos tvirtinimo lizdu, be to, užlenkta buožė užstoja ginklo kryptuką, taigi norint tinkamai nusitaikyti su N:4, buožė turi būti atlenkta. Laikant ginklą šaudymo pozicijoje su atlenkta buože jaučiamas diskomfortas, buožė įsirėžia į šaulio pečius. Galima daryti prielaidą, kad ant N:4 esanti buožė yra bandomasis variantas, vien dėl itin nepatogaus buožės užlenkimo būdo.

Pistoletas-kulkosvaidis „Vladas“, serijos numeris N:4, Lietuva, 1992. Bendras ginklo vaizdas iš vidinės (kairės) pusės, su atlenkta buože.

VDKM ginklų rinkinys, G-1757/1

Gamyklinės žymės identiškos vietose kaip ir N:3, t. y. serijinis numeris iškaltas spynos korpuso dešinėje, šalia gilzių išmetimo angos, ant saugiklio sverto ir ant užtaisymo rankenėlės. Kaip ir su N:3, yra nesutapimų su kitomis gamyklinėmis žymėmis. Žymė yra iškalta korpuso viršuje, tačiau yra vos matoma dėl šalia esančių daugybinių įrntų bei apsitrynimo žymių. Užtaisymo rankenėlė pažymėta skaičiumi 6. Skaičius 4 taip pat yra iškaltas ant fiksatoriaus, jungiančio spynos korpusą su ginklo rankena. Ugnies parinkties ir Gedimino stulpų žymė tai pat identiškos N:3.

Tiek N:3, tiek ir N:4 turi ta pačią problemą kaip ir N:001, t. y. nesubalansuota ginklo masė, tačiau N:3 ir N:4 variantuose šis trūkumas nėra toks ryškus, nes šių pistoletų-kulkosvaidžių vamzdžiai yra ilgesni už N:001, todėl ginklo masė pasiskirsto tolygiau, bet didesnė spynos masės dalis vis tiek yra sukoncentruota į ginklo drūtgalį.

Pagrindiniai matmenys: ilgis be buožės – 408 mm, ilgis su buože – apie 700 mm, vamzdžio ilgis 170 mm, masė apie 3 kg. Dėtuvės talpa – 35 šoviniai, 9x18 mm „Makarov“ kalibro. Balistiniai duomenys nežinomi. Medžiaga: plienas, medis.

Pistoletų-kulkosvaidžių „Vytis“ serija

Šie šaunamieji ginklai buvo vieninteliai XX a. pabaigoje Lietuvoje gaminti pramoniniu būdu. Mechanine konstrukcija išsiskiria iš kitų Lietuvoje pagamintų šaunamųjų ginklų – „Vytis“ vienintelis veikia uždaros spynos principu. Šiuo principu veikiančius ginklus pagrindžio sąlygomis pagaminti yra sudėtingiau, tačiau šio tipo automatiniai ginklai pasižymi didesniu taiklumu negu jų analogai, veikiantys atviros spynos principu.

Ginklo dizaineriai ir konstruktoriai – Algirdas Petrusevičius ir Raimundas Velykis²⁴. „Vytis“ buvo kuriamas kaip ginklas skirtas partizaniniam karui, ir valdymo bei ergonomikos prasme beveik nesiskyrė nuo AK serijos automatinių šautuvų. Šis

²⁴ A. Sulikas, Interviu su A. Petrusevičiumi, 2019.05.02 Alberto Suliko asmeninis archyvas.

sprendimas priimtas dėl vieno paprasto veiksnio – didelė dalis vyrų, tinkamų karo prievolei, buvo atlikę tarnybą sovietinėje armijoje, todėl juos išmokyti naudotis ginklu, kurio valdymas beveik identiškas AK serijos automatiniams šautuvams, būtų itin lengva ir greita. Juo labiau ir dėl ginklo konstrukcijos paprastumo – „Vytis“ pistoletai-kulkosvaidžiai neturi dujų stūmoklio sistemos, šie ginklai šaudo veikiami atatranks sukeltos kinetinės energijos, taigi išrinkti juos valyti yra kur kas lengviau, ir ginklo priežiūra lauko sąlygomis taip pat yra paprastesnė.

Iš viso buvo sukonstruoti trys šio pistoleto-kulkosvaidžio variantai, pramoniniu būdu gaminti buvo pradėti du, nepaisant to, jog pagamintų vienetų skaičiai nėra įspūdingi. Šie gaminiai, kurių kiekis neviršija kelių dešimčių, iš esmės tebuvo eksperimentinė partija, skirta ginklų bandymams kariuomenėje, tačiau pasikeitus ginklavimosi politikai²⁵, bei lemiant kitoms anksčiau išvardintoms aplinkybėms, šio ginklo buvo nuspręsta atsisakyti, pirmenybę teikiant įvairiems AK serijos ginklams, kurie tuo laikotarpiu sudarė LK lengvosios šaunamosios ginkluotės pagrindą²⁶.

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis-1“

Pirmasis pistoleto-kulkosvaidžio „Vytis“ variantas iš esmės buvo Georgijaus Špagino (*Георгий Шпагин*) pistoleto-kulkosvaidžio „PPSh-41“ kopija²⁷, tačiau nėra žinoma, ar tiksli kopija, ar buvo nukopijuoti tik jo vidaus mechanizmai. Ginklui tiko 9x18 mm „Makarov“ kalibro amunicija, jo dėtuvė talpino 44 šovinius²⁸. Būtent dėl dėtuvės talpos negalima teigti, jog anksčiau aprašytas šaunamasis ginklas, VDKM ginklų rinkinyje nurodytas kaip „Vytis“ – bandomasis variantas“, yra būtent A. Petrusevičiaus ir R. Velykio dizaino ginklas. Savo interviu A. Petrusevičius tvirtino, kad jų pagrindinė gamyba („Vytis-1“ dar buvo kuriamas ir pagamintas pagrindinėmis sąlygomis) buvo itin aukštos kokybės, ko negalima pasakyti apie bandomuoju „Vytis“ variantu įvardintą ginklą, kuris pagamintas itin mėgėjiškai.

Kaip ir G. Špagino dizaino ginklas jis veikė atviros spynos principu. Testuojant ginklą „Vytis-1“, konstruktoriai susidūrė su taiklumo problemomis, taigi šio dizaino buvo nuspręsta atsisakyti. Galima iškelti hipotezę, jog ginklas buvo ne tik ne itin taiklus, bet ir turėjo amunicijos padavimo iš dėtuvės į spyną problemų. Yra dokumentuota, jog G. Špagino dizaino pistoletai-kulkosvaidžiai turėjo šią problemą, ypač ginklas užsikirsdavo, jeigu dėtuvės buvo nuo kito „PPSh-41“ vieneto. Ši trūkumą lėmė gamybos masiškumas ir menka kokybės kontrolė, ypač gaminant dėtuves. Nėra išlikusio „Vytis-1“ egzemplioriaus. Galima teigti, kad šis pistoletas-kulkosvaidis buvo sunaikintas pačių konstruktorių kaip nepavykęs bandymas sukurti patikimą šaunamąjį ginklą. Ginklo matmenys ir kiti parametrai yra nežinomi.

²⁵ J. Vaičenonis, *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje*, 2004, Lietuva, p. 244.

²⁶ *Ten pat.*

²⁷ A. Sulikas, *Interviu su A. Petrusevičiumi*, 2019.05.02, Alberto Suliko asmeninis archyvas.

²⁸ *Ten pat.*

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytis-2“ ir 9x19 mm kalibrui pritaikyta modifikacija „Vytis-3“

Šis A. Petrusėvičiaus ir R. Velykio dizaino šaunamasis ginklas yra paprastos konstrukcijos, uždaros spynos principu veikiantis pistoletas-kulkosvaidis, paremtas Michailo Kalašnikovo (*Михаил Калашников*) dizaino automatinių šautuvų valdymo ergonomika, ir dalinai išore. Nors tai nėra pistoletiniams kalibrams pritaikytas AK serijos šaunamasis ginklas, panašumų tarp šių dviejų ginklų yra nemažai.

Ginklo korpusas plieninis, rankena ir nuleistuko apsauga aliumininės, rankenos kriaunos ir vamzdžio apsodas mediniai. Kriaunos lygios, be raštų. Medinės detalės padengtos laku, kai kuriose tyrinėtuose ginklo egzempliorių medinio apsodo kampuose matyti netolygiai padengtų vietų, tai rodo, kad medinės ginklo apdailos detalės buvo lakuojamos rankiniu būdu, teptuku (dažymo ar lakavimo darbams naudojant oriniu kompresoriumi varomą dažų purkštuką, visiškai nepadengti viso paviršiaus neįmanoma, nepaisant dažomo gaminio geometrijos sudėtingumo). Plieninė korpuso dalis juodinta oksidacijos metodu, aliumininės dalys dažytos juodai. Tyrinėtų egzempliorių dažų sluoksnių pažeistas, vietomis aptrupėjęs.

Ginklo vamzdžio gale liepsnos slopintuvas, jis savo forma primena „AK-74“ liepsnos slopintuvą. Kryptukai panašūs į reguliaraus dydžio „AK“ serijos automatinių šautuvų kryptukus, galinis taikiklis reguliuojamas pagal nuotolį, nuo 0 iki 150 metrų. Ginklo užtaisymo svertas pozicija identiškas AK serijos ginklams, tačiau saugiklio / ugnies parinkties svertas yra kairėje pusėje („AK“ serijos ginkluose šis svertas yra dešinėje). „Vytis-2“ turi užlenkiamą buožę, ji užlenkiama į dešinę pusę („AK“ serijos ginkluose su panašia buožė, ji užlenkiama į kairę pusę, arba į apačią, priklausomai nuo ginklo modelio). Tai yra esminiai skirtumai tarp „Vytis-2“ ir „AK“ serijos ginklų ergonomikos. Reikia paminėti, kad buožė atlenktoje pozicijoje, tyrinėtuose ginklo egzemplioriuose, laikosi itin netvirtai, buožę iš atlenktos padėties lengva išmušti, tam pakanka lengvo stumtelėjimo. Šį defektą gali lemti du veiksniai: tyrinėto ginklo egzemplioriuose buožės fiksatoriai yra nusidėvėję arba buvo pagaminti netinkamo dydžio, taip lemiantys prastą buožės fiksavimą. Ugnies parinkimo / saugiklio svertas turi tris padėtis, žymimas skaičiais, iš viršaus į apačią: 0 – ginklo saugiklis aktyvuotas, 32 – automatinė ugnis, 1 – ugnis pavieniais šūviais. Iš gamyklinių žymių „Vytis-2“ turi tik serijos numerį, jis iškaltas dešinėje ginklo pusėje, ant korpuso, po galiniu taikymosi kryptuku.

„Vytis-2“ naudoja tiesias, stačiakampio formos dėtuves, kurios yra dviejų variantų – talpinančios 16 ir 32 šaudmenis. Dėtuvės, kaip ir kituose Lietuvos konstruktorių gamintuose šaunamuosiuose ginkluose, yra *single feed, double stack tipo*. „Vytis-2“ naudoja 9x18 mm „Makarov“ kalibro šaudmenis.

Apie „Vytis-3“ plačiau kalbėti neverta, nes tiek išoriškai, tiek ir mechanine prasme jis nesiskiria nuo „Vytis-2“, tai tėra versija, naudojanti kitus, NATO bloko naudojamus 9x19 mm „Parabellum“ kalibro šaudmenis. Kadangi šio ginklo paskirtis – karas partizaninėmis sąlygomis, galima iškelti hipotezę, kad abi šio ginklo

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytiš-2“, Lietuva, XX a. paskutinis dešimtmetis, vaizdas iš vidinės (kairės) pusės.

VDKM ginklų rinkinys, G-2525

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytiš-2“, Lietuva XX a. paskutinis dešimtmetis. Išrinkto ginklo vaizdas, demonstruojami spynos komponentai.

VDKM ginklų rinkinys, G-2525

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytiš-2“ šalia automatinio šautuvo „AKS-74U“, vaizdas iš vidinės (kairės) pusės. Lyginamoji fotografija.

VDKM ginklų rinkinys, G-2525, G-2506

Pistoletas-kulkosvaidis „Vytiš-2“, Lietuva, XX a. paskutinis dešimtmetis. Vaizdas iš dešinės pusės, šalia ginklo – dėtuvių variantai, talpinantys 32 ir 16 šaudmenų.

VDKM ginklų rinkinys, G-2525

variacijos, kurioms tinka abu 9 mm kalibro tipai, būtų tarnyboje tuo pat metu. Reikia pažymėti, kad „Vytiš-2“ savo ilgio ir svorio parametrais yra beveik identiškas AKS-74U automatiniam šautuvui.

Bendrieji ginklo matmenys: ilgis – 763 mm su atlenkta buože, 530 mm su užlenkta buože, vamzdžio ilgis su liepsnos slopintuvu – 305 mm, masė – 2,60 kg. Pirmojo dėtuvės varianto matmenys: ilgis – 230 mm, plotis – 28,5 mm, storis – 21 mm, talpa 32 šoviniai. Antrojo dėtuvės varianto matmenys: ilgis – 136 mm, plotis – 28,5 mm, storis – 21 mm, talpa 16 šovinių.

Kalibras „Vytiš-2“ – 9x18 mm „Makarov“, „Vytiš-3“ – 9x19 mm „Parabellum“, balistiniai duomenys nežinomi. Medžiaga: plienas, aliuminis, medis. Gamintas 1992–1996 m.

EB „Vytiš“ gamybos rankinės granatos

Be šaunamųjų ginklų, EB „Vytiš“ gamino ir rankinius sprogmenis. Tai buvo elementarios puolamosios, gynybinės ir mokomosios granatos, iš esmės – sovietinių rankinių sprogmenų kopijos. Kaip teigia A. Petrusevičius, pirmosios Lietuvos ginklininkų antisovietinio pogrindžio sąlygomis pagamintos rankinės granatos

neturėjo įprastos sprogdiklio sistemos, jos buvo detonuojamos uždegant dagtį bet kokia priemone, pavyzdžiui – smilkstančia cigarete²⁹. Atgavus nepriklausomybę ir įsteigus EB „Vytis“, jau buvo imtasi įprastų karines specifikacijas atitinkančių rankinių sprogmenų gamybos, atsisakant improvizuotų ir primityvių sprogmenų detonavimo sprendimų.

Rankinė granata RPG-91, mokomasis modelis

Mokymams skirtas granatos RPG-92 variantas. Granatos korpusas cilindro formos, pagamintas iš plieno, dviejų dalių, korpuso dalys sujungtos horizontaliai. Granata dažyta pilka ir raudona spalvomis. Tyrinėto egzemplioriaus dažų sluoksnis stipriai pažeistas. Sprogdiklio skiltuvą prilaikanti rankenėlė per pusę dažyta žaliai ir raudonai.

Mokomojo tipo granatos nuo įprastų skiriasi sprogdiklio tipu. Mokomosios granatos sprogdiklis teturi silpną sprogstamąją galią, analogišką silpniems pirotechnikos gaminiams, kuri yra nepakankama, kad sunaikintų granatos korpusą, kaip tai būdinga koviniams rankinių sprogmenų modeliams. Taigi, mokomosios granatos korpusas yra daugkartinio naudojimo įrankis, kuriam užtenka tik pakeisti sprogdiklį. Granatą sudaro korpusas, mokomasis sprogdiklio modelis, žiedas, rankenėlė. Matmenys: aukštis – 118 mm, skersmuo – 54 mm, ties korpuso sujungimo vieta granatos centre – 64 mm; masė – 440 g. Medžiaga – plienas. Buvo gaminama 1992–1996 m.

EB „Vytis“ pagaminti rankiniai sviedžiamieji sprogmenys. Iš kairės į dešinę: mokomoji granata RPG-91, gynybinė granata RGG-91, puolamoji granata RPG-92. Lietuva, XX a. paskutinis dešimtmetis.

VDKM ginklų rinkinys, G-2492, G-1768, G-1770

Puolamoji rankinė kovinė granata RPG-92

Puolamoji rankinė kovinė granata yra sovietinės granatos RGD-5 kopija. Cilindro formos plieninis korpusas sudarytas iš dviejų horizontaliai sujungtų dalių, du trečdaliai korpuso nudažyti žaliu alyviniu arba samanų, dar vadinamu *military green*, atspalviu, trečdalis korpuso, apačioje, padengtas juodais dažais. Sprogdiklio skiltuvą prilaikanti rankenėlė dalinai dažyta raudonai. Granatą sudaro: korpusas, sprogdiklis, žiedas, rankenėlė.

Efektyvus sprogimo spindulys – apie 20 metrų, mirtinas sprogimo spindulys – 5–7 metrai. Matmenys: aukštis – 127 mm, skersmuo – 55 mm, skersmuo ties korpuso sujungimu granatos korpuso centre – 61 mm; masė be sprogstamosios medžiagos užpildo – 360 g, sprogstamosios medžiagos užpildo – 290 g, bendra

²⁹ A. Sulikas, Interviu su A. Petrusevičiumi, 2019.05.02 Alberto Suliko asmeninis archyvas.

veikiančios granatos masė – 650 g. Sprogstamoji medžiaga, naudojama granatai užpildyti – trotilas. Sprogdiklis SRG-91, pagamintas EB „Vytis“. Medžiaga – plienas. Buvo gaminama 1992–1996 m.

Gynybinė rankinė granata RGG-91

Rankinė kovinė fragmentacijos granata yra gynybinės paskirties sovietinės granatos F1 kopija. Korpusas elipsės formos, su giliomis įrantomis ir gruoblėtu paviršiumi, dažytas žaliu samanų atspalviu. Sprogdiklio skiltuvą laikanti rankenėlė dalinai dažyta raudonai. Granatą sudaro: korpusas, sprogdiklis, žiedas, rankenėlė.

Skeveldrų sklaidos spindulys – 200 metrų. Matmenys: aukštis – 127 mm, skersmuo – 57 mm, masė be sprogstamosios medžiagos užpildo – 580 g, sprogstamosios medžiagos užpildo masė – apie 70 g, bendra veikiančio sprogmens masė – 650 g. Sprogstamoji medžiaga, naudojama granatai užpildyti – trotilas. Sprogdiklis – SRG-91, pagamintas EB „Vytis“. Medžiaga: korpusas – lietas ketus, kitos detalės – plienas. Pagaminta 1993 m.

Apibendrinimas

Vertinant gamybos sąlygas ir joms įtakos turėjusius politinius ir ekonominius procesus, Lietuvoje pagaminti ginklai, ypač atitinkantys *craft produced* apibrėžimą, yra aukštos kokybės, ypač lyginant su analogiškais šaunamaisiais ginklais, pagamintais užsienyje panašiomis arba identiškoms sąlygomis – pagrindyje, vykstant politiniams neramumams. Antisovietinės rezistencijos metų *craft produced* tipo ginklai iš analogiškų išsiskiria tuo, jog jų vamzdžiai turi graižtvas, nors šie ginklai buvo pagaminti mėgėjiškose dirbtuvėse, šaltkalvių, kurių žinios apie šaunamųjų ginklų gamybą buvo ribotos arba minimalios. Tai buvo elementarios, jau patikrintų nesudėtingų dizainų šaunamųjų ginklų, pvz., britų pistoleto-kulkosvaidžio „Sten“, kopijos, atsiradusios sudėtingo politinio klimato sąlygomis. EB „Vytis“ konstruktoriai siekė pagaminti paprastą, nesudėtingos ergonomikos ir valdymo šaunamąjį ginklą, kuriuo, esant būtinybei, būtų galima pigiai ir greitai apginkluoti karines pajėgas. Tačiau dėl susiklosčiusių aplinkybių šios perspektyvos liko nerealizuotos. Šiandien Lietuvos karo pramonė gamina aukščiausius NATO standartus atitinkančius šaudmenis, yra vystoma privataus verslo iniciatyva Lietuvoje: surinkti ir realizuoti civilinei rinkai skirtus pusiau automatinius šautuvus bei jų komponentus. Kadangi LK naudoja užsienio partnerių pagamintus šaunamuosius ginklus, specifinės nišos lietuviškiems pistoletams-kulkosvaidžiams praktiškai nebeliko, ji jau užimta didesnę patirtį turinčių ginklininkų produkcijos pavyzdžių, kaip Vokiečių įmonės „Heckler & Koch“ pistoletas-kulkosvaidis MP5 ir jo modernios variacijos.

Lietuvos ginklininkų sukurti ir pagaminti šaunamieji ginklai bei rankiniai sprogmens, atsiradę dar sovietinės okupacijos sąlygomis, dabar yra unikalios muziejinės vertybės ir į Lietuvos istoriją įeina kaip patriotiškumo, nepaklusnumo okupantų diktatui ir pasiaukojimo vardan tėvynės pavyzdys.

2019 m. įdomiausi eksponatai

JANINA KAROSEVIČIŪTĖ

Nuskubėjo 2019 metai, priminę Nepriklausomybės kovas, Šalių sąjungos, Lietuvos karinių oro pajėgų šimtmečius. Vytauto Didžiojo karo muziejus 2019-aisiais praturtėjo 5 783 muziejinėmis vertybėmis. Dauguma jų – dovanotos, gautos iš fizinių ir juridinių asmenų. Bet šie metai buvo dosnesni ir finansiškai. Vasario mėnesį parengtas projektas Lietuvos kultūros tarybai, įsigyta ginklų su Lietuvos kariuomenės žymenimis, siekis atskleisti Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenės istoriją vainikuotas laimėtu projektu.

Buvo įsigyti: 1) Durtuvas, naudotas Lietuvos kariuomenės, skirtas šautuvui „Mauser vz 24“, pagamintas Čekoslovakijoje, XX a. 3–4 dešimtmečiais. Šis ginklas ypatingas tuo, kad turi Gediminaičių stulpų žymenį, yra siejamas su 1935 m. prasidėjusiu nauju kariuomenės modernizavimo etapu, kada kariuomenė pradėta perginkluoti naujais Čekoslovakijoje ir Belgijoje pagamintais šautuvais ir prie jų tvirtinamais durtuvais. 2) Kardas šaškė, 1927 m. modelio, Lietuvai užsakius pagamintas SSRS, XX a. 3–4 dešimtmečiais. Ginklas pažymėtas Lietuvos kariuomenės kardų žymeniu. 1927 m. modelio šaškėmis Lietuvos kariuomenės kavalerijos pulkai buvo ginkluojami nuo 1937 m. 3) Špaga, 1923 m. modelio, pagaminta Didžiojoje Britanijoje, XX a. 3–4 deš. naudota Lietuvos kariuomenės. Ginklas turi Lietuvos kariuomenei būdingus simbolius. Tai yra špagos pavyzdys, kuris atskleidžia Lietuvos kariuomenės tradicijas, jos reprezentacines funkcijas XX a. 3–4 dešimtmečiais.

Karinių oro pajėgų vyriausiasis puskarininkis srž. mjr. A. Tamošiūnas

Lietuvos kultūros taryba skyrė 13 700 Eur šioms vertybėms įsigyti. Iš steigėjo skirtų asignavimų įsigytas Lietuvos kariuomenės karo aviacijos karininko 1923 m. modelio uniformos odinis paltas; keliolika nuotraukų, Prūsijos karalystės Mėmelio (Klaipėdos) apgulties (1757 m. birželio 19–25 d.) planas.

Dovanotojų taip pat netrūko. Gen. št. plk. Zenono Gerulaičio giminaitė, gyvenanti Čikagoje, perdavė generolo dokumentus, nuotraukas, laiškus, Aldona Dalia Barzdaitė-Bradauskaitė Vyšniauskienė – tėvo brg. gen. Juozo Barzdos-Bradausko laiškus, rašytus seserims iš tremties, ir jo konspektą apie fortifikaciją. Tikras muziejaus bičiulis Karinių oro pajėgų vyriausiasis puskarininkis srž. mjr. Alvydas Tamošiūnas visada randa

ką nors įdomaus – šį kartą padovanojo NATO pajėgų integravimo vieneto Lietuvoje lakūno kombinezoną, pilotę ir vizitinę kortelę, KOP viršilos Jono Karažo uniformą.

Ats. plk. ltn. Jurijus Parfenčikas dovanojo savo – Karinių oro pajėgų karininko paradinę uniformą (komplektą, 2007–2008 m.).

Dėkojame kadenciją baigusiam Lietuvos kariuomenės vadui gen. ltn. Jonui Vytautui Žukui, perdavusiam muziejui suvenyrus, dovanas iš vizitų, tarptautinių pratybų, uniformas, einant Lietuvos kariuomenės ir Sausumos pajėgų vado pareigas dovanų gautus reprezentacinius šaltuosius ginklus.

Česlovas Bernatavičius padovanojo atkurtą Lietuvos partizanų bunkerio maketą. Jis yra ir šio labai tikroviško kūrinio autorius. Dabar maketas yra ekspozicijoje.

Pavasari į Lietuvą atvykęs JAV gyvenantis Kazys Shukis padovanojo savo senelio gen. Kazio Skučo dėžutę cigarams su išgraviruotais tuo metu dirbusių užsienio valstybių karo atašė parašais ir dedikacija, kuri buvo dovanota generolui išvykstant iš Maskvos, kur jis dirbo 6 metus Lietuvos karo atašė, pypkę ir XIX a. kišeninį šveicarišką „Longines“ firmos laikrodį.

Šiaulių apskrities vyriausiasis policijos komisariatas perdavė keletą ginklų, daug šovinių, ginklų dalių, t. y. daugiau kaip tūkstantį muziejinių vertybių.

Č. Bernatavičiaus dovana muziejui – Lietuvos partizanų bunkerio maketas

Lėktuvas An-2 Karo technikos skyriuje

K. Shukio dovana muziejui – gen. Kazio Skučo dėžutė cigarams

Ukrainos ambasadoriaus Lietuvoje V. Jacenkivskio dovanos muziejui

Kaip nepasigirti iš Lietuvos kariuomenės gavus dar vieną lėktuvą An-2, pagamintą Ukrainoje, 1956 m. Jis eksploatuotas Karinėse oro pajėgose iki 2016 m. Dabar puikiai papildys Karo technikos ekspoziciją VI forte.

Kaip ir visą Lietuvą, taip ir muziejų sieja glaudūs ryšiai su Ukraina. Ukrainos ambasadoriaus Lietuvoje Volodymyro Jacenkivskio viešnagę Karo muziejuje primins Ukrainos kariuomenės 95-osios Žitomiro atskirosios desantinės šturmo brigados pulkininko leitenanto lauko uniforma (2015–2018 m.) ir ikona „Šv. Mykolas arkangelas“.

Kaunietis Zigmas Maksimovas padovanojo savo tėčio Lietuvos kariuomenės kavalerijos ats. j. ltn. Aleksandro Maksimovo nuotraukas, kuriose užfiksuotos akimirkos iš Karo mokyklos kariūnų aspirantų pratybų, laisvalaikio, kariūnų portretinės nuotraukos. Dėkojame už tokį gražų gestą.

Nuoširdžiai dėkojame Lietuvos kariuomenės fotografams: Giedrei Gembickaitei, Vygintui Sereikai, Laurai Jokšaitei, Rūtai Šaltmerytei, Virginijui Stoniui, Mantautui Patašiui, Giedrei Maksimovič ir kt. už įamžintas kariuomenės akimirkas ir pasidalinimą su muziejumi. Kadangi visų perdavusių, dovanojusių neįmanoma išvardinti, dėkojame visiems prisidėjusiems prie kultūros turtų gausinimo. O dabar kalba skaičiai, statistika. Rinkiniai 2019 metais pasipildė:

Archeologijos rinkinys 146 eksponatais; iš viso rinkinyje 47 260 eksponatų.
Daiktų rinkinys 352 eksponatais; iš viso rinkinyje 17 952 eksponatai.
Fotonuotraukų rinkinys 1 978 nuotraukomis; iš viso rinkinyje 36 441 eksponatas.
Ginklų rinkinys 408 ginklais; iš viso rinkinyje 7 915 eksponatai.
Meno rinkinys 42 eksponatais; iš viso rinkinyje 1 758 eksponatai.
Numizmatikos rinkinys 212 eksponatų; iš viso rinkinyje 38 966 eksponatai.
Spaudos rinkinys 2295 eksponatais; iš viso rinkinyje 56 858 eksponatai.
Skaitmeninių iš prigimties objektų rinkinys 322 eksponatais; iš viso rinkinyje 1868 eksponatai.

Karo technikos skyrius 10 eksponatų; iš viso rinkinyje 243 eksponatai.

Iš viso rinkiniuose yra saugoma 209 018 eksponatai.

Lietuvos šaulių sąjungos 100-mečiui skirta paroda „Šaulio kodas“

GRETA KUČINSKAITĖ, DEIVIDAS BANKUS

Lietuvos šaulių sąjungos 100-metį Vytauto Didžiojo karo muziejus minėjo pristatydamas visuomenei parodą „Šaulio kodas“. Pagrindinis parodos partneris – Lietuvos šaulių sąjunga, su kuria muziejus bendradarbiauja jau ne vienus metus, įgyvendina bendrus projektus, organizuoja renginius, todėl švenčiant Sąjungos 100-metį surengti būtent jai skirtą parodą buvo reikalinga ir svarbu. Renginio atidarymo metu Lietuvos šaulių sąjungos vado pavaduotojas ats. mjr. Židrūnas Šadauskis sakė: „Ši paroda – dar vienas projektas, kuris įprasmina mūsų ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus bendradarbiavimą.“

Šaulių sąjungos ištakos – 1919 m., kai Tėvynę puolė priešai, Lietuvos inteligentų dėka ginkluoti partizanų būreliai susibūrė į piliečių kovinę organizaciją – Lietuvos šaulių sąjungą, jos misija buvo ginti visai jaunos Tėvynės nepriklausomybę nuo vidaus ir išorės priešų. Šauliai tapo veržli bei galinga jėga, padėjusi Lietuvos kariuomenei ir Nepriklausomybės kovų frontuose, bunkeriuose, partizanų gretose, ir 1991 m. sausio įvykių sukuryje, o tremtyje/išėivijoje pagrindinis jų tikslas buvo puoselėti ir išlaikyti lietuviybę, patriotiškumą, pilietiškumą, visomis galiomis prisidėti prie Lietuvos ir JAV gerovės stiprinimo. Sąjunga išėivijoje nuveikė daug kultūrinėje srityje, nes pagal JAV, Kanados ir Australijos įstatymus buvo įregistruota kaip kultūrinė organizacija. Šauliai visada atliko savo misiją – saugoti ir ginti savo krašto laisvę – kurią tęsia ir dabar, po 100 metų.

Šaulių sąjungos veikla, paaštrėjus geopolitinei situacijai, tapo ypač svarbi Lietuvos valstybės gyvenime, į šaulių gretas įsiliejo žymūs politikos, kultūros, mokslo ir sporto veikėjai. Šaulys dabar, kaip ir tarpukariu, suvokiamas kaip patriotiškai nusiteikęs, blaiviai mąstantis, tvarkingas Lietuvos pilietis, o būti šauliu iš esmės

Bendras parodos „Šaulio kodas“ vaizdas. 2019 m.

reiškia ne tik priklausymą Šaulių sąjungai, bet ir tam tikrą gyvenimo būdą. Dabar Sąjungos narių vienybės pagrindas – patriotizmas, padedantis ugdyti ryžtingos dvasios, sveiko kūno ir aštraus proto, pasitikinčius savimi, kūrybingus, motyvuotus ir drausmingus Lietuvos Respublikos piliečius, pasirengusius ginti tėvynę, o nelaimės atveju – padėti kitiems.

Parodos rengėjai išmėgina „linksmąsias slides“. 2019 m.

Parodos „Šaulio kodas“ fragmentai. 2019 m.

Parodoje rodyti vaizdai iš šaulių gyvenimo. 2019 m.

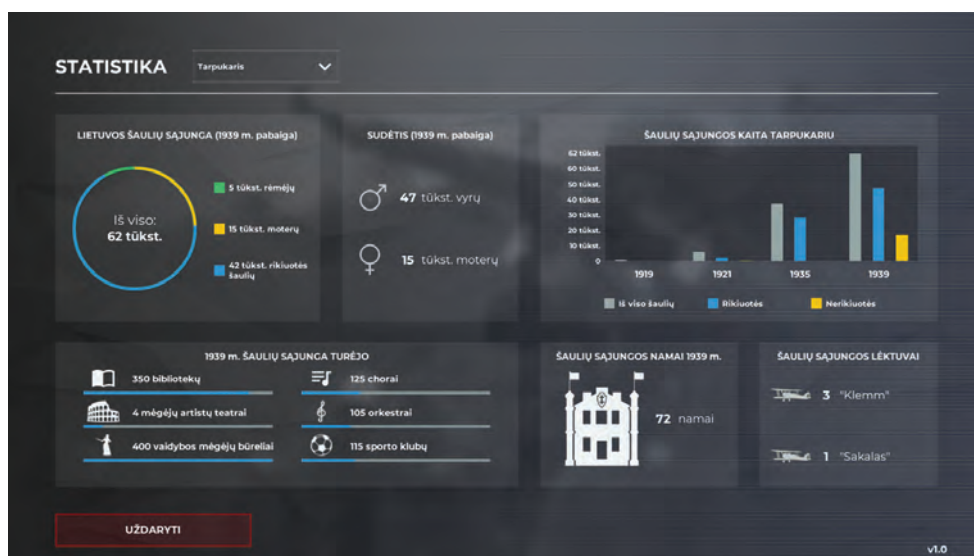
Šiuo metu Lietuvos šaulių sąjunga jungia 11 tūkst. įvairių profesijų bei amžiaus (nuo 11 metų) žmones. Dalyvaudamas jos veikloje Lietuvos pilietis turi galimybę realizuoti skirtingus pomėgius: karinius, kultūrinius, sportinius, meninius. Paroda „Šaulio kodas“ kvietė susipažinti su Šaulių sąjungos veikla ir tapti šauliu – tautos kariu!

Lankytojai išmėgina šaulių ginklus. 2019 m.

Parodos „Šaulio kodas“ fragmentai. 2019 m.

Šaulių sąjungos statistika parodos interaktyviame ekrane. 2019 m.

Parodoje buvo apžvelgti 4 šios organizacijos vystymosi, plėtros ir nuosmukio bei atkūrimo etapai, pristatyta, kuo gyveno jos nariai nuo organizacijos įkūrimo iki šių dienų: tarpukario Lietuvoje, tremtyje/išėivijoje, atkūrus Sąjungą ir su kokiais iššūkiais susiduria Lietuvos šauliai dabar.

Parodos pavadinimas „Šaulio kodas“ slepia visas asmenines dvasines ir fizines savybes, kurios yra svarbios šaulio pasirėngimui ginti kraštą. Lankytojai buvo kviečiami susipažinti su Šaulių sąjungos istorija apžvelgiant nuotraukas ir eksponatus iš muziejaus fondų, išmėginant patyriminius edukacinius užsiėmimus, kurie reikalavo atskleisti šauliams reikalingas savybes: mėtymas į taikinį – taiklumą, „linksmosios slidės“ – komandinę darbą, interaktyvus žaidimas „Šaulio kodas“ – žinias ir sumanumą, ir įveikti kliūčių ruožą. Parodoje atskleidėme ir pačios skaniausios „šauliškos“ košės receptą bei kiek sveria šaulio kuprinė. Kvietėme apsiginkluoti ir įsiamžinti su šaulio uniforma – taip bent akimirškai tapti šauliu.

Parodoje buvo siekta parodyti, kad šauliai – tai tie patys žmonės tarp mūsų, įvairaus amžiaus, skirtingų profesijų ir pomėgių – keliautojai, studentai, ugniagesiai, narai, medikai – suvienyti tų pačių idėjų ir pilietinių tikslų, neabejingi valstybės gyvenimui ir gynybai. Interaktyviame ekrane lankytojai galėjo susipažinti su statistika ir įdomiais faktais, kaip antai, kad nuo 1928 m. Lietuvos šaulių sąjungos lengvosios atletikos garbės prizas buvo sidabrinis kaušas, iš kurio laimėtojas turėjo atsigerti šaltinio vandens ir tai, kad tarpukariu apie 70 % šaulių buvo ūkininkai ir kitokiu verslu užsiimantys kaimų bei miestelių gyventojai.

Regiant parodą buvo atlikti keli interviu su šauliais, kuriems buvo užduodamas vienas klausimas: ką jiems reiškia būti šauliu?

Jaunoji šaulė Viltė, 17 metų

„Kas kartą apsvilkusi uniformą prisimenu, kodėl esu šaulė ir kiek daug man tai reiškia. Vadovaujuosi patriotiškumo, pilietiškumo ir vienybės principais, kurie mus visus vienija. Noriu tėvynei atlikti savo pareigą, nes esu dėkinga, kad gimiau laisvoje Lietuvoje. Šauliai yra pasiryžę ginti Lietuvą, vykdomė pilietiškus projektus, skatiname patriotiškumą, skleidžiame vienybės dvasią. Būdama šaulė didžiuojuosi, kad esu lietuvė, ir raginu kitus didžiuotis savo tėvyne – Lietuva.“

Šaulys Stasys, 61 metai

„Man, kaip Lietuvos šaulių sąjungos atkūrimo iniciatyvinės grupės steigėjui, Šaulių sąjunga yra kaip mano kūnas ir kraujas. Neįsivaizduoju savo gyvenimo be šauliškos veiklos, kuri skirta stiprinti Šaulių sąjungą. Stiprindamas Šaulių sąjungą, stiprinu Lietuvos nepriklausomybę!“

Šaulė Odeta, 41 metai

„Tapti šaulė – vienas geriausių mano gyvenimo sprendimų. Čia bendraminčiai tapo mano bendražygiais, bendražygiai – šeima. Būdama tarp jų esu rami, kad kilus pavojui žymiai prisidėsime prie Tėvynės gynybos. Šiuo metu esu laiminga galėdama

atlikti pilietines užduotis, ugdyti jaunimą. Visą šį gėrį labiausiai puošia purvinos pratybos miške ir puikus laikas draugų kompanijoje.“

Šaulys Vytaras, 51 metai

„Būti šauliu man reiškia būti piliečiu. Būti dalimi tos Lietuvos, kuri neinkščia kilus sunkumų, kuri nebijo iššūkių, išbandymų, kuri gyvena savo galva ir bodisi tuščiais plepalais bei netikrais pranašais.“

Šaulys ir keliautojas Vytaras Radzevičius. 2019 m.

Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų 100-mečiui skirta paroda „Liečiantys dangų“

JUSTINA NENORTAITĖ, BENAS TURSKIS

2019 m. lapkričio 12 d. Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo atidaryta Lietuvos karinių oro pajėgų 100-mečiui skirta stacionari paroda „Liečiantys dangų“. Šia paroda siekiame atskleisti Karinių oro pajėgų svarbą ir reikšmę valstybės gynybai, supažindinti visuomenę su Karinių oro pajėgų istorija bei vykdomomis funkcijomis. Parodoje buvo pristatyta tarpukario (1919–1940 m.) ir šių dienų Lietuvos Respublikos kariuomenės karo aviacija. Buvo galima išvysti eksponatus, skaitmeninius vaizdus iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių, Karinių oro pajėgų, bet ir asmeninių kolekcijų, Mindaugo Sereičiko sukauptus pirmąją Lietuvos Respubliką atspindinčius eksponatus ir Sofijos Kaleckaitės-Lindišininės šeimoje išsaugotą propelerio mentį su nuotraukomis bei originalų Ramūno Skvirecko paskolintą tarpukario karo lakūno odinį palatą.

Lietuvos karo istorija neatsiejama nuo karo aviacijos. Nuo pat kariuomenės organizavimo pradžios buvo aišku, kad Lietuvai būtinos savos karinės oro pajėgos. To meto situacija – Nepriklausomybės kovos, priešo antskrydžiai – lėmė lietuviškosios

Parodos atidarymas, 2019 m.

Lietuvos karo aviacijos 1-osios oro eskadrilės lakūnai ant naikintuvo „Letov Š.20L“ (Čekoslovakija) sparnų. Kauno aerodromas, Aleksotas, apie 1923–1927 m.

VDKM nuotrauka

karo aviacijos atsiradimą. 1919 m. buvo suformuota Inžinerijos kuopa, į kurią įėjo Aviacijos būrys. Tų pačių metų kovo 12 d. minėtasis būrys buvo perorganizuotas į kuopą ir tapo savarankiška Aviacijos dalimi, būtent ši data yra laikoma Lietuvos kariuomenės karo aviacijos įkūrimo data. Tais pačiais metais buvo įkurta ir Karo aviacijos mokykla.

1919 m. vasarį iš bolševikų buvo atimtas pirmasis lėktuvas „Sopwith“, o jau po kelių savaičių Kauno aerodromą pasiekė ir pirmieji Vokietijoje pirkti LVG C.VI lėktuvai. Vykstant Nepriklausomybės kovoms, aviacijos reikšmė ypač sustiprėjo – lėktuvai pasitelkti žvalgybos reikmėms bei prieš atakoms atremti bombomis ir kulkosvaidžiais. Aviacijos bazė pasipildė nemažu karo grobiu, paimtu iš bermontininkų. Pasibaigus karui daugiausia buvo skraidoma daryti aeronuotraukų, talkinti kariuomenei manevruose, parvežti skubių siuntų ir mokymo tikslais arba išbandant suremontuotus lėktuvus.

XX a. pr. karo aviacija dar tik žengė pirmuosius žingsnius, todėl iš pradžių reikėjo semtis patirties užsienyje, samdyti užsienio specialistus lakūnams mokyti, tačiau vėliau patys lietuviai tapo kompetentingi ne tik ruošti specialistus, bet ir lėktuvus konstruoti. Jau 1922 m. išbandytas pirmasis lietuviškas ltn. Jurgio Dobkevičiaus sukons-

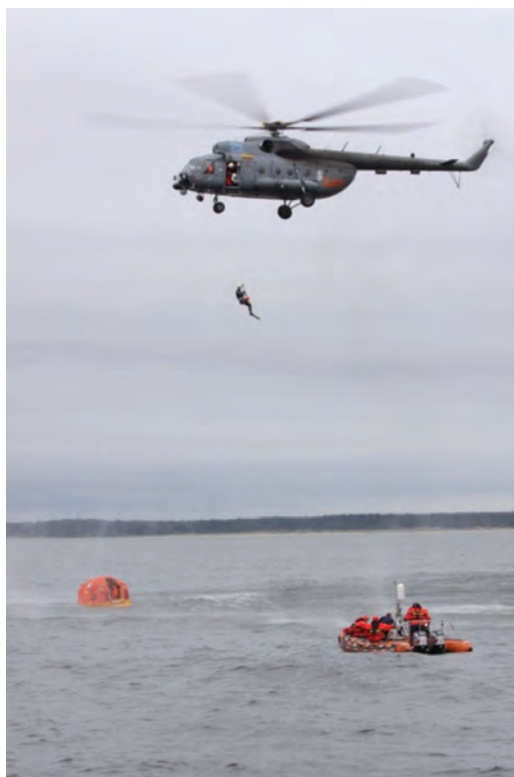

Parodos fragmentai. 2019 m.

truotas sportinis lėktuvas DOBI I, vėliau – vyr. ltn. Antano Gustaičio sukonstruotas lėktuvas ANBO I. Iš viso Lietuvos aviacijos dirbtuvėse buvo sukonstruoti 102 lėktuvai. 1940 m. birželio 15 d. prasidėjusi sovietinė okupacija nutraukė ir karo aviacijos vystymąsi, okupantai tuo metu lietuvių turėtus 120 lėktuvų sunaikino, tiesa, kai kuriuos jų bandė ir panaudoti, tačiau nesėkmingai.

Atgavus Lietuvos nepriklausomybę, pradėta kurti ir Lietuvos kariuomenė. 1992 m. sausio 2 d. buvo įkurta Aviacijos tarnyba, ši data laikoma Karinių oro pajėgų atkūrimo data. Nuo 1994 m. buvo pradėti aviacinės paieškos ir gelbėjimo darbai, iki 2018 m. buvo atlikti 147 žvalgybiniai skrydžiai, kurių metu buvo ieškoma dingusių

asmenų, teikiama pagalba gesinant gaisrus ar stichinių nelaimių metu. Dar viena nuo 2000 m. pradėta vykdyti Lietuvos oro erdvėje Karinių oro pajėgų funkcija – oro policija. Nuo 2004 m. Lietuvai tapus NATO nare oro policijos funkcijas Baltijos šalių oro erdvėje vykdo ir NATO šalių pajėgos, dislokuotos Zokniuose. Šiuo metu Lietuvos kariuomenės Karinės oro pajėgas sudaro Aviacijos bazė, Oro gynybos batalionas, Oro erdvės stebėjimo ir kontrolės valdyba, Ginkluotės ir technikos remonto depas, Inžinerinė tarnyba ir Karinių oro pajėgų mokymo centras. Lietuvos karo aviacija plečia ir tobulina savo techninę bazę, struktūrą, dislokacijos vietas bei vadovavimo sistemą, todėl dabar neatsilieka nuo moderniausios užsienio valstybių aviacijos.

Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų nuotrauka

Parodos fragmetnas. 2019 m.

Parodos fragmentai. 2019 m.

Parodoje buvo eksponuojami išskirtinai Lietuvos karinėse oro pajėgose naudoti ir naudojami daiktai. Dviejose salėse išdėstyti eksponatai pristatė karinių oro pajėgų istorinę dalį ir šių dienų funkcijas: oro erdvės stebėjimas ir gynyba, ginkluotės ir remonto depas, gelbėjimo ir paieškos darbai, oro policijos misijos. Pirmojoje salėje galėjome išvysti pirmosios Lietuvos Respublikos lėktuvų propelerius, aviacinių bombų muliažus, didžiausia iš jų siekia daugiau nei 3 metrus, šių dienų Karinių oro pajėgų oro gynybai naudojamą RBS 70 kompleksą, „Grom“, „Stinger“ ginkluotes, savo dydžiu ir neįprastomis formomis ne vieną lankytoją nustebino kybantį, oro balioną primenantį, 3 metrų ir tempiamasis 6 metrų taikiniai. Ginkluotės ir remonto depo ekspozicijoje galėjome išvysti „Letov“ lėktuvo skerspjuvį, Karinių oro pajėgų sraigtasparnio „Mi-8“ galinį sraigtą su mentimis, o įžengus į antrąją salę, viduryje – 6 m ilgio raketinį taikinį RT-400, gelbėjimosi valtį, liemenes. Oro erdvės stebėjimui skirti eksponatai – tai didelių ir labai svarbių oro stebėjimui radiolokatorių ar stebėjimo postų daiktai, kurie ir sudaro bendrą stebėjimo įrenginių kompleksą. NATO oro policijos misijos Lietuvoje pradėtos vykdyti 2004 m. Baltijos šalių oro erdvėje jau yra patruliuavę Danijos, Čekijos, Didžiosios Britanijos, Belgijos, Vokietijos, Ispanijos, Turkijos, Italijos, Prancūzijos, Olandijos, Lenkijos, JAV, Norvegijos, Portugalijos, Rumunijos kariai, tuo įsitikinti galėjo ir muziejaus lankytojai, nes parodoje buvo eksponuojama Oro policijos misijose dalyvavusių šalių ženklų kolekcija. Parodoje, be šmaikščių nuotraukų, kuriose matyti vaizdai iš lietuvių karių vykdytų misijų, koliažo, lankytojai galėjo išvysti ir ženklą, pagamintą iš Afganistane rastų medžiagų.

Parodos fragmentai, lankytojai išbando parodos interakcijas. 2019 m.

Parodoje netrūko veiklos vaikams ir suaugusiems. Lankytojai galėjo žaisti įvairius žaidimus, virtualioje realybėje pilotuoti orlaivį, išbandyti orlaivio L-39 katapultos sėdynę BC1-BRI, atsidurti gelbėjimosi valtyje ir būti išgelbėti jūroje ar „paskraidyti“ lėktuvo modeliuku, o kur dar vaizdo medžiaga ar skaitmeninės nuotraukos su lėktuvų avarijomis. Norėjote sužinoti, kokia Jūsų dienos citata? Prašom! Planšetėje pasukus lėktuvo propelerį prieš akis išnyra dienos citata su iliustruojančia nuotrauka.

Parodos atidarymo metu įdomiomis savo darbo detalėmis dalinasi Lietuvos karinių oro pajėgų kariai – vyresn. lakūnas kpt. Mindaugas Kisielius, vyriausiasis puskarininkis srž. mjr. Alvydas Tamošiūnas,

vyr. eil. Aivaras Dankis, vyriausiasis puskarininkis srž. mjr. Valdas Kundrotas. Visi norintys galėjo išbandyti Kauno technologijos universiteto Informatikos fakulteto studentų sukurtą skrydžio imituoklį. Šiandien drąsiai galime teigti, kad karinės oro pajėgos tęsia pirmosios Lietuvos Respublikos karo aviacijos tradicijas bei puoselėja praeities ir dabarties ryšį, tai puikiai atspindėjo ir ši paroda.

Parodos atidarymas, Lietuvos karinių oro pajėgų kariai dalinasi savo darbo patirtimi. 2019 m.

„Prezidentas Antanas Smetona – vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas“

JUSTINA NENORTAITĖ

2019 metai buvo paskelbti Lietuvos Tarybos pirmininko, valstybės prezidento Antano Smetonos metais. Šiai progai paminėti pristatėme naują kilnojamąją parodą „Prezidentas Antanas Smetona – vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas“.

XX a. pradžios tautos šventės buvo neatsiejamos nuo kariuomenės ir ginkluotųjų pajėgų vado asmens. Prezidento, kaip ginkluotųjų pajėgų vado, statusą įtvirtino 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucija, kuri skelbė, kad „Respublikos Prezidentas yra vyriausiasis visų Respublikos ginkluotųjų pajėgų viršininkas“.

Kariuomenės paradai, kuriuos priimdavo Lietuvos Respublikos prezidentas, vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas, buvo vienas svarbiausių XX a. pr. švenčių elementų. Tautos šventės – Nepriklausomybės akto pasirašymo 1919 m. vasario 16 d. metinės, 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo sušaukimo ir nepriklausomybės paskelbimo diena, tai datos, kurias galima laikyti visuotinio švenčių minėjimo pradžia. Vėliau šių švenčių datos ir pavadinimai kito, tai padiktuodavo buvusio meto aktualijos, ideologiniai pokyčiai. Atkurta Lietuvos valstybei reikėjo pradėti formuoti naujas tradicijas ir dėti pamatus tolesnei valstybės raidai. Valstybinės šventės ir minė-

Kilnojamoji paroda „Prezidentas Antanas Smetona – vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas“
Vytauto Didžiojo karo muziejuje

jimai ir buvo ta terpė, kurioje galėjo skleistis tautos vienybė, galybė ir pasididžiavimas ja. Todėl ilgainiui susiklosčiusios tradicijos lėmė, kad šventės prasidėdavo pamaldomis, toliau – kariuomenės paradai Petro Vileišio aikštėje, dar vėliau iškilmės persikeldavo prie Karo muziejaus. Viską vainikuodavo Lietuvos Respublikos prezidento A. Smetonos ir šventėse dalyvavusių garbių svečių kalbos. Šventėse dažniausiai dalyvaudavo vyriausieji šalies pareigūnai, organizacijų, užsienio kariuomenių atstovai, diplomatai. Per šventes miestai būdavo išpuošti žalumynais, tautiškais simboliais, patriotiškomis kompozicijomis.

1919 m. gegužės 11 d. Kaune Rotušės aikštėje įvyko pirmoji Lietuvos kariuomenės karių priesaikos ceremonija, tą dieną prisiekė ir pirmosios laidos Karo mokyklos kariūnai. Kiekvienais metais Karo mokykla Kaune (nuo 1929 m. Pirmojo Lietuvos Prezidento Antano Smetonos vardo karų mokykla) kasmet išleisdavo po vieną laidą karininkų. Prezidentas, būdamas vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas, vienintelis turėdavo teisę suteikti karininko laipsnį. Laipsnio teikimo iškilmės kartu buvo ir Karo mokyklos šventė, kuriai buvo būdingos tam tikros ceremonijos. Iškilmių pradžia – pamaldos, po jų – kariūnų rikiuotė Karo mokyklos aikštėje, kur buvo perskaitomas prezidento pasirašytas aktas, kuriuo remiantis kariūnams buvo teikiamas leitenanto laipsnis. Prezidentui pasakius kalbą kariūnai grįždavo į Karo mokyklą, kurios iškilmių salėje prezidentas atlikdavo kardo įteikimo ceremoniją. „Be reikalo nepakelk ir be garbės nenuleisk!“ – tardamas šiuos žodžius Prezidentas įteikdavo ką tik prisiekusiam leitenantui kardą. Lietuvos

Lietuvos Respublikos prezidentas A. Smetona ir kariuomenės vadas gen. št. plk. Stasys Raštikis eina pro karių rikiuotę. 1936–1937 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-18633

Prezidentas A. Smetona įteikia vėliavą 3-iojo dragūnų pulko vadui gen. št. plk. lt. Mikui Reklaičiui. 1934 m. rugpjūčio 19 d., Tauragė.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-03377

kariuomenės daliniai turėjo atskiras šventes, minėjimus: tai vardo suteikimo pulkui šventės, pulkų metinių iškilmės, vėliavos teikimo ceremonijos. Kariuomenės dalinių būta daug, todėl ir švenčių pasitaikydavo nemažai, kurios neapsieidavo be prezidento. Šventėse buvo galima pamatyti sporto, šaudymo varžybų, raitininkų ir artileristų pasirodymų.

1926 m. Lietuvos Respublikos prezidentui patvirtinus naują kariuomenės vėliavų statutą, remiantis šiuo statutu buvo pradėtos teikti naujos vėliavos. Naujųjų kariuomenės vėliavų kairė pusė buvo vienoda: Lietuvos Respublikos herbas – Vytis raudoname fone. Dešinėje vėliavos pusėje buvo privaloma išsiuvinėti pulko globėjo portretą ir pulko šūkį. Naujas vėliavas pulkai gaudavo per savo metines šventes. Prezidento Antano Smetonos prezidentavimo laikotarpiu 1926–1938 m. naujas vėliavas gavo devyni pėstininkų, trys kavalerijos pulkai ir Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokykla. Vėliavos dažniausiai būdavo įteikiamos pulkui švenčiant metinę šventę, jas įteikdavo pats prezidentas. Pulkas gaudavo pulko vėliavą, prieš kurią prisiekdavo ginti ir saugoti savo kraštą.

Lietuvos Respublikos prezidentas A. Smetona savo kalbose, be kurių neapsieidavo nei viena šventė, nuolat pabrėždavo, kad „kariuomenė yra tautos galia, be jos nebūtume turėję savo laisvės moksle, mokyme, mene, ūkyje ir kitose savo kultūros šakose.“ Pats būdamas vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas prezidentas A. Smetona laikė pareiga dalyvauti šventėse ir minėjimuose, priimti karinius paradus.

Aštuoniuose parodos tentuose pateikti skaitmeniniai vaizdai iš įvairių švenčių paradų, karinio laipsnio teikimo ceremonijų, vardo teikimo kariuomenės pulkams švenčių, pulkų metinių iškilmų, vėliavos teikimo ceremonijų. Vaizdinė medžiaga iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių, Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Ukmergės kraštotyros muziejaus, Istorinės Lietuvos Respublikos Prezidentūros. Greta nuotraukų galėjome išvysti ir specialiai šiai parodai nupieštą prezidentą, perskaityti jo kalbų citatas. QR kodai leido pamatyti originalią vaizdo medžiagą iš XX a. pradžios švenčių, kuriose dalyvavo prezidentas Antanas Smetona ir kiti to meto garbūs asmenys. Norintys plačiau susipažinti su parodos tema, nuskaityt vieną iš QR kodų, galėjo rasti specialias užduotis, kurios, beje, yra ir puiki edukacinė priemonė mokiniams.

Kilnojamosios parodos „Prezidentas Antanas Smetona – vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas“ fragmentas

„Tarp žemės ir dangaus. Lietuvos kariuomenės technika 1918–1940 m.“

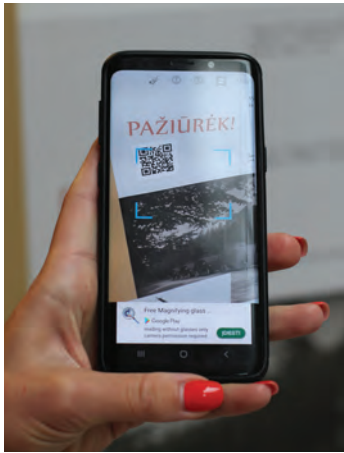
DR. LINA KASPARAITĖ-BALAIŠĖ

Tai antroji kilnojamoji paroda iš parodų ciklo „Lietuvos kariuomenės istorija“, kuris kartu su Lietuvos kariuomenės Karo prievolės ir komplektavimo tarnyba buvo pradėtas rengti 2018 m. minint atkurtos Lietuvos kariuomenės 100-metį.

Vos susikūrusiai Lietuvos kariuomenei 1918–1920 m. teko kovoti už Lietuvos laisvę. Nepriklausomybės kovų kontekste neišvengiamai reikėjo ir materialių karinių resursų. Lietuvos kariuomenė buvo apginkluota užsienio ir savos gamybos technika. Dalis karo technikos į lietuvių rankas pateko ir kaip karo grobis, o karinių užduočių gausa didino karo technikos poreikį. 1919 m. kovo 12 d. inžinerijos kuopa tapo atskira Aviacijos dalimi, kuri įsikūrė Kaune, dirižablio ir lėktuvų aerodrome. Čia buvo atgabenti ir pirmieji žvalgybiniai lėktuvai LVG. C. VI. Lėktuvai buvo perkami iš užsienio valstybių arba konstruojami lietuvių projektuotojų Jurgio Dobkevičiaus ir Antano Gustaičio. 1920 m. kariuomenės technikos parkas pasipildė naujais motociklais NSU, „Indian“, „Mars“. Pirmieji automobiliai buvo perkami iš Vokietijos. To

Bendras parodos vaizdas

Papildoma parodos medžiaga, randama nuskaičius QR kodus – nuspalvintos nespalvotos fotografijos

meto Lietuvos kariuomenėje galėjome išvysti ne tik gerai atpažįstamas automobilių markes „Opel“ ir „Fiat“, bet ir mažai girdėtus „Adler“, „Arbenz“. 1923 m. nupirkta 12 „Renault F-17“ tankų, kuriems buvo suteikti lietuviški vardai „Audra“, „Galiūnas“ ir kt., o vėliau įsigyti – „Vickers Carden Loyd“. 4-ajame dešimtmetyje Lietuvos kariuomenę papildė šarvuočiai „AB Landsverk Landskrona“.

1935 m. įsteigtas Lietuvos karo laivynas buvo vienas paskutiniųjų iki 1939 m. įsteigtų vienetų. Dar iki oficialaus laivyno įsteigimo atgavus Klaipėdos kraštą 1923 m. buvo įsteigta pakrančių apsauga su patruliuojančiais nedideliais laivais, o 1927 m. iš Vokietijos įsigytas karo laivas vėliau gavo pavadinimą „Prezidentas Smetona“.

Parodoje glaustai ir išraiškingai pateikiami naudotos karo technikos pavyzdžiai, o QR koduose papildomai siūloma pasižiūrėti į atkurtus karo technikos spalvinius niuansus bei labiau pasidomėti Lietuvos kariuomenėje naudotais tankais, šarvuotaisiais traukiniais. Kompiuterine grafika Karybos istorijos skyriaus muziejininkas Benas Turskis nespalvotiems karo technikos vaizdams suteikė spalvas, spalvinė gama buvo atkurta remiantis šaltiniais ir literatūra. Parodoje panaudoti vaizdai iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkinių bei parodos partnerio Lietuvos centrinio valstybės archyvo leidžia susipažinti su Lietuvos kariuomenės naudota technika. Tai nėra išsamus karo technikos pristatymas, o koncentruota informacija, todėl tikimės, kad ji sudomins ir paskatins plačiau pasidomėti ne tik šia tematika, bet ir kitomis Lietuvos kariuomenės istorijos temomis. Paroda yra skirta eksponuoti Lietuvos kariuomenės regioniniuose karo prievolės ir komplektavimo skyriuose, bet juos apkeliavusi bus prieinama ir kitiems, ją bus galima užsisakyti eksponuoti Lietuvos kariniuose vienetuose, švietimo ir kultūros įstaigose ir kitur.

„Nepaisant visko“

DEIVIDAS BANKUS

2019-ieji Lietuvoje buvo paskelbti Lietuvos Nepriklausomybės kovų metais, todėl parengėme kilnojamąją parodą „Nepaisant visko“ („In spite of everything“). Kaip implikuoja parodos pavadinimas, paroda buvo nukreipta ne tik į Lietuvos, bet ir į užsienio auditoriją. Bendradarbiaujant su Latvijos ir Estijos karo muziejais buvo parodytos šių šalių nepriklausomybės kovos, pateikiant eksponatų ir dokumentų vaizdus bei pagal istorinius šaltinius atkurtus žemėlapius, kuriuose pažymėta Baltijos valstybių Nepriklausomybės kovų eiga.

1918 m. žymėjo ne tik Pirmojo pasaulinio karo, bet ir senųjų Europos imperijų, vadintų „tautų kalėjimu“, baigtį. Suomija, Ukraina, Čekoslovakija, viena po kitos, Šiaurės, Rytų ir Vidurio Europos tautos pradėjo savo išsilaisvinimo procesą, tikėdamos atrasti savo vietą tautų Europoje, kurią turėjo jungti tarpusavio sandrauga ir laisvė.

Baltijos valstybės – Lietuva, Latvija, Estija – taip pat paskelbė nepriklausomybę ir išreiškė norą sukurti nacionalines valstybes, tačiau nuo pat pradžių susidūrė su pasipriešinimu. Tai, kas turėjo būti taikus išsivadavimas, greitai tapo nuožmia kova su bolševikais, bermontininkais ir kitais netikėtais vidaus ir išorės priešais. Nuo pražūtingų kautynių Palenkės miškuose iki atkaklaus pasipriešinimo Estijos šiaurėje, Baltijos tautos, nepaisydamos visko, apgynė savo valstybingumą ir laisvę bei užėmė savo teisėtą vietą tarp kitų Europos tautų.

Bendras parodos vaizdas

Ieškant naujų eksponavimo galimybių buvo pasirinkti keturi tvirti dvipusiai lauko stendai, leidžiantys parodą eksponuoti tiek viduje, tiek lauke. Pirmasis stendas yra skirtas įvadiniam tekstui ir Lietuvos kariuomenės kovoms su bolševikais, antrasis – Lietuvos kovoms su bermontininkais ir Lenkijos kariuomene, trečiasis – Latvijos kovoms su bolševikais ir vokiečių daliniais, ketvirtasis – Estijos kovoms su bolševikais ir vokiečių daliniais, vaduojant šiaurės Latviją.

Baltijos valstybių Nepriklausomybės kovos yra atskleidžiamos per nuotraukas, uniformų rekonstrukcijų, ginklų ir apdovanojimų vaizdus iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus, Latvijos karo muziejaus ir Estijos karo muziejaus archyvų.

Kiekvieno stendo dizainas yra minimalistinis, glausta informacija (įvykių santraukos) iliustruota nuotraukomis, pateikiama lietuvių ir anglų kalbomis. Norint plačiau supažindinti lankytoją, maketuojant parodą taip pat buvo nuspręsta parodyti Nepriklausomybės kovų laikotarpio priešiško jėgų (Sovietų Rusijos, bermontininkų ir Lenkijos kariuomenės) uniformas ir nuotraukas.

Parodos turinys lakoniškas, skirtas Lietuvos ir užsienio auditorijai.

Lietuvos kovų su bermontininkais stendas

„Pareiga ir atsakomybė“

BENAS TURSKIS

2019 m. Lietuvoje minėtas kariuomenės vado institucijos įsteigimo 100-metis atsispindi kilnojamojoje parodoje „Pareiga ir atsakomybė“. Paroda orientuota į vidurinių mokyklų bei gimnazijų mokinius. Ja siekiama supažindinti jaunimą su kariuomenės vado pareigomis bei atsakomybe. Pateikta istorinė informacija nėra perteklinė, bet tikslingai atrinkta jaunam asmeniui, todėl padeda susidaryti aiškesnį kariuomenės vado vaizdinį. Kadangi parodoje pristatomi oficialūs Lietuvos 1919–1940 m. ir 1993–2019 m. kariuomenės vadai bei istoriniai įvykiai, kurie ir atskleidžia tuometinio kariuomenės vado pasiekimus, mokiniai turi galimybę susipažinti su pagrindiniais istoriniais tarpsniais.

Parodoje išskirta istorinė informacija: kariuomenės vadų gimimo bei mirties vieta ir laikas, nurodoma tarnybos Lietuvos kariuomenėje bei vadovavimo kariuomenei pradžia, didžiausi karjeros pasiekimai, pateiktos įsimintinos citatos. Atsižvelgiant į skirtingą mokinių smalsumo lygį svarbiausia informacija pateikiama piktogramomis, o tai leidžia koncentruotai įsisavinti ir pačią svarbiausią informaciją, bet ir norintys giliau pasidomėti taip pat turės tam galimybę. Paroda gausiai iliustruota istorinėmis nuotraukomis, kurios atskleidžia Lietuvos kariuomenės vadų pareigos ir atsakomybės valstybei nuostatą.

Bendras parodos vaizdas

Bendras parodos vaizdas

Norint pritraukti daugiau jaunimo, pasirinkta naudoti šiuo metu populiarią spalvų derinimo techniką. Ši technika naudojama žaidimuose, išmaniosiose programėlėse bei kitose informacinių technologijų srityse. Ji leidžia derinti kontrastingus pirmo ir antro plano objektus bei atskirti juos itin sodrių spalvų apvadais. Toks pasirinkimas užtikrina galimybę vienodai perteikti dviejų itin skirtingų laikotarpių vaizdinius. Tai labai svarbu, nes parodai pasirinkti penki dvipusiai standai. Vienoje pusėje pristatomi tarpukario Lietuvos kariuomenės vadai, o kitoje – kariuomenės vadai atkūrus nepriklausomybę. Galimybė naudoti sodrias spalvas padeda užtikrinti parodos vientisumą, nepriklausomai nuo to, kur ji stovi.

Parodoje integruoti QR kodai, vienas jų – klausimynas, parengtas parodos pagrindu, leis mokytojams šią medžiagą panaudoti pamokose, o moksleiviams – aktyviai įsitraukti į atsakymų paiešką.

Prie parodos rengimo prisidėjo Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Lietuvos aviacijos muziejus, buvę Lietuvos kariuomenės vadai Jonas Andriškevičius ir Jonas Kronkaitis, kiti asmenys – Gediminas Reutas, Ieva Budzeikaitė bei KAM Bendrųjų reikalų departamento vaizdinės informacijos skyrius. Nors paroda skirta eksponuoti Lietuvos mokyklose, bet užsisakyti ją gali visi norintys.

Virtuali paroda „Lietuva tarpukario topografiniuose žemėlapiuose“

ARVYDA NAVICKIENĖ

Ši paroda skirta 1924 m. prie Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo įkurtos topografijos dalies, 1929 m. reorganizuotos į Karo topografijos skyrių prie Krašto apsaugos ministerijos, 95-mečiui paminėti.

Topografijos skyriaus užuomazga sietina su nepriklausomos Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžia. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, iškilo būtinybė turėti lietuviškus topografinius žemėlapius. 1919 m. gegužės 12 d. reorganizavus Apsaugos ministeriją, Generalinio štabo Operacijų skyriaus Operacijų dalyje pirmą kartą įsteigiamas topografo etatas. Skyrius turėjo aprūpinti topografiniais žemėlapiais Lietuvos kariuomenę, tuo metu kovojančią su bolševikinės Rusijos, Lenkijos karinėmis jėgomis bei bermontininkais. Pirmuoju topografu paskiriamas karininkas Juozas Perekšlis. 1920 m. sausio 1 d. perorganizavus Operacijų skyrių, praplečiama topografijos dalis. 1921 m. gegužės 22 d. iš inžinerijos pulko į Operacijų skyrių atkeltas ltn. Jonas Tallat-Kelpša paskiriamas topografijos dalies viršininku, karo valdininkas Kazys Sabalys – braižytoju. Nuo 1922 m. spalio 11 d. Operacijų skyriuje pradeda darbą geodezijos inžinierius Antanas Krikščiūnas. Jis paskirtas topografu imasi vykdyti lauko topografijos darbus, o ltn. J. Tallat-Kelpša, turintis agronomo išsilavinimą,

Karo mokyklos kariūnai topografijos mokymuose. 1927 m.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-17333-238

Topografijos pratybose. Trečias iš dešinės stovi prie matuoklio vyr. ltn. Mečys Brazaitis. XX a. 3 dešimtmetis.

VDKM nuotraukų rinkinys, Fa-20046

atleidžiamas iš kariuomenės. 1924 m. sausio 1 d. prie Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo Operacijų skyriaus įkurta Topografijos dalis. Todėl ši data faktiškai laikoma Lietuvos karo topografijos skyriaus pradžia. 1929 m. išplėsta ir pervadinta į Krašto apsaugos ministerijos Karo topografijos skyrių. Generalinio štabo statute nurodoma, kad Karo topografijos skyrius yra vienintelė krašto apsaugos ministerijos žemėlapių gaminimo ir tiekimo įstaiga. Skyrius, turėdamas didesnę savarankiškumą ir platesnę organizaciją, imasi rimtų darbų. Karo topografijos skyriaus viršininku paskiriamas geodezijos inžinierius kpt. A. Krikščiūnas. Personalas komplektuojamas iš kariškių, baigusių technikos mokslus, tačiau jie negalėjo iki galo patenkinti skyriaus reikalavimų. Reikėjo paruošti tinkamus, kvalifikuotus, turinčius topografijos žinių specialistus, lauko darbų vykdytojus.

1930 m. prie Vytauto Didžiojo karininkų kursų buvo nutarta įkurti topografijos kursus. Karininkai išklause teorijos kursą ir atliko praktines užduotis. Pirmosios laidos specialistai buvo paruošti tik mažesnio tikslumo darbams vykdyti. Lietuvai reikėjo aukštos kvalifikacijos geodezininkų, todėl keletas Karo topografijos skyriaus karininkų buvo išsiųsti į aukštąsias mokyklas užsienyje mokytis geodezijos.

Lietuvos kariuomenė žemėlapiams buvo aprūpinama įvairiais būdais. Daugelis jų buvo palikti besitraukiančios vokiečių ir bermontininkų kariuomenės. Dalis žemėlapių buvo superkami iš gyventojų. Vėliau piliečiai buvo raginami likusius po karo žemėlapius nemokamai pristatyti vietinėms komendantūroms. Tačiau šie žemėlapiai dėl netikslios informacijos (sudarymo datos, iškraipytų vietovardžių ir t. t.) nebetenkino Lietuvos kariuomenės poreikių. Ltn. I. Liesis straipsnyje „Karo kartografijos

skyrius“ cituoja mjr. K. Sabalį: „prie Operacijų skyriaus buvo įsteigtas žemėlapių sandėlis, kuriame iš pradžių žemėlapiai buvę išmėtyti ant grindų be jokios tvarkos ir reikalingiems lapams surasti reikėdavę daug laiko. Tik paskiau sandėlis buvęs sutvarkytas: padarytos lentynos ir žemėlapiai sudėstyti pagal suskaldymo lapus.“ Tačiau žemėlapių neužteko nei kuopų vadams, nei kariams. Inž. M. Chmieliauskas žurnale „Žemėtvarka ir melioracija“ rašo: „Daugelyje rajonų visai nebuvo žemėlapių. Pirkti iš užsienio nebuvo lėšų, todėl teko gaminti žemėlapius primityviu būdu.“ Didelis jų poreikis buvo karinėms, žemės ūkio reikmėms, tiesiant kelius, pertvarkant miestus ir miestelius. Apie tai, kaip buvo pradėti gaminti žemėlapiai, rašoma karo topografo ltn. I. Liesio straipsnyje „Karo topografijos skyrius“, publikuotame leidinyje „Mūsų žinynas“: „greitomis buvo įrengta savo „litografija“ naujoms žemėlapių laidoms spausdinti. Šio darbo sumanytojas, o kartu ir vykdytojas buvo karo vald. K. Sabalys, kuris apie tai štai ką rašo: „sumaniau trūkstančius lapus kopijuoti ir šapirografu spausdinti. Nebūdamas šios srities specialistas, vis dėlto tą darbą pradėjau. Neturėdamas braižymo įrankių, paėmiau paprastą rašomąją plunksną, chemišku rašalu žemėlapių lapą išbraižiau ir paskui ant šapirografo kelias dešimtis žemėlapių išspausdinau.“ Aišku, tokie žemėlapiai kautynėse karininko nepatenkindavo, bet vis dėlto geriau buvo turėti ir toks netobulas žemėlapis, negu jokie.“

Lietuvai reikėjo naujo pagrindinio žemėlapių. Konsultuojantis su užsienio specialistais buvo nutarta, kad karinėms reikmėms ir valstybės ūkiui būtinas topografinis M1:25 000 žemėlapis. 1925 m. sudarytas pirmasis stambaus mastelio Varėnos artilerijos poligono topografinis žemėlapis (M 1:25 000). Tokio mastelio žemėlapiai buvo sudaryti centrinėms šalies apskritims ir daliai Žemaitijos. Antrasis buvo smulkesnio mastelio, M1:100 000, topografinis žemėlapis. Centrinės Lietuvos dalies bei Klaipėdos krašto M1:100 000 mastelio žemėlapis sudarytas naudojantis M1:25 000 žemėlapiu. Kitų teritorijų žemėlapių pagrindas buvo senieji žemėlapiai, patobulinti naudojant pagrindinių kelių rekonoskavimo bei aeronuotraukos duomenis. Žemėlapiai apėmė visą tuometinę Lietuvos teritoriją ir Vilniaus kraštą. Trečiasis, dar smulkesnis, M1:400 000 žemėlapis 1933 m. išleistas dviem lapais, apima visą etnografinę Lietuvą. Rytuose siena jame pažymėta pagal 1920 m. sutartį su Rusija, todėl apėmė ir lenkų okupuotą Vilniaus kraštą.

Generalinio štabo Operacijų skyriaus topografijos dalyje, vėliau ir Karo topografijos skyriuje darbavosi žinomi to meto kartografai ir braižytojai: plk. ltn. Antanas Krikščiūnas (Karo topografijos skyriaus viršininkas), mjr. Artūras Rantenas, mjr. Stasys Uždavins, kpt. Antanas Kučinskas (Kučingis), kpt. Verneris Lagenpušas, kpt. Jonas Vėgėlis, ltn. Petras Ambrazas, ltn. Izidorius Liesis, Vacys Drozda, Ričardas Pesys ir daugelis kitų specialistų. Krašto apsaugos ministerijos Karo topografijos skyrius 1933–1940 metais išleido M1:100 000 Lietuvos žemėlapių 44 lapus. Paruošti leidybai buvo dar keturi lapai: 1100 Šventoji–Darbėnai, 1101 Salantai–Barstyčiai, 1102 Seda–Pievėnai, 1103 Vieکشniai–Kuršėnai, tačiau nespėta jų išleisti. Vėliau šie žemėlapių lapai buvo surasti Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

Lietuvos žemėlapis / 1:100 000 / suskaldymo lapas / Tableau d'assemblage/ de la carte de Lithuanie/ au 100.000*. XX a. 4 dešimtmetis.

VDKM spaudos rinkinys, S-21774

Žemėlapis. 1805 SIMNAS-ŪDRIJA. M 1:100 000. Braižė kpt. Anicetas Vezbergas. 1939 m.

VDKM spaudos rinkinys, S-21813

Žemėlapis. 1400 Nida–Šilutė M 1:100 000. Braižė kpt. Verneris Lagenpušas 1938 m.
 VDKM spaudos rinkinys, S-21791

Žemėlapis. 1606 Pažaislis–Kaišiadorys. M 1:100 000. Braižė kpt. Antanas Kučinskas. 1933 m.
 VDKM spaudos rinkinys, S-21806

Tarpukariu Lietuvos žemėlapiai buvo spausdinami „Spindulio“ ir „Spaudos fondo“ spaustuvėse Kaune. Anot inžinieriaus ir istoriko Algimanto Liekio, „šiose spaustuvėse išspausdinti žemėlapiai prilygo to meto geriausiems Europoje kartografiniams leidiniams“. Beveik su visais tarpukario Lietuvos Karo topografijos skyriaus parengtais topografiniais žemėlapiais galima susipažinti elektroniniame Romualdo Girkaus, Rimanto Šlinkšio, Barto Aleksandravičiaus leidinyje „Tarpukario Lietuvos topografiniai žemėlapiai / Topographic maps of inter - war Lithuania“ (1:25000, 1:100000, 1:400000, Poligonai/Ranges), DVD, Vilnius, 2010, Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose saugoma per tūkstantis įvairios kartografinės medžiagos eksponatų. Tarp jų tarpukario Lietuvoje išleistų karinių poligonų žemėlapių. Šioje parodoje dalijamės tarpukario Lietuvos topografiniais M1:100 000 žemėlapiais, kurie laikytini labiausiai pavykusiais. Muziejus yra surinkęs beveik visus išleistus šio mastelio žemėlapių lapus, išskyrus 1808 Butrimonys–Jašiūnai ir 1501 Paleičiai–Pagėgiai. Dauguma šių žemėlapių priklausė buvusiam Lietuvos kariuomenės artilerijos pulko ltn. Ignui Venckūnui, muziejui juos padovanojo karininko sūnus. Virtualioje parodoje lankytojams pateikėme 43 skaitmeninius vaizdus. Su paroda galima susipažinti <https://vdkm.limis.lt/virtualios-parodos/-/virtualExhibitions/view/30916858?backUrl=%2fvirtualios-parodos>

„1:23:40 – Laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“

KAROLINA DUŠEVIČIŪTĖ

Paroda „1:23:40 – laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“, kurios pavadinimas atspindi didžiausios pasaulyje branduolinės avarijos katastrofos laiką, 2019 m. rugpjūčio 14 d. buvo pristatyta Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Tai publicisto, keliautojo ir projekto „Praeities žvalgas“ autoriaus Šarūno Jasiukevičiaus asmeninės kolekcijos daiktų paroda.

Parodos fragmentas. 2019 m.

Parodos „1:23:40 – laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“ eksponatai. 2019 m.

1986 m. balandžio 26 d. sprogo Pripetės miestelyje įsikūrusios Černobylio atominės elektrinės ketvirtasis reaktorius. Avarija pagal tarptautinę branduolinių avarijų skalę įvertinta aukščiausiu balu – 7, kadangi jos padariniai plačiai paveikė tiek ekosistemą, tiek žmonių sveikatą. Diskusijos, kas įvyko lemtingąją naktį, netyla iki šiol, tai puikiai atspindi ir šiuo metu populiarios ekskursijų kryptys Černobylio zonoje. Žmonių – ypač jaunesnės kartos – susidomėjimą taip pat lemia ir kuriami televizijos serialai, dokumentinės laidos bei atgarsiai socialiniuose tinkluose.

Š. Jasiukevičius ne vienerius metus organizuoja įvairias ekskursijas. Kaip teigia pats keliautojas, projektas gimė pradėjus domėtis karinėmis paslaptimis ir karo istorija. Parodoje „1:23:40 – laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“ Š. Jasiukevičius pristatė savo asmeninę kolekciją – Černobylio avarijos likvidacijos reliktus. Autorius kolekciją pildė ne vienus metus – vieni daiktai surinkti įvairiuose aukcionuose, kiti – gauti iš pačios zonos ar kaimyninių šalių.

Š. Jasiukevičius apie savo naujausias laidas ir projektus dalinasi savo socialinių tinklų paskyrose. Būtent ten Šarūnas ir sulaukė žmonių prašymo surengti parodą, skirtą Černobylio temai. Keliautojas dalindavosi informacija apie įsigytus likvidatorių daiktus, o žmonių susidomėjimas vis augo. Kaip teigia pats autorius, šiuolaikiniais multimedijų laikais prie to stipriai prisidėjo ir HBO televizijos prodiusuotas seria-

Šarūnas Jasiukevičius parodos atidarymo metu Vytauto Didžiojo karo muziejuje. 2019 m.

las „Černobyli“, spaudoje bei kino industrijoje vertinamas kaip vienas geriausių pastarojo dešimtmečio televizijos projektų.

Parodos autorius rengdamas Černobylio kryptimi ekskursijas nemažai domėjosi avarijos likvidatorių kasdienybe, jų atributika bei pačia avarija, tad ir mes parodą rengėme pabrėždami svarbiausius akcentus. Parodoje lankytojai galėjo pamatyti 50 eksponatų: specialias likvidatorių uniformas, autoriaus darytas fotografijas zonoje, paslaptimis apipintą Černobylio atominės elektrinės reaktoriaus RBMK 1000 grafito bloko maketą bei išgirsti įdomiausius faktus apie daiktus ir jų istorijas.

Paroda sulaukė milžiniško žmonių susidomėjimo ir didelio žiniasklaidos dėmesio. Parodos pristatymo metu pasiklausyti unikalių Šarūno pasakojimų susirinko rekordinis – net 500 – lankytojų skaičius, o visi norintys tiesiog nebegalėjo tilpti į salę. Atsižvelgiant į tai buvo surengtas antrasis parodos pristatymas, į kurį lankytojų registracija buvo užpildyta vos per kelias valandas. Renginio metu parodos autorius su klausytojais dalinosi savo įsimintiniausiomis žygių akimirkomis, detaliai papasakojo apie pačią Černobylio zoną bei su kokiais sunkumais teko susidurti besilankant joje. Parodos autorius sakosi sunkiai suskaičiuojąs, kiek kartų jam teko lankytis Černobylio zonoje, nes šis skaičius jau viršija ne vieną dešimtį. Taip pat pristatymo metu buvo paneigti ir populiariausi mitai apie šią kelionių kryptį bei radiaciją. Šarūnas renginio lankytojams pademonstravo ir savo kasdienį atributą dozimetrą – prietaisą, skirtą radiaciniam fonui matuoti, bei pabrėžė, kad radiacinis fonas zonoje skiriasi ir tuo pačiu juokavo, kad radiacija kartais didesnė būna

Parodos „1:23:40 – laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“ eksponatai. 2019 m.

skrendant lėktuvu, negu lankantis kai kuriose Černobylio vietose. Užbaigdamas pristatymą autorius taip pat dalį pasakojimo perkėlė į parodos salę, kurioje atsakė į smalsiausių lankytojų klausimus.

Anot Š. Jasiukevičiaus įdomiausi ir vertingiausi kolekcijos eksponatai yra originalūs likvidacijos dokumentai. Kaip minėjo parodos autorius, kai kuriuos iš jų jis gavo netikėtai. Bendraudamas su Černobylio zonoje dirbusiais žmonėmis Šarūnas pastebėjo, kad keletą autentiškų to meto likvidavimo dokumentų buvo ruošiasi tiesiog išmesti. Už Černobylio likvidavimą buvo atsakingos specialios įmonės, o vienos iš jų – „SpetsAtom“ originalius dokumentus buvo galima pamatyti parodoje. Įmonė buvo atsakinga už robotikos ir nuotolinio valdymo sistemas, įskaitant ir darbus su ugnimi ir atominėmis jėgainėmis. Įmonė apmokė darbuotojus dirbti aukštos radiacijos plotuose, taip pat testavo sistemas, sukurtas atominiai energijai, įskaitant laukų testavimus. Be to parodoje buvo pateikta ir daugiau dokumentų – tai specialūs leidimai įvažiuoti į teritoriją. Visi parodoje pateikti dokumentai – originalūs.

Paroda, muziejuje veikusi beveik du mėnesius, pritraukė tiek parodos autoriaus, tiek muziejaus gerbėjų. Kaip teigė parodos autorius, hobis tapęs darbu ir pritraukęs minias žmonių paskatino pristatyti kelionių metu surinktą medžiagą. Bendradarbiaujant su mūsų muziejumi tai buvo sėkmingai padaryta, tad ateityje planuojami ir kiti panašūs renginiai.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus veikla programoje „Kaunas – Europos kultūros sostinė“

LAURA RIMKUTĖ-ŠIMAITĖ

Jau antri metai Kaunas gyvena svarbių Europai kultūrinių įvykių sukuryje. 2017 m. pradžioje Kaunui suteiktas 2022-ųjų metų Europos kultūros sostinės vardas, tad mieste po truputį įsisiūbavo įvairiausio pobūdžio renginiai. Kartu su įvairiomis kultūros organizacijomis, menininkais, kūrybininkų kuriama programa „Šiuolaikinė sostinė“ (angl. *Contemporary Capital*). Visas laikas iki 2022 m. – tai Kauno ir Kauno rajono bendra kelionė „iš laikinosios į šiuolaikinę“.

Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2018 m. pasirašęs bendradarbiavimo sutartį su „Kaunas – Europos kultūros sostinė 2022“ (KEKS) komanda, taip pat prisideda prie šios kelionės. Muziejus „Kaunas – Europos kultūros sostinė“ programoje dalyvauja ir kaip institucija, ir kaip Kauno modernizmo objektas, vienas iš pagrindinių Kauno architektūros perlų. 1930–1936 m. Kauno Vienybės aikštėje buvo pastatytas tikras modernizmo šedevras, kuris tarsi karūnuoja Kauno tarpukario modernizmo architektūrą. Pastato unikalumą išryškina ir paskirtis – čia, po vienu stogu, įsikūrę du labai skirtingi, tačiau Lietuvai svarbūs Vytauto Didžiojo karo ir Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejai. Dar tarpukariu architektų V. Dubeneckio, K. Reisono ir K. Kriščiukaičio sukurtas Vytauto Didžiojo muziejų kompleksas ir buvo sumanytas kaip atkurtos valstybės stiprybės simbolis. Tokiu būdu 1930 m. buvo paminėtos Vytauto Didžiojo 500-osios mirties metinės. Jaunai ir vargingai valstybei buvo per brangu pastatyti tokio dydžio pastatą, tad daugiau nei pusę reikalingos sumos suaukojo Lietuvos žmonės. Aukojo visi – nuo aukščiausio rango pareigūnų iki kaimuose gyvenusių paprastų žmonių. 1936 m. vasario 16 d. duris iškilmingai atvėrė Vytauto Didžiojo kultūros muziejus ir iškart buvo padalintas į dvi atskiras institucijas: Kultūros (dab. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus) ir Karo muziejų (dab. Vytauto Didžiojo karo muziejus). Modernios interjero detalės, san-technikos priemonės, baldai buvo perkami bendrai – abiem muziejams, tad iki šiol yra išlikęs abiejų muziejų vientisumas. Pastato architektūra įspūdinga – lakoniški, tačiau įdomūs architektūriniai sprendimai puikiai dera su autentišku interjeru. Ypač ryškiai matomi tautiniai simboliai. Pusapskritė amfiteatrinės auditorijos erdvė pastato išorėje matyti tarsi karūnos forma, kuri įprasmina ir Vytauto Didžiojo karūną, ir M. K. Čiurlionio paveikslų vizijas. Pagrindinis pastato fasadas primena Gediminaičių stulpus.

Vytauto Didžiojo karo muziejus, XX a. 4 deš.

VDKM fotografijų rinkinys, Fa-40201

Vytauto Didžiojo karo muziejaus centrinis pastatas, 2017 m.

Pačiame Vytauto Didžiojo karo muziejuje įkurta Žuvusiųjų už Lietuvos laisvę kripta, kuri dar labiau pabrėžia pastato reikšmę valstybei. Balto marmuro lentose iškaltos žuvusiųjų už Lietuvos laisvę pavardės. Muziejaus pastatymo aplinkybės, istorija, architektūriniai sprendimai, pastato unikalumas ir išskirtinumas, jo architektūrinė vertė Kauno modernizmo architektūros kontekste yra didžiulė. Vytauto Didžiojo karo muziejus tarsi pirmosios Lietuvos Respublikos simbolis, kuris per istorijos vingius išliko iki šių dienų, o „Kaunas – Europos kultūros sostinė 2022“ šūkis ir yra „Iš laikinosios į šiuolaikinę“ mintis.

Svarbiausia, kad šis pastatas išlaikė savo pirminę muziejaus funkciją. Net per sovietmečio negandas, šiame pastate veikė muziejus. Tačiau pažvelgus į šimtmečio perspektyvą, tampa aišku, kad pati muziejaus veikla pasikeitė. Nors pagrindinė funkcija – kaupti, saugoti muziejines vertybes, pasakoti visuomenei apie kovas už laisvę išliko, tačiau muziejus savo veiklą praplėtė įvairiausio pobūdžio, kartais net tiesiogiai su muziejaus veikla nieko bendra neturinčiais, renginiais. O prie to šiek tiek prisideda ir „Kaunas – Europos kultūros sostinė“ komanda, su kuria užsimezgė graži draugystė.

Pirmas mūsų ir KEKS'o bendras renginys įvyko dar 2018 m. liepą – tai simbolinė muziejaus liūtų šventė. Niekam ne paslaptis, kad garsiausi Kauno liūtai stovi prie Vytauto Didžiojo karo muziejaus. 1938 m. prie muziejaus atgabenti liūtai tapo vienu iš miesto simbolių ir labai artimi tiek vietiniams gyventojams, tiek svečiams. Jau daug metų egzistuoja nerašyta taisyklė – fotografuotis su liūtais. Kilo idėja surinkti nuotraukų šia tema ir padaryti „Liūtų albumą“. Likus savaitei iki renginio žmonės siuntė savo senas nuotraukas su muziejaus liūtais. O nuotraukų būta įvairių: užlipus ant liūto nugaros, prisiglaudus prie karčių. Ypač smagu pamatyti ant liūtų kelias kartas: nuo senelio iki anūko. KEKS'o komanda pasiūlė dalyvauti netikėtumų festivalio „100 pirmų kartų“ baigiamojame dalyje. Kadangi 2018 m. sukako lygiai 80 metų kaip liūtai puikuojasi prie muziejaus pastato įėjimo, buvo surengtas renginys „Riaumojantis gimtadienis“ su tortu, daug balionų, ir žinoma, kauniečių atsiminimais. Renginio metu buvo demonstruojamos surinktos nuotraukos, dalyviai galėjo nusifotografuoti su liūtais.

Tiek 2018, tiek 2019 metais kovo 20 d. KEKS'as inicijavo Laimės dieną. Dauguma miesto įstaigų pasiryžo atlikti kažką gero ir smagaus, kad žmonės pasijustų šiek tiek laimingesni. Mes entuziastingai įsitraukėme į šią akciją. Muziejaus lankytojai turėjo galimybę dalyvauti nemokamoje ekskursijoje „Sėkmės istorijos“, o mažiesiems lankytojams buvo skirtos edukacinės programos. Suorganizavome laimės loteriją „Nusišypsok laimėjęs“. Lankytojams netikėtai atsirado proga laimėti simbolinę prizą su muziejaus atributika. Pralaimėjusių šioje loterijoje nebuvo, tad visi lankytojai išėjo su šypsena. Tikimės, kad ši graži tradicija bent vieną dieną privers žmones daugiau šypsotis.

Nuotrauka iš „Liūtų albumo“, XX a. 7 deš.

„Riaumojantis gimtadienis“

Laimės diena Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

Nuotr. „Kauno diena“

2019 m. gegužės mėnesį Muziejuje vyko pokalbių festivalio „Klausyk!“ renginys, kurio metu buvo kalbintas BC „Žalgiris“ vadovas Paulius Motiejūnas. Vietą renginiui KEKS’o komanda pasirinko neatsitiktinai. Kadangi krepšinio klubas „Žalgiris“ artimas beveik kiekvienam lietuviui, pasirinkta vieta, kuri įamžina Žalgirio mūšį – Vytauto Didžiojo karo muziejaus kapela, Vytauto Didžiojo skulptūros papėdė. Be to, ta proga fone buvo pakabintas Žalgirio mūšio siuvinėtas paveikslas. 2010 m. Vytautas ir Vanda Šliūpai muziejui padovanojo pačių išsiuvinėtą Jano Mateikos paveikslo „Žalgirio mūšis“ kopiją. Paveikslas buvo siuvinėtas 15 metų ir muziejui padovanotas Žalgirio mūšio 600 metų sukakties proga. Teigiama, kad, kuriant 2,82 m ilgio ir 1,26 m aukščio meno kūrinį, buvo padaryta daugiau nei 4 mln. dygsnių.

Pokalbių festivalis „Klausyk!“

2019 m. spalio 17 d.–spalio 24 d. pirmą kartą Kaune vyko istorijų festivalis, kurio metu dalyvaujanti įstaiga pasakojo įvairias istorijas, vedė temines ekskursijas, rengė koncertus ir t. t. Mes šįkart į KEKS'o programą įtraukėme Pogrindžio spaustuvę „ab“. Ekskursiją vedė pati spaustuvės įkūrėja Vytauto Andziulio žmona Birutė Andziulienė, kuri pasakojo ne tik spaustuvės atsiradimo istoriją, bet ir savo asmeninius išgyvenimus – ką reiškė gyventi sovietmečiu, žinant, kad po tavo šiltnamiu spausdinama nelegali spauda. Renginys „Pogrindžio istorijos“ sulaukė daug dėmesio, dėl ribotos erdvės į jį net negalėjo patekti visi, kas norėjo.

Bendradarbiavimas su KEKS'o komanda nėra tik bendri renginiai. Jie rengia įvairius mokymus, kviečia kultūros įstaigas bendrauti tarpusavyje, dalintis patirtimi, užmegzti kontaktus. Kasmet gegužės mėnesį vyksta kelių dienų konferencija „Europos kultūros sostinės forumas“, kurio metu tiek Lietuvos, tiek užsienio pranešėjai dalinasi mintimis apie kultūros sferos problemas. 2019 m. žiemą dalyvavome „Apskritojų stalo“ projekte, kuriame stengėmės susipažinti su kitų kultūros institucijų darbuotojais, gavom žinių apie auditorijų tyrimus, galimybę pritraukti jas. Turime bendrų planų ir ateičiai, tad tikimės, kad iki pat 2022 m. įgyvendinsime daug įdomių projektų.

Karo technikos skyrius: pradžia

DARIUS ZUBRICKAS

2008 m. lapkričio 4 d. Vilniuje buvo atidarytas Vytauto Didžiojo karo muziejaus Karo technikos Vilniaus skyrius. Šis skyrius Vilniuje gyvavo iki 2018 m. pradžios, bet jau 2017 m. pabaigoje tarp Krašto apsaugos ministerijos ir Kauno miesto savivaldybės buvo pasirašytas susitarimas dėl Vytauto Didžiojo karo muziejaus padalinio įkūrimo VI forto teritorijoje, Kaune.

Naikintuvo Su-7B užkėlimas ant pylimo.

Nuotr. A. Šaduikytė

Ekspozicinės aikštelės VI forte įrengimas.

Nuotr. R. Malinauskienė

Paruošiamieji darbai prasidėjo nuo VI forto atnaujinimo projekto ir jo suderinimo. Netrukus pirmųjų dviejų aikštelių įrengimu prasidėjo ir faktiniai VI forto rekonstrukcijos darbai. Vytauto Didžiojo karo muziejaus Karo technikos Vilniaus skyrius 2018 m. vasario 12 d. buvo pervadintas į Karo technikos skyrių ir jau vasario 13 d. pirmieji eksponatai pasiekė Kauno VI fortą. Prie šios technikos perkėlimo planavimo ir organizavimo daugiausia prisidėjo Karo technikos skyriaus vedėja Rita Malinauskienė (dabar muziejaus direktorė), to paties skyriaus muziejininkas Andrius Arlauskas ir Restauravimo skyriaus restauratorius Romas Markevičius. 2018 m. kovo 30 d. iš Vilniaus į Kauną buvo pervežtas paskutinis automobilis – gaisrinė „Timoney AA75“, tuo užbaigiant daugiau kaip 150 įvairios technikos ir ginkluotės pervežimo operaciją. Muziejaus eksponatus pervežti padėjo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio bendrosios paramos logistikos batalionas, NATO priešakinių pajėgų bataliono paramos grupės elementas: Vokietijos ir Olandijos kariuomenių kariai, bei Lietuvos įmonės UAB „Baltijos mylia“ ir AB „Kauno tiltai“, o įmonės UAB „Strėlė“ ir UAB „Kauno kranai“ padėjo užkelti ir nukelti techniką, kuri jau pati negalėjo važiuoti.

Didžiausias iššūkis buvo karinių jūrų pajėgų ginkluotės, t. y. įvairių kalibrų zenitinių patrankų „Bofors“ užkėlimas ant VI forto užnugario pylimo ir kelių dvylikavamzdžių bombų svaidyklių RBU-6000 bei artilerijos pabūklų suporintais vamzdžiais AK-725 užkėlimas ant forto kairės pusės pylimo viršaus. Kadangi ginkluotės svoris didelis, kilo sunkumų: buvo sudėtinga ją užkelti ant pylimų, nes kranas negalėjo privažiuoti arčiau numatomos pastatymo vietos.

Per 2018–2019 m. laikotarpį vykdant teritorijos tvarkymo darbus buvo rasta apie 10 įvairių šaudmenų, minų, kurios sėkmingai buvo neutralizuotos Lietuvos kariuomenės Sausumos pajėgų Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono išminuotojų.

Tankas T-55.

Nuotr. R. Malinauskienė

Laivo suporintas artilerijos įrenginys AK-725 užkeliamas ant VI forto pylimo.

Nuotr. R. Malinauskienė

Ratinės technikos aikštelė.

Nuotr. R. Malinauskienė

Lėktuvai AN-2 ir Su-7B pasiruošę skrydžiui.

Nuotr. R. Malinauskienė

2019 m. sausio mėnesį Karo technikos skyrius pasipildė dviem eksponatais – lėktuvais AN-2 ir „Su-7M“, kuriuos perdavė Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų (KOP) atstovai. Rugsėjo mėnesį KOP perdavė jau nebenaudojamą ugnies valdymo radarą UVR-790.

Per šiuos metus buvo įrengtos devynios aikštelės, kurios buvo suskirstytos pagal Lietuvos kariuomenės pajėgas: Karinių oro pajėgų aikštelės net trys, Karinių jūrų pajėgų – dvi, Sausumos pajėgoms skirtos dvi aikštelės, viena aikštelė logistikos padaliniais bei viena bendra, kurioje eksponuojama įvairi visų pajėgų ratinė karinė technika.

Muziejaus ekspozicija naktį.
Nuotr. O. Fedotovienė

Šiuo metu jau yra išstatyta daugiau nei 100 įvairios technikos ir ginkluotės eksponatų, dar keliasdešimt įvairios technikos pavyzdžių laukia, kol bus suremontuotos kareivinės bei kairysis ir dešinysis VI forto parako sandėlių pastatai, kurių viduje bus galima jas eksponuoti.

Ateityje, po kapitalinio remonto, kareivinių korpuso patalpose planuojama įrengti ekspozicijas ir edukacines klases. Jose bus eksponuojamos ryšių priemonės, Lietuvos kariuomenės mokymo pajėgoms skirta ekspozicija, pradedant nuo 1919 m. Kaune įkurtos Karo mokyklos iki Lietuvos kariuomenės mokyklos, taip

pat nebus pamiršta ir Kauno tvirtovės, ypač VI forto istorija.

Šiais metais Kauno miesto savivaldybė baigia suremontuoti VI forto užnugario kaponierių ir sargybinės pastatą. Užnugario kaponieriaus nišose bus įrengtos keturioms Lietuvos kariuomenės pajėgoms skirtos nedidelės ekspozicijos, o sargybinės priestate įsikurs Karo technikos skyriaus muziejainikai.

Karo technikos skyrius šiuo metu rengia ir edukacines programas, skirtas įvairaus amžiaus moksleivių grupėms, studentams ir suaugusiems, kurios supažindins su įvairia karine technika, programų užduotys bus siejamos su karine tematika ir ypač su karine technika ir ginkluote VI forto teritorijoje.

Gaisrinės evakuavimas.
Nuotr. R. Malinauskienė

Karo muziejus renginiuose ir renginiai muziejuje

DOVILĖ ANDRIJAUSKAITĖ

2018 m. vykę Lietuvos valstybės ir kariuomenės atkūrimo 100-mečio minėjimai sužadino patriotiškumo dvasią. Vis dar gyvenant šventinėmis nuotaikomis, buvo pasitikti ir 2019-ieji, kurie Lietuvos Respublikos Seimo paskelbti Lietuvos Nepriklausomybės kovų atminimo metais. Nepriklausomybės kovos – svarbus Lietuvos ir jos kariuomenės istorijos etapas, kuris parodė, kad ši kariuomenė yra pajėgi apginti Lietuvos valstybingumą. Be šios sukakties, buvo svarbūs ir Lietuvos šaulių sąjungos, Karinių oro pajėgų 100-mečių minėjimai, Muziejų naktis, renginys „Comic Con Baltics“, laimėtų projektų įgyvendinimas ir didžiausią pasisekimą sulaukusios parodos „1:23:40 – laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“ atidarymas.

Naujos iniciatyvos muziejuje

SPORTUOTĖ SU „ŠEŠIOS TRIM“. 2019-ieji metai prasidėjo aktyviai. Pirmą kartą muziejus pakvietė pramankštinti ne tik protą, bet pasportuoti ir fiziškai. Kartu su „Šešios trim“ komanda muziejaus lankytojai dalyvavo aktyvioje treniruotėje – sportinė mankšta, aukštesnio intensyvumo funkciniai judesiai, tempimai ir kiti pratimai sušildė kiekvieną.

Sportuotės su „Šešios trim“ akimirka

Sportuotės su „Šešios trim“ akimirka

„Šešios trim“ – netradicinio požiūrio į sportą bendruomenė, kurios veikla neapsiriboja sportinio klubo sienomis. „Mūsų žaidimų aikštelė – viskas, kas yra aplink: nuo pastogių iki aikštelių Kauno santakoje ar Laisvės alėjos, kaip sprinto trasos. Mums judesys – pirmiausia emocija, saugios zonos praplėtimas, įrodymas, kad galime daugiau, nei patys įsivaizduojame. Kadangi fizinis pasiruošimas svarbus tiek civiliams, tiek kariams, tad norėdami propaguoti sveiką gyvenimo būdą ir sportinę aktyvumą, šį kartą susitikome netradicinėje aplinkoje – Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Juk stipri visuomenė – stipri kariuomenė“, – sakė treneris Mindaugas Šatkus. Jam antrino ir ne pirmą kartą su „Šešios trim“ komanda sportavęs Justas: „Labai smagu užsiimti veikla nekasdieniškoje aplinkoje. Smagu, jog šiandien galėjome sportuoti muziejuje, tarsi laužydami muziejų nusistovėjusius kanonus, jog čia reikia būti tyliai, negalima garsiai kalbėti, reikėtų atitinkamų drabužių. Taip pat smagu parodyti, kad sportuoti galima visur ir tai gali daryti kiekvienas. Unikali patirtis ir potyriai.“

TARPTAUTINĖ LAIMĖS DIENA. Tarptautinė laimės diena – Jungtinių Tautų inicijuota šventė, siekianti stiprinti svarbiausią emociją kiekvieno žmogaus gyvenime – laimę. Ši diena pasaulyje pradėta minėti 2013 m. Ir nors muziejus prie šios akcijos prisidėjo nebe pirmą kartą, kiekvienas kartas tampa nauju išbandymu – padaryti kuo daugiau žmonių laimingų. Šiais metais Laimės dienos proga muziejuje veikė loterija, vyko nemokama ekskursija „Sėkmės istorijos“, kurioje buvo pasakojama apie sėkmingus archeologų radinius, laimėtus mūšius ir garsius karvedžius, sėkmingus muziejaus projektus.

KAUNO BIENALĖ'19. Antrus metus iš eilės muziejus atveria duris ir didžiausiam kultūros renginiui Lietuvoje – jau 12 kartą organizuojamai Kauno bienalei. Šių metų tema „Po išvykimo | prieš atvykstant“ pasitelkė Kauno istoriją kaip išeities tašką, kad

12-osios Kauno bienalės renginio atidarymo akimirka

galėtų išnagrinėti platesnę perėjimo sąvoką asmeninių patirčių ir įvairių struktūrų kontekste. Net 4 mėnesius Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo galima stebėti slovėnų kilmės menininkės Žasminos Cibic (*Jasmin Cibic*) instaliacijos gimimą.

Šių metų bienalė tyrinėjo kelionę, kaip miesto, turinčio sudėtingą praeitį ir klesintį kultūrinį identitetą, metaforą. „Norėjosi miesto identitetą per bienalę parodyti naujai. Antrasis segmentas buvo daugiau mažiau filosofinis, nes kelionė yra visas mūsų gyvenimas nuo vaikystės iki mirties. Paskutinis segmentas – globaliųjų politinė prasme – paliesti ideologinius istorinius aspektus. Meno kūriniuose matėte ne tik filosofinių temų, susijusių su Kauno miestu, tačiau taip pat labai daug apmąstymų, susijusių ideologija ir diktatūra.“ – sakė Kauno bienalės vadovė Kotryna Žemaitytė. Kaunui teko išgyventi nemažai politinių pokyčių: buvo pereita iš vieno režimo į kitą, todėl pagrindinę muziejaus salę menininkė pasirinko taip pat neatsitiktinai. „Vytauto Didžiojo karo muziejus pasirinktas kaip viena iš Kauno bienalės erdvių, nes jis yra vienas seniausių Lietuvos muziejų, pristatančių krašto istoriją ir nacionalinį identitetą per karybos prizmę. Instaliacijos temą „Klimato kaita“ menininkė Žasmina Cibic pasirinko atsižvelgdama į XX a.

Kauno bienalės kuratorius Danielis Milnesas (*Daniel Milnes*)

Vytauto Didžiojo karo muziejaus dizainerė Rasa Gričienė

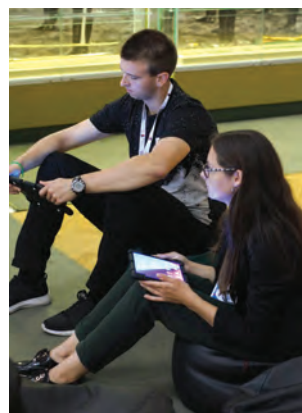
ideologijų kaitą, kuri atsispindėjo Vytauto Didžiojo karo muziejaus ekspozicijose. Jos tikslas – parodyti Lietuvą kaip proeuropietišką valstybę ir atskleisti jos poziciją išreiškiant nacionalinę identitetą. Instaliacijos simboliu neatsitiktinai pasirinkta Europa. Vytauto Didžiojo karo muziejuje, kurio ekspozicijose dominuoja vyriškasis karybos paveikslas, Europa, norint išlaikyti lyčių pusiausvyrą, vaizduojama kaip moteris.“ – teigė Kauno bienalės kuratorius Danielis Milnesas (*Daniel Milnes*).

MOKSLEIVIAI Į VYRIAUSYBĘ. Dar viena nauja patirtis – jau 11-ą kartą organizuotas projektas „Moksleiviai į Vyriausybę“, kuriame muziejus dalyvavo pirmą kartą. Su Krašto apsaugos ministerijos veikla turinti galimybę susipažinti mokyklą šiemet baigusi Ieva Sinkevičiūtė ir būsimas dvyliktokas Julius Janulevičius dvi dienas praleido muziejuje ir Kauno technologijos universitete. „Šis projektas skatina jaunas žmones domėtis viešojo sektoriaus veikla. Toks moksleivių įsitraukimas į institucijų darbą ne tik kursto jų smalsumą ir puoselėja pilietiškumą, tačiau taip pat leidžia iš arti pamatyti ir patiems išbandyti darbą valstybės įstaigose. Džiaugiamės, kad šiais metais prie projekto galėjome prisidėti ir mes“, – sakė Vytauto Didžiojo karo muziejuje moksleiviams programą rengusios istorikės Erika Kisieliūtė ir Greta Kučinskaitė.

Moksleivių diena prasidėjo susitikimu su muziejaus direktoriumi. Vėliau Ieva ir Julius dalyvavo ekskursijoje, kurioje susipažino su muziejaus ekspozicijomis. Pažinę istorinę dalį moksleiviai turėjo galimybę išbandyti interaktyvią muziejuje siūlomą veiklą – virtualius žaidimus „Skrydis per Atlantą“, „Dangaus sargyboje“ ir „Lietuvos Nepriklausomybės kovos“. Intensyvi diena tuo nesibaigė – laukė kelionė į muziejaus fondus, kuriuose moksleiviai turėjo išskirtinę galimybę daugiau sužinoti apie saugomus ginklus. Galiausiai suformavus užduotis Ieva ir Julius išvyko į Kauno technologijos universitetą. Antroji diena buvo ne mažiau intensyvi. Pirmąją dieną sužinotą informaciją reikėjo pritaikyti atliekant praktines užduotis – savarankiškai surinkti istorinę medžiagą ir ją panaudoti kuriant virtualią programėlę. Tiesa, ne mažiau įspūdingi buvo ir pietūs Kauno tvirtovės VI forte įsikūrusiame Karo technikos skyriuje.

Projekto „Moksleiviai į Vyriausybę“ dalyviai ir kuratoriai

Projekto „Moksleiviai į Vyriausybę“ dalyviai Ieva Sinkevičiūtė ir Julius Janulevičius

MISIJA SIBIRAS'19. Ne pirmus metus muziejuje vyksta ir susitikimai su Lietuvos jaunimo pilietiškumo ir patriotiškumo ugdymo projekto „Misija Sibiras“ dalyviais. Vis dėlto visos kelionės yra unikalios, todėl kiekvienas pristatymas – išskirtinis. Šiais metais Alginta Jasionytė, Marijus Štilinis ir Augustas Kišonas pasakojo apie savo vieną reikšmingiausių gyvenimo kelionių, pareikalavusią daug ištvermės, tačiau palikusią ryškų prisiminimą.

Iš rekordinio 1033 paraiškų skaičiaus bandomajam žygiui buvo atrinkta 80, o į Kazachstaną šiais metais keliavo 16 ekspedicijos dalyvių. 10 dienų – tiek truko komandos misija Karagandos apylinkėse: Dolinkoje, Karabase, Spaske, Prostornoje, Ekibastūze. Ekspedicija į Kazachstaną vyko antrus metus iš eilės. Ši lokacija lietuviams yra labai svarbi, nes, skirtingais duomenimis, Kazachstano lageriuose kalėjo nuo 20 iki 80 tūkst. lietuvių. Ekspedicijos dalyviai Karagandos apylinkėse tvarkė atrastus lietuvių kapus, statė atminimo simbolius – kryžius bei pirmą kartą per visą projekto istoriją – koplytstulpius. Per 10 dienų ekspedicija iš viso aplankė 18 kapinių ieškodami kapų su lietuviškomis pavardėmis, tokių rasti pavyko net 130. Taip pat

lietuvių atminimui įprasminti buvo pastatyti 2 koplytstulpiai ir 1 kryžius. Ekspedicijoje pavyko sutikti ir pabendrauti su trimis Kazachstane gyvenančiais lietuviais – politinių kalinių vaikais, anūkais, kurie savo gyvenimus sukūrė jau Kazachstane, tačiau puikiai žino, jog jų tėvynė yra Lietuva.

„Misija Sibiras'19“ pristatymo akimirka

„Misija Sibiras'19“ pristatymo akimirka

Muziejus be ribų

Pastaruosius keletą metų muziejus prie projektų prisideda ne tik siūlydamas veiklą muziejuje, tačiau taip pat sėkmingai įgyvendina ir muziejaus be ribų viziją. Tai atsispindėjo ir 2019 m. veikloje. „Technorama“, Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės diena, „Comic Con Baltics“, „Laisvės piknikas“ ir kiti renginiai skatino ne tik labiau pažinti Lietuvos kariuomenės istoriją, tačiau taip pat muziejų pamatyti netradicinėje erdvėje.

TECHNORAMA. Vienas pirmųjų tokių projektų – KTU „Santakos slėnyje“ jau 18-ąją kartą vykusi Kauno technologijos universiteto organizuojama inovacijų paroda „Technorama“. Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotojai parodoje dalyvavo kartu su ilgamečiais muziejaus partneriais – Kauno technologijos universiteto Inžinerijos katedros studentais. Parodoje kūrėjų komanda pristatė interaktyvų edukacinį žaidimą „Skrydis per Atlantą“. Žaidime, naudojantis planšetiniais kompiuteriais, išradingai ir šiuolaikiškai pristatomas ne tik Lietuvai, bet ir visam pasauliui svarbus įvykis – S. Dariaus ir S. Girėno skrydis per Atlantą. Žaidimas sulaukė ne tik smalsių lankytojų, tačiau ir kompetentingos tyrėjų, verslo atstovų ir investuotojų komisijos dėmesio – kūrėjų komanda už sukurtą žaidimą gavo „TransUnion“ prizą.

Renginys „Technorama“. Muziejaus darbuotojai Benas Turskis ir Erika Kisieliūtė

PARTIZANŲ PAGERBIMO, KARIUOMENĖS IR VISUOMENĖS VIENYBĖS DIENA. Kitas renginys, prie kurio prisidėjo muziejus – Tauragėje vykusi Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės diena. Į parką miesto centre atvyko kelios dešimtys karinės technikos vienetų, daugybė ginkluotės ir karinės įrangos, kurią gausiems šventės lankytojams pristatė Lietuvos kariuomenės ir Lietuvoje dislokuotų NATO sąjungininkų kariai. Karo muziejaus darbuotojai renginio metu pristatė muziejuje naudojamas naujausias technologijas – virtualios realybės akinius, interaktyvų žaidimą „Skrydis per Atlantą“ bei kvietė renginio dalyvius atvykti į muziejų susipažinti su ekspozicijomis. Taip pat šventės dalyvius su savo ginkluote, karine technika ir įranga supažindino visų rūšių Lietuvos kariuomenės pajėgos, vyko įvairios rungtys ir estafetės, pristatytos tarnybos Lietuvos kariuomenėje, šventėje dalyvavo ir su Lietuvos kariuomene glaudžiai bendradarbiaujančios nevyriausybinės organizacijos. Galima buvo susipažinti ir su istorine ekspozicija – nuo XIV a. kario iki Nepriklausomybės kovų ir pokario partizanų ginkluote bei ekipuote. Atėjusius į šventę pasveikino krašto apsaugos ministras Raimundas Karoblis, Lietuvos kariuomenės vadas gen. ltjn. Jonas Vytautas Žukas ir Tauragės meras Dovydas Kaminskas.

LAISVĖS PIKNIKAS. Jau antrus metus iš eilės idėjų festivalyje „Laisvės piknikas“ muziejaus darbuotojai kartu su Lietuvos kariuomene įdomiai ir interaktyviai pristatė kariuomenės istoriją. Muziejus kvietė festivalio dalyvius palaikyti rankose ir užtaisyti Lietuvos Nepriklausomybės kovų ginklus, pasimatuoti to laikotarpio karių uniformas bei išbandyti taiklumą žaidžiant virtualios realybės žaidimus.

Renginio „Laisvės piknikas“ akimirka

Renginio „Laisvės piknikas“ akimirka

ATVIRŲ DURŲ DIENA DR. JONO BASANAVIČIAUS KARO MEDICINOS TARNYBOJE. Muziejus ir toliau glaudžiai bendradarbiauja su Lietuvos kariuomenės daliniais. Rudenį muziejaus darbuotojai dalyvavo Dr. Jono Basanavičiaus karo

Atvirų durų diena Dr. Jono Basanavičiaus karo medicinos tarnyboje

medicinos tarnybos atvirų durų dienoje, skirtoje Krašto apsaugos dienai paminėti, ir kvietė moksleivius paliesti ir net užtaisyti Nepriklausomybės kovų ginklus, išbandyti inovatyvias edukacines programas. Moksleiviai turėjo galimybę žaisti virtualios realybės žaidimus, pasukti galvą sprendžiant sudėtingus partizanų šifrus bei pamatyti ir nusifotografuoti su kovas už Lietuvos laisvę menančiais kariu ir sesele.

Tai, kas tampa tradicijomis...

LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMO DIENA. Vienas reikšmingiausių metų renginių – Lietuvos valstybės atkūrimo dienos minėjimas. Lankytojai buvo kviečiami dalyvauti akcijoje „Kas man yra laisvė?“, kurios metu kiekvienas galėjo išreikšti patriotiškus ir pilietiškus jausmus. Iš visų užrašytų minčių buvo sukurta sienos dekoracija, kuri visus dar kartą pakvietė suprasti šios dienos reikšmę kiekvienam piliečiui.

Vasario 16-osios minėjimas

Akcija „Kas man yra laisvė?“

Vasario 16-osios minėjimas

MUZIEJŲ NAKTIS'19. Artėjant vasarai vyksta dar vienas tradicinis, grandiozinis renginys – Muziejų naktis. Tarptautinė muziejų taryba (ICOM) kasmet gegužės 18-ąją kviečia švęsti Tarptautinę muziejų dieną. Nuo 2005 m. organizuojamoje akcijoje „Muziejų naktis“ dalyvauja ir Lietuva. Akcijos tikslas – pritraukti į muziejus bendruomenės narius neįprastu laiku – naktį. Prie šios akcijos kasmet prisidedame ir mes. Tai yra viena iš nedaugelio progų sulaužyti susiformavusius stereotipus, pristatyti visuomenei laisva forma. Šiais metais renginys sulaukė tūkstančių lankytojų. Renginio dalyviai turėjo unikalią galimybę praeiti pilną išbandymų savanorio kelią, kurį dar prieš 100 metų įveikdavo patys drąsiausi.

Kelionė 1919 m. savanorio keliu prasidėjo jau muziejaus sodelyje. Muziejaus lankytojai sutiko savanorį, kuris pakvietė užėti į komendantūrą, pasitikrinti sveikatos, pasiklausyti ginklininko instruktažo, pamatyti to meto daiktų. Tuomet lankytojų laukė

Muziejų nakties renginio akimirka

Iliuzionisto pasirodymas

Muziejų nakties renginio akimirka

taktiniai pamokymai ir žinių įtvirtinimas. Praėję šiuos tris punktus savanoriai buvo paruošti pagrindiniam ir svarbiausiam išbandymui – ginkluotai kovai dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Sunkius išbandymus palengvino šaunios pramogos – lankytojai turėjo progą įsiamžinti fotobūdelėje, apsilankyti poilsio erdvėje, kurioje laukė Kauno technologijos universiteto komanda ir leido išbandyti interaktyvius žaidimus, o sutemus renginio dalyviai išvydo iliuzionisto pasirodymą bei turėjo progą muziejuje pasivaikščioti visiškoje tamsoje.

LIETUVOS KARIUOMENĖ AUGUSTO II LAIKAIS. Dr. Mindaugas Šapoka skaitė paskaitą „Lietuvos kariuomenė Augusto II laikais“. Paskaitoje buvo aptarta Lietuvos kariuomenės raida ir didžiųjų etmonų vaidmuo Augusto II valdymo laikotarpiu, gilintasi į pagrindines kariuomenės problemas ir iššūkius, jos silpnėjimo priežastis. Lietuvos kariuomenės raida šiuo svarbiu Lietuvos istorijai laikotarpiu analizuota europiniame kontekste.

Dr. Mindaugas Šapoka

Filmo pristatymo akimirka

MOKYTOJAS. ADOLFAS RAMANAUSKAS-VANAGAS.

Vienas iš išskirtinių renginių – dokumentinio-vaidybinio filmo „Mokytojas. Adolfas Ramanauskas-Vanagas“ pristatymas. 2018-uosius metus Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signataro, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio ginkluotųjų pajėgų vado Adolfo Ramanausko-Vanago metais. Šia proga

Filmo režisierius Arvydas Kinderis

Vytauto Didžiojo karo muziejus parengė elektroninę knygą-parodą, skirtą pristatyti šiai reikšmingai asmenybei. Šiemet visuomenė buvo pakviesta ir vėl prisiminti A. Ramanauską-Vanagą ir dalyvauti dokumentinio-vaidybinio filmo „Mokytojas. Adolfas Ramanauskas-Vanagas“ pristatyme. Renginyje dalyvavo filmo režisierius Arvydas Kinderis ir Lietuvos partizanų vado, brigados generolo Adolfo Ramanausko-Vanago anūkė – Lietuvos kariuomenės Dr. Jono Basanavičiaus karo medicinos tarnybos Medicininės paramos vienetų valdymo grupės vadė plk. lt. Inga Jancevičienė.

Šis filmas – tai istorija apie kartą, kuri gimė ir augo nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1939 m. Vadinamajai Nepriklausomybės kartai, kurios vertybės formavosi veikiamos lietuvių kalbos, istorijos puoselėjimo, patriotiškumo idėjų, priklausė ir Adolfas Ramanauskas. Filme iš nuotraukų, poetinių tekstų, vaidybinių rekonstruk-

cijų, gyvų liudytojų prisiminimų atskleidžiama kita, nežinoma Adolfo Ramanausko asmenybės pusė. Šis filmas gilinasi į Adolfo Ramanausko-Vanago likimą, tikėjimą pačiomis įvairiausiomis prisiimto žemiškojo gyvenimo formomis – mokytojo, kario, laisvės šauklio, tautos gynėjo, vienytojo. Šviesa, lydėjusi šią asmenybę, buvo jaučiama visame jo nueito kelio gyvenimo ir kančios kelyje – jį lydėjo meilė, pašaukimas, tikėjimas ir kūryba.

PROTŲ MŪŠIS‘19. Dar vienas jau tradicija tapęs renginys – Lietuvos kariuomenės Kauno įgulos karinių vienetų karių „Protų mūšis“. Šiais metais konkursas sulaukė net 17 karių komandų. Po atkaklios kovos nugalėtojais tapo Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono komanda „Kapralas“, II vietą užėmė Lietuvos šaulių sąjungos komanda „Šaulys“, III – Divizijos generolo S. Raštikio Lietuvos kariuomenės mokyklos LKM komanda.

„Protų mūšio“ dalyviai, komisijos nariai ir svečiai

Parodos

UKRAINA ANTROJO PASAULINIO KARO METAIS. Kiekvienais metais muziejuje pristatomos ir išskirtinės parodos. Viena pirmųjų – Ukrainos ambasados parengta paroda „Ukraina Antrojo pasaulinio karo metais“. Parodoje atskleistas vienas skaudžiausių šalies istorijos puslapių, pristatyti didvyriai bei glaustai ir kiekvienam žiūrovui suprantama kalba atpasakota tai, kas niekada neturėtų pasikartoti.

„Visų pirma, ši paroda skirta tam karui, kuriame Ukraina prarado beveik 20 procentų gyventojų. Apie tai

Paroda „Ukraina Antrojo pasaulinio karo metais“

Parodos „Ukraina Antrojo pasaulinio karo metais“ atidarymo akimirka

mes, ukrainiečiai, sužinome tik dabar, nes sovietiniais laikais apie tai išvis nebuvo kalbama. Ir šie faktai, kaip ir daugelis kitų, apie kuriuos kalbama šioje parodoje, atsako į labai daug klausimų. Jei dar pamenate siaubingą holodomorą prieš pat An-

Paroda „Ukraina Antrojo pasaulinio karo metais“

trojo pasaulinio karo pradžią, kuris, įvairiais paskaičiavimais, nusinešė nuo 3 iki 11 milijonų ukrainiečių gyvybių. Galima tik įsivaizduoti, koks milžiniškas potencialas buvo sunaikintas. Mes turime daryti viską, kad daugiau neleistume tam pasikartoti. Ši tema, deja, išlieka aktuali ir šiandien. Ir aišku svarbiausia, kad iš kiekvienos pamokos, kurią mums pateikė istorija, mes išmoktume pasidaryti teisingas išvadas“, – sakė Ukrainos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Lietuvoje Volodymyras Jacenkivskis. Be jo, parodos atidaryme dalyvavo Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktorius Kęstutis Kuršelis, Ukrainos konsulato Kaune garbės konsulas Vygandas Blandis, Karinių oro pajėgų vadas plk. Dainius Guzas ir kiti svečiai.

Parodos „Šaulio kodas“ atidarymas

ŠAULIO KODAS. 2019 m. minėtas ir Lietuvos šaulių sąjungos 100-metis. Šia proga muziejuje atidaryta paroda „Šaulio kodas“. Parodoje galima susipažinti su Šaulių sąjungos istorine raida, uniformomis, skiriamaisiais ženklais, išbandyti interaktyvias veiklas.

„Tiek dėl mūsų pačių susidomėjimo šaulių istorija, tiek dėl glaudaus bendradarbiavimo su Lietuvos šaulių sąjunga, parodos rengimas vyko labai sklandžiai. Bendradarbiaudami turėjome galimybę parodą papildyti istorine, tekstine bei vaizdine medžiaga. Buvo pasitelkti ir technologiniai sprendimai, todėl lankytojas galėjo interaktyviai susipažinti su Lietuvos šaulių sąjungos istorija ir dabartine jos veikla“, – teigė vienas iš parodos rengėjų istorikas Deividas Bankus.

„Šauliai visada atliko savo misiją – būti savo krašto laisvės sargu ir gynėju, kurią tęsia ir dabar, po 100 metų. Šiuo metu švenčiamas ir Lietuvos šaulių sąjungos atkūrimo išėivijoje 65-metis. Todėl savo paroda norime prisidėti prie šių Lietuvai svarbių sukakčių minėjimo“, – antrino istorikė Greta Kučinskaitė.

Parodos „Šaulio kodas“ rengėjai
Greta Kučinskaitė ir Deividas Bankus

Parodos „Šaulio kodas“ atidarymo akimirka

1919 m. Lietuvos inteligentų dėka ginkluoti partizanų būreliai susibūrė į piliečių kovinę organizaciją – Lietuvos šaulių sąjungą, jos misija buvo ginti visai jaunos Tėvynės nepriklausomybę nuo vidaus ir išorės priešų. Šauliai tapo veržli bei galinga jėga, padėjusi Lietuvos kariuomenei ir Nepriklausomybės kovų frontuose, bunkeriuose, partizanų gretose ir 1991 m. sausio įvykių sukuryje. „Lietuvos šaulių sąjunga ir Vytauto Didžiojo karo muziejus bendradarbiauja ne vienus metus, įgyvendina bendrus projektus, organizuoja renginius, todėl nenuostabu, kad šiomet būtent šiame muziejuje bus eksponuojama 100-mečio paroda „Šaulio kodas“, kurioje lankytojai galės pamatyti, kaip Šaulių sąjunga gyvavo, kuo gyveno jos nariai nuo organizacijos įkūrimo iki šių dienų. Ši paroda – dar vienas projektas, kuris įprasmina mūsų bendradarbiavimą“, – sakė Lietuvos šaulių sąjungos vado pavaduotojas ats. mjr. Židrūnas Šadauskis.

UKRAINIEČIŲ KARIŲ ANTSIUVAI, UNIFORMOS IR VĒLIAVOS IŠ FRONTO.

Dar viena 2019 m. muziejuje veikusi paroda „Ukrainiečių karių antsiuvai, uniformos ir vėliavos iš fronto“. Parodos autorius Lietuvos kariuomenės Dr. Jono Basanavičiaus karo medicinos tarnybos Karių reabilitacijos centro tarnautojas Ramūnas Šerpatauskas tvirtina: „Kiekvienas toks eksponatas pasakoja kokią nors istoriją apie ukrainiečių kovą už savo šalį.“ Parodoje pristatomos Ukrainos karinės uniformos, antsiuvai, šios šalies bei jos karinių padalinių vėliavos – tai ukrainiečių karių, kuriems sudaroma galimybė gydytis mūsų šalyje, dovanos R. Šerpatauskiui. Nuo pat Rusijos agresijos Ukrainoje pradžios Lietuvos Respublika aktyviai remia Ukrainos siekį tapti laisva ir nepriklausoma valstybe bei teikia visokeriopą pagalbą – tiek humanitarinę, tiek karinę. 2014 m. rugsėjo 10 d. į Lietuvą kariniu transporto lėktuvu „Spartan“ buvo atgabenti pirmieji 14 sužeistų ukrainiečių karių. Pradžioje jie buvo gydomi civilinėse gydymo įstaigose (Vilniaus ir Kauno ligoninėse), 2014 m. spalio 6 d. pirmieji sužeisti ukrainiečių kariai atvyko į Dr. Jono Basanavičiaus karo medicinos tarnybos Karių reabilitacijos centrą Druskininkuose. 2014 m. rugsėjo

Parodos „Ukrainiečių karių antsiuvai, uniformos ir vėliavos iš fronto“ fragmentas

Parodos „Ukrainiečių karių antsiuvai, uniformos ir vėliavos iš fronto“ fragmentas

mėn.–2019 vasario mėn. Lietuvoje gydymo ir reabilitacijos paslaugos buvo suteiktos 229 ukrainiečių kariams. Nuo 2014 m. spalio 7 d. sužeistais Ukrainos kariais nuolat rūpinasi R. Šerpatauskas, kuris ukrainiečiams organizuoja kultūrinę veiklą, suteikia galimybių pažinti mūsų krašto istoriją ir dabartį, kartu lanko istorines vietas, muziejus, susitinka su Lietuvos kariuomenės kariais ir mūsų šalyje esančiais NATO kariais, vyksta į susitikimus mokyklose, dalyvauja įvairiuose socialiniuose renginiuose. Jo dėka buvo organizuota daugiau kaip 400 įvairių ekskursijų, dešimtys susitikimų ir kita veikla. Dvejus metus šią veiklą R. Šerpatauskas vykdė savanoriškai. Ukrainos kariai Lietuvos šauliui vis palieka ką nors atsidėkodami ir taip papildo jau nemažą karinių ir patriotinių simbolių kolekciją.

1:23:40 – LAIKAS, PAKEITĖS ŽMONIJOS ISTORIJĄ. Didžiausio žmonių susidomėjimo sulaukė unikalios, vieną didžiausių katastrofų pasaulyje pristatančios parodos „1:23:40 – laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“ atidarymas. 1:23:40 – laikas, kai 1986 m. balandžio 26 d. Sovietų Sąjungos okupuotoje Ukrainoje įvyko didžiausia visoje branduolinės energetikos istorijoje avarija. Parodos atidaryme lankytojai išgirdo apie pavojingiausias ir įsimintiniausias publicisto, projekto „Praeities žvalgas“ autoriaus Šarūno Jasiukevičiaus keliones į šios katastrofos teritoriją akimirks ir pamatė

Parodoje „1:23:40 – laikas, pakeitęs žmonijos istoriją“ pristatomi vaizdo klipai

Šarūnas Jasiukevičius

avarijos likvidacijos reliktus. Keliautojui idėja parengti parodą kilo skaitant projekto „Praeities žvalgas“ sekėjų pasiūlymus. Kolekciją Šarūnas rinko ilgiau kaip 4 metus: dalį atsivežė iš Černobylio miesto saugiosios zonos, dalį – nupirko aukcionuose. Savo socialinių tinklų paskyrose pasidalinęs nuotraukomis, Šarūnas nuolat sulaukdavo paragininimų kolekciją pristatyti visuomenei, o suradus partnerius – Vytauto Didžiojo karo muziejų, tokia idėja greitai ėmė virsti realiais darbais. Parodoje lankytojai gali pamatyti daugiau nei 50 eksponatų. Vienas populiariausių – legendomis apipiltas, didelio dėmesio spaudoje sulaukęs ir, kaip juokauja parodos autorius, realiai neegzistuojantis Černobylio reaktoriaus grafitas.

LIEČIANTYS DANGŲ. Šiais metais minėtas Lietuvos kariuomenės karinių oro pajėgų 100-metis. Šiai progai paminėti atidaryta paroda „Liečiantys dangų“.

Nuo pat kariuomenės organizavimo pradžios buvo aišku, kad Lietuvai būtinos savos karinės oro pajėgos. To meto situacija – Nepriklausomybės kovos, priešo atsikrydžiai – nulėmė lietuviškosios karo aviacijos atsiradimą. 1919 m. buvo suformuota Inžinerijos kuopa, į kurią įėjo Aviacijos būrys. Tų pačių metų kovo 12 d. minėtasis būrys buvo perorganizuotas į kuopą ir tapo savarankiška Aviacijos dalimi, būtent ši data yra laikoma Lietuvos kariuomenės karo aviacijos įkūrimo data. Tais pačiais metais buvo įkurta ir Karo aviacijos mokykla.

„Lietuvos kariuomenės karinių oro pajėgų 100-mečiui skirta paroda „Liečiantys dangų“ atskleidžia Lietuvos kariuomenės karinių oro pajėgų svarbą ir reikšmę valstybės gynybai bei supažindina visuomenę su Karinių oro pajėgų istorija, vykdomomis funkcijomis. Dviejose salėse eksponuojama paroda pristato Lietuvos Respublikos kariuomenės (1919–1940 m.) ir šiuolaikinės Lietuvos kariuomenės (nuo 1990 m.

Parodos „Liečiantys dangų“ rengėjai

Parodos „Liečiantys dangų“ rengėjai
Benas Turskis ir Justina Nenortaitė

iki dabar) karo aviaciją. Parodoje galima pamatyti: tarpukario lėktuvų propelerius, Karinių oro pajėgų raketinį oro gynybos kompleksą RBS 70, 6 m ilgio raketinį taikinį RT-400, Karinių oro pajėgų kybantį taikinį – oro balioną (3 metrų), Karinių oro pajėgų sraigtasparnio Mi-8 galinį sraigą ir daug kitų įdomių eksponatų. Lankytojai gali išbandyti įvairius karo aviacijai skirtus žaidimus, atsisėsti į orlaivio L-39 katapultos sėdynę BC1-BRI, atsidurti gelbėjimosi valtyje ir būti išgelbėti jūroje ar „paskraidyti“ su lėktuvo modeliuku“, – sakė viena parodos rengėjų, istorikė Justina Nenortaitė.

Prie parodos rengimo prisidėjo ir Kauno technologijos universiteto Informatikos fakulteto Virtualiosios realybės laboratorijos darbuotojai. Kaip sakė 3D modeliotojas Lukas Paulauskas, projektas nebuvo lengvas. „Prieš modeliuojant kiekvieną lėktuvą, reikėjo gerai ištyrinėti įvairius šaltinius, kad skaitmeninėje erdvėje atkurti modeliai atrodytų kuo autentiškiau. Būtent tas tyrinėjimas ir buvo pati įdomiausia darbo dalis, nes kiekvienas modeliuojamas lėktuvas labai skyrėsi dizainu ir konstrukcijomis“, – pasakojo L. Paulauskas.

Taigi 2019-ieji metai muziejui buvo pilni naujų idėjų, projektų ir sprendimų. Pajvairinta veikla, nuo sportinių iki oficialių renginių, pritraukė skirtingo amžiaus grupes. Vaikai, šeimos, moksleiviai, vidutinio amžiaus žmonės, kariai, senjorai – visi muziejuje atrado tinkamą ir patrauklų laisvalaikio praleidimo būdą. Todėl nesustojame ir jau kitais metais planuojame būti dar aktyvesni.

Parodos „Liečiantys dangų“ atidarymo akimirka

ŠIOS SERIJOS LEIDINIŲ IŠLEISTA:

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS
ALMANACHAS
Nr. 14

2020 10 12. Tiražas 200 egz. Užs. Nr. GI-297.

Išleido Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija,
Totorių g. 25, LT-01121 Vilnius.

Maketavo Krašto apsaugos ministerijos bendrųjų reikalų departamento
Vaizdinės informacijos skyrius, Totorių g. 25, LT-01121 Vilnius.

Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras,
Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.

www.kam.lt
www.lietuvs kariuomene.lt

VYTAUTO DIDŽIOJO
KARO MUZIEJUS

TAU, GERBIAMAS SKAITYTOJAU,

skiriamas šis, jau keturioliktas, almanachas „Vytauto Didžiojo karo muziejus“, kurio tema – Pasaulio karybos įtaka Lietuvai. Vieno seniausių muziejų Lietuvoje, tarnaujančio visuomenei ir kariuomenei, periodinis leidinys savo skaitytojui siūlo susipažinti su mokslo ir mokslo populiarinimo straipsniais apie karybos istoriją ir išskirtines muziejines vertybes, parodų įvairovę bei muziejaus veiklos naujovėmis.

